

JURISPRUDENCIJA

Mokslo darbai · Research Papers

JURISPRUDENCE

30(1)

2023

ISSN 1392-6195 (print)

ISSN 2029-2058 (online)

doi:10.13165/JUR

Mykolas Romeris
universitetas

Uniwersytet
Wrocławski

Mykolas Romeris
universitetas

ISSN 1392-6195 (print)
ISSN 2029-2058 (online)
doi:10.13165/JUR

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
MYKOLAS ROMERIS UNIVERSITY

JURISPRUDENCIJA

Mokslo darbai
2023, 30(1)

JURISPRUDENCE

Research Papers
2023, 30(1)

Vilnius
2023

REDAKTORIŲ KOLEGIJA:

Redaktorių kolegijos pirmininkas

Prof. habil. dr. *Mindaugas Maksimaitis*
Mykolo Romerio universitetas

Atsakingoji redaktorė

Prof. dr. *Agnė Tvaronavičienė*
Mykolo Romerio universitetas

Vykdančioji redaktorė

Dr. *Kristina Kenstavičienė*
Mykolo Romerio universitetas

Redaktorių kolegijos nariai:

Prof. dr. *Adelina Adinolfi*
Florencijos universitetas, Italija

Prof. dr. *Rima Ažubalytė*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Virginijus Bitė*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Frank Emmert*
Indianapolio universitetas, JAV

Prof. dr. *Anatolij P. Getman*
Jaroslavo Išmintingojo nacionalinis
teisės universitetas, Ukraina

Prof. dr. *Jaan Ginter*
Tartu universitetas, Estija

Prof. habil. dr. *Włodzimierz Gromski*
Vroclavo universitetas, Lenkija

Dr. *Cherry James*
Londono Pietų kranto universitetas,
Jungtinė Karalystė

Prof. dr. *Egidijus Jarašiūnas*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Saulius Katuoka*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Mike King*
Birmingemo universitetas,
Jungtinė Karalystė

Prof. dr. *Julija Kiršienė*
Vytauto Didžiojo universitetas

Prof. dr. *Vidmantas Egidijus
Kurapka*
Mykolo Romerio universitetas

Doc. dr. *Agoston Mohay*
Pečo universitetas, Vengrija

Doc. dr. *Malkhaz Nakashidze*
Batumio Shota Rustaveli valstybinis
universitetas, Gruzija

Prof. dr. *Rimvydas Norkus*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Bernd H. Oppermann*
Hanoverio Leibnizo universitetas,
Vokietija

Prof. dr. *Vytautas Pakalniškis*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Sebastien Platon*
Bordo universitetas, Prancūzija

Prof. dr. *Alyvydas Pumputis*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Murray Raff*
Kanberos universitetas, Australija

Prof. dr. *Nadežda Rozehnalova*
Masaryko universitetas, Čekijos
Respublika

Prof. dr. *Eduard Somers*
Gento universitetas, Belgija

Doc. dr. *Helga Špadina*
Josip Juraj Strossmayer Osijeko
universitetas, Kroatija

Prof. habil. dr. *Kalvis Torgāns*
Latvijos universitetas, Latvija

Prof. dr. *Alexander Trunk*
Kyljo universitetas, Vokietija

Prof. habil. dr. *Yuliya Vaschenko*
Kijevo nacionalinis Taraso
Ševčenkos universitetas, Ukraina

Prof. dr. *Vigintas Višinskis*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Justinas Žilinskas*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Juozas Žilys*
Mykolo Romerio universitetas

EDITORIAL BOARD:

Editor-in-Chief

Prof. Habil. Dr. *Mindaugas Maksimaitis*
Mykolas Romeris University

Managing Editor

Prof. Dr. *Agnė Tvaronavičienė*
Mykolas Romeris University

Executive Editor

Dr. *Kristina Kenstavičienė*
Mykolas Romeris University

Editors:

Prof. Dr. *Adelina Adinolfi*
University of Florence, Italy

Prof. Dr. *Rima Ažubalytė*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Virginijus Bitė*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Frank Emmert*
Indiana University Law School, USA

Prof. Dr. *Anatolij P. Getman*
Yaroslav Mudryi National Law
University, Ukraine

Prof. Dr. *Jaan Ginter*
University of Tartu, Estonia

Prof. Habil. Dr. *Włodzimierz
Gromski*
University of Wrocław, Poland

Dr. *Cherry James*
London South Bank University,
United Kingdom

Prof. Dr. *Egidijus Jarašiūnas*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Saulius Katuoka*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Mike King*
Birmingham City University,
United Kingdom

Prof. Dr. *Julija Kiršienė*
Vytautas Magnus University

Prof. Dr. *Vidmantas Egidijus
Kurapka*
Mykolas Romeris University

Assoc. Prof. Dr. *Agoston Mohay*
University of Pecs, Hungary

Assoc. Prof. Dr. *Malkhaz
Nakashidze*
Batumi Shota Rustaveli State
University, Georgia

Prof. Dr. *Rimvydas Norkus*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Bernd H. Oppermann*
Leibniz University Hannover,
Germany

Prof. Dr. *Vytautas Pakalniškis*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Sebastien Platon*
University of Bordeaux, France

Prof. Dr. *Alvydas Pumputis*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Murray Raff*
University of Canberra, Australia

Prof. Dr. *Nadežda Rozehnalova*
Masaryk University, Czech Republic

Prof. Dr. *Eduard Somers*
Ghent University, Belgium

Assoc. Prof. Dr. *Helga Špadina*
Josip Juraj Strossmayer University
of Osijek, Croatia

Prof. Habil. Dr. *Kalvis Torgāns*
University of Latvia, Latvia

Prof. Dr. *Alexander Trunk*
Kiel University, Germany

Prof. Habil. Dr. *Yuliya Vaschenko*
Taras Shevchenko National
University of Kyiv, Ukraine

Prof. Dr. *Vigintas Višinski*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Justinas Žilinskas*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Juozas Žilys*
Mykolas Romeris University

TURINYS

Danutė Jočienė, Lina Beliuonienė

TRISDEŠIMT LIETUVOS RESPUBLIKOS KONSTITUCIJOS
AIŠKINIMO METŲ: KRYPTYS IR JŲ DINAMIKA 6

Daiva Petrėnaitė

TRANSLYČIŲ ASMENŲ KARO TARNYBOS ĮGYVENDINIMO YPATUMAI:
JAV PRAKTIKA IR SITUACIJA LIETUVOJE..... 45

Eitvydas Zurba

LGBT+ ASMENŲ TEISIŲ UŽTIKRINIMAS TARPTAUTINĖSE ŽMOGAUS
TEISIŲ INSTITUCIJOSE: EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ TEISMO
IR JUNGTINIŲ TAUTŲ ŽMOGAUS TEISIŲ INSTITUCIJŲ PRAKTIKA 57

Ieva Deviatnikovaitė

ADMINISTRACINĖS ATSAKOMYBĖS INSTITUTO PRADŽIA LIETUVOJE 78

Žaneta Navickienė, Artūras Kinkevičius

PERSONALO PATIKIMUMO PATIKROS TOBULINIMAS – NACIONALINIŲ
IR EUROPOS SĄJUNGOS TEISĖS AKTŲ HARMONIZAVIMO KELIU 100

Artur Doržinkevič

TEISMŲ PRAKTIKOS FORMAVIMO PROBLEMAS TAIKANT LAIKINĄSIAS
APSAUGOS PRIEMONES CIVILINIAME PROCESU..... 121

Artur Doržinkevič, Indrė Maculevičienė

LAIKINŲJŲ APSAUGOS PRIEMONIŲ TAIKymo SĄLYGOS SPECIALIŲ
KATEGORIJŲ CIVILINĖSE BYLOSE..... 138

Remigijus Jokubauskas, Vigintas Višinskis

ASMENINIO POBŪDŽIO TEISMO SPRENDIMO VYKDYMO PRIVERSTINE
TVARKA PROBLEMAS..... 159

Audronė Balsiukienė

PREVENGINIO RESTRUKTŪRIZAVIMO VIETA NEMOKUMO TEISĖS
SISTEMOJE..... 183

Natalija Kaminskienė, Agnė Tvaronavičienė, Irena Žemaitaitė

TEISMINĖS MEDIACIJOS LIETUVOJE RAIDA IR GALIMOS TOBULINIMO
KRYPTYS: TEISĖJŲ POŽIŪRIO TYRIMAS 209

Ana Staševičienė

UŽSTATYTOS APLINKOS TINKAMUMO NAUDOTI VISIEMS PAGAL
UNIVERSALIAUS DIZAINO PRINCIPUS TEISINIO STATUSO YPATUMAI 238

CONTENTS

Danutė Jočienė, Lina Beliunienė

THIRTY YEARS OF THE INTERPRETATION OF THE CONSTITUTION OF
THE REPUBLIC OF LITHUANIA: DIRECTIONS AND THEIR DYNAMICS 42

Daiva Petrėnaitė

PECULIARITIES OF THE IMPLEMENTATION OF MILITARY SERVICE
FOR TRANSGENDER PERSONS: U.S. PRACTICE AND THE SITUATION
IN LITHUANIA 56

Eitvydas Zurba

ENSURING THE RIGHTS OF LGBT+ PERSONS IN INTERNATIONAL
HUMAN RIGHTS INSTITUTIONS: THE PRACTICE OF THE EUROPEAN
COURT OF HUMAN RIGHTS AND UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS
INSTITUTIONS 76

Ieva Deviatnikovaitė

THE ORIGINS OF THE INSTITUTE OF ADMINISTRATIVE
RESPONSIBILITY IN LITHUANIA 99

Žaneta Navickienė, Artūras Kinkevičius

IMPROVING PERSONNEL RELIABILITY CHECKS THROUGH
THE HARMONIZATION OF NATIONAL AND EU LEGISLATION 119

Artur Doržinkevič

PROBLEMATIC ASPECTS OF THE CREATION OF CASE LAW IN
THE APPLICATION OF INTERIM MEASURES IN CIVIL PROCEDURE 137

Artur Doržinkevič, Indrė Maculevičienė

CONDITIONS FOR THE APPLICATION OF PROVISIONAL MEASURES
IN CERTAIN CATEGORIES OF CIVIL CASES 158

Remigijus Jokubauskas, Vigintas Višinskis

THE COERCIVE ENFORCEMENT OF NON-PECUNIARY (PERSONAL)
JUDGMENTS 182

Audronė Balsiukienė

THE PLACE OF PREVENTIVE RESTRUCTURING IN THE INSOLVENCY
LEGAL SYSTEM 207

Natalija Kaminskienė, Agnė Tvaronavičienė, Irena Žemaitaitytė

THE DEVELOPMENT OF JUDICIAL MEDIATION IN LITHUANIA
AND POSSIBLE DIRECTIONS FOR ITS IMPROVEMENT:
THE STUDY OF JUDGES' ATTITUDES 236

Ana Staševičienė

FEATURES OF THE LEGAL STATUS OF THE BUILT ENVIRONMENT:
SUITABILITY FOR ALL IN ACCORDANCE WITH UNIVERSAL
DESIGN PRINCIPLES 253

TRISDEŠIMT LIETUVOS RESPUBLIKOS KONSTITUCIJOS AIŠKINIMO METŲ: KRYPTYS IR JŲ DINAMIKA¹

Danutė Jočienė

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės institutas
Elektroninis paštas danute.jociene@mruni.eu

Lina Beliūnienė

Lietuvos socialinių mokslų centro Teisės institutas
Elektroninis paštas lina.beliuniene@teise.org

Pateikta 2023 m. balandžio 24 d., parengta spaudai 2023 m. gegužės 25 d.

DOI: 10.13165/JUR-23-30-1-01

Santrauka. Straipsnyje apibendrinamas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo per pakankamai ilgą nuo jo veiklos pradžios – trisdešimties metų laikotarpį – nutaitas Lietuvos Respublikos Konstitucijos aiškinimo kelias, pateikiant ryškiausias šio aiškinimo dinamikos pavyzdžius iš suformuotos plačios ar tebeformuojamos oficialios konstitucinės doktrinos. Pristatomos trys Konstitucijos aiškinimo Konstitucinio Teismo praktikoje kryptys, atskleidžiančios Konstitucijos principų ir normų oficialaus aiškinimo rezultatus. Pirmoji išskirtoji kryptis aprėpia valstybės ir visuomenės gyva-

-
- 1 Straipsnis parengtas pranešimo „Trisdešimt Lietuvos Respublikos Konstitucijos aiškinimo metų: kur esame“, 2022 m. spalio 21 d. perskaityto tarptautinėje mokslinėje-praktinėje konferencijoje Konstitucijos dienai paminėti „Konstitucijos 30-metis: nuo ordinarinės iki aukščiausiosios teisės“, organizuotoje Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos, Lietuvos Respublikos Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, Lietuvos advokatūros, pagrindu.

vimo pagrindus atskleidžiančią oficialiąją konstitucinę doktriną, susijusią su pačios Konstitucijos samprata, jos viršenybės principu, konstituciniais apribojimais keisti Konstituciją, demokratijos, teisinės valstybės, valdžių padalijimo principų turiniu. Antroji Konstitucijos aiškinimo Konstitucinio Teismo praktikoje kryptis atskleidžia žmogaus teisių apsaugos konstitucinius pagrindus. O trečioji kryptis atspindi Konstitucijos aiškinimą kaip atviros ir draugiškos tarptautinei teisei ir Europos Sąjungos teisei ir jas aiškinančiai tarptautinių (supranacionalinių) teismų jurisprudencijai, o ykiu aprėpiančią ir Lietuvos valstybės konstitucinę pareigą vykdyti priiimtus tarptautinius įsipareigojimus. Šiame straipsnyje išryškunami Konstitucinio Teismo įgaliojimai oficialiai aiškinti Konstituciją ir formuoti oficialiąją konstitucinę doktriną, parodant Konstitucijos aiškinimo veiklą kaip tęstinį procesą ir atskleidžiant gyvosios Konstitucijos idėją kaip šio proceso rezultatą. Apžvelgtomis kryptimis suformuota plati ar brandi oficialioji konstitucinė doktrina yra ir bus pagrindas tolesnei nuosekliai jos evoliucijai, giluminiam Konstitucijos potencialui atskleisti.

Reikšminiai žodžiai: Konstitucijos oficialus aiškinimas, demokratinė, teisinė valstybė, konstitucinės žmogaus teisės ir laisvės, atvirumas tarptautinei teisei ir Europos Sąjungos teisei, Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas.

Įvadas

Ne tik teisės aiškinimo, bet ir specialiai – konstitucijos – aiškinimo klausimų įvairiais aspektais nagrinėjimas – dažnas Lietuvos ir kitų valstybių mokslininkų tyrimo objektas taikomų aiškinimo metodų ir interpretavimo rezultato ir jo poveikio teisės sistemai, ir kitais atžvilgiais². Tai – ne tik plačiai nagrinėtas, bet ir neišsemiamas tyrimų laukas, ypač jei jo centre – gyvosios (arba jurisprudencinės³), glaustai tariant, laikui bėgant ją oficialiai aiškinant besikeičiančios (nekeičiant jos teksto), konstitucijos idėja. Nors dėl jos išsiskiria anglosaksų teisės tradicijai priklausančių valstybių mokslo atstovų pozicijos⁴, šios idėjos laikosi kontinentinės teisės tradicijai priklaus-

2 Šiomis temomis žr. įvairius profesorių T. Birmontienės, E. Jarašiūno, E. Kūrio, G. Mesonio, V. Sinkevičiaus, E. Šileikio, D. Žalimo, taip pat I. Jarukaičio, L. Latvelės, D. Pūraitės-Andrikenės, V. A. Vaičiūčio ir A. Barak, A. Brewer-Carias, L. Favoreu ir kt. mokslo darbus.

3 „Jurisprudencinės konstitucijos kategorija atspindi veikiančios, evolucionuojančios gyvosios konstitucijos idėją“. Egidijus Jarašiūnas, „Jurisprudencinė konstitucija“, *Jurisprudencija* 12, 90 (2006): 32, <https://ojs.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/download/2782/2586>.

4 Iki šiol vyksta diskusija dėl „griežto“ ar „laisvo“ aiškinimo, išreiškiančio skirtingus konstitucinio aiškinimo poliuis, šiandien apibūdinamus sąvokomis „originalizmas“ ar „gyvoji konstitucija“. „Gyvoji Konstitucija“ reiškia, kad teisėjai įpareigoti priimti sprendimus, derančius su Konstitucijoje kaip dokumente įtvirtintomis vertybėmis ir principais; teisėjai kruopščiai sveria, koks sprendimas būtų labiausiai suderinamas su Konstitucija. Šia prasme dokumento reikšmė plėtojama bendrosios teisės tradicijai būdingu būdu – lėtai ir nuosekliai (inkrementiškai), naudojant precedentą, kuriuo remiamasi taikant konstitucines vertybes naujoms situacijoms. Žr. David. J. Bodenhamer, *The U. S. Constitution. A Very*

sančių valstybių mokslininkai⁵, taip pat ir XX a. pabaigos vadinamosios ketvirtosios konstitucionalizmo raidos pasaulyje bangos, kuriai priskiriama ir Lietuva⁶, konstitucijas tiriantys mokslo atstovai. Ši idėja palaikoma ir Europos valstybių konstitucinės justicijos institucijose, ne išimtis – Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. Dar daugiau – Lietuvos Respublikos Konstitucijos kaip gyvosios suvokimas pats yra oficialaus Konstitucijos aiškinimo, kurį atlieka Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, rezultatas⁷. O tarptautiniu lygmeniu paplitę ir teisės mokslininkų nagrinėjami 1950 m. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, kaip gyvojo instrumento (angl. *living instrument*), suvokimas, naudojamas Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje⁸ ar Europos Sąjungos lygmeniu, taip pat gyvuoju instrumentu vadinama Europos Sąjungos Pagrindinių teisių chartija⁹ – irgi siejasi su gyvosios konstitucijos idėja.

Vykstant nuolatinei visuomenės ir valstybės gyvenimo raidai natūralu, kad konstitucinės justicijos institucijų nagrinėjamosiose bylose atsiranda poreikis aiškinti

---

Short Introduction (Great Britain: Oxford University Press, 2018), xxii. Gyvoji Konstitucija suvokiama kaip tai, ką ji reiškia šiais laikais (pritaikant ją šiems laikams). Bruce Ackerman, „The Holmes Lectures: The Living Constitution“, Faculty Scholarship Series Paper 116 (2007), http://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/116. Apie „originalizmo“ ar „gyvosios konstitucijos“ idėjas taip pat žr. Lawrence B. Solum, „Originalism Versus Living Constitutionalism: the Conceptual Structure of the Great Debate“, *Northwestern University Law Review* 113, 6 (2019), <https://scholarship.law.georgetown.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3248&context=facpub>.

- 5 Žr., pvz., „70 Years German Basic Law. The German Constitution and its Court. Landmark Decisions of the Federal Constitutional Court of Germany in the Area of Fundamental Rights“, vyr. red. J. Bröhmer, red. G. Elsner, C. Hill, M. Spitzkatz (Malaysia: the Malaysian Current Law Journal Sdn Bhd, 2019), <https://www.kas.de/documents/278334/278383/70+Years+German+Basic+Law+-+Viewable+PDF.pdf/a1b0d6b8-c9d4-31ce-71d1-4a85e15ee9d1?version=1.0&t=1581480568462>.
- 6 Egjidijus Jarašiūnas, „Žvelgiant į Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstituciją platesniame konstitucionalizmo raidos kontekste“, *Jurisprudencija* 30, 22 (2002): 52, <https://ojs.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/download/3562/3354>.
- 7 Būtent aktyvi Konstitucinio Teismo veikla tikrinant teisės aktų konstitucingumą ir aiškinant Konstituciją leido palaipsniui susiformuoti konstituciocentrinei teisės sistemos sampratai. Jai būdingi tam tikri esminiai bruožai, vienas iš kurių – gyvosios Konstitucijos suvokimas. Dainius Žalimas, „Lietuvos Respublikos Konstitucija – jurisprudencinė Konstitucija“, iš *Lietuvos konstitucionalizmas: ištakos, raiša ir dabartis* (Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2018), 290–291, <https://lrkt.lt/data/public/uploads/2018/11/konstitucionalizmas-lietuvoje.pdf>.
- 8 Toks suvokimas įtvirtintas Europos Žmogaus Teisių Komisijos 1978 m. balandžio 25 d. sprendime *Tyrer v. United Kingdom* (peticija Nr. 5856/72) (1978) ECHR. (Series A) No. 26, §31 (jame įtvirtinta, kad reikalaujama šių Konvencijų aiškinti atsižvelgiant į šių dienų sąlygas), <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-57587&filename=CASE%20OF%20TYRER%20v.%20THE%25UNITED%20KINGDOM.pdf>, ir daugelyje vėlesnių sprendimų Europos Žmogaus Teisių Teismo nagrinėtose bylose.
- 9 Žr., pvz., G. Palmisano (red.), *Making the Charter of Fundamental Rights a Living Instrument* (The Netherlands: Brill, Nijhoff, 2014), <https://brill.com/edcollbook/title/31625>; Łukasz Bojarski, Dieter Schindlauer ir Katrin Wladasch, *The Charter of Fundamental Rights as a Living Instrument. Manual* (Rome-Warsaw-Vienna, 2014), https://gmr.lbg.ac.at/wp-content/uploads/sites/12/2021/09/cfreu_manual_0.pdf.

neatskleistų konstitucijos principų ir normų turinį, jų tarpusavio ryšių aspektus ar papildyti, detalizuoti jau atskleistuosius. Konstitucija suvokiama ir kaip jos tekstą, jo elementus ir jų visumą aiškinant konstitucinės justicijos institucijų sprendimuose įvairiais konstitucinio reguliavimo klausimais suformuota šių institucijų praktika. Vis auganti savo apimtimi, ji neginčytinai sudaro didžiąją šiuolaikinės konstitucinės teisės dalį¹⁰.

Neabejotina, kad 2023 m. švenčiamas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įsteigimo 30-metis – išskirtinė proga susisteminti šio Teismo atskleistą trisdešimtmetį peržengusios 1992 m. spalio 25 d. Tautos referendumu priimtos Konstitucijos įvairių principų ir normų turinio, tarpusavio sąsajų sampratą. Juo labiau, kad ilgo laikotarpio visos Konstitucijos aiškinimo praktikos, taip pat ir šio aiškinimo raidos, apibendrinimas Lietuvoje nėra sulaukęs didelio teisės srities mokslininkų susidomėjimo¹¹. Tai suprantama, ypač todėl, kad toks apibendrinimas – platus tyrimas, reikalaujantis daug intelektinių pastangų ir, pirmiausia, apsisprendimo dėl kriterijų, kuriais remiamasi.

Šiame straipsnyje apžvelgiamas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo per 30 metų neuitas Konstitucijos aiškinimo kelias pateikiant ryškiausius, straipsnio autorių manymu, šio aiškinimo dinamikos pavyzdžius iš Konstitucinio Teismo suformuotos ar tebeformuojamos oficialiosios konstitucinės doktrinos. Šie pavyzdžiai sugrupuoti taip, kad pristatytų tris Konstitucijos aiškinimo Konstitucinio Teismo praktikoje kryptis, atskleidžiančias Konstitucijos principų ir normų oficialaus aiškinimo rezultatus.

Pirmoji išskirtoji kryptis aprėpia įvairius valstybės ir visuomenės gyvavimo pagrindus atskleidžiančią oficialiąją konstitucinę doktriną, susijusią su pačios Konstitucijos samprata, jos viršenybės principu, konstituciniais apribojimais keisti Konstituciją, demokratijos, teisinės valstybės, valdžių padalijimo principų turiniu. Antroji Konstitucijos aiškinimo Konstitucinio Teismo praktikoje kryptis plačiai atskleidžia žmogaus teisių apsaugos konstitucinius pagrindus. O trečioji kryptis atspindi Kons-

10 Boštjan M. Zupančič, „Constitutional Law and the Jurisprudence of the European Court of Human Rights: An Attempt at a Synthesis“, *Revus* 1 (2003), <https://journals.openedition.org/revus/1441>.

11 Išskirtinis toks susidomėjimas kyla tada, kai minimos įvairios Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir Konstitucinio Teismo sukaktys (pvz., Konstitucijos dvidešimtmečio proga žr. Egidijus Kūris, „Konstitucija, teisėkūra ir konstitucinė kontrolė: retrospekciniai ir metodologiniai svarstymai“; Egidijus Šileikis, „Lietuvos Respublikos Konstitucijos įgyvendinimo įžvalgos praėjus dvidešimtmečiui“ iš *Lietuvos Respublikos Konstitucijos dvidešimtmetis: patirtis ir iššūkiai*. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Mokslinis redaktorius prof. dr. (HP) E. Kūris (Vilniaus universitetas, Lietuvos notarų rūmai, 2013), https://www.notarurumai.lt/data/public/uploads/2020/11/lr_konstitucijos_20.pdf. Akivaizdžiausias Konstitucijos aiškinimo praktikos apibendrinimas – daugiausia konstitucinės teisės vadovėlių objektas. Vis dėlto plataus nagrinėjimo žvelgiant iš šių dienų perspektyvos pavyzdys – šio straipsnio rengimo metu Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo rengiamas spaudai leidinys „Trisdešimt konstitucinės justicijos metų: *tempore et loco*“, skirtas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įsteigimo 30-mečiui, kuriame apibendrinama įvairiais klausimais Konstitucinio Teismo per 30 jo gyvavimo metų plėtotą oficialiąją konstitucinę doktriną.

titucijos aiškinimą kaip atviros ir draugiškos tarptautinei teisei ir Europos Sąjungos teisei ir jas aiškinančiai tarptautinių (supranacionalinių) teismų jurisprudencijai ir kaip nustatančios pareigą Lietuvos valstybei vykdyti priimtus tarptautinius įsipareigojimus.

Nauja tai, kad šios kryptys padeda stambiu planu, kompleksišškai atskleisti iki šiol sukauptą gana gausią Konstitucinio Teismo jurisprudencinę patirtį. Jos papildo ir atnaujina, pavyzdžiui, prieš penkerius metus pateiktą jurisprudencinės Konstitucijos apybraižą¹², taip pat aprėpiančią esminius konstitucinius principus, taip pat apibūdinančius žmogaus teises ir valstybės valdžių statusą.

Tam, kad šių kryptių analizė ir apibendrinimas būtų išsamūs, kad būtų matyti jų raida, pirmiausia apžvelgiama Konstitucinio Teismo suformuotos oficialiosios konstitucinės doktrinos dėl jo įgaliojimų aiškinti Konstituciją raida. Taip padaryta ypač todėl, kad, kaip bus atskleista, patys Konstitucijos aiškinimo įgaliojimai yra konstitucinės jurisprudencijos evoliucijos rezultatas. Tad iš viso kartu su išskirtųjų trijų Konstitucijos aiškinimo Konstitucinio Teismo praktikoje kryptių apibūdinimu ši straipsnį sudaro keturi skyriai, o jo pabaigoje pateikiamos apibendrinančios išvados ir įžvalgos dėl Konstitucijos aiškinimo perspektyvų.

Nagrinėjant Konstitucijos aiškinimo įgaliojimų turinį ir raidą bei pristatant minėtas aiškinimo kryptis, daugiausia koncentruojamasi į Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudenciją, taip pat remiamasi ją analizuojančiais mokslo darbais. Vis dėlto tam tikrais nagrinėjamais klausimais, kiek, manoma, reikia šio straipsnio tikslui, apžvelgiamas ir kitų valstybių konstitucinės justicijos institucijų veiklą įtvirtinantis konstitucinis reguliavimas, šių institucijų praktika. Taigi šiame straipsnyje išdėstyti tyrimo rezultatai paremti sisteminė dokumentų analize taikant loginį, istorinį ir lyginamąjį tyrimo metodus.

1. Oficialiosios konstitucinės doktrinos dėl Konstitucinio Teismo įgaliojimų aiškinti Konstituciją ir su jais susijusių įgaliojimų raida

Kertinių šios raidos akcentų atskleidimas leidžia stebėti Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nueitą kelią grindžiant Konstitucijos aiškinimo veiklą ir jos rezultatus, taip pat tris šiame straipsnyje išskirtas ir toliau kitose jo dalyse aptariamias Konstitucijos aiškinimo kryptis.

12 Šio prieš penkerius metus publikuoto tyrimo pagrindas – valstybės ir visuomenės raidai reikšmingiausios Konstitucinio Teismo suformuotos oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatos, padedančios, kaip teigiama, atskleisti tikrąjį gyvosios, arba jurisprudencinės, Konstitucijos įsitvirtinimo laipsnį Lietuvoje. Tai šios Konstitucinio Teismo suformuotos oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatos: konstitucinis teisinės valstybės principas, prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių samprata, jų apsauga, Konstitucijos pataisų konstitucingumas; Lietuvos valstybės geopolitinės orientacijos principas; oficialioji konstitucinė apkalto instituto doktrina; konstitucinė šeimos samprata; oficialioji konstitucinė teismo precedento doktrina; oficialioji konstitucinė teisėjų ir teismų nepriklausomumo doktrina; oficialioji konstitucinė doktrina, susijusi su ekonomikos krize (2008–2012). Dainius Žalimas, *supra note*, 7: 254, 299.

Esminiai Konstitucijos aiškinimo srityje Konstitucinio Teismo įgaliojimai aiškinti Konstituciją ir jų įtvirtinimo konstitucinėje jurisprudencijoje raida atskleistina žvelgiant į šiuos ir kitų valstybių konstitucinių teismų turimus įgaliojimus. Toks požiūris padeda patvirtinti šiandien jau neginčijamai įsisąmonintą šių įgaliojimų būtinumą kaip neatskiriamą šių teismų statuso dalį ir šių įgaliojimų nepaneigiamumą.

Žvelgiant retrospektyviai matyti, kad nuo tada, kai specialūs konstituciniai teismai pradėjo vykdyti teisės aktų konstitucingumo patikrą, šiems teismams buvo priskiriami ir įgaliojimai aiškinti konstitucijas¹³. Vis dėlto nedažnoje XX a. pabaigoje priimtoje vadinamosios ketvirtosios konstitucionalizmo raidos pasaulyje bangos, kuriai, kaip minėta, priklauso ir Lietuva, konstitucijoje tokie įgaliojimai įtvirtinti *expressis verbis*. Jie nustatyti, pavyzdžiui, 1998 m. Albanijos Konstitucijoje, kurioje numatyta, kad Konstitucinis Teismas sprendžia konstitucinius ginčus ir teikia galutinį Konstitucijos aiškinimą¹⁴; 1991 m. Bulgarijos Konstitucijoje nustatyta, kad Konstitucinis Teismas, be kita ko, teikia visiems privalomą Konstitucijos aiškinimą¹⁵; 1992 m. Slovakijos Konstitucijoje įtvirtinta, kad Konstitucinis Teismas teikia Konstitucijos ir konstitucinių įstatymų aiškinimą nagrinėjamosiose bylose¹⁶. Antai, Slovakijos Konstitucinis Teismas, įgyvendindamas Konstitucijos 128 straipsnį, ginčų tarp valstybės valdžios institucijų dėl Konstitucijos ar konstitucinio įstatymo aiškinimo atveju pagal atitinkamų pareiškėjų prašymus teikia galutinį ir privalomą Konstitucijos ar šio įstatymo konkrečių nuostatų aiškinimą¹⁷ siekdamas, kad tokių ginčų, dėl kurių buvo pradėta teisena ir kurie yra susiję su šioms institucijoms Konstitucijos ar konstitucinio įstatymo nustatytais teisėmis ir pareigomis, būtų išvengta ateityje¹⁸.

13 Tom Ginsburg ir Zachary Elkins, „Ancillary Powers of Constitutional Courts“, *Texas Law Review* 87 (2008): 1432–1433, https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2439&context=journal_articles.

14 Angl. *the Constitutional Court settles constitutional disputes and makes the final interpretation of the Constitution*. Žr. Albanijos Respublikos Konstitucija (124 straipsnio 1 dalis), Comparative Constitutions Project, žiūrėta 2023 m. balandžio 20 d., <https://constituteproject.org/constitutions?key=interp&lang=en>.

15 Angl. *The Constitutional Court shall provide binding interpretations of the Constitution*. Žr. Bulgarijos Konstitucija (149 straipsnio 1 dalis). *Ibid.*

16 Angl. *The Constitutional Court provides an interpretation of the Constitution or constitutional laws in disputed matters. The decision of the Constitutional Court on interpretation of the Constitution of a constitutional law is promulgated in a manner established for promulgation of laws. The interpretation is generally binding as of the day of its promulgation*. Žr. Slovakijos Respublikos Konstitucija (128 straipsnis). *Ibid.*

17 „Constitutional Justice: Functions and Relationship with the Other Public Authorities“, National report prepared for the XVth Congress of the Conference of European Constitutional Courts by the Constitutional Court of the Slovak Republic (2011), 5, žiūrėta 2023 m. balandžio 20 d., <https://www.confueconstco.org/reports/rep-xv/SLOVACIA%20eng.pdf>.

18 „Slovak Republic: Decisions by the Constitutional Court and Further Relevant Texts“, European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission) CDL-REF(2017)013, 11–13, žiūrėta 2023 m. balandžio 20 d., [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF\(2017\)013-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF(2017)013-e).

Kaip vieno iš pirmųjų Europoje įsteigto, veikiančio pagal 1949 m. Vokietijos Pagrindinį Įstatymą, Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo įgaliojimai dėl Pagrindinio Įstatymo aiškinimo taip pat įtvirtinti Pagrindiniame Įstatyme: šis Teismas priima sprendimą dėl Pagrindinio Įstatymo aiškinimo kilus ginčams dėl aukščiausiosios federalinės valdžios institucijos teisių ir pareigų apimties arba kitų institucijų teisių ir pareigų, priskirtų pagal Pagrindinį Įstatymą ar aukščiausiosios federalinės institucijos darbo tvarkos taisykles, apimties¹⁹.

Šie keli pateikti *expressis verbis* įtvirtinto konstitucinio reguliavimo pavyzdžiai rodo, kad minėtų valstybių konstitucinių teismų įgyvendinamas konstitucijos aiškinimas – tai iš esmės speciali teisenos konstitucinės justicijos institucijoje rūšis²⁰, vykdoma ir tam tikroje apibrėžtoje srityje (antai, sprendžiant valstybės valdžios institucijų konstitucinius ginčus), o ją įgyvendinant konstitucinio teismo pateiktas konstitucijos aiškinimas – galutinis ir privalomas.

Vis dėlto ir kitose demokratinėse valstybėse dėl tų konstitucinės justicijos institucijų, kurių įgaliojimai oficialiai aiškinti konstituciją nėra *expressis verbis* įtvirtinti konstitucijoje ar nėra išskirta tokia speciali teisenos konstitucinės justicijos institucijoje rūšis, kaip yra ir Lietuvoje, reikia pripažinti, kad konstituciniai teismai, įgalioti iš teisės sistemos šalinti antikonstitucinius teisės aktus, pripažinti juos negaliojančiais ar anuliuoti, įgyvendina Konstitucijos aiškintojo ir taikytojo vaidmenį užtikrinant Konstitucijos viršenybę ir pagrindinių teisių apsaugą²¹. Tai reiškia, kad konstitucijos oficialaus aiškinimo įgaliojimai teisės literatūroje ir konstitucinės justicijos institucijų praktikoje nėra suvokiami tik kaip viena iš kelių šių institucijų funkcijų (pavyzdžiui, Lietuvos atveju greta Konstitucinio Teismo įgaliojimų, susijusių su teisės aktų konstitucingumo kontrole ir Konstitucinio Teismo įgaliojimų teikti išvadas), o šie įgaliojimai šiandien yra veiksmingos konstitucinės justicijos prielaida, neatskiriama teisės aktų konstitucingumo patikros dalis, be kurios ši patikra sunkiai įsivaizduojama apskritai²². Ir nesant *expressis verbis* konstitucijose įtvirtintų jų aiškinimo įgaliojimų, patvirtintina, kad konstitucinių teismų praktikoje jie naudojami sprendžiant iš esmės kiekvieną konstitucinės justicijos bylą ir neretai laikui bėgant šių įgaliojimų išryškini-

19 Angl. *The Federal Constitutional Court shall rule on the interpretation of this Basic Law in the event of disputes concerning the extent of the rights and duties of a supreme federal body or of other parties vested with rights of their own by this Basic Law or by the rules of procedure of a supreme federal body*. Žr. Vokietijos Federalinės Respublikos Pagrindinis Įstatymas (93 straipsnio 1 dalies 1 punktą). *Supra note*, 14.

20 Žr., pavyzdžiui, Slovakijos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo 8 skyrių „Teisenos dėl Konstitucijos ir konstitucinių įstatymų aiškinimo“. „Law of 24 October 2018 on the Constitutional Court of the Slovak Republic, amending and supplementing certain other laws“, žiūrėta 2023 m. balandžio 20 d., https://www.ustavnysud.sk/documents/10182/0/314_2018_Law+CC+-+Slovakia.pdf/65fda308-73b4-40f9-bea7-8ff4205cfead.

21 Allan R. Brewer-Carías, *Constitutional Courts as Positive Legislators: a Comparative Law Study* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 29.

22 Dovilė Pūraitė-Andrikenė, „Konstitucinės justicijos procesas Lietuvoje: optimalaus modelio paieška“ (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2017), 88, https://www.tf.vu.lt/wp-content/uploads/2017/08/2017-08-17_DS_disertacija_Puraitė.pdf.

mas, jų reikšmės pripažinimas ir jų aiškinimas – įvairių konstitucinės justicijos bylų nagrinėjimo rezultatas. Tokia situacija susiklostė ir Lietuvoje.

Lietuvos Respublikos Konstituciniam Teismui tiriant konstitucinės justicijos bylas, be kita ko, iškilo būtinybė aiškinti savo įgaliojimus, įskaitant Konstitucijos aiškinimą. Išimtinis Konstitucinio Teismo įgaliojimas oficialiai aiškinti Konstituciją, t. y. pateikti Konstitucijos nuostatų sampratą, saistančią visas teisės aktus leidžiančias ir teisę taikančias institucijas, formuojant oficialiąją konstitucinę doktriną, nors buvo naudojamas nuo Konstitucinio Teismo veiklos pradžios, *expressis verbis* įtvirtintas ne šio Teismo veiklos pradžioje, o vėlesnėje konstitucinėje jurisprudencijoje, jau sukauptam tam tikrą Konstitucijos normų ir principų aiškinimo patirtį²³.

Antai nuostata dėl Konstitucinio Teismo vykdomo visos Konstitucijos aiškinimo po dešimties metų nuo Konstitucinio Teismo veiklos pradžios pirmą kartą *expressis verbis* buvo išdėstyta 2003 m. gegužės 30 d. nutarime dėl savivaldybių tarybų rinkimų²⁴. Jame konstatuota, kad pagal Konstituciją tik Konstitucinis Teismas turi įgaliojimus oficialiai aiškinti Konstituciją²⁵. Anot Konstitucinio Teismo, jis „tai daro sprendžiamas, ar įstatymai neprieštarauja Konstitucijai, ar kiti Seimo priimti aktai neprieštarauja įstatymams ir Konstitucijai, ar Respublikos Prezidento ir Vyriausybės aktai neprieštarauja įstatymams ir Konstitucijai“. Ši nuostata, kad Konstitucinis Teismas turi įgaliojimus oficialiai aiškinti Konstituciją, atskleidžianti šio Teismo interpretacinės misijos suvokimą²⁶, pagrindžia mintį, kad Konstitucijos aiškinimas – neatskiriama Teismo veiklos tiriant teisės aktų atitiktį Konstitucijai dalis. Taip išsklaidytas Konstitucinio Teismo veiklos pradžioje neretas suvokimas, esą Konstitucinis Teismas neturi įgaliojimų aiškinti Konstitucijos, taigi ir formuoti oficialiosios konstitu-

23 Palaipsniui, bet ypač intensyviai vykęs antruoju Konstitucinio Teismo veiklos dešimtmečiu, buvo ir kitų *expressis verbis* Konstitucijoje neįtvirtintų Konstitucinio Teismo įgaliojimų konstitucinės justicijos bylose atskleidimas, antai, iš Konstitucijos kylančių Konstitucinio Teismo įgaliojimų aiškinti savo nutarimus, kitus baigiamuosius aktus (pavyzdžiui, „2006 m. kovo 14 d. nutarimas“ (*Valstybės žinios*, 2006, Nr. 44-1608)), taip pat iš Konstitucinio Teismo konstitucinės paskirties vykdyti konstitucinį teisingumą, garantuoti Konstitucijos viršenybę teisės sistemoje ir konstitucinį teisėtumą bei iš konstitucinio teisinės valstybės principo kylantys Konstitucinio Teismo įgaliojimai peržiūrėti savo nutarimus, išvadas, sprendimus (pavyzdžiui, „2006 m. kovo 28 d. nutarimas“ (*Valstybės žinios*, 2006, Nr. 36-1292).

24 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gegužės 30 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 53-2361. Vėliau tai, kad pagal Konstituciją įgaliojimus oficialiai aiškinti Konstituciją turi (tik) Konstitucinis Teismas (ar Konstitucinis Teismas oficialiai aiškina Konstituciją), konstatuota ir kituose Konstitucinio Teismo nutarimuose, pavyzdžiui, 2004 m. liepos 1 d. nutarime (*Valstybės žinios*, 2004, Nr. 105-3894), 2012 m. rugsėjo 5 d. nutarime (*Valstybės žinios*, 2012, Nr. 105-5330).

25 Konstitucinio Teismo 2006 m. birželio 6 d. nutarime (*Valstybės žinios*, 2006, Nr. 65-2400) pažymėta: „Kad galėtų nustatyti ir priimti sprendimą, ar tiriami teisės aktai (jų dalys) neprieštarauja aukštesnės galios teisės aktams, Konstitucinis Teismas turi konstitucinius įgaliojimus oficialiai aiškinti ir tiriamus teisės aktus, ir minėtus aukštesnės galios teisės aktus. Kitoks Konstitucinio Teismo įgaliojimų aiškinimas paneigtų pačią Konstitucinio Teismo konstitucinę paskirtį. Vadinasi, iš pačios Konstitucijos kyla ir Konstitucinio Teismo išimtiniai įgaliojimai oficialiai aiškinti Konstituciją, savo jurisprudencijoje pateikti oficialią Konstitucijos nuostatų sampratą – formuoti oficialią konstitucinę doktriną.“

26 Jarašiūnas, *supra note*, 3: 28.

cinės doktrinos, nes Konstitucijos tekste nėra paraidžiui įrašyta tokia Konstitucinio Teismo kompetencija²⁷.

Šioje vadinamojoje Vilniaus miesto mero rinkimų byloje, kurioje buvo priimtas minėtas 2003 m. gegužės 30 d. nutarimas ir kurioje buvo tiriamas, be kita ko, Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo normų dėl išrinkto savivaldybės tarybos nariu asmens tarybos nario mandato atsisakymo iki pirmojo savivaldybės tarybos posėdžio pradėjimo taikyti nuo kitos kadencijos savivaldybių tarybų rinkimų, konstitucingumo klausimas, Konstitucinis Teismas susidūrė su situacija, kai turėjo pripažinti, kad Seimas ignoravo ankstesniame Konstitucinio Teismo 2002 m. gruodžio 24 d. nutarime²⁸ įtvirtintą dvigubo mandato draudimo principą (pagal Konstituciją savivaldybės tarybos nariai negali tuo pat metu eiti ir Seimo narių pareigų), nes tam tikra apimtimi tokį dvigubą mandatą leido. Tad Konstitucinis Teismas konstatavo ginčytos tokį naujai priimtą reguliavimą įtvirtinusios Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo nuostatos prieštaravimą, *inter alia*, Konstitucijos 107 straipsnio 1 ir 2 dalims. Konstitucinio Teismo teigimu, jose nustatytas teisinis reguliavimas reiškia ir tai, kad šio Teismo sprendimo (nutarimo) galia negali būti įveikta Seimo pakartotinai priimtais įstatymais ar kitais Seimo aktais, Respublikos Prezidento aktais ir Vyriausybės aktais (2003 m. gegužės 30 d. nutarimas)²⁹. 2003 m. gegužės 30 d. nutarime buvo konstatuota ir tai, kad, „pagal Konstituciją Konstituciniam Teismui pripažinus įstatymą (ar jo dalį) arba kitą Seimo aktą (ar jo dalį), Respublikos Prezidento aktą, Vyriausybės aktą (ar jo dalį) prieštaraujančiais Konstitucijai, atitinkamą aktą išleidusioms valstybės institucijoms – Seimui, Respublikos Prezidentui, Vyriausybei yra draudžiama vėliau priimtais įstatymais bei kitais teisės aktais vėl nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuris buvo pripažintas prieštaraujančiu Konstitucijai“.

Konstituciniam Teismui atsižvelgiant į tai, kad jo nutarimo visos sudedamosios dalys yra tarpusavyje susijusios ir sudaro vieną visumą, jog Konstitucinio Teismo nutarime turi būti pateikiami argumentai, kuriais jis grindžiamas ir išdėstoma Konstitucijos nuostatų samprata, konstatuota, kad priimdamos naujus, keisdamos, papildydamos jau priimtus įstatymus ir kitus teisės aktus juos leidžiančios valstybės institucijos – Seimas, Respublikos Prezidentas, Vyriausybė – yra saistomos Konstitucinio Teismo nutarimo motyvuojamojoje dalyje išdėstytos Konstitucijos nuostatų sampratos, kitų teisinių argumentų.

Taigi formuojant Konstitucijos aiškinimo standartus, remiantis ir konstituciniu teisinės valstybės principu, Konstitucijos aiškinimo įgaliojimai konstitucinėje

27 Konstitucinio Teismo pirmininko Dainiaus Žalimo pranešimas „Konstitucinio Teismo galios: plėsti negalima riboti“, perskaitytas tarptautinėje konferencijoje „Konstitucijos įgyvendinimas: patirtis ir problemos“, Vilnius, 2015 m., 3, žiūrėta 2023 m. balandžio 20 d., <https://lrkt.lt/data/public/uploads/2015/10/pranesimas-plesti-negalimariboti-final.pdf>.

28 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. gruodžio 24 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 19-828.

29 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gegužės 30 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 53-2361.

jurisprudencijoje atskleisti akcentuojant Konstitucinio Teismo sprendimų (nutarimų) kaip visumos (ne tik jų rezoliucinės dalies, bet ir ją pagrindžiančių argumentų) privalomumą Konstitucijos 107 straipsnio 1 ir 2 dalių kontekste. Pabrėžtas negalimumas aiškinti Konstitucijos nuostatų kitaip, nei savo aktuose yra išaiškinęs Konstitucinis Teismas, nes kitaip būtų pažeistas konstitucinis principas, kad įgaliojimus oficialiai aiškinti Konstituciją turi tik Konstitucinis Teismas (atkreiptinas dėmesys į tai, kad tai iš karto įvardyta kaip konstitucinis principas!), būtų nepaisoma Konstitucijos viršenybės, būtų sudarytos prielaidos nesuderinamumams teisės sistemoje atsirasti.

Pastebėtina, kad minėtame 2003 m. gegužės 30 d. nutarime išreikšta ne tik doktrininė nuostata, kad konstitucinės teisės šaltiniai yra Konstitucija ir Konstitucinio Teismo baigiamieji aktai, kuriuose formuojama konstitucinė doktrina, bet ir šiuose aktuose plėtojama gyvosios Konstitucijos idėja: „<...> tirdamas įstatymų ir kitų teisės aktų (jų dalių) atitiktį Konstitucijai, Konstitucinis Teismas plėtoja savo ankstesniuose nutarimuose, kituose aktuose pateiktą Konstitucijos nuostatų sampratą, atskleisdamas naujus, konkrečios bylos tyrimui būtinus Konstitucijoje nustatyto reguliavimo aspektus“³⁰.

2003 m. gegužės 30 d. nutarime išdėstytos nuostatos apie Konstitucinio Teismo formuojamą oficialiąją konstitucinę doktriną papildytos vėlesniuose 2004–2006 m. Konstitucinio Teismo priimtuose nutarimuose³¹ konstatavus, kad Konstitucinis Teismas, formuodamas oficialiąją konstitucinę doktriną, savo aktuose aiškina Konstitucijos nuostatas – normas ir principus; kad šioje doktrinoje atskleidžia, be kita ko, įvairių konstitucinių nuostatų turinį, jų tarpusavio sąsajas, konstitucinių vertybių pusiausvyrą, konstitucinio teisinio reguliavimo, kaip vienos visumos, esmę; taip pat kad gali *expressis verbis* nurodyti, koks Konstitucijos nuostatų aiškinimas yra negalimas.

2006 m. kovo 28 d. nutarimas, kuriame, be kita ko, nagrinėtas klausimas dėl Konstitucinio Teismo įgaliojimų peržiūrėti savo nutarimą³², svarbus ne tik apibrė-

30 Egidijus Kūris, „Konstitucijos aiškinimas, konstitucinės teisės šaltiniai ir besikeičianti konstitucinės teisės paradigma“, *Teisės problemos* 3, 41 (2003): 25.

31 2004 m. liepos 1 d. nutarime (*Valstybės žinios*, 2004, Nr. 105-3894), 2004 m. gruodžio 13 d. nutarime (*Valstybės žinios*, 2004, Nr. 181-6708), 2006 m. kovo 28 d. nutarime (*Valstybės žinios*, 2006, Nr. 36-1292) konstatuota: „Būtent Konstitucinis Teismas formuoja oficialią konstitucinę doktriną: Konstitucinio Teismo aktuose yra aiškinamos Konstitucijos nuostatos – normos bei principai.“ Tai pakartota ir Konstitucinio Teismo 2010 m. gegužės 3 d. sprendime (*Valstybės žinios*, 2010, Nr. 52-2568). Tai, kad Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje formuojama oficialioji konstitucinė doktrina, ne taip pabrėžtinai buvo įtvirtinta ir iki tol, pavyzdžiui, Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 14 d. nutarime (*Valstybės žinios*, 2006, Nr. 30-1050).

32 Jame Konstitucinis Teismas pripažino, kad ginčijama Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo 69 straipsnio 4 dalies nuostata neprieštarauja Konstitucijai, nes „pagal šią nuostatą pradėta teiseną byloje galima nutraukti tik tais atvejais, kai panaikinamas teisės aktas, dėl kurio į Konstitucinį Teismą kreipėsi ne teismai, bet kiti Konstitucijos 106 straipsnyje nurodyti subjektai, ir tik atsižvelgiant į nagrinėjamos bylos aplinkybes“.

žiant palaipsniui vystomą Konstitucijos aiškinimo veiklą³³, jame kartu *expressis verbis* taip pat pabrėžus, kad konstitucinės justicijos funkcija – oficialiosios konstitucinės doktrinos formavimas ir plėtojimas, bet ir dėl to, kad jame, be kita ko, pakartota tai, kas ne kartą jau buvo konstatuota iki tol ir kas šiuo metu tampa pakankamai įsisąmoninta: „Konstituciniam Teismui pagal pareiškėjų prašymus nagrinėjant vis naujas konstitucinės justicijos bylas, ankstesniuose Konstitucinio Teismo aktuose suformuota oficiali konstitucinė doktrina (kiekvieniu atskiru atitinkamoje byloje reikšmės turinčiu konstitucinio teisinio reguliavimo klausimu) yra papildoma vis naujais fragmentais. „Formuluojant vis naujas oficialias konstitucines doktrininės nuostatas yra atskleidžiama Konstitucijoje – aukščiausiosios teisės akte – įtvirtinto teisinio reguliavimo įvairovė ir pilnatvė.“³⁴ Taip, plėtojant oficialiąją konstitucinę doktriną, vėl išreikšta gyvosios Konstitucijos idėja ir patvirtinta šiandien jau įsišaknijusi praktika, kad Konstitucijos šaltinis – Konstitucijos tekstas ir Konstitucinio Teismo aktai, kuriuose pateikiama ir plėtojama oficialioji konstitucinė doktrina.

Minėtame Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarime užtikrinant Konstitucijos stabilumą ir kartu jos gyvybingumą pažymėta ir tai, kad tolesnis oficialiosios konstitucinės doktrinos aiškinimas ir plėtojimas³⁵ naujose konstitucinės justicijos bylose priimtuose Konstitucinio Teismo aktuose leidžia atskleisti giluminį Konstitucijos potencialą nekeičiant jos teksto ir šiuo atžvilgiu pritaikyti Konstituciją prie socialinio gyvenimo pokyčių, nuolat kintančių visuomenės ir valstybės gyvenimo sąlygų, užtikrinti Konstitucijos, kaip visuomenės ir valstybės gyvenimo teisinio pagrindo, gyvybingumą, jei tokia intervencija nėra teisiškai būtina. Šitai yra prisidedama prie Konstitucijos teksto, kartu ir konstitucinės santvarkos, stabilumo užtikrinimo. Galima paminėti ir tai, kad šia Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarime suformuota Konstitucijos kaip itin stabilaus teisės akto doktrina pasiremta ir 2014 m. liepos 11 d. nutarime dėl Konstitucijos 125 straipsnio pakeitimo įstatymo, kuris aptariamam antrame šio straipsnio skyriuje.

Įvairiose konstitucinės justicijos bylose įgyvendindamas įgaliojimus oficialiai aiškinti Konstituciją, Konstitucinis Teismas vis dėlto pirmiausia 2006 m. kovo 28 d. nutarime, išryškinęs teismo ir Konstitucinio Teismo, precedento ir oficialiosios kons-

33 Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarime konstatuota: „Oficialioje konstitucinėje doktrinoje yra *inter alia* atskleidžiama įvairių konstitucinių nuostatų turinys, jų tarpusavio sąsajos, konstitucinių vertybių pusiausvyra, konstitucinio teisinio reguliavimo, kaip vienos visumos, esmė.“ (cituoiant Konstitucinio Teismo 2004 m. liepos 1 d. nutarimą (*Valstybės žinios*, 2004, Nr. 105-3894), 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimą (*Valstybės žinios*, 2004, Nr. 181-6708), 2006 m. kovo 14 d. nutarimą (*Valstybės žinios*, 2006, Nr. 30-1050).

34 Ši citata iš Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 21 d. sprendimo (*Valstybės žinios*, 2006, Nr. 127-4849) (pateikiamos ir nuorodos į Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimą, 2006 m. gegužės 9 d. nutarimą (*Valstybės žinios*, 2006, Nr. 51-1894), 2006 m. rugpjūčio 8 d. sprendimą (*Valstybės žinios*, 2006, Nr. 88-3475, atitaisymas – 2006, Nr. 137), taip pat ankstesnius 2003 m. gegužės 30 d. nutarimą (*Valstybės žinios*, 2003, Nr. 53-2361), 2005 m. rugsėjo 20 d. sprendimą (*Valstybės žinios*, 2005, Nr. 113-4132) ir kt.).

35 Įskaitant oficialiosios konstitucinės doktrinos reinterpretavimą (koregavimą).

titucinės doktrinos reikšmę ir privalomumą, taip pat konstitucinio teisinės valstybės principo suponuojamą jurisprudencijos tęstinumą (nuoseklumą, neprieštarinumą), taip pat kūrė reikšmingą suformuotos oficialiosios konstitucinės doktrinos pakeitimo – reinterpretavimo (koregavimo) – tik tam tikromis sąlygomis, antai, esant būtinybei, kai yra padaromos Konstitucijos pataisos, doktriną. Šiame kontekste akcentuotina, kad minėtame nutarime, remiantis ir ankstesne praktika³⁶, pabrėžta su konstituciniu principu, kad įgaliojimus oficialiai aiškinti Konstituciją turi tik Konstitucinis Teismas ir atitinkamu reikalavimu paisyti oficialiosios konstitucinės doktrinos ir neaiškinti Konstitucijos nuostatų kitaip, nei savo aktuose yra išaiškinęs Konstitucinis Teismas, susijusi Konstitucinio Teismo taip pat išimtinė kompetencija – Konstitucijos nuostatų sampratos ir oficialių konstitucinių doktrininių nuostatų reinterpretavimo, kai oficiali konstitucinė doktrina yra pakoreguojama. Konstatuota, kad „reinterpretuoti oficialias konstitucines doktrines nuostatas taip, kad oficiali konstitucinė doktrina būtų pakoreguota, yra (arba gali būti) būtina tais atvejais, kai yra padaromos Konstitucijos pataisos“. O „įsigaliojus Konstitucijos pataisai, kuria yra pakeičiama (arba panaikinama) kuri nors iš tų Konstitucijos nuostatų, kurių pagrindu (t. y. kurias aiškinant) buvo suformuota ankstesnė oficiali konstitucinė doktrina (atitinkamu konstitucinio teisinio reguliavimo klausimu), Konstitucinis Teismas pagal Konstituciją turi išimtinis įgaliojimus konstatuoti, ar aiškinant Konstituciją dar galima remtis (ir koku mastu) ankstesnių Konstitucijos nuostatų pagrindu Konstitucinio Teismo suformuota oficialia konstitucine doktrina, ar ja jau negalima remtis (ir koku mastu)“. 2006 m. kovo 28 d. nutarime numatytas ir suformuotos oficialiosios konstitucinės doktrinos reinterpretavimo (koregavimo) apribojimas, jeigu tada yra „pakeičiama Konstitucijoje įtvirtinta vertybių sistema, paneigiamas jų suderinamumas, sumažinamos Konstitucijos viršenybės teisės sistemoje apsaugos garantijos, paneigiama Konstitucijos, kaip vientiso akto, darnios sistemos samprata, sumažinamos Konstitucijoje įtvirtintos asmens teisių ir laisvių garantijos, pakeičiamas Konstitucijoje įtvirtintas valdžių padalijimo modelis“.

Toliau 2006 metais buvo atskleisti kiti Konstitucinio Teismo įgaliojimai, reikalingi siekiant visapusiško Konstitucinio Teismo konstitucinės paskirties – Konstitucijos viršenybės, teisės viršenybės, konstitucinio teisingumo – užtikrinimo. Tai vėl buvo padaryta konstitucinės justicijos byloje, kurioje pasinaudota proga paaiškinti Konstitucinio Teismo įgaliojimus. Prisimintina, kad ji buvo išskirtinė, pradėta pareiškėjai iškėlus abejonę dėl Konstitucinio Teismo statuso. Šioje byloje Konstitucinio Teismo priimtame 2006 m. birželio 6 d. nutarime šio Teismo įgaliojimų spektras *expressis verbis* papildytas konstituciniais įgaliojimais oficialiai aiškinti ir tiriamus teisės aktus, ir aukštesnės galios teisės aktus. Minėtame nutarime akcentuota, kad „Konstitucinio Teismo įgaliojimai oficialiai aiškinti Konstituciją, savo jurisprudencijoje pateik-

36 Žr. Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 13 d. nutarimas (*Valstybės žinios*, 2004, Nr. 81-2903), 2006 m. sausio 16 d. nutarimas (*Valstybės žinios*, 2006, Nr. 7-254), 2006 m. sausio 24 d. nutarimas (*Valstybės žinios*, 2006, Nr. 10-369), 2006 m. kovo 14 d. nutarimas (*Valstybės žinios*, 2006, Nr. 30-1050).

ti oficialią Konstitucijos nuostatų sampratą“ kyla iš pačios Konstitucijos: „<...> kad galėtų nustatyti ir priimti sprendimą, ar tiriami teisės aktai (jų dalys) neprieštarauja aukštesnės galios teisės aktams, Konstitucinis Teismas turi konstitucinius įgaliojimus oficialiai aiškinti ir tiriamus teisės aktus, ir minėtus aukštesnės galios teisės aktus.“ Teigiama, kad „kitoks Konstitucinio Teismo įgaliojimų aiškinimas paneigtų pačią Konstitucinio Teismo konstitucinę paskirtį“³⁷.

Konstitucijos aiškinimo veikloje taikomus šio aiškinimo metodus ir jų taikymo rezultatą atskleidžiančios oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatos per trisdešimtmetį plėtotos taip pat palaipsniui, o pagreitį įgavo taip pat antruoju Konstitucinio Teismo veiklos dešimtmečiu.

Antai pažymėtina, kad Konstitucijos kaip vientiso akto aiškinimo užuomazgą matyti dar 1993 m. gruodžio 13 d. nutarime³⁸, kuriame pripažinta, kad nuosavybės neliečiamumo užtikrinimas negali būti aiškinamas atsietai nuo viso Konstitucijos teksto, įskaitant jos 28, 30, 31 straipsnius. O Konstitucinio Teismo veiklos pradžioje taip pat pateiktoje 1995 m. sausio 24 d. išvadoje dėl tarptautinių sutarčių atitikties Konstitucijai³⁹, kurioje pripažinta, kad su Konstitucija yra suderinamos visos pareiškėjo ginčytos 1950 m. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – Europos žmogaus teisių konvencija), kurią Lietuvos Respublika ketino ratifikuoti, ir jos Ketvirtojo protokolo nuostatos, padėti pamatai vėliau suformuluotam Konstitucijos vientisumo principui (Konstitucijos 6 straipsnio 1 dalis), pirmiausia atkreipus dėmesį į „Konstitucijos vieningumą“: „<...> konstitucinės nuostatos yra susijusios ne tik formaliai, pagal Konstitucijos normų išdėstymo struktūrą, bet ir pagal jų turinį. Šis normų vieningumas reiškia, kad tiek Konstitucijos preambulė, tiek jos skirsniai bei straipsniai sudaro prasmingą Konstitucijos visumą.“

2004 m. gegužės 25 d. nutarime dėl Respublikos Prezidento rinkimų įstatymo⁴⁰, remiantis ir ankstesne praktika, apibendrinta, kad Konstitucinis Teismas, oficialiai aiškindamas Konstituciją, turi užtikrinti Konstitucijos vientisumą ir todėl oficialioji konstitucinė doktrina formuojama vadovaujantis tuo, kad visos Konstitucijos nuostatos tarpusavyje yra susijusios ne tik formaliai, bet ir pagal turinį: vienų Konstitucijos nuostatų turinys lemia kitų jos nuostatų turinį; kad visos Konstitucijos nuostatos sudaro darnią sistemą, kad tarp Konstitucijoje įtvirtintų vertybių yra pusiausvyra, kad nė vienos Konstitucijos nuostatos negalima aiškinti vien pažodžiui, nė vienos Konstitucijos nuostatos negalima priešpriešinti kitoms Konstitucijos nuostatoms,

37 Vėliau tai pakartota Konstitucinio Teismo 2010 m. gegužės 3 d. sprendime (*Valstybės žinios*, 2010, Nr. 52-2568), 2012 m. rugsėjo 5 d. nutarime dėl draudimo asmeniui, apkaltos proceso tvarka pašalintam iš pareigų, būti renkamam Seimo nariu (*Valstybės žinios*, 2012, Nr. 105-5330).

38 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1993 m. gruodžio 13 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 1993, Nr. 70-1320.

39 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada“, *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 9-199.

40 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 85-3094.

aiškinti taip, kad būtų iškreiptas ar paneigtas kurios nors kitos konstitucinės nuostatos turinys, nes tada būtų iškreipta viso konstitucinio teisinio reguliavimo esmė, pažeista konstitucinių vertybių pusiausvyrą. Pabrėžta būtinybė Konstituciją aiškinti naudojant įvairių aiškinimo metodų paletę: „<...> sisteminių, bendrųjų teisės principų, loginį, teleologinį, įstatymų leidėjo ketinimų, precedentų, istorinį, lyginamąjį ir kt.“⁴¹; tik šitaip – visapusiškai – aiškinant Konstituciją galima sudaryti prielaidas realizuoti jos, kaip visuomenės sutarties ir aukščiausios teisinės galios akto, paskirtį, užtikrinti, kad nebus nukrypta nuo Konstitucijos prasmės, kad nebus paneigta Konstitucijos dvasia ir kad gyvenime bus įtvirtintos tos vertybės, kuriomis Tauta grindžia savo pačios priimtą Konstituciją“. Vadinasi, nors Konstitucijos aiškinimas prasideda nuo Konstitucijos teksto, šis aiškinimas juo nesibaigia. Ši idėja įkūnyta ir vėlesnėje konstitucinėje jurisprudencijoje.

Antai konkrečiai konstitucinių nuostatų dėl žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių kontekste Konstitucinis Teismas nurodė, kad jos negali būti aiškinamos atsietai nuo kitų Konstitucijos nuostatų; pabrėžtas išskirtinis Konstitucijos kaip vientiso ir tiesiogiai taikomo akto prasmės reikšmingumas. Konstitucinis Teismas dar minėjo 1995 m. sausio 24 d. išvadoje pabrėžė, kad vien pažodinis žmogaus teisių aiškinimas yra nepriimtinas žmogaus teisių apsaugos prigimčiai; jeigu taikomas kaip vienintelis aiškinimo būdas, yra nepriimtinas, nes aiškinant teisės normos turinį svarbiausia ne tai, kokia konkrečia žodine forma atitinkama taisyklė yra suformuluota, o tai, kad remiantis jos tekstu būtų galima neabejotinai suprasti, kad kalbama apie tam tikriems subjektams skirtą nuorodą atitinkamomis sąlygomis veikti atitinkamu būdu.

Konstitucinis Teismas ir vėliau savo jurisprudencijoje ne kartą konstatavo, kad Konstitucijos negalima aiškinti vien pažodžiui, vien taikant lingvistinį (verbalinį) metodą⁴²; suabsoliutinus pažodinį (lingvistinį, verbalinį) Konstitucijos aiškinimą, sykiu yra sumenkinamas visuminio konstitucinio reguliavimo turinys, ignoruojamos jeigu ir ne visos, tai bent kai kurios Konstitucijoje įtvirtintos, jos ginamos ir saugomos

41 Atskleidžiant aiškinimo metodus ankstesnėje jurisprudencijoje – 1999 m. birželio 23 d. nutarime (*Valstybės žinios*, 1999, Nr. 56-1813) – pažymėta, kad „aiškinant teisės normų turinį paprastai nepakanka taikyti vien lingvistinį aiškinimo metodą. Teisės teorijoje žinomi įvairūs teisės aiškinimo metodai: lingvistinis, sisteminis, istorinis, lyginamasis ir kt. Atskleisti atskiri įstatyme pavartotų sąvokų prasmę galima išsiaiškinus įstatymo paskirtį, jo reguliuojamų santykių pobūdį ir apimtį, reguliavimo ypatumus ir pan. Tai galima padaryti taikant įvairius įstatymo aiškinimo metodus, tarp jų – sisteminių, nes kiekviena teisės norma yra vientiso teisės akto (šiuo atveju – Įstatymo) sudedamoji dalis, susijusi su kitomis su teisės akto normomis“. Apie tai, kad reikia taikyti ne tik gramatinį (lingvistinį (verbalinį)) aiškinimo metodą, vėliau konstatuota ir minėtoje 1995 m. sausio 24 d. išvadoje, 1995 m. spalio 26 d. nutarime (*Valstybės žinios*, 1995, Nr. 89-2007), 1996 m. rugsėjo 25 d. nutarime (*Valstybės žinios*, 1996, Nr. 92-2173), 1999 m. birželio 23 d. nutarime (*Valstybės žinios*, 1999, Nr. 56-1813), 1999 m. lapkričio 9 d. nutarime (*Valstybės žinios*, 1999, Nr. 96-2769), 2003 m. balandžio 9 d. nutarime (*Valstybės žinios*, 2003, Nr. 36-1594), 2006 m. sausio 16 d. nutarime (*Valstybės žinios*, 2006, Nr. 7-254), 2006 m. kovo 28 d. nutarime, 2007 m. gegužės 15 d. nutarime (*Valstybės žinios*, 2007, Nr. 54-2097). Tai konstatuota ir dėl visų žemesnės galios teisės aktų aiškinimo (2006 m. sausio 16 d., 2006 m. kovo 28 d. nutarimai).

42 Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas, 2009 m. rugsėjo 24 d. nutarimas (*Valstybės žinios*, 2009, Nr. 115-4888), 2020 m. liepos 30 d. nutarimas (TAR, 2021-07-01, Nr. 14847).

vertybės, gali būti sudaromos prielaidos paminti tuos siekius, kuriuos Tauta įtvirtino referendumu priimtoje Konstitucijoje⁴³.

Pastaraisiais metais priimtame, pavyzdžiui, 2022 m. gruodžio 29 d. nutarime, aiškindamas Seimo kontrolierių kompetencijos tirti skundus dėl valstybės tarnautojų ir savivaldybių pareigūnų (išskyrus teisėjus) piktnaudžiavimo ir biurokratizmo ribas ir sprenddamas klausimą, ar Konstitucijai neprieštarauja toks teisinis reguliavimas, pagal kurį dalis minėtų skundų perduodama tirti naujai įsteigtam žvalgybos kontrolieriui, Konstitucinis Teismas pabrėžė sisteminio Konstitucijos aiškinimo būtinybę – Konstitucijos 73 straipsnio 1–3 dalyse „įtvirtintos nuostatos yra tarpusavyje susijusios ir viena kitą papildo; jomis siekiama sudaryti darnią Seimo kontrolierių ir prireikus Seimo steigiamų kitų kontrolės institucijų sistemą ir įtvirtinti atitinkamus jų įgaliojimus“. Todėl „aiškinant Konstitucijos 73 straipsnio 1, 2 dalių nuostatas negalima paneigti šio straipsnio 3 dalies nuostatų, *inter alia* negalima Konstitucijos 73 straipsnio 1 dalies nuostatos „[P]iliečių skundus dėl valstybės ir savivaldybių pareigūnų (išskyrus teisėjus) piktnaudžiavimo ar biurokratizmo tiria Seimo kontrolieriai“ aiškinti vien pažodžiui, vien taikant lingvistinį (verbalinį) metodą – esą Seimo kontrolieriai turi įgaliojimus tirti skundus dėl visų valstybės pareigūnų (išskyrus teisėjus) ir savivaldybių pareigūnų piktnaudžiavimo ar biurokratizmo, neatsižvelgiant *inter alia* į institucijų, kuriose minėti pareigūnai eina pareigas, vietą valstybės ar savivaldybių institucijų sistemoje, jų įgaliojimų ir veiklos ypatumus, ir esą tokių įgaliojimų Seimas pagal Konstituciją jokiais atvejais negali įstatymu pavesti kitoms prireikus Seimo įsteigtoms kontrolės institucijoms“.

Šis pavyzdys rodo, kad sisteminis Konstitucijos aiškinimo metodas padeda suvokti Konstituciją kaip dinamišką aukščiausiąją teisę (nauja žvalgybos kontrolieriaus institucija suprantama kaip Konstitucijos 73 straipsnio nuostatoje numatyta, Seimo prireikus įsteigta „kita kontrolės institucija“).

Dėl Konstitucijos aiškinimo metodų galima pastebėti ir tai, kad Lietuvoje Konstitucija aiškinama remiantis suformuota konstitucine jurisprudencija, tad po truputį įsisavinama ir tai, kad, kaip Konstitucinis Teismas yra *expressis verbis* nurodęs, Konstitucijos normų ir principų negalima aiškinti remiantis įstatymų leidėjo ir kitų teisėkūros subjektų priimtais aktais, nes taip būtų paneigta Konstitucijos viršenybė teisės sistemoje⁴⁴.

Taigi Konstitucinio Teismo įgaliojimų oficialiai aiškinti Konstituciją *expressis verbis* įtvirtinimas oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje buvo pagrindas vėlesnėse, taip pat ir su Konstitucinio Teismo statusu susijusiose konstitucinės justicijos bylose, atskleisti ir apibendrinti kitus su šiais įgaliojimais susijusius aspektus: Konstitucinio Teismo įgaliojimus formuoti oficialiąją konstitucinę doktriną, naudojant įvairius Konstitucijos aiškinimo metodus, plėtoti šią doktriną, užtikrinti Konstitucinio

43 Konstitucinio Teismo 2006 m. birželio 6 d. nutarimas, 2012 m. vasario 27 d. nutarimas (*Valstybės žinios*, 2012, Nr. 26-1200), 2020 m. liepos 30 d. nutarimas.

44 Žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d. nutarimą (*Valstybės žinios*, 2001, Nr. 62-2276, atitaisymas – 2001, Nr. 86) ir daugelį vėlesnių jo nutarimų ir sprendimų.

Teismo jurisprudencijos tęstinumą ir, esant būtinybei, atlikti šios doktrinos reinterpretavimą (koregavimą), leidžiančius užtikrinti ir Konstitucijos gyvybingumą. Visi šie Konstitucinio Teismo įgaliojimai atskleisti vis aiškinant Konstituciją kaip vientisą aktą. Kaip tokio aiškinimo rezultatas yra ir išskirtos Konstitucijos aiškinimo kryptys, susiklosčiusios, kaip iš šio straipsnio toliau matyti, esamą oficialiąją konstitucinę doktriną vėlesnėse konstitucinės justicijos bylose papildant vis naujais fragmentais, tokiu būdu atskirais klausimais pateikiant plačią oficialiąją konstitucinę doktriną.

2. Oficialiosios konstitucinės doktrinos, atskleidžiančios

Konstitucijos sampratą, jos viršenybės principą, apribojimus keisti Konstituciją, demokratijos, teisinės valstybės, valdžių padalijimo principų turinį, raida

Kiekvienu iš šiuos kertinius valstybės ir visuomenės gyvavimo pagrindus aprėpiančių klausimų suformuota konstitucinė doktrina, šio tyrimo autorių nuomone, vadintina plačia ar brandžia (remiantis prof. E. Jarašiūno dar 2009 m. pateiktu apibendrinimu kalbant apie Lietuvoje sukurtą brandžią oficialiąją konstitucinę doktriną⁴⁵).

Pirmiausia prie plačiai išaiškintų Konstitucijos aspektų, kurie daug kartų įvairiais požiūriais taikyti konstitucinės justicijos bylose, galima priskirti oficialiąją konstitucinę pačios Konstitucijos sampratą ir jos viršenybės principo, kuris akcentuojamas kaip pamatinis demokratinės teisinės valstybės reikalavimas, doktriną⁴⁶.

Lietuvoje neginčijamai pripažįstama, kad Konstitucinis Teismas, vykdydamas teisės aktų konstitucingumo kontrolę ir aiškindamas Konstitucijos sampratą, taip pat tai, ką reiškia jos viršenybė, suformavo konstituciocentrinę teisės sampratą⁴⁷. Tiesa, tai buvo padaryta ne iš karto: iš pradžių, pavyzdžiui, 1994 m. sausio 19 d. nutarime dėl žemės reformos pagrindinių kryptių⁴⁸, Konstitucija kartu su kitais įstatymais

45 Egidijus Jarašiūnas, „Oficialios konstitucinės doktrinos koregavimo problemos“, *Jurisprudencija* 1, 115 (2009): 50, <https://ojs.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/download/1578/1517>.

46 Kaip toks reikalavimas jis įtvirtintas Konstitucinio Teismo 2002 m. gruodžio 24 d. nutarime (*Valstybės žinios*, 2003, Nr. 19-828), 2004 m. kovo 5 d. nutarime (*Valstybės žinios*, 2004, Nr. 38-1236, atitaisymas – 2004, Nr. 57), 2007 m. kovo 20 d. nutarime (*Valstybės žinios*, 2007, Nr. 34-1244), 2012 m. kovo 29 d. nutarime (*Valstybės žinios*, 2012, Nr. 40-1973), 2012 m. rugsėjo 5 d. nutarime (*Valstybės žinios*, 2012, Nr. 105-5330), 2012 m. gruodžio 19 d. sprendime (*Valstybės žinios*, 2012, Nr. 152-7779), 2014 m. liepos 11 d. nutarime (TAR, 2014-07-11, Nr. 10117), 2015 m. rugsėjo 25 d. sprendime (žiūrėta 2023 m. balandžio 20 d., <https://lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta1511/content>) ir 2022 m. kovo 3 d. sprendime (žiūrėta 2023 m. balandžio 20 d., <https://lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta2622/content>).

47 Kaip konstituciocentrinės teisės sistemos sąvokos, grindžiamos pirmine aukščiausiaja teise, t. y. konstitucija, vartojimo pavyzdį žr. Egidijus Jarašiūnas, „Aukščiausioji ir ordinarinė teisė: požiūrio į konstituciją pokyčiai“, *Jurisprudencija* 33, 25 (2002): 30, <https://ojs.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/view/3520/3313>.

48 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. sausio 19 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 7-116.

(konstituciniais įstatymais) buvo priskirta įstatymų kategorijai⁴⁹.

Doktrininės nuostatos, be kita ko, kad Konstitucija yra aukščiausios teisinės galios aktas, aukščiausioji teisė, nubrėžianti gaires visai teisės sistemai, *expressis verbis* buvo įtvirtintos dar po 10 metų – jau minėtame Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarime, kuriame tirtas Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatyme įtvirtintų nuostatų, susijusių su reikalavimais, keliamais siekiant būti renkamam Respublikos Prezidentu, konstitucingumas. Šiame nutarime apibendrinta „per dešimt metų plėtotos konstitucijos samprata“⁵⁰.

Akcentuotina ir tai, kad Konstituciją kaip aukščiausiąją teisę suformuotoje Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje apibūdina ne tik Konstitucijos viršenybė (beje, Konstitucinio Teismo teigimu, visos Konstitucijos nuostatos aiškintinos atsižvelgiant į Konstitucijos viršenybės principą⁵¹), bet ir kitos oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje gana išsamiai atskleistos jos savybės: jau aptartas Konstitucijos vientisumas, taip pat spragų ir prieštaravimų nebuvimas, tiesioginis taikymas, stabilumas ir gyvybingumas⁵². Su šiomis Konstitucijos savybėmis ir ypač su Konstitucijos stabilumu kaip konstitucine vertybe, Konstitucijos nuostatų darnos imperatyvu susijusi kita jų nulemta Konstitucinio Teismo plačiai atskleista ir išplėta oficialioji konstitucinė doktrina, kurią lemia siekis apsaugoti pamatines Lietuvos, kaip demokratinės teisinės valstybės, konstitucines vertybes.

Tai – Konstitucijos keitimo apribojimų doktrina, ypač svarbi ir dėl to, kad reikšmingai prisidėjo prie jau iki tol konstitucinės justicijos byloje plėtotų Lietuvos konstitucinės santvarkos pagrindų ir ypač prie Konstitucijos 1 straipsnio nuostatos, kad „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“, kuri yra Lietuvos Respublikos konstitucinė norma ir pamatinis valstybės principas⁵³, turinio atskleidimo. Jau anksčiau aiškindamas Konstitucijos 1 straipsnio nuostatą Konstitucinis Teismas buvo konstatavęs, kad jame yra įtvirtinti pamatiniai Lietuvos valstybės principai: Lietuvos valstybė yra savarankiška, nepriklausoma valstybė; Lietuvos valstybės valdymo forma yra respublika; valstybės valdžia turi būti organizuota demokratiškai, šalyje turi būti demokratinis politinis režimas⁵⁴.

49 Įvairių teisės aktų rūšių kontekste buvo nurodyta, kad „teisiniai valdžios aktai skirstomi į įstatymus (Konstitucija, konstituciniai įstatymai, įstatymai), poįstatyminius aktus (kiti Seimo aktai, valdymo reglamentiniai aktai, valdymo individualūs aktai) ir teismo sprendimus“.

50 Jarašiūnas, *supra note*, 3: 32.

51 Konstitucinio Teismo 2004 m. kovo 5 d. ir 2014 m. liepos 11 d. nutarimai.

52 Žalimas, *supra note*, 7: 288.

53 Konstitucijos sudedamosios dalies Lietuvos Respublikos konstitucinio įstatymo „Dėl Lietuvos valstybės“ 1 straipsnis.

54 Konstitucinio Teismo 2000 m. vasario 23 d. nutarimas (*Valstybės žinios*, 2000, Nr. 17-419), 2000 m. spalio 18 d. nutarimas (*Valstybės žinios*, 2000, Nr. 88-2724), 2002 m. rugsėjo 19 d. nutarimas (*Valstybės žinios*, 2002, Nr. 93-4000), 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas (*Valstybės žinios*, 2004, Nr. 181-6708), 2011 m. birželio 21 d. nutarimas (*Valstybės žinios*, 2011, Nr. 76-3672).

Konstitucinis Teismas 2014 m. sausio 24 d.⁵⁵ ir 2014 d. liepos 11 d. nutarimuose⁵⁶ įtvirtino dviejų rūšių Konstitucijos keitimo apribojimus. Pirma, materialiuosius, t. y. apribojimus priimti tam tikro turinio Konstitucijos pataisais; šie apribojimai skirti universalioms vertybėms, kuriomis grindžiama Konstitucija ir valstybė, ginti, taip pat šių vertybių, Konstitucijos nuostatų darnai apsaugoti. O antra, procesinius Konstitucijos keitimo apribojimus, t. y. apribojimus, nustatytus atsižvelgiant į ypatingą Konstitucijos pataisų darymo tvarką, įtvirtintą Konstitucijos XIV skirsnyje „Konstitucijos keitimas“. Dėl šių pagrindų pažeidimo ar nesilaikymo Konstitucijos pataisais gali būti pripažintos prieštaraujančiomis Konstitucijai.

Šie Konstitucijos keitimo apribojimai susiję su Konstitucijos 1 straipsnyje, kuris sudaro valstybės gyvavimo pagrindą, įtvirtintų konstitucinių vertybių apsauga, taip pat su tuo, kas susipina su šiomis vertybėmis – su Konstitucijoje įtvirtinta Lietuvos valstybės geopolitine orientacija ir konstituciniu pagarbos tarptautinei teisei principu bei konstituciniu reikalavimu Konstitucijos I skirsnio „Lietuvos valstybė“ ir XIV skirsnio „Konstitucijos keitimas“ nuostatas keisti tik referendumu, nepamirštant reikalavimo, kad Konstitucija negali būti taisoma nepaprastosios padėties ar karo padėties metu.

Pagal šiuos apribojimus, Konstitucijos pataisais, visų pirma, jokiais aplinkybėmis negali paneigti Lietuvos valstybės pamatą sudarančių konstitucinių vertybių – valstybės nepriklausomybės, demokratijos ir respublikos, taip pat prigimtinio žmogaus teisių ir laisvių pobūdžio; jų paneigimas reikštų pačios Konstitucijos esmės paneigimą.

Antra, Konstitucijos pataisais negali prieštarauti su jos 1 straipsnyje įtvirtintomis minėtomis pamatinėmis konstitucinėmis vertybėmis susijusiam Lietuvos valstybės geopolitinės orientacijos principui, suponuojančiam Lietuvos Respublikos pasirinktą europinę ir transatlantinę integraciją ir būtinumą vykdyti iš šios narystės kylančius tarptautinius įsipareigojimus, kurį taip pat išplėtojo Konstitucinis Teismas⁵⁷. Kartu tai apima draudimą Lietuvai jungtis į posovietines Rytų sąjungas.

Trečia, konstitucinėje jurisprudencijoje gana aiškiai ir nuosekliai išplėtotas pagarbos tarptautinei teisei principas (arba atvirumo tarptautinei teisei principas), kuris lemia Lietuvos valstybės pareigą vykdyti visus priisimtus tarptautinius įsipareigo-

---

55 Šiame 2014 m. sausio 24 d. nutarime Konstitucinis Teismas sprendė dėl Konstitucijos pataisais, susijusios su konstituciniais Lietuvos banko veiklos pagrindais, teisėtumo ir vertino, ar ši pataisais buvo padaryta laikantis Konstitucijoje nustatytos procedūros. 2014 d. liepos 11 d. nutarime spręsta dėl ginčytų Referendumo įstatymo nuostatų, pareiškėjams siekiant išsiaiškinti, ar priimtoji Konstitucijos pataisais galėtų būti pripažinta antikonstitucine.

56 Taip pat pasiremiant ankstesniais Konstitucinio Teismo aktais, pavyzdžiui, 2012 m. gruodžio 19 d. sprendimu (*Valstybės žinios*, 2012, Nr. 152-7779).

57 Konstitucinis Teismas dar 2011 m. liepos 7 d. nutarime (*Valstybės žinios*, 2011, Nr. 84-4106) pažymėjo, kad Lietuvos valstybės geopolitinė orientacija reiškia Lietuvos Respublikos narystę Europos Sąjungoje ir Šiaurės Atlanto Sutarties Organizacijoje, taip pat būtinumą vykdyti atitinkamus su šia naryste susijusius tarptautinius įsipareigojimus.

jimus, t. y. principas *pacta sunt servanda* yra pripažintas Lietuvos valstybės konstituciniu principu⁵⁸. Taigi, pagal Konstituciją, negali būti daromos tokios Konstitucijos pataisos, kuriomis būtų paneigti Lietuvos Respublikos tarptautiniai įsipareigojimai (*inter alia* Lietuvos valstybės geopolitinės orientacijos suponuojamos Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje ir Šiaurės Atlanto Sutarties Organizacijoje (toliau – NATO) įsipareigojimai).

Ketvirta, Konstitucijos 1 straipsnis, ypač saugomos Konstitucijos I skirsnio „Lietuvos valstybė“ nuostatos, taip pat XIV skirsnis „Konstitucijos keitimas“ gali būti keičiami tik referendumu pagal Konstitucijos 148 straipsnio 2 dalį.

Saugant valstybės gyvavimo pamatines vertybes, kad ir šių dienų energetikos krizės kontekste, itin aktualus prisiminti Konstitucinio Teismo 2015 m. balandžio 3 d. nutarimas, kuris gali būti laikomas vienu iš kertinių Konstitucinio Teismo nutarimų, ir kuriuo itin stiprinama valstybės nepriklausomybė, šiuo atveju – valstybės energetinė nepriklausomybė (t. y. ginamos Konstitucijos 1 straipsnyje įtvirtintos pamatinės vertybės, taip pat ir nepriklausomybė). Šiame nutarime spręstas klausimas dėl suskystintų gamtinių dujų terminalo projekto įgyvendinimo bendrovės parinkimo skaidrumo ir teisėtumo ir šio projekto finansavimo būdo konstitucinės ūkinės veiklos laisvės kontekste⁵⁹. Pripažinta, kad pareiškėjų ginčyta Suskystintų gamtinių dujų terminalo įstatymo nuostata ir šį įstatymą įgyvendinanti Vyriausybės nutarimo nuostata neprieštarauja (neprieštaravo) Konstitucijai.

Dar vienas pamatinis Lietuvos valstybės konstitucinis principas – demokratija. Trečiuoju Konstitucinio Teismo veiklos dešimtmečiu išplėtotą demokratijos kaip nepaneigiamos pamatinės konstitucinės vertybės sampratą, kuri iki tol ne kartą buvo aiškinta įvairiose konstitucinės justicijos bylose.

Pirmąjį šio Teismo veiklos dešimtmetį, pavyzdžiui, Konstitucijos 1 straipsnio nuostatos kontekste atskleistas daugumos principas kaip demokratinio sprendimų priėmimo principas⁶⁰, taip pat pažymėtas demokratinės valdžios bruožas – politinės žmonių valios įgyvendinimo kontrolė⁶¹, taip pat akcentuoti demokratiški rinkimai kaip vienas

58 Konstitucinis Teismas dar 2006 m. kovo 14 d. nutarime (*Valstybės žinios*, 2006, Nr. 30-1050), remdamasis Konstitucijos 138 straipsnio 3 dalimi, pagal kurią tarptautinės sutartys, kurias ratifikavo Seimas, yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis, ir Konstitucijos 135 straipsnio 1 dalimi, pagal kurią Lietuvos Respublika, įgyvendindama užsienio politiką, vadovaujasi visuotinai pripažintais tarptautinės teisės principais ir normomis, siekia užtikrinti šalies saugumą ir nepriklausomybę, piliečių gerovę ir pagrindines jų teises bei laisves, prisideda prie teise ir teisingumu pagrįstos tarptautinės tvarkos kūrimo, pripažino, kad „savo valia priimtų tarptautinių įsipareigojimų laikymasis, pagarba visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams (taip pat ir principui *pacta sunt servanda*) yra atkurtos nepriklausomos valstybės teisinė tradicija ir konstitucinis principas“.

59 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2015 m. balandžio 3 d. nutarimas“, TAR, 2015-04-03, Nr. 5147.

60 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. liepos 22 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 57-1120.

61 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. gegužės 29 d. sprendimas“, žiūrėta 2023 m. balandžio 20 d., <https://lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta408/content>.

esminių demokratinės valstybės požymių⁶², ir kaip savaiminės demokratijos vertybės traktuotos, pavyzdžiui, susirinkimų laisvė⁶³, minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė⁶⁴.

Antrąjį Konstitucinio Teismo veiklos dešimtmetį, pavyzdžiui, išsamiau paaiškinta Konstitucijos 1 straipsnio nuostata, kad Lietuvos valstybė yra demokratinė. Ši nuostata reiškia, kad „valstybėje turi būti užtikrinama Konstitucijos viršenybė, žmogaus teisių ir laisvių apsauga, visų asmenų lygybė įstatymui ir teismui, teisė į teisminę gynybą, laisvi ir periodiškai rinkimai, valdžių padalijimas ir pusiausvyra, valdžios atsakomybė piliečiams, demokratinis sprendimų priėmimo procesas, politinis pliuralizmas, galimybės plėtoti pilietinei visuomenei ir kt.“.

Šie vis nauji konstitucinės justicijos bylose atskleisti konstitucinio demokratijos principo aspektai leidžia pripažinti, kad jo turinys ir toliau lieka neišsemiamai platus ir itin aktualus. Šio principo turinio evoliuciją patvirtina, pavyzdžiui, ir nesenas – 2021 m. rugsėjo 9 d. – Konstitucinio Teismo nutarimas, kuriame nagrinėtos Lietuvos Respublikos religinių bendruomenių ir bendrių įstatymo 6 straipsnio 2 dalies nuostatos tiek, kiek joje nustatyta, kad religinės bendrijos gali kauptis dėl valstybės pripažinimo praėjus ne mažiau kaip 25 metams nuo pirminio jų įregistravimo Lietuvoje, atitiktis Konstitucijai ir patvirtintas jos konstitucingumas⁶⁵.

Šiame nutarime plėtoti pliuralistinės demokratijos sampratos aspektai. Konstitucinis Teismas rėmėsi ankstesniuose savo aktuose – 2006 m. gruodžio 21 d. nutarime, taip pat 2017 m. gruodžio 22 d. išvadoje – pateiktu konstatavimu, kad Lietuva pagal Konstituciją yra pliuralistinė demokratija. Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad kitų bažnyčių ir religinių organizacijų, kurios nėra tradicinės Lietuvoje, teisė gauti valstybės pripažintos religinės bendrijos statusą, jeigu jos atitinka Konstitucijoje nustatytus kriterijus, yra būtinas pliuralistinės demokratijos, nuo kurios neatsiejamas religijų ir tikėjimų įvairovė ir skirtingų religinių bendruomenių koegzistavimą bei reprezentavimą visuomenėje garantuojantis religinis pliuralizmas, elementas⁶⁶.

---

62 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. lapkričio 23 d. išvada“, *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 114-2644.

63 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. sausio 7 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 3-78.

64 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimas“ (*Valstybės žinios*, 2000, Nr. 49-1424) (pakartota ir vėliau, 2017 m. liepos 4 d. nutarime (TAR, 2017-07-04, Nr. 11471) ir 2021 m. rugsėjo 7 d. nutarime).

65 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2021 m. rugsėjo 9 d. nutarimas“, TAR, 2021-09-07, Nr. 18922. Šiame nutarime taip pat pripažinta, kad minėto įstatymo 6 straipsnio 2 dalies nuostata „jeigu prašymas nepatenkinamas, pakartotinai galima dėl to kauptis praėjus 10 metų nuo prašymo nepatenkinimo dienos“ prieštarauja Konstitucijos 26 straipsnio 1 daliai, 43 straipsnio 1 daliai.

66 Be to, žr. Konstitucinio Teismo 2020 m. rugpjūčio 28 d. nutarimą dėl įgaliojimų Vyriausybei suteikimo iš naujo, kai pasikeičia daugiau kaip pusė ministrų (TAR, 2020-12-23, Nr. 28234), kuriame naujai pažvelgta į Konstitucijoje įtvirtintą pliuralistinės parlamentinės demokratijos sampratą, suponuojančią *inter alia* politinį pliuralizmą demokratinės teisinės valstybės parlamente, pabrėžiant Seimo pareigą tinkamai įgyvendinti konstitucinius Vyriaybės priežiūros įgaliojimus, *inter alia* priimant teisėtus ir pagrįstus teisės aktus.

Prie jau išvardytų Lietuvos valstybės ir visuomenės gyvavimo pamatus apibrėžiančių oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatų neabejotinai priskirtina ir oficialioji konstitucinė teisinės valstybės doktrina⁶⁷. Kartu su Konstitucijos 1 straipsnio nuostata Konstitucijoje įtvirtintas teisinės valstybės principas lemia pagrindinius Lietuvos valstybės valdžios organizacijos ir veiklos principus⁶⁸, yra itin talpus, apima daug įvairių tarpusavyje susijusių imperatyvų⁶⁹; tai universalus principas, kuriuo grindžiama visa Lietuvos teisės sistema⁷⁰.

Konstitucinis Teismas yra plačiai atskleidęs Konstitucijoje įtvirtinto teisinės valstybės principo turinį (pavyzdžiui, šio principo suponuojamus įvairius konkrečios teisinio reguliavimo srities reikalavimus įstatymų leidėjui, kitiems teisėkūros subjektams⁷¹). Ir šiame straipsnyje minėta Konstitucinio Teismo praktika patvirtina, kad, aiškindamas Konstituciją, jis „kiekvieno teisės instituto atitiktą Konstitucijai vertina pagal tai, ar jis atitinka konstitucinius teisinės valstybės principus“⁷², nes tai yra „būtina Konstitucijos išsamaus aiškinimo prielaida“⁷³; atskleisti teisinės valstybės sampratos turinį – tai konstitucinės doktrinos funkcija⁷⁴. Oficialiosios konstitucinės teisinės valstybės doktrinos platų atskleidimą lemia pareiškėjų prašymai – daugelyje jų, kaip skelbiama nuo 2014 metų Konstitucinio Teismo pateikiamuose jo veiklos metiniuose pranešimuose, atkreiptas dėmesys į tai, kad konstitucinės justicijos bylose dažnai tirta

67 Konstitucinio Teismo formuojama oficialioji konstitucinė teisinės valstybės doktrina minima ir 2004 m. gruodžio 13 d. nutarime.

68 Pavyzdžiui, Konstitucinio Teismo 2000 m. spalio 18 d. nutarimas (*Valstybės žinios*, 2000, Nr. 88-2724), 2012 m. kovo 29 d. nutarimas (*Valstybės žinios*, 2012, Nr. 40-1973) ir 2020 m. rugpjūčio 28 d. nutarimas (TAR, 2020-12-23, Nr. 28234).

69 Pradedant Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimu dėl organizuoto nusikalstamumo užkardymo (*Valstybės žinios*, 2005, Nr. 1-7), tai konstatuota ir 2022 m. rugsėjo 22 d. nutarime dėl nepašalinamų grėsmę nacionalinio saugumo interesams keliančių priežasčių (TAR, 2022-09-22, Nr. 19372).

70 Ši nuostata įtvirtinta daugelyje Konstitucinio Teismo aktų, taip pat ir 2000 m. vasario 23 d. nutarime (*Valstybės žinios*, 2000, Nr. 17-419), 2004 m. gegužės 25 d. nutarime, 2015 m. gegužės 6 d. nutarime (TAR, 2015-05-06, Nr. 6809), 2021 m. gegužės 13 d. nutarime (TAR, 2022-07-01, Nr. 14281), 2023 m. vasario 9 d. nutarime (žiūrėta 2023 m. balandžio 23 d., <https://lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta2803/content>).

71 Iš teisinės valstybės principo kylantys reikalavimai teisėkūros subjektams apibūdinti ne viename Konstitucinio Teismo nutarime, taip pat, pavyzdžiui, 2004 m. gruodžio 13 d. nutarime ir kt.

72 Žr. Konstitucinio Teismo 1999 m. gegužės 11 d. nutarimą dėl Seimo statute numatytos apkaltos procedūros, 2004 m. gruodžio 13 d., 2011 m. gruodžio 22 d. nutarimai ir kt.

73 Anot Konstitucinio Teismo, „visos Konstitucijos nuostatos yra aiškintinos konstitucinio teisinės valstybės principo, Konstitucijoje įtvirtintos teisinės valstybės sampratos kontekste“, „visų Konstitucijos nuostatų aiškinimas konstitucinio teisinės valstybės principo kontekste yra būtina Konstitucijos išsamaus aiškinimo prielaida“. Žr. 2004 m. gegužės 25 d. nutarimą, 2009 m. rugsėjo 24 d. nutarimą (*Valstybės žinios*, 2009, Nr. 115-4888).

74 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gegužės 11 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 42-1345, atitaisyimas – 1999, Nr. 43.

teisės aktų atitiktis konstituciniam teisinės valstybės principui ir ne kartą konstatuotas tų teisės aktų (jų dalių) prieštaravimas šiam principui⁷⁵.

Dar vienas pateiktinas ryškus Konstitucijos aiškinimo pavyzdys yra Konstitucinio Teismo suformuota gana plati oficialioji konstitucinė valdžių padalijimo principo doktrina⁷⁶. Joje atskleisti pagrindiniai valstybės valdžios institucijų statusą, jų vykdomus įgaliojimus, šių institucijų tarpusavio ryšius, santykius (pavyzdžiui, bendradarbiavimą) reguliuojantys principai ir imperatyvai, remiantis šios doktrinos atskaitos tašku – konstituciniu valdžių padalijimo principu, įtvirtintu, be kita ko, Konstitucijos 5 straipsnyje. Konstitucinis valdžių padalijimo principas, kaip dinamiško Konstitucijos aiškinimo rezultatas, „įgijo ryškesnius kontūrus“⁷⁷ ir yra siejamas ne tik su Konstitucijos 5 straipsniu ir kitais straipsniais, nustatančiais valstybės valdžių vykdančių valstybės institucijų įgaliojimus, bet ir su kitais išplėtotais konstituciniais principais.

Antai pastarieji Konstitucinio Teismo veiklos metai konstitucinės jurisprudencijos plėtros požiūriu buvo intensyvūs ir tuo aspektu, kad Konstitucinis Teismas tyrė anksčiau detalai netirtus su įvairių valstybės valdžios institucijų konstituciniu statusu susijusius klausimus (pavyzdžiui, konkrečius Vyriausybės konstitucinio statuso aspektus, teisėjo ir teisimų nepriklausomumo užtikrinimo klausimus ir kt.)⁷⁸.

Valdžios institucijų sąveikos požiūriu svarbios ir jurisprudencinės nuostatos, susijusios su Lietuvos valstybės valdymo modeliu. Konstitucinis Teismas ne viename ir pastaraisiais metais priimtame nutarime priminė, kad „pagal Konstitucijoje nustatytą valdžios institucijų kompetenciją Lietuvos valstybės valdymo modelis priskirtinas parlamentinės respublikos valdymo formai (atsižvelgiant į tai, Konstitucijoje yra įtvirtintas Vyriausybės atsakomybės Seimui principas)“; tačiau Teismas taip pat yra konstatavęs, kad „Lietuvos valstybės valdymo formai būdingi ir kai kurie vadinamosios mišriosios (pusiau prezidentinės) valdymo formos ypatumai (tai atspindi Seimo, valstybės vadovo – Respublikos Prezidento, Vyriausybės įgaliojimai ir jų tarpusavio santykių teisinė konstrukcija)“⁷⁹.

Apibendrinus šiame straipsnio skyriuje nagrinėtus pavyzdžius matyti, kad išskir-

75 Žr., pavyzdžiui, „Metinis Konstitucinio Teismo veiklos pranešimas 2022“ (Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2023), 45, žiūrėta 2023 m. balandžio 20 d., <https://lrkt.lt/data/public/uploads/2023/03/metinis-2022-web.pdf>.

76 Egidijus Kūris, „Valdžių padalijimo principas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje“, iš: *Konstituciniai valdžių sandaros principai: Tarptautinės konferencijos medžiaga (Valstybės žinios, 2008)*, 16.

77 Egidijus Kūris, „Konstitucinių principų plėtojimas konstitucinėje jurisprudencijoje“, iš *Konstitucinių principų plėtojimas konstitucinėje jurisprudencijoje: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo konferencijos medžiaga (Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2002)*, 86; Egidijus Kūris, *supra note*, 76: 14.

78 Žr. plačiau Danutė Jočienė, „Konstitucinio Teismo patirtis ir iššūkiai sprendžiant valstybės valdžios institucijų ginčus“, *Jurisprudencija* 28, 2 (2021): 323–342, <https://ojs.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/download/6997/5553>.

79 Konstitucinio Teismo 1998 m. sausio 10 d. nutarimas (*Valstybės žinios*, 1998, Nr. 5-99) ir 2020 m. lapkričio 3 d. nutarimas (TAR, 2020-11-04, Nr. 23045).

tais klausimais – Konstitucijos sampratos, jos viršenybės, apribojimų keisti Konstituciją, demokratijos, teisinės valstybės, valdžių padalijimo principų – suformuota oficialioji konstitucinė doktrina plėtotą ypač su valstybės valdžios institucijų galiomis susijusiose konstitucinės justicijos bylose, aiškinant įvairias konstitucines nuostatas. Šio aiškinimo rezultatas – suformuoti minėti plataus turinio itin svarbūs mūsų valstybės funkcionavimui konstituciniai principai.

3. Oficialiosios konstitucinės doktrinos konstitucinių asmens teisių ir laisvių užtikrinimo srityje raida

Dar viena ryški Konstitucinio Teismo kryptis oficialiai aiškinant Konstituciją ir plėtojant oficialiąją konstitucinę doktriną – suformuota taip pat plati oficialioji konstitucinė doktrina konstitucinių asmens teisių ir laisvių užtikrinimo srityje. Tai nenuostabu, nes, peržvelgus Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo iki 2020 m. rugpjūčio 31 d. suformuotas vien svarbiausias oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatas, kurios sudėtos į šio Teismo parengtą rinkinį, matyti, kad su asmens konstituciniu statusu susijusios nuostatos viršija 300 puslapių⁸⁰. Be to, nuo 2014 m. Konstitucinio Teismo leidžiamuose jo veiklos metiniuose pranešimuose iš konstitucinės justicijos bylų apibendrinimų irgi matyti, kad daugiausia nagrinėtos bylos, reikšmingos konstitucinių asmens teisių ir laisvių užtikrinimui⁸¹. Tai yra natūralu, nes, kaip matyti ir iš kitų valstybių konstitucinės justicijos institucijų suformuotos konstitucinės jurisprudencijos, individualių teisių apsauga yra viena iš dviejų kaip

---

80 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo oficialioji konstitucinė doktrina. Svarbiausios nuostatos 1993–2000“ (Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2020), žiūrėta 2023 m. balandžio 20 d., <https://lrkt.lt/data/public/uploads/2020/10/oficialioji-konstitucine-doktrina-web.pdf>.

81 Žr. *supra note*, 75: 45; „Metinis Konstitucinio Teismo veiklos pranešimas 2022“ (Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2023), 34, žiūrėta 2023 m. balandžio 20 d., <https://lrkt.lt/data/public/uploads/2022/08/metinis-2021-web-v.pdf>; „Metinis Konstitucinio Teismo veiklos pranešimas 2020“ (Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2021), 32, žiūrėta 2023 m. balandžio 20 d., https://lrkt.lt/data/public/uploads/2021/04/metinis-2020-web_.pdf; „Metinis Konstitucinio Teismo veiklos pranešimas 2019“ (Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2020), 38, žiūrėta 2023 m. balandžio 20 d., https://lrkt.lt/data/public/uploads/2020/03/_metinis-2019-web.pdf; „Metinis Konstitucinio Teismo veiklos pranešimas 2018“ (Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2019), 32, žiūrėta 2023 m. balandžio 20 d., <https://lrkt.lt/data/public/uploads/2019/04/metinis-lrkt-veiklos-pranesimas-2018.pdf>; „Metinis Konstitucinio Teismo veiklos pranešimas 2017“ (Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2018), 37, žiūrėta 2023 m. balandžio 20 d., <https://lrkt.lt/data/public/uploads/2018/03/metinis-pranesimas-2017-internet.pdf>; „Metinis Konstitucinio Teismo veiklos pranešimas 2016“ (Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2017), 24, žiūrėta 2023 m. balandžio 20 d., <https://lrkt.lt/data/public/uploads/2017/03/metinis-2016-spausdinti-grafikai.pdf>; „Metinis Konstitucinio Teismo veiklos pranešimas 2015“ (Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2016), 22, žiūrėta 2023 m. balandžio 20 d., <https://lrkt.lt/data/public/uploads/2016/03/lrkt-metinis-pranesimas.pdf>; „Metinis Konstitucinio Teismo veiklos pranešimas 2014“ (Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2015), 31, žiūrėta 2023 m. balandžio 20 d., <https://lrkt.lt/data/public/uploads/2015/04/metinis-pranesimas-2014.pdf>.

pagrindinių suvokiamų šių institucijų įgaliojimų grupių, greta ginčų, kylančių tarp teisėkūros subjektų, sprendimo⁸².

Nors ne kiekvienoje konstitucinės justicijos byloje, susijusioje su žmogaus teisių ir laisvių apsaugos klausimais, Konstitucinis Teismas atskleidžia naujus, atitinkamos konstitucinės justicijos bylos tyrimui būtinus Konstitucijoje nustatyto teisinio reguliavimo aspektus, nes kai kuriose bylose tiesiog pakako (pakanka) remtis anksčiau suformuotomis oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatomis, vis dėlto Konstitucinis Teismas savo priimtuose aktuose palaipsniui plėtojo ankstesniais šio Teismo veiklos dešimtmečiais pateiktą žmogaus teises ir laisves įtvirtinančių Konstitucijos nuostatų aiškinimą.

Konstitucinio Teismo praktikoje ne kartą buvo patvirtinta principinė šios srities išėities pozicija, kad žmogaus teisių ir laisvių pripažinimas ir gerbimas yra viena iš Konstitucijoje ginamų, nekvestionuojamų vertybių: Konstitucija, kaip svarbiausių valstybinės bendruomenės vertybių sistemą įtvirtinanti ir ginanti⁸³ aukščiausioji teisė, grindžiama, be kita ko, šių teisių ir laisvių pripažinimu ir jų gerbimu⁸⁴. Šių teisių ir laisvių vertės pripažinimas neabejotinai išplaukia iš konstitucinio žmogaus teisių įtvirtinimo⁸⁵. Kartu, kaip pabrėžta Konstitucinio Teismo praktikoje, žmogaus teisių apsauga yra ir Lietuvos Respublikos konstitucinės santvarkos prioritetas⁸⁶, kuris supponuoja vieną iš svarbiausių demokratinės teisinės valstybės priedermių – gerbti, ginti ir saugoti žmogaus teises kaip konstitucines vertybes⁸⁷.

Nors Konstitucinio Teismo pirmuosiuose sprendimuose ir nutarimuose, priimtuose pagal pareiškėjų Lietuvos Respublikos Seimo narių grupių prašymus, atskleisti Konstitucijos aspektai, susiję su Seimu, jo funkcijomis, nuo 1994 metų Konstitucinio Teismo ir pagal Lietuvos teismų kreipimuisi formuotą oficialiąją konstitucinę doktriną papildė nuostatos dėl įvairių nagrinėtose konstitucinės justicijos bylose aktualių konstitucinio asmens statuso pagrindų, taip pat susijusių ir su asmens teisine atsakomybe.

82 Ginsburg ir Elkins, *supra note*, 13.

83 Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d., 2009 m. rugsėjo 24 d. nutarimai, 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas (*Valstybės žinios*, 2010, Nr. 46-2219).

84 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 85-3094.

85 „Asmens statusą įtvirtinus aukščiausios teisinės galios normose laiduojama, kad valstybės įstaigos ir pareigūnai gerbs nustatytas jos ribas, kad asmuo bus apsaugotas nuo valdžios savivalės. Konstitucinis žmogaus teisių įtvirtinimas reiškia, kad pripažįstama šių teisių vertė, kartu suponuojama ir valstybės pareiga užtikrinti jų apsaugą.“ Egidijus Jarašiūnas, „Konstitucinė kontrolė: keletas minčių apie žmogaus teisių apsaugos matmenį“, *Konstitucinė jurisprudencija* 4, 16 (2009): 162.

86 Lietuvos Respublikos konstitucinė santvarka grindžiama žmogaus ir piliečio teisių bei laisvių, kaip didžiausios vertybės, prioritetu. Konstitucinio Teismo 1999 m. lapkričio 23 d. nutarimas (*Valstybės žinios*, 1999, Nr. 101-2916) ir 2009 m. rugsėjo 24 d. nutarimas.

87 Žr., be kita ko, „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 46-2219.

Antai Konstitucinio Teismo 1993 m. gruodžio 13 d. nutarimu baigus nagrinėti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo inicijuotą bylą, ištyrus dviejų įstatymų nuostatų, *inter alia* nustatančių turto konfiskavimą kaip papildomą bausmę, atitiktį Konstitucijai, ši Baudžiamajame kodekse įtvirtinta bausmė buvo pripažinta neprieštaraujanti Konstitucijai, atskleidus nuosavybės neliečiamumo užtikrinimo garantiją ir pabrėžus, kad Konstitucijos 23 straipsnio 3 dalis, kurioje nustatyta, kad „nuosavybė gali būti paimama tik įstatymo nustatyta tvarka visuomenės poreikiams ir teisingai atlyginama“, patvirtina galimybę turtą iš savininko paimti visuomenės poreikių tenkinimo tikslais.

Dar vienas pavyzdys, atspindintis ne tik su nuosavybės apsauga susijusios oficialios konstitucinės doktrinos formavimo pradžią, bet apskritai svarbus plėtojant žmogaus teisių apsaugos imperatyvus – taip pat pagal Lietuvos teismo kreipimąsi priimtas Konstitucinio Teismo 1995 m. spalio 26 d. nutarimas, kuriame, be kita ko, pabrėžta, kad svarbiausi visuomeniniai santykiai (*inter alia* nuosavybės teisių atkūrimo⁸⁸) reguliuojami tik įstatymais: „Demokratinėje visuomenėje prioritetas teikiamas žmogui, todėl viskas, kas susiję su pagrindinėmis žmogaus teisėmis ir laisvėmis, reguliuojama įstatymais. Tai ir žmogaus teisių bei laisvių patvirtinimas, ir jų turinio apibrėžimas, ir apsaugos bei gynimo teisinės garantijos, ir leistinas jų apribojimas, ir kt.“

Ir vėliau per trisdešimt metų konstitucinėje jurisprudencijoje ne kartą aiškinti šie iš Konstitucijos kylantys žmogaus teisių ir laisvių apsaugos imperatyvai – žmogaus teisių ir laisvių institutų sudarantys pagrindiniai elementai: konstitucinė žmogaus teisių ir laisvių samprata, jų turinio apibrėžimas, jų darni sistema, atskleidžiant tiek pilietinių ir politinių, tiek ekonominių, socialinių, ir kultūrinių teisių turinį, taip pat Konstitucijoje įtvirtinti žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimo apribojimo pagrindai ir sąlygos bei šių teisių ir laisvių gynimo teisinės garantijos.

Dėl kai kurių iš šių aspektų galima atkreipti dėmesį į kelias pastarųjų metų konstitucinės justicijos bylas. Antai, oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje toliau plėtotas dar vienas prie anksčiau pirmame šio straipsnio skyriuje išvardytųjų Konstitucijos sampratos aspektas – Konstitucijos kaip antimažoritarinio akto, ginančio kiekvieną individą, aiškinimas.

Konstitucinis Teismas, sprendamas bylą dėl leidimo laikinai gyventi Lietuvoje išdavimo užsieniečiui, kuris užsienyje teisėtai sudarė santuoką ar registravo partnerystę su tos pačios lyties Lietuvos Respublikos piliečiu, 2019 m. sausio 11 d. nutarime⁸⁹, pripažinęs, kad tik besivadovaujanti pagarba kiekvieno žmogaus orumui valstybė gali būti laikoma iš tikrųjų demokratine, ir, remdamasis dar 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarime apibrėžta Konstitucijos kaip antimažoritarinio akto samprata, patvirtino, kad

88 Konstitucinio Teismo 2010 m. gruodžio 22 d. nutarime (*Valstybės žinios*, 2010, Nr. 153-7836) pažymėta apie ne kartą įvairiais aspektais tirtą įstatymų, reguliuojančių nuosavybės teisių atkūrimo santykius, atitiktį Konstitucijai ir suformuotą plačią oficialiąją konstitucinę piliečių nuosavybės teisių ir išlikusių nekilnojamąjį turtą atkūrimo doktriną.

89 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. sausio 11 d. nutarimas“, TAR, 2019-01-11, Nr. 439.

tai neleidžia nustatyti konstituciškai pateisinamo pagrindo diskriminuoti asmenis, pavyzdžiui, vien dėl jų lytinės tapatybės ir (ar) seksualinės orientacijos⁹⁰. Šiame kontekste atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad Konstitucijos 29 straipsnyje tokių pagrindų kaip asmens lytinė tapatybė ar seksualinė orientacija, kuriais draudžiama diskriminuoti asmenį, *expressis verbis* nėra įrašyta. Taigi dėl Konstitucinio Teismo formuojamos oficialiosios konstitucinės doktrinos asmenų lygiateisiškumo principas buvo aiškintas plečiamai ir papildytas naujais aktualiais asmens teisių apsaugos fragmentais. Dėl šios priežasties šią doktriną galima vadinti ir veržlia.

Beje, konstitucinio asmenų lygiateisiškumo (arba asmenų lygybės) principo kontekste prisimename ir turbūt geriausiai žinomą transformaciją – kad praėjus beveik trejiems metams nuo Konstitucinio Teismo veiklos pradžios buvo keičiamos šio Teismo suformuluotos oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatos, į šio principo turinį įtraukiant juridinius asmenis: po to, kai 1993 m. lapkričio 8 d. nutarime⁹¹ tiriant Seimo rinkimų įstatymą pakeitusio įstatymo atitiktį, be kita ko, Konstitucijos 29 straipsniui, dėl šio straipsnio 1 dalies nuostatos paaiškinta, kad jame vartojama sąvoka „asmuo“ tegali būti sąvokos „žmogus“ sinonimas, 1996 m. vasario 28 d. nutarime⁹² konstatuota, kad „<...> konstitucinis asmenų lygybės principas savaime nepašalina to, kad įstatymu gali būti nustatytas nevienodas teisinis reguliavimas tam tikrų asmenų kategorijų <...> atžvilgiu. Tai taikytina ne tik fiziniams, bet ir juridiniams asmenims, nes jie paprastai yra fizinių asmenų susivienijimai“⁹³.

Proveržiu aiškinant Konstitucijos 29 straipsnį galima laikyti ir, pavyzdžiui, Konstitucinio Teismo 2017 m. gruodžio 19 d. išvadą, kurioje konstatuota, kad viena iš draudžiamo diskriminavimo (kartu ir žmogaus orumo žeminimo) formų yra priekabiavimas, be kita ko, priekabiavimas dėl lyties ir seksualinis priekabiavimas. Manytina, kad toks žmogaus orumo aiškinimas konstitucinio asmenų lygiateisiškumo principo kontekste dar gali būti plėtojamas, ypač atsivėlgiant į nuo 1998 m. besitęsiančias Konstitucinio Teismo pastangas atskleisti įvairius žmogaus orumo, kaip asmenybės pagrindo, sampratų aspektus.

Tada Konstitucinis Teismas viename reikšmingiausių žmogaus teisių apsaugos požiūriu – 1998 m. gruodžio 9 d. – nutarime⁹⁴, kuriame sprendė Baudžiamajame

90 „<...> demokratinėje teisinėje valstybėje tam tikru laikotarpiu vyraujančios daugumos visuomenės narių nuostatos ar stereotipai negali būti konstituciškai pateisinamu pagrindu <...> diskriminuoti asmenis vien dėl jų lytinės tapatybės ir (ar) seksualinės orientacijos <...>.“

91 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1993 m. lapkričio 8 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 1993, Nr. 61-1166.

92 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. vasario 28 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 20-537.

93 Pakitusi doktrininė nuostata pakartota ir vėliau priimtuose Konstitucinio Teismo 1996 m. kovo 15 d. nutarime (*Valstybės žinios*, 1996, Nr. 25-630), 1996 m. balandžio 18 d. nutarime (*Valstybės žinios*, 1996, Nr. 36-915).

94 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 109-3004.

kodekse numatytos mirties bausmės atitiktą Konstitucijai, pripažino mirties bausmę prieštaraujanti ne tik Konstitucijos 18 straipsniui, bet ir kitiems Konstitucijos straipsniams ir atskleidė prigimtinio žmogaus teisių pobūdžio esmę⁹⁵, taip pat pradėjo plėtoti prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių kaip neatšaukiamų, kurios sudaro žmogaus orumo pamatą, sampratą. Tame nutarime pabrėžta, kad žmogaus gyvybė ir orumas, reiškiantys žmogaus vientisumą ir jo nepaprastą esmę, yra pripažįstami kaip ypatingos vertybės⁹⁶. Taigi galima daryti prielaidą, žvelgiant ir į kitų valstybių konstitucinių teismų praktiką, kad žmogaus orumo apsaugos klausimų gali kilti, manytina, dėl bet kurio žmogui svarbaus jo gyvenimo aspekto⁹⁷. Toks galėtų būti ir, pavyzdžiui, klausimas apie asmens duomenis ar kitus su asmens privačiu gyvenimu glaudžiai susijusius dalykus. Antai, Latvijos Respublikos Konstitucinis Teismas yra sprendęs bylą dėl asmens teisės saugoti jautrius (jo DNR) duomenis ir valstybės teisės tvarkyti tokius duomenis (DNR duomenų bazę)⁹⁸.

Dar vienos plačiai išplėtotos oficialiosios žmogaus teisių apsaugos konstitucinės doktrinos pavyzdys – socialinės apsaugos, be kita ko, socialinės paramos, doktrina, kuri formuojama aiškinant Konstitucijos 52 straipsnį⁹⁹. To priežastis – vėl tai, kad šios srities konstitucinės justicijos bylos – itin dažnos. Beveik kiekviename nuo 2014 metų pristatomame Konstitucinio Teismo veiklos metiniame pranešime apibendrinama, kad nagrinėtos su socialinėmis teisėmis susijusios konstitucinės justicijos bylos¹⁰⁰. Tai, kad suformuota būtent plati doktrina, pripažinta dar 2015 m. gegužės 26 d. nutarime¹⁰¹ – Konstitucinis Teismas ir vėliau ne kartą pabrėžė, kad „pagal Konstituciją

95 Doktrininės nuostatos dėl prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių (Konstitucijos 18 straipsnyje nustatyta, kad „[Ž]mogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės“) pirmą kartą atskleistos Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvadoje, be kita ko, paaiškinus, kad Konstitucijoje nėra išsamaus ir baigtinio prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių sąrašo, kad joks teisės aktas negali jo nustatyti.

96 Tai pabrėžta ir Konstitucinio Teismo 2013 m. gegužės 16 d. nutarime (*Valstybės žinios*, 2013, Nr. 52-2604).

97 Žr. Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo praktiką (Christian Walter, „Human dignity in German constitutional law“, 17) ir kitų valstybių konstitucinės justicijos institucijų praktiką. Iš European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) CDL-STD(1998)026, „The principle of respect for human dignity“, *Science and technique of democracy*, No. 26, 1998, žiūrėta 2023 m. balandžio 20 d., [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-STD\(1998\)026-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-STD(1998)026-e).

98 „Judgement of the Constitutional Court of the Republic of Latvia of 12 May 2016, in the case no. 2015-14-0103“, žiūrėta 2023 m. balandžio 20 d., https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/07/2015-14-0103_Spriedums_ENG.pdf.

99 Aiškinant šį straipsnį, Konstitucinis Teismas yra pabrėžęs ir tai, kad, pavyzdžiui, jis yra suformulavęs plačią oficialiąją konstitucinę pensinio aprūpinimo doktriną. Antai žr. 2008 m. gruodžio 24 d. nutarimas (*Valstybės žinios*, 2008, Nr. 150-6106), 2020 m. vasario 10 d. nutarimas (TAR, 2020-02-10, Nr. 2923).

100 *Supra note*, 81.

101 „Konstitucinis Teismas savo aktuose yra suformavęs plačią oficialiąją konstitucinę socialinės apsaugos, *inter alia* socialinės paramos, doktriną, atskleidęs konstitucinius imperatyvus, kurių privalu paisyti teisės aktais reguliuojant atitinkamus santykius.“ Taip pat žr., pavyzdžiui, 2010 m. balandžio 20 d. sprendimą, 2020 m. vasario 10 d. nutarimą.

Lietuvos valstybė yra socialiai orientuota¹⁰², taip pat kad „Konstitucijos 52 straipsnio nuostatos, laiduojančios teisę į socialinį aprūpinimą, įpareigoja valstybę nustatyti pakankamas tos teisės įgyvendinimo ir gynybos priemones“¹⁰³.

Pavyzdžiui, Konstitucinio Teismo 2016 m. kovo 15 d. nutarime konstatuota, kad Konstitucijai prieštarauja Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymo nuostata tiek, kiek pagal ją motinystės pašalpa negali būti didesnė, negu šioje dalyje nustatytas maksimalus dydis, taip pat ir Vyriausybės nutarimu patvirtintos šį įstatymą įgyvendinančios nuostatos. Konstitucinis Teismas nustatė, kad pagal šį teisinį reguliavimą apskaičiuojamos motinystės pašalpos dydis nėra susietas su moters per nustatytą laiką iki atostogų gautu atlyginimu ir gali būti gerokai mažesnis už jo vidurkį. Taip ribojant motinystės pašalpos dydį, Konstitucinio Teismo nuomone, nėra tinkamai įgyvendinama Konstitucijos 39 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta mokamų atostogų iki gimdymo ir po jo garantija. Pabrėžtina ir tai, kad šioje byloje Konstitucinis Teismas minėtų pašalpų apskaičiavimui nustatė aukštesnius standartus nei nustatytieji europiniuose teisės aktuose.

Dažname nuo 2014 metų pateikiamame Konstitucinio Teismo veiklos metiniame pranešime apibendrinta ir tai, kad nagrinėtos konstitucinės justicijos bylos, susijusios su teise kreiptis į teismą. Pastaruoju metu Konstitucinis Teismas taip pat tęsė 1994 m. pradėtą aiškinti (pavyzdžiui, 1994 m. vasario 14 d. nutarimas¹⁰⁴, 1999 m. kovo 4 d. nutarimas¹⁰⁵) teisės į teisminę gynybą turinio atskleidimą. Antai 2021 m. gruodžio 30 d. nutarime dėl reikalavimo, kad kasacinį skundą surašytų advokatas Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalies, kurioje įtvirtintas ir konstitucinis teisminės gynybos principas, kontekste Konstitucinis Teismas, pakartojęs, kad atskleista plati oficialioji konstitucinė teisės kreiptis į teismą doktrina¹⁰⁶, taip pat atskleidė konstitucinius imperatyvus, kurių privalu paisyti teisės aktais reguliuojant atitinkamus santykius, pabrėždamas, kad pagal Konstituciją, be kita ko, jos 30 straipsnio 1 dalį, teisė apskusti pirmosios instancijos teismo baigiamąjį aktą bent vienos aukštesnės instancijos teismui, kad būtų užtikrinta galimybė ištaisyti galimas klaidas, yra neat-

102 Pradadant Konstitucinio Teismo 2004 m. kovo 5 d. nutarimu (*Valstybės žinios*, 2004, Nr. 38-1236, atitaisymas – 2004, Nr. 57).

103 Žr., pavyzdžiui, Konstitucinio Teismo 1997 m. kovo 12 d. nutarimas (*Valstybės žinios*, 1997, Nr. 23-546), 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas (*Valstybės žinios*, 2002, Nr. 113-5057), 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimas (*Valstybės žinios*, 2003, Nr. 115-5221).

104 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. vasario 14 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 13-221.

105 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. kovo 4 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 23-666.

106 Konstitucinio Teismo 2021 m. kovo 19 d. nutarime (TAR, 2021-03-19, Nr. 5546), 2021 m. gruodžio 30 d. nutarime (TAR, 2021-12-30, Nr. 27683), remiantis ir 2016 m. birželio 28 d. sprendimu (TAR, 2016-06-29, Nr. 17828), patvirtinta ir tai, kad „Konstitucinis Teismas savo jurisprudencijoje yra suformavęs plačią oficialiąją konstitucinę teisės kreiptis į teismą doktriną, atskleidęs konstitucinius imperatyvus, kurių privalu paisyti teisės aktais reguliuojant atitinkamus santykius“.

siejama konstitucinės teisės kreiptis į teismą ir teisės į tinkamą teismo procesą dalis, tačiau Konstitucija „nesuponuoja reikalavimo įstatymų leidėjui nustatyti tokį teisinį reguliavimą, pagal kurį kiekvieną apeliacinę tvarka peržiūrėtą teismo sprendimą būtų galima skųsti kasacinio proceso tvarka“. Konstitucinėje jurisprudencijoje taip pat suformuota ir plati susijusi oficialioji konstitucinė žalos atlyginimo doktrina (2017 m. gegužės 19 d. nutarimas¹⁰⁷).

Pabrėžtina ir tai, kad prielaidų dar labiau plėtoti žmogaus teisių apsaugos nuostatas Lietuvoje atsirado nuo 2019 m. rugsėjo 1 d., kai pradėjo veikti individualaus konstitucinio skundo institutas. Sėkmingais individualiais konstituciniais skundais buvo apginta konstitucinė architektų asociacijos laisvė, t. y. teisė nepriklausyti Lietuvos Respublikos architektų rūmams ir nemokėti narystės įmokų, kai nesiverčiama atestuoto architekto veikla¹⁰⁸, taip pat apginta teisė gauti teismo išlaidų advokatai atlyginimą byloje asmeniui, nepadariusiam teisės pažeidimo¹⁰⁹. Be to, apginta į Lietuvos Respublikos Seimo, Europos Parlamento, savivaldybių tarybas kandidatuojančių asmenų teisė rinkimų komisijos leidžiamame kandidato plakate ar plakate su kandidatų sąrašu pateikti rinkėjams reikšmingą informaciją apie šių kandidatų pripažinimą kaltais dėl nusikalstamos veikos, reikalaujant pagal Konstituciją individualizuoti minėtos informacijos pateikimą¹¹⁰, išaiškinta, jog pagal Konstituciją, atsižvelgiant į kasacijos instituto paskirtį ir specifiką, pagrįstai reikalaujama, kad kasacinį skundą surašytų advokatas¹¹¹. Pastaraisiais metais pagal individualius konstitucinius skundus išnagrinėtos konstitucinės justicijos bylose užtikrintos ir tinkamos garantijos nušalintiems nuo pareigų valstybės tarnautojams, įtariamais ar kaltinamiems padarius tam tikras nusikalstamas veikas: pažymėta, kad ši nušalinimo priemonė taisytina kiek įmanoma įvertinus individualią kiekvieno valstybės tarnautojo situaciją, taip pat nenustatant tokio teisinio reguliavimo, pagal kurį ilgam laikui nuo pareigų nušalintam valstybės tarnautojui, praėjus tam tikram protingam laikui nuo nušalini-

107 Konstitucinis Teismas savo aktuose (*inter alia* 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarimas (2006, Nr. 90-3529, atitaisymas – 2006, Nr. 137), 2010 m. vasario 3 d. nutarimas (*Valstybės žinios*, 2010, Nr. 16-758), 2015 m. balandžio 16 d. nutarimas (TAR, 2015-04-16, Nr. 5851) yra suformavęs plačią oficialiąją konstitucinę žalos atlyginimo doktriną, grindžiamą esmine nuostata, kad būtinumas atlyginti asmeniui padarytą materialinę ir moralinę žalą yra konstitucinis principas, kurį įtvirtinant siekiama užtikrinti, kad asmenims, patyrusiems materialinę ar moralinę žalą, ji bus atlyginta.

108 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2020 m. rugsėjo 11 d. nutarimas“, TAR, 2020-09-11, Nr. 19129.

109 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2021 m. kovo 19 d. nutarimas“, TAR, 2021-03-19, Nr. 5546.

110 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2022 m. balandžio 27 d. nutarimas (TAR, 2022-04-27, Nr. 8605), kuriame suformuota nauja doktrina dėl iš Konstitucijos, *inter alia* jos 34 straipsnio 2 dalies, kylančių reikalavimų tinkamai ir individualizuotai pateikti informaciją rinkimų komisijos leidžiamame kandidato plakate ar plakate su kandidatų sąrašu apie pasyvią rinkimų teisę įgyvendinančių subjektų ypač svarbius gyvenimo faktus, be kita ko, pripažinimą kaltu dėl nusikalstamos veikos padarymo.

111 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2021 m. gruodžio 30 d. nutarimas“, TAR, 2021-12-30, Nr. 27683.

mo pradžios, atlyginimas (ar jo dalis) ir toliau nebūtų mokamas, taip jam neužtikrinant net jo minimalių socialiai priimtinių poreikių¹¹². Būtinybė paisyti konstitucinio proporcingumo principo, taip pat ir sudaryti prielaidas pakankamam asmens teisių ir laisvių apribojimų individualizavimui, pabrėžta ir nustatant teisinį reguliavimą dėl pagal įstatymą įgytos teisės įsigyti ir turėti tam tikrus ginklus ir šaudmenis¹¹³.

Taigi, apibendrinant Konstitucinio Teismo veiklą vystant ir aiškinant konstitucines žmogaus teises ir laisves, galima teigti, kad Konstitucinis Teismas nuo savo veiklos pradžios suformavo ir vėliau sistemingai ir palaipsniui plėtojo prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių doktriną, patvirtindamas žmogaus kaip didžiausios socialinės vertybės statusą, gindamas žmogaus gyvybę ir orumą, taip pat kitas jo konstitucines teises ir laisves, o sykiu ir šių teisių garantijas kaip sudarančias vientisą ir darnią sistemą. Iš Konstitucijos kylantys šie asmens teisių apsaugos imperatyvai, remiantis Konstitucija kaip vientisiu aktu, plėtoti, be kita ko, ir kitų Konstitucinio Teismo suformuotos oficialiosios konstitucinės oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatų kontekste – Konstitucijos viršenybės, demokratijos, teisinės valstybės, valdžių padalijimo principų ir kt.

4. Oficialiosios konstitucinės doktrinos dėl Konstitucijos atvirumo ir draugiškumo tarptautinei teisei ir Europos Sąjungos teisei, taip pat jas aiškinančiai tarptautinių (supranacionalinių) teismų jurisprudencijai, raida

Trečioji išskirtoji Konstitucinio Teismo kryptis oficialiai aiškinant Konstituciją ir plėtojant oficialiąją konstitucinę doktriną – Konstitucija tiek, kiek ji išaiškinta oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje, yra itin atvira¹¹⁴ ir draugiška tarptautinei teisei (*inter alia* Europos žmogaus teisių konvencijai) ir Europos Sąjungos (toliau – ir ES) teisei, taip pat jas aiškinančiai tarptautinių (supranacionalinių) teismų jurisprudencijai ir kaip nustatanti pareigą Lietuvos valstybei vykdyti visus priisiimtus tarptautinius įsipareigojimus. Konstitucinis Teismas, būdamas įpareigotas Konstitucijos, taip pat pagal 135 straipsnio 1 dalį, pagal kurią Lietuvos Respublika, vykdydama užsienio politiką, privalo vadovautis visuotinai pripažintais tarptautinės teisės principais ir normomis, konstitucinės justicijos bylose turi atsižvelgti į tarptautinę teisę ir ES teisę.

112 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2021 m. gruodžio 22 d. nutarimas“, TAR, 2021-12-22, Nr. 26640.

113 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2023 m. vasario 9 d. nutarimas“, TAR, 2023-02-09, Nr. 2488.

114 Dainius Žalimas, „The Openness of the Constitution to international law as an element of the principle of the rule of law“, iš *Constitutional Court of the Republic of Slovenia 25 Years: International conference, Bled, Slovenia, June 2016: conference proceedings* (Ljubljana: Constitutional Court of the Republic of Slovenia, 2016), 139–152, <http://www.us-rs.si/media/zbornik.25.let.pdf>.

Suformuota Konstitucinio Teismo praktika patvirtina, kad jis, aiškindamas Konstitucijos nuostatas ir formuodamas oficialiąją konstitucinę doktriną, savo bylose atsižvelgia į tarptautinį nagrinėjamos bylos kontekstą ir tiesiogiai remiasi tarptautinės teisės ir ES teisės nuostatomis ir taiko jas¹¹⁵.

Antai dar Konstitucinio Teismo veiklos pradžioje priimtame šiame straipsnyje jau minėtame 1993 m. gruodžio 13 d. nutarime aiškinant nuosavybės teisių apribojimus, jie kildinti ir iš tarptautinių sutarčių, nes ratifikuotos tarptautinės sutartys pagal Konstitucijos 138 straipsnio 3 dalį tampa Lietuvos Respublikos teisinės sistemos sudedamąja dalimi. Vertindamas turto konfiskavimą kaip papildomą bausmę ir patvirtindamas jos pagrįstumą ne tik Konstitucijos, bet ir visuotinai pripažintų tarptautinės teisės normų kontekste, Konstitucinis Teismas rėmėsi ir Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, ir Jungtinių Tautų rezoliucija, kuria patvirtintu „Minimalios standartinės taisyklės dėl priemonių, nesusijusių su laisvės atėmimu“ (Tokijo taisyklės A/RES/45/110). Tad jau šis Konstitucinio Teismo nutarimas liudija jo plėtotos oficialiosios doktrinos, pagal kurią tarptautinė teisė traktuojama kaip Konstitucijos aiškinimo šaltinis, užuomazgas. Itin svarbus ir šiame straipsnyje anksčiau jau minėtas Konstitucinio Teismo vienas reikšmingiausių žmogaus teisių apsaugos požiūriu – 1998 m. gruodžio 9 d. – nutarimas dėl mirties bausmės atitikties Konstitucijai, kuriame ne tik buvo pripažinta, kad mirties bausmė prieštarauja Konstitucijai, bet ir atskleista prigimtinio žmogaus teisių pobūdžio esmė, taip pat pradėta plėtoti oficialioji doktrina apie prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių kaip neatšaukiamų, kurios sudaro žmogaus orumo pamatą, sampratą.

Peržvelgus tolesnę pirmojo ir vėlesnių dešimtmečių rėmimosi tarptautinės teisės ir ES teisės aktais Konstitucinio Teismo aktuose praktiką galima teigti, kad sprendamas dėl jo kompetencijai priklausančių teisės aktų atitikties Konstitucijai, Konstitucinis Teismas nuosekliai ir nuolat remiasi įvairiais tarptautinės teisės ir (ar) ES teisės aktais (antai, metinių Konstitucinio Teismo veiklos pranešimų duomenimis: 2014 m. – dešimtyje Konstitucinio Teismo aktų, 2018 m. – aštuoniuose, 2020 m. – septyniuose, 2021 m. – šešiuose, 2022 m. – trijuose¹¹⁶).

Tai – ne tik Europos žmogaus teisių konvencija, kuri išlieka dažniausiai Konstitucinio Teismo praktikoje cituojamu ir taikomu žmogaus teisės ginančiu regioniniu

115 Taip pat žr. šia tema: Egidijus Kūris, „Ekstranacionaliniai veiksniai Lietuvos Respublikos Konstituciniam Teismui aiškinant Konstituciją“, *Teisė* 50 (2004): 78–93, <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2004~1367189884499/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>. Galima paminėti ir tai, kad tokio draugiško požiūrio laikosi ir, pavyzdžiui, Latvijos Respublikos Konstitucinis Teismas, savo praktikoje naudojantis Latvijos Respublikos Konstitucijos nuostatų suderinamo su Europos ir tarptautiniais įsipareigojimais aiškinimo požiūrių, palaikantis principą, kad nacionalinė teisė turi būti interpretuojama remiantis Latvijos tarptautiniais įsipareigojimais. Žr. Ineta Ziemele, „Role of the Constitutional Courts in Upholding and Applying the Constitutional Principles: the Case of Latvia“, žiūrėta 2023 m. balandžio 20 d., <https://www.satv.tiesa.gov.lv/en/runas-un-raksti/role-of-the-constitutional-courts-in-upholding-and-applying-the-constitutional-principles-the-case-of-latvia/>.

116 Žr., pavyzdžiui, *supra note*, 75: 138.

tarptautiniu dokumentu. Tai ir kiti Europos Tarybos institucijų priimti aktai, taip pat Europos Komisijos „Demokratija per teisę“ (Venecijos komisijos), kuri yra Europos Tarybos patariamoji institucija konstitucionalizmo klausimais, dokumentai (įvairios gairės, nuomonės)¹¹⁷, ir ES teisės aktai (Europos Sąjungos sutartis, Sutartis dėl Europos Sąjungos veikimo, Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija ir kt.), taip pat Europos žmogaus teisių konvenciją ir ES teisę aiškinanti atitinkamų tarptautinių teismų praktika – Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT), Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (toliau – ESTT), taip pat Europos Sąjungos Bendrojo Teismo sprendimai.

Be to, remiamasi ir ne tik minėta 1948 m. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, bet ir kitais Jungtinių Tautų (toliau – JT) institucijų priimtais dokumentais (pavyzdžiui, 1966 m. JT Tarptautinių pilietinių ir politinių teisių paktu, 1966 m. JT Tarptautinių ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktu, Jungtinių Tautų švietimo, mokslo ir kultūros organizacijos (UNESCO) Pasaulinio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencija, Tarptautinės darbo organizacijos dokumentais) ir daugeliu kitų tarptautinių aktų¹¹⁸.

Dėl rėmimosi Europos žmogaus teisių konvencija ir ES teise, taip pat jas aiškinančių EŽTT, ESTT jurisprudencija bei jų taikymo aktualu tai, kad konstitucinėje jurisprudencijoje ne kartą pabrėžta, kad Europos žmogaus teisių konvencija ir ją aiškinanti EŽTT praktika yra Lietuvos teisės aiškinimo šaltinis¹¹⁹. Šios konvencijos įtaka Lietuvos teisei ryškiausiai nagrinėta iki šiol vienintelėje išvadoje dėl tarptautinės sutarties atitikties Konstitucijai, t. y. minėtoje 1995 m. sausio 24 d. išvadoje dėl Europos žmogaus teisių konvencijos atitikties Konstitucijai, kurioje Konstitucinis Teismas padarė išvadą, kad jokių prieštaravimų tarp šių dviejų dokumentų nėra, sudarydamas galimybes Lietuvos Respublikai ratifikuoti Konvenciją¹²⁰.

Kitas ryškus šios Konvencijos įtakos Konstitucinio Teismo vykdomai doktrinos plėtrai pavyzdys – 2011 m. rugsėjo 28 d. nutarimas dėl Valstybinės šeimos politikos koncepcijos pagrindų, kuriame Konstitucinis Teismas apžvelgė tarptautinius Lietuvos valstybės įsipareigojimus, kylančius iš Konvencijos 8 straipsnio (garantuojančio teisę į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą), ir taip sustiprino konstitucinę argu-

---

117 Traktuojami kaip *soft law* aktai. Jolita Miliuvienė, „Soft law įtaka konstitucinės jurisprudencijos raidai“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2020), <https://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:78041011/datastreams/MAIN/content>.

118 Plačiau žr. Danutė Jočienė, „Tarptautinės teisės ir Europos Sąjungos teisės įtaka Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo oficialiajai konstitucinei doktrinai“, iš *Kelyje su Konstitucija*, mokslinis red. Bronius Sudavičius (Vilniaus universiteto Teisės fakultetas, 2022).

119 Pradedant 2000 m. gegužės 8 d. nutarimu (*Valstybės žinios*, 2000, Nr. 39-1105), Konstitucinis Teismas Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudenciją apibūdino kaip Lietuvos teisės aiškinimo šaltinį: „Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija kaip teisės aiškinimo šaltinis yra aktuali ir Lietuvos teisės aiškinimui ir taikymui.“

120 Plačiau žr. Danutė Jočienė, *Europos žmogaus teisių konvencijos taikymas užsienio valstybių ir Lietuvos Respublikos teisėje*, antras pataisytas ir papildytas leidimas (Vilnius: Eugrimas, 2001), 144–151.

mentaciją, kad šeima turi būti traktuojama ne vien kaip santuokos pagrindu sudaryta sąjunga. Šeima, anot Konstitucinio Teismo, turi būti traktuojama plačiau, apsaugant naujas asmenų grupes ir kitais pagrindais (o ne tik santuokos pagrindu) atsirandančius ryšius. Taip daryti būtina atsižvelgiant į įvykusius socialinius pokyčius, visuomenės raidą ir kt.

Konstitucinis Teismas ESTT jurisprudencijos reikšmę Lietuvos teisės sistemai pabrėžė dar 2009 m. kovo 27 d. nutarime, teigdamas, kad ji, kaip teisės aiškinimo šaltinis, yra svarbi ir Lietuvos teisės aiškinimui ir taikymui¹²¹, o 2017 m. gruodžio 20 d. sprendime dėl kreipimosi į ESTT dėl prejudicinio sprendimo konstitucinės justicijos byloje dėl prekybos pienu reguliavimo, kurioje reikėjo atskleisti atitinkamą Europos Sąjungos teisės nuostatų¹²² prasmę, padarė išvadą, kad „Europos Sąjungos teisė yra Lietuvos Respublikos teisės, *inter alia* Konstitucijos, aiškinimo šaltinis tose srityse, kuriose <...> Lietuvos Respublika dalijasi ar patiki Europos Sąjungai valstybės institucijų kompetenciją“. Šiame sprendime pabrėžta ir tai, kad nėra pagrindo Konstitucijos nuostatų tose srityse, kurios perduotos ES kompetencijai, aiškinti kitaip, nei tai padaryta ES teisės aktuose ar Teisingumo Teismo jurisprudencijoje¹²³. Iki tol Konstitucinis Teismas tik vieną kartą buvo pasinaudojęs prejudicinio kreipimosi į ESTT institutu – tai jis padarė 2007 m. gegužės 8 d. sprendimu konstitucinės justicijos byloje, kurioje buvo sprendžiamas klausimas dėl galimybių prisijungti prie elektros energijos tinklų¹²⁴.

Neabejotina, kad tokio Konstitucinio Teismo ir Europos Sąjungos teismų bendradarbiavimo pagrindas – tai, kad ir Konstitucijos viršenybė, ir įsipareigojimas laikytis tarptautinių sutarčių, taip pat Europos Sąjungos teisės kyla iš pačios Konstitucijos ir yra konstitucinės vertybės, taigi jos įpareigoja Konstitucinį Teismą užtikrinti tiek Konstitucijos viršenybę, tiek nenukrypti nuo Lietuvos Respublikos prisimėtų tarptautinių įsipareigojimų ir vykdyti juos visa apimtimi¹²⁵.

121 Konstitucinio Teismo, be kita ko, 2009 m. kovo 27 d. nutarimas (*Valstybės žinios*, 2009, Nr. 36-1390), 2011 m. birželio 21 d. nutarimas (*Valstybės žinios*, 2011, Nr. 76-3672), 2011 m. gruodžio 22 d. nutarimas (*Valstybės žinios*, 2011, Nr. 160-7591).

122 T. y. 2013 m. gruodžio 17 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) Nr. 1308/2013, kuriuo nustatomas bendras žemės ūkio produktų rinkų organizavimas ir panaikinami Tarybos reglamentai (EEB) Nr. 922/72, (EEB) Nr. 234/79, (EB) Nr. 1037/2001 ir (EB) Nr. 1234/2007.

123 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. gruodžio 20 d. sprendimas“, žiūrėta 2023 m. balandžio 20 d., <https://lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta1772/content>.

124 T. y. ar šios direktyvos 20 straipsnis „turi būti aiškinamas kaip įpareigojantis valstybes nares nustatyti tokį teisinį reguliavimą, pagal kurį bet kuri trečioji šalis savo nuožiūra, jei tik yra elektros energijos sistemos „būtinų pajėgumų“, turi teisę pasirinkti, prie kurios sistemos – elektros energijos perdavimo ar elektros energijos paskirstymo – ji nori prisijungti, o tokios sistemos operatorius turi pareigą suteikti prieigą prie tinklo.“

125 Konstitucijos atvirumas ir draugiškumas tarptautinei teisei ir ES teisei matyti ir iš anksčiau šiame straipsnyje minėtos oficialiosios Konstitucijos keitimo apribojimų doktrinos nuostatų. Apie Konstitucijos atvirumą ir draugiškumą tarptautinei teisei ir ES teisei taip pat plačiau žr. Konstitucinio Teismo pirmininkės prof. dr. Danutės Jočienės pranešimas „Nuo nacionalinio konstitucinio savitumo iki

Taip pat paminėtina, kad Konstitucijos kaip atviros ir draugiškos tarptautinei teisei ir ES teisei aiškinimo rezultatas konstitucinėje jurisprudencijoje yra ir tai, kad, kaip Konstitucinis Teismas yra pabrėžęs, jis savo oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje negali taikyti (ar formuoti) žemesnių žmogaus teisių apsaugos standartų negu nustatyti pagal visuotinai pripažintas tarptautinės teisės normas. Kaip matyti ir iš anksčiau minėto 2016 m. kovo 15 d. nutarimo dėl motinystės atostogų dydžių, Konstitucinis Teismas taiko ir aukštesnius žmogaus teisių standartus.

Galima pažymėti ir tai, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo praktikoje buvęs tik vienas ryškus Konstitucijos ir tarptautinės teisės nesuderinamumo atvejis, nulemtas garsiosios Respublikos Prezidento apkaltos bylos ir Konstitucinio Teismo oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje pateiktos apkaltos proceso padarinių sampratos¹²⁶, neleidžia manyti, kad tokie atvejai ateityje kartosis, ir paneigti Konstitucijos kaip atviros ir draugiško tarptautinei teisei ir Europos Sąjungos teisei, taip pat jas aiškinančiai tarptautinių (supranacionalinių) teismų jurisprudencijai aiškinimo.

Taigi tokia Konstitucinio Teismo atliekama Konstitucijos aiškinimo (Konstitucijos kaip atviros ir draugiško tarptautinei teisei ir Europos Sąjungos teisei, taip pat jas aiškinančiai tarptautinių (supranacionalinių) teismų jurisprudencijai) veikla ir jos rezultatas liudija tarptautinės teisės ir Europos Sąjungos teisės, taip pat jas aiškinančios tarptautinių (supranacionalinių) teismų jurisprudencijos įtaką Konstitucijai ir per ją – visai Lietuvos teisei.

Apibendrinus apžvelgtas tris ryškiausias Konstitucijos aiškinimo kryptis Konstitucinio Teismo praktikoje, negalima nepastebėti to, kaip itin svarbu suformuluoti oficialiosios konstitucinės doktrinos konkrečiais konstitucinio reguliavimo klausimais nuostatas.

Viena vertus, toks suformulavimas reiškia, kad daug įvairių probleminių teisinio reguliavimo situacijų jau buvo identifikuotos Konstitucinio Teismo veikloje ir egzistuoja pagrindas, kuriuo bus remiamasi panašiose konstitucinės justicijos bylose ateityje¹²⁷.

Kita vertus, itin svarbu ir tai, kad, pavyzdžiui, suformavus oficialiąją konstitucinę doktriną, teisėkūros subjektai gauna atskleistus aiškius konstitucinius imperatyvus,

---

Europos integracijos: nacionalinės Konstitucijos ir Europos Sąjungos teisės santykis“, perskaitytas Konstitucinio Teismo teisėjų darbo vizito Europos Sąjungos Teisingumo Teisme metu (2022 m. kovo 28–29 d., Liuksemburgas), žiūrėta 2023 m. balandžio 20 d., https://lrkt.lt/data/public/uploads/2022/07/pranesimas_d.jociene.pdf.

126 Apie jį plačiau žr. *supra note*, 118.

127 „Konstitucijoje įtvirtintas teisinės valstybės principas *inter alia* suponuoja jurisprudencijos tęstinumą (Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d. nutarimas). Tai reiškia, kad Konstitucinis Teismas, sprenddamas analogiškus konstitucinius ginčus, vadovaujasi ankstesnėse bylose suformuota doktrina, atskleidžiančia Konstitucijos turinį. Tirdamas įstatymų ir kitų teisės aktų (jų dalių) atitiktį Konstitucijai, Konstitucinis Teismas plėtoja savo ankstesniuose nutarimuose, kituose aktuose pateiktą Konstitucijos nuostatų sampratą, atskleisdamas naujus, konkrečios bylos tyrimui būtinus Konstitucijoje nustatytos reguliavimo aspektus.“ „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gegužės 30 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 53–2361.

kurių jiems privalu paisyti priimant atitinkamus teisės aktus, taip pat teisės aktais reguliuojant tam tikrus teisinius santykius. Konstitucija kaip teisinė realybė yra gyvybinga tada, kai kasdieniame asmenų gyvenime, teisėkūros darbe ir teisės taikymo praktikoje nepaliaujamai yra remiamasi Konstitucinio Teismo pateiktais oficialaus Konstitucijos aiškinimo plataus masto rezultatais.

Išvados

1. Iš Konstitucijos kylančių, Konstitucinio Teismo konstitucinės paskirties vykdyti konstitucinį teisingumą, garantuoti Konstitucijos viršenybę teisės sistemoje ir konstitucinį teisėtumą suponuotų Konstitucinio Teismo įgaliojimų oficialiai aiškinti Konstituciją konstitucinėje jurisprudencijoje *expressis verbis* įtvirtinimas kaip konstitucinio principo, Konstitucijos aiškinimo metodų ir Konstitucinio Teismo įgaliojimų formuoti ir plėtoti oficialiąją konstitucinę doktriną ir esant būtinybei ją reinterpretuoti (koreguoti) atskleidimas – šio Teismo atliekamos Konstitucijos sisteminio aiškinimo veiklos rezultatas.
2. Konstitucinio Teismo per trisdešimt jo veiklos metų nueitą oficialaus Konstitucijos aiškinimo kelią apibūdina bent trys išskirtos šio aiškinimo kryptys: Konstitucijos sampratos, jos viršenybės principo ir kitų aptartų valstybės ir visuomenės gyvavimo pagrindų; konstitucinių asmens teisių ir laisvių apsaugos ir Konstitucijos atvirumo ir draugiškumo tarptautinei teisei ir Europos Sąjungos teisei bei jas aiškinančiai tarptautinių (supranacionalinių) teismų jurisprudencijai. Su šiomis kryptimis susijusios oficialiosios konstitucinės doktrinos raida patvirtina Konstitucijos oficialaus aiškinimo plėtrą platyn ir gilyn.
3. Pateiktas Konstitucijos aiškinimo rezultatas – saikingai aktyvios Konstitucinio Teismo atliekamos aiškinimo veiklos padarinys, nes ji negali būti traktuojama kaip pakeitusi Konstitucijoje įtvirtintų vertybių sistemą, sumažinusi Konstitucijos viršenybės teisės sistemoje apsaugos garantijas, paneigusi Konstitucijos, kaip vientiso akto ir darnios sistemos, sampratą, sumažinusi Konstitucijoje įtvirtintas asmens teisių ir laisvių garantijas ar pakeitusi Konstitucijoje nustatytą valdžių padalijimo modelį. Priešingai, kaip straipsnyje atskleista, suformuota plati ar brandi Konstitucijos sampratos, jos viršenybės principo, Konstitucijos keitimo apribojimų doktrina, sustiprinusi Lietuvos konstitucinės santvarkos pagrindus, Lietuvoje įsitvirtinusios demokratijos, teisinės valstybės, valdžių padalijimo principų, Konstitucijos kaip antimažoritarinio akto, ginančio kiekvieną individą, asmenų lygiateisiškumo principo oficialioji konstitucinė doktrina, stiprinančios asmens teisių ir laisvių garantijas, išplėtotas Konstitucijos aiškinimas kaip atviros ir draugiškos tarptautinei teisei ir Europos Sąjungos teisei ir jas aiškinančiai tarptautinių (supranacionalinių) teismų jurisprudencijai, taip pat kaip nustatančios pareigą Lietuvai vykdyti visus priisimtus tarptautinius įsipareigojimus. Dėl šias universalias vertybes puoselėjančios Konstitucijos aiškinimo veiklos Konstitucinis Teismas yra

ir išliks aktyvus ir gerbiamas tas pačias vertybes išpažįstančios tarptautinės konstitucinės justicijos institucijų bendruomenės narys.

4. Būtent pati Konstitucija lemia tai, kad, įgyvendindamas konstitucinės kontrolės misiją, Konstitucinis Teismas Konstitucijos tekstą oficialiai aiškina ir savo oficialiąją konstitucinę doktriną plėtoja taip, kaip konstituciškai būtina konkrečioje situacijoje, ne tik garantuodamas konstitucinių valstybės pagrindų stabilumą ir jų apsaugą, bet ir tinkamai ir atsakingai derindamas tarpusavyje įvairias kitas Konstitucijoje įtvirtintas vertybes, suteikdamas joms reikalingą ir konstituciškai pagrįstą apsaugą, sykiu užtikrindamas Konstitucijos gyvybingumą – jos gebėjimą atitikti kintančias visuomenės ir valstybės gyvenimo sąlygas.
5. Vykstant nuolatinei visuomenės ir valstybės gyvenimo raidai, Konstitucija kartu su palaiapsniui išaugusia oficialiąja konstitucine doktrina ir toliau auga. Neabejotina, kad Konstitucinio Teismo per tris veiklos dešimtmečius minėtomis trimis kryptimis suformuota plati ar brandi oficialioji konstitucinė doktrina yra ir bus pagrindas tolesnei nuosekliai jos evoliucijai, giluminiam Konstitucijos potencialui atskleisti. Konstitucinio Teismo užduotis ir ateityje išlieka, profesoriaus Martin A. Rogoff žodžiais tariant, vadovautis keliais principais: peržiūrėti, neapverčiant; modernizuoti, nepaneigiant; pritaikyti, nesugriaunant¹²⁸.
6. Konstitucinio Teismo atliekamos aktyvios, dinamiškos Konstitucijos aiškini-mo veiklos rezultatu galima laikyti ir augančią visuomenės konstitucinę kul-tūrą Lietuvoje: pavyzdžiui, neabejojama dėl Konstitucinio Teismo priimamų aktų teisinės galios, įsivainamas jo suformuotos ir tebeformuojamos oficia-liosios konstitucinės doktrinos vertingumas: Konstitucija aiškinama remian-tis būtent šia doktrina (o ne įstatymų leidėjo priimtais teisės aktais).

---

128 Martin A. Rogoff, „Fifty years of constitutional evolution in France: The 2008 amendments and beyond“, *Jus Politicum*, nr. 6 (2011), <http://juspoliticum.com/article/Fifty-years-of-constitutional-evolution-in-France-The-2008-amendments-and-beyond-373.html>.

THIRTY YEARS OF THE INTERPRETATION OF THE CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF LITHUANIA: DIRECTIONS AND THEIR DYNAMICS¹²⁹

Danutė Jočienė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Lina Beliūnienė

Law Institute of the Lithuanian Centre for Social Sciences, Lithuania

Summary. *Based on the presentation delivered by Danutė Jočienė in the international scientific conference on the occasion of the Day of the Constitution in 2022, this article analyses the official interpretation and application of the Constitution of the Republic of Lithuania during the 30 years of the functioning of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania. The authors present the three most significant directions (areas) of the interpretative activities of the Court as well as some powerful examples from the official constitutional doctrine widely formed by the Constitutional Court.*

In this article, the three main directions (or areas) of the official constitutional doctrine are analysed. Firstly, the authors present the official constitutional doctrine reflecting the basis for the functioning of the State of Lithuania and society in general: the understanding of the Constitution as such, the principle of the supremacy of the Constitution, constitutional restrictions for the amendment of the Constitution, the content of the constitutional principles of democracy and rule of law, as well as the constitutional principle of separation of powers.

The second direction presented is devoted to the official constitutional doctrine on the constitutional human rights protection system, and the third reflects the official interpretation of the Constitution in light of Lithuania's international obligations.

As regards the constitutional human rights protection system, the Constitutional Court has, among other things, noted that the Constitution is a majoritarian act which protects every individual. The Constitutional Court has clearly recognised in its official constitutional doctrine the natural character of the human rights acquired by every individual by the fact of birth. A lot of attention has been paid to the dignity of a person as a constitutional value.

In the third area, the most important principle formed by the Constitutional Court during the years of its activities is the constitutional principle of the Openness of the

---

¹²⁹ This Article is prepared on the basis of the presentation „Thirty years of the interpretation of the Constitution of the Republic of Lithuania: where we stand“, which was delivered by Danutė Jočienė in the international scientific conference on 21 October 2022 devoted to mark the Day of the Constitution „Thirty years of the Constitution: From ordinary to the supreme law“, organised by the Law School of Mykolas Romeris University, the Legal Affairs Committee of the Seimas of the Republic of Lithuania, the Constitutional Court of the Republic of Lithuania, and the Lithuanian Bar.

Lithuanian Constitution to international law, including European Union law. Such a position developed by the Constitutional Court results in the clear legal obligation to the State of Lithuania to implement all international obligations, and reflects the way that the interpretation of the Constitution is being opened up and made friendly towards international and European Union law. The constitutional geopolitical orientation principle of the State of Lithuania, as developed by the Constitutional Court, is also presented and analysed.

In this article, a lot of attention is paid to the powers of the Constitutional Court, granted to it under the Constitution, to officially interpret the Constitution and to form the official constitutional doctrine. Such a jurisprudential function of the Constitutional Court is presented in this article as a constant and systemic process which enables the Court to interpret the existing, pre-formed official constitutional doctrine more widely, adding to it new elements when there is an objective constitutional need and (or) legal arguments for such an evolutive interpretation of one or another constitutional provisions.

At the same time, the idea of the Constitution as a living instrument (or the dynamic interpretation of the Constitution) is stressed.

The authors come to the main conclusion that, in all three directions presented in this article, over the thirty years of its activities the Constitutional Court has formed a wide or mature official constitutional doctrine which will serve as a constitutional basis for the future activities of the Court, and which will remain as a legal basis for the further evolutive interpretation of the Constitution.

Keywords: *official interpretation of the Constitution, democratic state functioning under the rule of law, constitutional human rights and freedoms, openness of the Constitution to the international law and European Union law, the Constitutional Court of the Republic of Lithuania.*

Danutė Jočienė, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės instituto profesorė, socialinių mokslų (teisė) daktarė. Mokslinių tyrimų kryptys: tarptautinė ir nacionalinė žmogaus teisių apsauga; žmogaus teisių apsauga pagal ES teisę (ES Pagrindinių teisių chartiją); konstitucinė jurisprudencija; individualus konstitucinis skundas; tarptautinės organizacijos; tarptautinės sutartys, EŽTT, ESTT ir ESBT jurisprudencija; JT Žmogaus teisių komiteto praktika.

Lina Beliūnienė, Lietuvos socialinių mokslų centro Teisės instituto mokslo darbuotoja, socialinių mokslų (teisė) daktarė. Mokslinių tyrimų kryptys: konstitucinė teisė ir žmogaus teisės: žmogaus teisės kaip konstitucinės vertybės, teisė į sveikatos apsaugą, žmonių su negalia teisių užtikrinimas, žmogaus teisių užtikrinimas, pateisinami žmogaus teisių apribojimai, individualus konstitucinis skundas, konstitucinė justicija, lyginamasis konstitucinės teisės metodas, Rytų ir Vidurio Europos valstybių konstitucinė teisė.

Danutė Jočienė, professor at the Institute of International and European Union Law at the Law School of Mykolas Romeris University, doctor of social sciences (Law). Research interests: international and national protection of human rights; human rights protection under the EU law (EU Charter on Fundamental Rights); constitutional jurisprudence; individual constitutional complaint; international organizations; international treaties; jurisprudence of ECtHR, CJEU and EU General Court; practice of the UN Committee of Human Rights.

Lina Beliūnienė, research fellow at the Law Institute at the Lithuanian Centre for Social Sciences, doctor of social sciences (Law). Research interests: constitutional law and human rights: human rights as constitutional values, right to healthcare, empowerment of people with disabilities by law, ensuring of human rights, justifiable restrictions on human rights, individual constitutional complaint, constitutional justice, comparative method in constitutional law, constitutional law of the Eastern and Central European states.

TRANSLYČIŲ ASMENŲ KARO TARNYBOS ĮGYVENDINIMO YPATUMAI: JAV PRAKTIKA IR SITUACIJA LIETUVOJE

Daiva Petrėnaitė

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla

Viešosios teisės institutas

Elektroninis paštas daipet@mruni.eu

Utenos kolegijos Verslo ir technologijų fakultetas

Teisės katedra

Elektroninis paštas daiva.petrenaite@gmail.com

Pateikta 2023 m. balandžio 24 d., parengta spaudai 2023 m. gegužės 12 d.

DOI: 10.13165/JUR-23-30-1-02

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjama translyčių asmenų karo tarnybos įgyvendinimo problemos. Analizuojama Jungtinių Amerikos Valstijų translyčių karo tarnybos galimybių patirtis prezidento D. Trumpo vadovavimo laikotarpiu, kai buvo susiduriama su drastiškais prezidento sprendimais uždraudžiant šių asmenų karo tarnybą, nagrinėjama teismų pozicija sprendžiant dėl to kylančius ginčus. Lietuvoje translyčiai asmenys, remiantis teisės aktais, draudžiančiais diskriminaciją, neturėtų įgyti išimčių dėl privalomosios karo tarnybos, tačiau šios teisės ir pareigos įgyvendinimas gali kelti tam tikrų problemų, kai socialinė lytis teisiškai nėra patvirtinta asmens dokumentuose, o asmuo gyvena pagal jam priimtinos socialinės lyties statusą. Pagal karinės medicinos ekspertizės išvadą jie gali būti pripažįstami kaip netinkami tarnybai dėl asmenybės ir elgesio sutrikimų.

Reikšminiai žodžiai: translytis, karo tarnyba, diskriminacija, lyties keitimas.

Įvadas

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 139 str. nurodyta, kad „Lietuvos valstybės gynimas nuo užsienio ginkluoto užpuolimo – kiekvieno Lietuvos Respublikos piliečio teisė ir pareiga. Įstatymo nustatyta tvarka Lietuvos Respublikos piliečiai privalo atlikti karo ar alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą“. Taigi karo prievolė yra konstitucinė Lietuvos piliečio pareiga, skirta vyriškos lyties asmenims. Translyčiai vyriškos lyties asmenys, remiantis teisės aktais, neturėtų įgyti išimčių dėl privalomosios karo tarnybos, tačiau šios teisės ir pareigos įgyvendinimas gali kelti tam tikrų problemų, kai socialinė lytis teisiškai nėra patvirtinta asmens dokumentuose, o asmuo gyvena pagal jam priimtinos socialinės lyties statusą. Translytiškumas Lietuvoje vis dar suvokiamas kaip liga, apipinta stereotipų ir neapykantos kitioniškumui. Daug prieštaravimų kelia ir translyčių asmenų, pakeitusių moterišką lytį į vyrišką, galimybės atlikti privalomąją karo tarnybą¹ ar dirbti profesinėje karo tarnyboje. Pagal 2022 m. duomenis Lietuvoje yra 11 453 profesinės karo tarnybos kariai, 5 261 karo savanoris ir kiti savanoriškosios nenuolatinės karo tarnybos kariai, 3 800 nuolatinės privalomosios pradinės tarnybos (9 mėn.) karių². Atrodytų, kad Lietuvoje karinės tarnybos galimybės translyčiams nėra aktualios, tačiau teisinį pagrindą diskusijoms kelia tokie atvejai, kai į šauktinių sąrašą patenka translytis asmuo³.

Nuolatinė karo tarnyba gali tapti iššūkiu translyčiams dėl politinių sumetimų, nes, pavyzdžiui, Jungtinėse Amerikos Valstijose (toliau – JAV), prezidento Donaldo Johno Trumpo (toliau – D. Trumpas) kadencijos laikotarpiu translyčiams buvo uždrausta tarnauti kariuomenėje⁴. Ir tik vėliau prezidentas Joe Bidenas tokį draudimą atšaukė. Kitas atvejis, kai 2020 m. sausio 22 d. aktyviosios tarnybos karys, štabo seržantas Hee-Soo Byunas pasirodė viešumoje kaip translytė moteris, ir kai po tokio pasirodymo jis buvo atleistas iš tarnybos dėl fizinės ir psichinės negalios⁵, vėliau nusižudė.

Šio straipsnio tikslas – apibūdinti translyčių asmenų karinės tarnybos įgyven-

-
- 1 Pzv., Šveicarijoje kilo daug diskusijų dėl 21 metų translyčio vyro (buvusi moteris), kuris norėjo atlikti karo tarnybą, tačiau jo prašymas buvo atmestas. Žr. „Army chief says transsexuals should be able to join Swiss military“, *Swissinfo*, 2019 m. rugpjūčio 16 d., https://www.swissinfo.ch/eng/society/transgender-case-_army-chief-says-transsexuals-should-be-able-to-join-swiss-army-/45165664.
  - 2 Žr. Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija, „Krašto apsaugos sistema: skaičiai ir pokyčiai, 2022“, <https://kam.lt/wp-content/uploads/2022/07/Skaiciai-ir-pokyciai-2022.pdf>.
  - 3 Pzv., gerai žinomas žiniasklaidoje translytės Zofijos atvejis. Žr. Viktorija Vilcanaitė, „Karo prievolės tarnybos atsakas dėl šauktinės translytės Zofijos: jei pase įvardyta, kad ji vyras, nuostatos galioja kaip vyrui“, *Delfi*, 2020 m. sausio 17 d., <https://www.delfi.lt/veidai/zmones/karo-prievoles-tarnybos-atsakas-del-sauktines-translytes-zofijos-jei-pase-ivardyta-kad-ji-vyras-nuostatos-galioja-kaip-vryui.d?id=83297957>.
  - 4 Žr. „The Trump Administration’s Transgender Military Ban“, *American Oversight*, 2021 m. sausio 25 d., <https://www.americanoversight.org/investigation/trump-administrations-transgender-military-ban>.
  - 5 Žr. Lee Jeehey, Dong-Hee Ryu ir Su-Jin Lee, „Anonymous view on transgender soldiers: content analysis of online news headlines and comments in South Korea“, *BMC Public Health* 22 (2022): 2085, <https://bmcpublihealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12889-022-14565-z>.

dinimo galimybes ir apribojimus. Siekiant šio tikslo nagrinėjama JAV translyčių asmenų karinės tarnybos ypatumai prezidento D. Trumpo valdymo laikotarpiu. Vėliau apžvelgiama translyčių asmenų šauktinių karo prievolės situacija Lietuvoje.

Akcentuotina, kad mokslinės literatūros šaltinių šia tematika nėra daug, ypač Lietuvoje. Straipsnyje daugiausia remiamasi Davido B. Cruzo ir Jillianos T. Weiss 2021 m. monografija „Gender Identity and The Law“, internetiniais šaltiniais ir teisės aktais, teismų praktika.

Rengiant straipsnį buvo taikyti šie metodai: mokslinės literatūros, internetinių straipsnių, teisės aktų, teismų praktikos analizės, lingvistinis, loginis, lyginamasis ir apibendrinimo metodai. Mokslinės literatūros šaltinių, internetinių straipsnių analizė, lingvistinis ir loginis metodai padėjo apibūdinti ir suformuoti kritinį požiūrį į translyčių asmenų karo tarnybos galimybių apribojimo problemas. Teisės aktų ir teismų praktikos analizė taikoma siekiant atskleisti JAV prezidento D. Trumpo vykdytą politiką translyčių karo tarnybos pareigūnų atžvilgiu ir teismų požiūrį dėl galimos translyčių karo pareigūnų diskriminacijos. Lyginamasis metodas taikytas analizuojant translyčių šauktinių situaciją Lietuvoje. Loginis ir apibendrinimo metodai taikyti pateikiant išvadas ir apibendrinimus.

Pabrėžtina, kad translyčiai asmenys skirtingose šalyse turi sudėtingą ir įvairialypę karinės tarnybos galimybių istoriją skirtingais laikotarpiais. Kai kuriose šalyse šiems asmenims buvo leista atvirai tarnauti kariuomenėje. Pvz., 1974 m. Nyderlanduose pirmą kartą leista atlikti karo tarnybą translyčiams, o vėliau jų pavyzdžiu sekė ir Australija, Kanada, Izraelis, Švedija, Jungtinė Karalystė ir kt. Kitose valstybėse jie susiduria su įvairiomis diskriminacijos ir atskirties formomis. Toliau bus nagrinėjama JAV translyčių asmenų karo tarnybos galimybių praktika, kuriai būdinga įvairiapusiška draudimų ir leidimų retrospektyva. Pažymėtina, kad JAV Gynybos departamentas turi bene didžiausią darbuotojų skaičių (apie 2,8 mln.), kuriame, pvz., 2018 m. duomenimis, tarnaujančių translyčių karių skaičius buvo 14 707⁶. Šioje šalyje veikia ir Translyčių Amerikos Veteranų asociacija⁷.

1. JAV translyčių asmenų teisės į karo tarnybą įgyvendinimo ypatumai

Jungtinėse Valstijose per pastaruosius kelerius metus politika dėl transseksualių asmenų, tarnaujančių kariuomenėje, dažnai keitėsi. 2016 m. prezidento B. H. Obamos administracija panaikino draudimą transseksualiems asmenims tarnauti kariuomenėje ir leido jiems gauti medicininę priežiūrą, susijusią su jų lytine tapatybe. Nors homoseksualai, lesbietės, biseksualai karo tarnybos galimybę įgijo daug anks-

6 Žr. Aaron Belkin ir Diane H. Mazur, *Department of Defense Issues First-Ever Official Count of Active Duty Transgender Service Members*, 2018 m. vasario 13 d., <https://palmcenterlegacy.org/wp-content/uploads/2019/06/14700-Transgender-Troops-.pdf>.

7 „Transgender American Veterans Association“, <https://www.transveteran.org/>.

čiau, tačiau translyčiams 2017 metais prezidento D. Trumpo⁸ administracijos nurodymu nebuvo tai leista dėl tam tikrų medicininių ir psichologinių nuostatų⁹. Todėl, norėdami prisijungi prie JAV karo tarnybos, potencialūs tarnybos kariai privalėjo būti fiziškai ir psichologiškai patikrinti kontrolės, kurios kiekvienas tarnybos skyrius turi parengęs savo medicininio netinkamumo kriterijus¹⁰. Lyties keitimo operacija ir identifikavimas savęs kaip translyčio – tai yra kriterijai, dėl kurių asmuo gali būti pripažįstamas kaip netinkamas karinei tarnybai. Translyčiai vyrai, kuriems buvo atlikta lyties keitimo operacija, galėjo būti pašalinti dėl „didelių genitalijų anomalijų ar defektų“ ir lyties keitimo. Translytės moterys, kurioms buvo atlikta lyties keitimo operacija, galėjo būti pašalintos dėl penio amputacijos, „didelių genitalijų anomalijų ar defektų“ ir lyties keitimo¹¹. Net jei ir nėra atlikta lyties keitimo operacija, jie galėjo būti eliminuoti dėl psichologinės ekspertizės patikros. Translyčiai kariai, kurie norėjo likti karinėje tarnyboje, privalėjo būti patikrinti kontrolės pagal jų biologinę lytį, nevartoti hormonų, nesirengti priešingos lyties drabužiais, kad taip nuslėptų savo translytiškumą. Pvz., kai kurie karo tarnybos skyriai net reikalavo pranešti apie bet kokią medicinos paslaugą, suteiktą privačių sveikatos specialistų. Neaktyvaus rezervu kariaus buvo taikomi panašūs griežti reikalavimai. Kol buvo nagrinėjami skundai dėl D. Trumpo Memorandumo žemesnės instancijos teismuose (*Jane Doe v. Trump, Stone v. Trump, Karnovski v. Trump, Stockman v. Trump* bylos), Jungtinių Valstijų Aukščiausiasis Teismas leido D. Trumpo administracijai vykdyti planą dėl translyčių asmenų karinės tarnybos draudimo.

Šis prezidento D. Trumpo Memorandumas¹² buvo apskūstas Jungtinių Valstijų apygardos teismui (Kolumbijos valstija) (toliau – Teismas). *Doe v. Trump* yra pirmoji byla, kurioje teisėjas priėmė preliminarų įsakymą prieš tokį draudimą. Pareiškėjai – 8 įvairių karinės tarnybos sektorių tarnautojai (kai kurie iš jų buvo anoniminiai ieškovai), kuriems atstovavo Nacionalinis lesbiečių teisių centras ir LGBTQ teisiniai advokatai ir gynėjai. Teismo išvadą sudarė trys dalys: pirmoje išvados dalyje buvo vertinama Teismo jurisdikcija ir atsižvelgiama į atsakovų argumentus, kad ieškovai

8 2017 m. liepos 26 d. JAV Prezidentas Donaldas J. Trumpas „Twitter“ paskyroje paskelbė, kad Jungtinių Valstijų Vyriausybė nepritars ir neleis translyčiams asmenims tarnauti bet kokiose karo tarnybos pajėgose.

9 2017 m. rugpjūčio 25 d. Prezidentas pasirašė Memorandumą, kuriuo nurodė nuo 2018 m. sausio 1 d. uždrausti translyčių karinę tarnybą, sustabdyti bet kokią lyties keitimo operacijų finansavimą. Žr. Memorandum of August 25, 2017, „Military Service by Transgender Individuals“, Memorandum for the Secretary of Defense [and] the Secretary of Homeland Security, <https://www.govinfo.gov/content/pkg/FR-2017-08-30/pdf/2017-18544.pdf>.

10 David B. Cruz ir Jillian T. Weiss, *Gender Identity and The Law, 2021* (Durham, North Carolina: Carolina Academic Press), 317.

11 *Ibid.*

12 „Military Service by Transgender Individuals“, Memorandum for the Secretary of Defense [and] the Secretary of Homeland Security, <https://www.govinfo.gov/content/pkg/FR-2017-08-30/pdf/2017-18544.pdf>.

neturi teisės pareikšti ieškinį ir kad jų reikalavimai nėra tinkami; antroje išvados dalyje atmetamas ieškovų ieškinio pagrindas dėl ieškinio nepareiškimo; galiausiai, trečioje išvados dalyje Teismas nusprendė nagrinėti ieškovų prašymą taikyti laikinąsias apsaugos priemones¹³. Akcentuotina, kad Teismas neturėjo jurisdikcijos dėl Memorandumo 2 skirsnio¹⁴ b punkto, kuriame draudžiama naudoti karinius išteklius lyties keitimo chirurginėms procedūroms finansuoti, nes nė vienas ieškovas neįrodė, kad šis nurodymas (angl. *directive*) („Lyties keitimo chirurgijos direktyva“) jiems gali turėti didelės įtakos¹⁵. Pareiškėjai skundėsi dėl žalos, kurią jie patirs pašalinus juos iš tarnybos, kad bus pažeistas konkurencijos karo tarnyboje principas ir pan. O atsakovai teigė, kad ieškovai nepaiso tikrosios politikos, grindžiamos tuo, kad gali būti išimčių, kad jie gali apsisaugoti remdamiesi laikinosiomis rekomendacijomis, susijusiomis su translyčių asmenų tarnybos nariais, ir remiasi tik hipotetine ateities politika dėl translyčių asmenų karinės tarnybos. Teismas abejojo tokiais argumentais tvirtindamas, kad Memorandumas aiškiai numato, kad nuo 2018 m. kovo 23 d. kariuomenė turi atleisti translyčius tarnybos narius. Remiantis Aukščiausiojo Teismo priimtais ankstesniais sprendimais bylose (*Adarand Constructors, Inc. v. Pena; Gratz v. Bollinger, Parents Involved in Cmty. Sch. v. Seattle Sch. Dist. No. 1; Worth v. Jackson*) dėl atvejų, kuriose ieškovai jautėsi diskriminuojami dėl mažiau palankių sąlygų, minėtas Teismas nusprendė, kad: (i) Prezidento memorandumo 2 dalyje (2 sec.) „išlaikymo (a) ir sustabdymo (b) nurodymai“ nustato konkurencinę kliūtį, su kuria iš esmės gali susidurti ieškovai, įvardyti slapyvardžiais, ir (ii) kad ši kliūtis iš tikrųjų sukelia žalą, o to pakanka, kad įvardyti ir anoniminiai ieškovai galėtų ginčyti Prezidento Memorandumo „išlaikymo ir sustabdymo nurodymų“ teisėtumą¹⁶. Nagrinėdamas vieno iš pareiškėjų Kibby skundą Teismas sutiko, kad jam atsirastų žala dėl draudimo translyčiams dirbti karinėje tarnyboje, nes jis ką tik baigė du studijų metus iš keturių JAV karinio jūrų laivyno akademijoje Anapolyje (Merilando valstija) ir pradėjo perėjimo iš vienos lyties į kitą procesą. Suprantama, kad toks eliminavimas tampa nepalankus ieškovui ne tik dėl laiko ir finansinių investicijų, bet ir sudaro konkurencinį barjerą. Teismas pripažino, kad ieškovai visų pirma „įrodė didelę tikimybę to, kad dėl savo translytiškumo susidurs su konkurencinėmis kliūti-

13 *Doe v. Trump*, 275 F. Supp. 3d 167 (D.D.C. 2017), III dalis, <https://casetext.com/case/doe-v-trump-4>.

14 Presidential Memorandum for the Secretary of Defense and the Secretary of Homeland Security, Sec. 2. Directives: „Gynybos sekretorius ir Krašto saugumo sekretorius JAV pakrančių apsaugos atžvilgiu privalo:

a) išlaikyti šiuo metu galiojančią politiką dėl translyčių priėmimo į karinę tarnybą po 2018 m. sausio 1 d., kol Gynybos sekretorius, pasikonsultavęs su Krašto saugumo sekretoriumi, pateiks priešingą rekomendaciją, kuri, mano nuomone, yra įtikinama; ir

b) sustabdyti bet kokią DoD arba DHS išteklių naudojimą karinio personalo lyties keitimo chirurginėms procedūroms finansuoti, išskyrus tiek, kiek tai būtina asmens, kuris jau pradėjo gydymo kursą pakeisti lytį, sveikatai“.

15 *Doe v. Trump*, 275 F. Supp. 3d 167 (D.D.C. 2017), III dalis, <https://casetext.com/case/doe-v-trump-4>.

16 *Ibid.*, 199.

mis, susijusiomis su stojimu į karo tarnybą, ir savo pareigų išlaikymu. Antra, jie įrodė didelę atsisakymo būti priimtiems į karo tarnybą ar būti atleistiems iš kariuomenės dėl translytiškumo riziką¹⁷. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad nors „Teismas ir daro išvadą, kad ieškovai turi teisę ginčyti „išlaikymo ir sustabdymo nurodymus“, nė vienas iš ieškovų neįrodė faktinės žalos, susijusios su Lyties keitimo operacijų direktyva“¹⁸. Teismas argumentavo tuo, kad vienas iš anoniminių pareiškėjų (Jane Doe 1) neįrodė žalos, nes atsakovai pateikė deklaraciją, kurioje nurodyta, kad „šiuo metu Gynybos sveikatos agentūra nagrinėja Jane Doe 1 prašymą dėl papildomos sveikatos priežiūros, būtinos su perėjimu susijusiai operacijai atlikti“¹⁹. Teismas taip pat pabrėžė, kad „nors šiuo metu yra neaiškumų dėl tikslios būsimos kariuomenės politikos translyčių asmenų atžvilgiu, neaiškumų nėra dėl dviejų prezidento Memorandumo nurodymų: kariuomenė turi atleisti translyčius tarnybos narius, o translyčiams asmenims įstoti draudžiama neribotą laiką. Teismas nesprenžia tos būsimos politikos detalių, o tik vertina, ar šios direktyvos pačios savaime nepažeidžia Konstitucijos. Nurodymai žinomi, taip pat aplinkybės, kuriomis jos buvo išleistos. Jie negali būti konkretesni, o būsima kariuomenės politika – be prezidento veiksmų – negali pakeisti to, ko reikalauja direktyvos. Nėra pagrindo manyti, kad prezidentas pakeis šias direktyvas, ir Teismas turi manyti, kad kariuomenė jas tiksliai vykdys <...> Vadinasi, „išlaikymo ir sustabdymo nurodymų“ konstitucingumas yra teisminis sprendimas“²⁰. Ieškovai taip pat prašė Teismo uždrausti vykdyti „išlaikymo ir sustabdymo nurodymus“, kol bus galutinai išspręsta ši byla. Teismas tokį prašymą tenkino, nes: 1) yra tikimybė, kad pareiškėjų ieškinys bus patenkintas dėl to, kad „išlaikymo ir sustabdymo nurodymai“ pažeidžia 5-ąją Konstitucijos pataisą²¹, 2) ieškovai patirs nepataisomą žalą, jei nebus uždrausta vykdyti teismo draudimą, ir 3) teisingumo pusiausvyra ir viešasis interesas yra palankūs, kad būtų pritaikytos draudžiančios priemonės²².

Šis Prezidento priimtas sprendimas atrodo labiau hipotetinis (neva transseksualūs asmenys gali turėti problemų dėl sveikatos sutrikimų, trukdančių atlikti jų pareigas, taip pat jų dislokavimo galimybės gali būti apribotos), nes hipotetinių lūkesčių gali kilti ir dėl kitų tarnybos karių sveikatos. Akcentuotina ir tai, kad prieš priimant Memorandumą buvo sudaryta Gynybos departamento darbo grupė, kuri vienbalsiai nutarė, kad nėra kliūčių, trukdančių translyčiams asmenims atvirai tarnauti kariuomenėje, t. y. neslepiant savo lytinio identiteto. Po tokio pareiškimo daug karių net atvirai prisistatė savo vadams kaip translyčiai. Sykiu netikėtai Prezidentas „Twitter“

17 *Doe v. Trump*, 275 F. Supp. 3d 167 (D.D.C. 2017), III dalis, <https://casetext.com/case/doe-v-trump-4>, 203.

18 *Ibid.*, 204.

19 *Ibid.*

20 *Ibid.*

21 5-oji JAV Konstitucijos pataisa suteikia teisę į teisinę gynybą neduoti parodymų prieš save, apsaugo nuo dvigubos teisinės atsakomybės (draudžiama asmenį bausti du kartus už tą patį nusikaltimą), draudžia paimti privačią nuosavybę viešajam naudojimui be teisingos kompensacijos.

22 *Doe v. Trump*, 275 F. Supp. 3d 167 (D.D.C. 2017), 204, <https://casetext.com/case/doe-v-trump-4>.

paskyroje paskelbė, kad visiems translyčiams asmenims bus uždrausta dalyvauti bet kokioje karo tarnybos veikloje.

Toliau Teismas tvirtino, kad, viena vertus, translyčiai yra ta visuomenės grupė, kuri patiria persekiojimą ir diskriminaciją. Kita vertus, ji yra gana maža, kad turėtų politinės galios įtaką. Teismo teigimu, minėtos direktyvos diskriminuoja translyčius, taip baudžiant juos už lyčių stereotipų nesilaikymą atimant karinės tarnybos teisę. Svarbu ir tai, kad Teismas neigiamai vertino tokių tikslinių teisių atėmimą iš tam tikros žmonių grupės, kuriomis jie anksčiau galėjo naudotis, ir tai iš esmės skiriasi nuo to, kai asmeniui tokia teisė niekada nebuvo suteikta. Šiuo atveju vyriausybė turi įrodyti reikšmingų aplinkybių atsiradimą, siejamą su šios teisės uždraudimu. Tačiau Teismas sutiko su atsakovų argumentais, kad ankstesnis tyrimas apie kliūčių nebuvimą translyčių asmenų karinei tarnybai negali amžinai įpareigoti būsimų administracijų patiems nagrinėti šį klausimą. Tačiau Teismas suabejojo, kodėl tam tikrai asmenų grupei teisės staiga buvo atšauktos dėl priežasčių, prieštaraujančių vieninteliams tuo metu žinomiems tyrimams, kuriuos tuo metu atliko Gynybos departamento darbo grupė²³. Todėl Teismas pripažino, kad netrukus įsigaliosiantis draudimas įvardija ir stigmatizuoja ieškovus kaip mažiau pajėgius tarnauti kariuomenėje, mažina jų stažą tarp bendraamžių ir pareigūnų, stabdo jų karjeros augimą ir grasina sugriauti pasirinktą pašaukimą arba galimybę naudotis unikaliomis mokymosi galimybėmis²⁴. Todėl Teismas nurodė grįžti prie *status quo* prisijungimo ir išlaikymo atžvilgiu, kuris egzistavo prieš išleidžiant Prezidento memorandumą, t. y. prieš 2016 m. birželio 30 d. nustatytos ir 2017 m. birželio 30 d. gynybos sekretoriaus Jamesso Mattiso pakeistos išlaikymo ir prisijungimo politikos²⁵. Pažymėtina, kad vėliau šis teismo įsakymas apskundus jį buvo panaikintas²⁶.

Cruzo ir Weiss teigimu, „translyčių asmenų kaip galimų karo tarnybos narių diskvalifikavimas dėl medicininių priežasčių yra nesuderinamas su tuo, kaip kariuomenė paprastai sprendžia kitas sveikatos sąlygas ir diagnozes. Daugumai translyčių nereikia nuolatinio gydymo ir net ne visi translyčiai nori lyties keitimo operacijos“²⁷. Šie autoriai savo abejones dėl translyčių asmenų eliminavimo iš tarnybos grindžia lygindami kitų karinėje tarnyboje prieinamų sveikatos priežiūros paslaugų politiką, susijusią su moterimis, vartojančiomis kontraceptines tabletes (jei moterys gali vartoti tokias hormonines tabletes, tada kodėl translyčiai negali vartoti hormonų?), nėščiomis moterimis ir diabetikais. Pvz., Christopherio Ingrahamo teigimu, kuris remiasi „Military Times“ atlikta analize, „bendros karinės išlaidos vaistams nuo

23 Pvz., žr. Secretary of Defense, „Memorandum for Secretaries of the Military Departments, Subject: Transgender Service Members, July 28, 2015“, https://dod.defense.gov/Portals/1/features/2016/0616_policy/memo-transgender-service-directive-28-July-2015.pdf.

24 *Doe v. Trump*, 275 F. Supp. 3d 167 (D.D.C. 2017), 216, <https://casetext.com/case/doe-v-trump-4>.

25 Žr. *Ibid.*, Conclusions.

26 Žr. *Doe v. Trump*, 275 F. Supp. 3d 167 (D.D.C. 2017), <https://casetext.com/case/doe-v-trump-13>.

27 Cruz ir Weiss, *supra note*, 10: 319.

erekcijos disfunkcijos kasmet sudaro 84 milijonus JAV dolerių, o tai 10 kartų viršija metinę su pereinamuoju laikotarpiu susijusią medicininę priežiūrą aktyvią tarnybą atliekantiems translyčiams kariams²⁸. Analizuojant oponentų nuomones dėl translyčių asmenų karinės tarnybos įgyvendinimo problemų perėjimo iš vienos lyties į kitą procese ir to, kokias uniformas jie turėtų dėvėti tuo metu, minėti autoriai remiasi Jungtinės Karalystės pavyzdžiu, kai lyties keitimo metu yra mokamos kompensacijos. Remdamiesi šios šalies pavyzdžiu, Cruzas ir Weiss siūlo vienos lyties perėjimo į kitą metu mažiau rizikingų darbų galimybę ir pan.

Tačiau yra ir kitų nuomonių. Kai kurie asmenys tokį D. Trumpo sprendimą įvertino kaip labiau teigiamą dėl priežasčių, susijusių: su translyčių privataus gyvenimo apsaugos problemomis dėl tualetų, dušų, persirengimo kabinų ir pan., su translyčių asmenų dislokacijos apribojimais, kai jiems atliekama lyties keitimo operacija; su fizinio parengtumo klausimais, taikomais moterims ir vyrams; su kariuomenės resursų panaudojimu translyčių sveikatos priežiūrai; su kitų kariuomenės narių sąžinės ir religijos laisve²⁹.

2018 m. kovo 23 d. D. Trumpas paskelbė dar vieną Memorandumą³⁰, atšaukdamas ankstesnįjį. Šį kartą Prezidentas sušvelnino savo poziciją drauddamas karo tarnybą tiems, kuriems reikia daugiau medicininio gydymo, įskaitant vaistus ir chirurgiją. O JAV Vašingtono apygardos teismas nepripažino jo kaip naujo³¹, nes jame taip pat buvo numatyti griežti draudimai, kurie liko galioti iki Joe Bideno išrinkimo Prezidentu.

Pirmąją prezidento J. Bideno darbo dieną 2021 m. sausio 20 d. jo spaudos sekretorė Jena Psaki spaudos konferencijoje paskelbė, kad prezidentas panaikins draudimą translyčiams asmenims atvirai tarnauti kariuomenėje. Draudimas buvo atšauktas 2021 m. sausio 25 d. paskelbus, kad lytinė tapatybė neturi būti kliūtis karinei tarnybai. Taigi nuo 2021 m. JAV translyčių asmenų karinės tarnybos politika yra tokia, kad asmenims, kurie pripažįstami translyčiais, leidžiama tarnauti kariuomenėje, tačiau jie turi atitikti konkrečius kriterijus, susijusius su jų lytine tapatybe, įskaitant medicini-

28 Žr. Christopher Ingraham, „The military spends five times as much on Viagra as it would on transgender troops’ medical care“, *The Washington Post*, July 26, 2017, <https://www.washingtonpost.com/news/wonk/wp/2017/07/26/the-military-spends-five-times-as-much-on-viagra-as-it-would-on-transgender-troops-medical-care/>.

29 Žr. Ryan T. Anderson, „5 Good Reasons Why Transgender Accommodations Aren’t Compatible With Military Realities“, *The Daily Signal*, July 26, 2017, <https://www.dailysignal.com/2017/07/26/5-good-reasons-transgender-accommodations-arent-compatible-military-realities/>.

30 „Presidential Memorandum for the Secretary of Defense and the Secretary of Homeland Security Regarding Military Service by Transgender Individuals March 23, 2018, <https://trumpwhitehouse.archives.gov/presidential-actions/presidential-memorandum-secretary-defense-secretary-homeland-security-regarding-military-service-transgender-individuals/>.

31 Žr. *Karnoski v. Trump*, Case No. 2:17-cv-01297-MJP, <https://cdn.ca9.uscourts.gov/datastore/opinions/2019/06/14/18-35347.pdf>.

ninius reikalavimus bei fizinės ir psichinės sveikatos standartus³². Ši politika taip pat draudžia translyčių asmenų diskriminaciją kariuomenėje ir suteikia jiems galimybę gauti būtiną medicininę priežiūrą, susijusią su jų lytine tapatybe.

Apibendrinant teigtina, kad translyčių asmenų teisių padėtis siekiant atlikti karo tarnybą neturėtų priklausyti nuo politinių sprendimų. Toks translyčių asmenų eliminavimas grindžiant jį finansiniais, medicininiais ir psichologiniais argumentais, kurie nebuvo reikšmingi iki D. Trumpo prezidentavimo laikotarpio, yra nepateisinami ir diskriminuojantys, pažeidžiantys lygybės, teisėtų lūkesčių principą.

2. Translyčių asmenų karo tarnybos galimybės Lietuvoje

Translyčių asmenų teisių padėtis 2022 m. Lietuvoje įvertinta 3 iš 30 balų, teigiamai vertinant tik tai, kad egzistuoja administracinės priemonės, nėra reikalaujama operacijos ar sterilizacijos keičiant lytį³³. Palyginkime situaciją Lietuvoje ir panagrinėkime karo prievolės tvarką. LR karo prievolės įstatymo 3 str. numatomos tokios atleidimo nuo karo prievolės priežastys: „1) asmenys, kurie nustatyta tvarka pripažinti neveiksniais arba ribotai veiksniais; 2) neįgalieji; 3) asmenys, kurie karinės medicinos ekspertzės komisijos, sudarytos ir veikiančios Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatyta tvarka, dėl sveikatos būklės pripažinti netinkamais privalomajai karo tarnybai; 4) asmenys, įstatymų nustatyta tvarka perkelti į dimisiją; 5) pagrindinio karinio parengtumo neįgiję asmenys, kai jiems sukanka 60 metų; 6) moterys, išskyrus tas, kurios raštu pareiškė norą tapti karo prievolinkėmis ir (ar) yra baigusios aukštojoje mokykloje medicinos, slaugos ar akušerijos studijų programas“³⁴. Pabrėžtina, kad pagal Lietuvos karių etikos kodekso III d. 6 punktą karys, atlikdamas savo pareigas, privalo: „<...> gerbti ir ginti kiekvieno žmogaus orumą bei pagrindines teises ir laisves, neatsižvelgiant į jo lytį, rasę, tautybę, kalbą, kilmę, socialinę padėtį, tikėjimą, įsitikinimus ar pažiūras, amžių, lytinę orientaciją, negalią, etninę priklausomybę, religiją“³⁵. Diskriminacijos draudimas dėl lytinės orientacijos šiame Kodekse atsirado nuo 2015 m. pagal Lygių galimybių kontrolierės rekomendaciją³⁶.

32 Žr. Department of Defence, „DoD Instruction 1300.28, In-Service Transition for Transgender Service Members“, April 30, 2021, Change 1, December 20, 2022, https://www.esd.whs.mil/Portals/54/Documents/DD/issuances/dodi/130028p.pdf?fbclid=IwAR04MlJmexeVCxV18RBXPuaj_udFOMgYlfq3nw0D9QCKdcDpzXP14Ic7Al8.

33 Žr. *Trans Rights Map, Europe & Centra Asia 2022*, <https://transrightsmatp.tgeu.org/home/>.

34 „Lietuvos Respublikos karo prievolės įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 86-4150.

35 Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministro 2005 m. gegužės 9 d. Nr. V-561 įsakymas „Dėl Lietuvos karių etikos kodekso patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 63-2248.

36 Žr. „Lygių galimybių kontrolieriaus 2015 m. balandžio 30 d. pažyma Nr.(15)SN-107)SP-59 „Dėl galimo Lygių galimybių įstatymo 5 straipsnio 1 dalies 1 punkto pažeidimo“, <https://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2015/11/pazyma-del-galimos-diskriminacijos-lytines-orientacijos-pagrindu-karineje-tarnyboje.pdf>.

Dar 2017 m. Eglės Kuktoraitės (Nacionalinė LGBT* teisių organizacija LGL) publikuotame komentare apie lytinių mažumų teises pateikiama informacija³⁷ apie tai, kad šauktinių atrankos procedūros diskriminuoja asmenis, o psichiatro ir kitų specialistų komentarai leidžia teigti, kad tokie asmenys nepageidaujami ne tik dėl savo socialinio elgesio, bet ir bijant, kad kiti tarnaujantys kariai rodys nepakantumą šiems asmenims. Tokiu atveju ne sprendžiamos diskriminacijos problemos, bet tiesiog pašalinami asmenys, kurie gali būti homofobinių apraiškų objektai.

Teigtina, kad translytiškumo atveju gali būti taikoma tik viena atleidimo nuo karo tarnybos priežastis – karinės medicinos ekspertizės komisijos dėl sveikatos būklės pripažinimas netinkamais privalomajai karo tarnybai. LR karo prievolės įstatymo 6 str. 6 dalyje nurodyta: „Karo prievolinkai skiriami atlikti nuolatinę privalomąją pradinę karo tarnybą tik teisės aktų nustatyta tvarka patikrinus jų sveikatą ir nustačius, kad jie tinkami atlikti nuolatinę privalomąją pradinę karo tarnybą.“ 2020 m. publikuotame interviu su Verbavimu ir viešųjų ryšių skyriaus Karo prievolės ir komplektavimo tarnybos vedėja G. Kazlauskiene dėl lietuvių translyčio šaukimo į karo tarnybą nurodoma, kad „jeigu Lietuvos Respublikos pilietis turi asmens dokumentą, kuriame įvardinta, kad jis yra vyras, visos teisinės nuostatos asmeniui galioja kaip vyrui“; „ne išimtis yra ir karo prievolės klausimai. Asmenys, išoriškai atrodydami kaip moterys, negali savaime nuspręsti, kad jiems nereikia atlikti karinės įskaitos procedūrų. Tai nėra savaiminio atleidimo ar atidėjimo faktas ir tokios tarnybos atidėjimo priežasties nėra numatyta Lietuvos Respublikos Karo prievolės įstatyme“³⁸. Šiuo atveju asmens lyčiai nustatyti galioja asmens dokumente nurodytas lyties įrašas. Tačiau situacija atrodytų sudėtingesnė, jei asmens dokumentuose lytis būtų pakeista, tačiau fiziologiškai asmuo būtų moteriškos lyties. Ar galiotų tik teisinė lyties, t. y. nurodytos dokumentuose, statusas? Ko gero, situacija būtų išspręsta remiantis karinės medicinos ekspertizės komisijos pripažinimu netinkamais privalomajai karo tarnybai dėl sveikatos būklės. Pagal LR Vyriausybės 2002 m. liepos 12 d. nutarimu Nr. 112 patvirtintą įsakymą „Dėl Karinės medicinos ekspertizės nuostatų patvirtinimo“ karinė medicinos ekspertizė apibūdinama kaip „asmens sveikatos būklės įvertinimas, tinkamumo tarnybai ir (ar) sveikatos sutrikimo sunkumo laipsnio nustatymas, taip pat ekspertinės nuomonės apie galimybę asmens žūties (mirties) ar sveikatos sutrikimo priežastį susieti su jo tarnybinių pareigų vykdymu ar statusu teikimas. Medicinos ekspertizė yra viena iš specializuotosios medicinos ekspertizės rūšių“³⁹. Pagal Lietuvoje galiojančią ligų klasifikaciją (TLK-10- AM) transseksualumas priskiriamas prie

37 Eglė Kuktoraitė, „Ar reikia Lietuvos kariuomenei homoseksualių karių?“, *Mano teisės*, 2017 m. rugpjūčio 29 d., <https://manoteises.lt/straipsnis/ar-reikia-lietuvos-kariuomenei-homoseksualiui-kariu-2/>.

38 „Tarp šauktinių patekusi translytė Zofija: nesijaučiu ta, kuri galėtų būti karo lauke“, *diena.lt*, 2020 m. sausio 16 d., <https://www.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/i-sauktiniu-sarasa-patekusi-translytynes-jaučiu-ta-kuri-galetu-buti-karo-lauke-948474>.

39 „Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. liepos 12 d. nutarimas Nr. 1125 (Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2020 m. gegužės 27 d. nutarimo Nr. 532 redakcija) „Dėl Karinės medicinos ekspertizės nuostatų patvirtinimo“, Nr. 379, 2016-04-13, paskelbta TAR 2016-04-21, i. k. 2016-10145.

lyties tapatumo sutrikimų (F64)⁴⁰. Tačiau naujojoje klasifikacijoje TLK-11-AM tai apibūdinama kaip lyties neatitiktis (HA6Z)⁴¹. Pvz., remiantis LR krašto apsaugos ministro 2020 m. birželio 3 d. įsakymu Nr. V-449 „Dėl Tinkamumo karo, šaulio koviniame būryje ar žvalgybos pareigūno tarnybai pagal sveikatos būklę kriterijų ir Sveikatos būklės įvertinimo metodikos patvirtinimo“⁴² (toliau – Metodika) yra nurodyti tinkamumo karo, šaulio koviniame būryje ar žvalgybos pareigūno tarnybai pagal sveikatos būklę kriterijai ir sveikatos būklės įvertinimo metodika. Čia lentelėje pateikiami pagal TLK-10-AM kodą ligos ir sveikatos sutrikimai, tarp kurių patenka ir transseksualumas (Suaugusiųjų asmenybės ir elgesio sutrikimai (F60-F69), ir nurodytas pripažinimo tinkamu maksimalus apribojimo laipsnis: „sutrikimai bei ryškiai akcentuoti bruožai – netinkami tarnybai; akcentuoti bruožai – tinkami tarnybai“⁴³. Šios Metodikos 33 punkte „Suaugusiųjų asmenybės ir elgesio sutrikimai (F60-F69). Asmenybės bruožų akcentavimas (Z73.1)“ paaiškinta, kad „33.1 papunktis apima asmenybės ar elgesio sutrikimus, stipriai išreikštą asmenybės bruožų akcentavimą, trikdančią prisitaikymą psichosocialinėje aplinkoje, o 33.2 papunktis taikomas, jei asmenybės bruožų akcentavimas netrikdo prisitaikymo psichosocialinėje aplinkoje“⁴⁴. Teigtina, kad nustačius „sutrikimus bei ryškiai akcentuotus bruožus“ asmuo bus pripažintas netinkamu tarnybai.

Apibendrinus pasakytina, kad Lietuvoje neturint tinkamų translyčių asmenų teisių užtikrinimo teisinių procedūrų (pvz., lyties keitimo operacijų teisinio reguliavimo nebuvimas, translyčių asmenų sveikatos priežiūros spragos, privataus gyvenimo apsauga)⁴⁵, karinės tarnybos galimybės taip pat yra apribotos.

Išvados

1. JAV translyčių asmenų karo tarnybos įgyvendinimo galimybė grindžiama Jungtinių Valstijų prezidentų asmeniniu požiūriu į šią situaciją. Prezidento D. Trumpo politiniai sprendimai, susiję su translyčių karo tarnybos draudimais dėl finansinių, dislokacijos apribojimo priežasčių ir pan., buvo aiškiai diskriminuojantys, nepagrįsti medicininiais moksliniais įrodymais, pažeidžiantys šių asmenų lygiateisiškumą ir konkurenciją karo tarnyboje.

---

40 TLK-10-AM/ACHI/ACS elektroninis vadovas, 5 skyrius „Psichikos ir elgesio sutrikimai (F00-F99)“, <http://ebook.vlk.lt/e.vadovas/index.jsp?topic=/lt.webmedia.vlk.drg.icd.ebook.content/html/icd/5skyrius.html>

41 „ICD-11 Coding Tool“, WHO, https://icd.who.int/ct11/icd11_mms/en/release.

42 „Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministro 2020 m. birželio 3 d. įsakymas Nr. V-449 „Dėl tinkamumo karo, šaulio koviniame būryje ar žvalgybos pareigūno tarnybai pagal sveikatos būklę kriterijų ir sveikatos būklės įvertinimo metodikos patvirtinimo“, TAR, 2020-06-03, Nr. 12054.

43 *Ibid.*

44 *Ibid.*

45 Žr. Daiva Petrėnaitė, „Teisės į lytinę identitetą pripažinimo perspektyvos ir lyties keitimo teisinio reguliavimo problematika“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2021).

2. Lietuvoje translytiškumo atveju gali būti taikoma tik viena atleidimo nuo karo tarnybos priežastis – karinės medicinos ekspertizės komisijos dėl sveikatos būklės pripažinimas asmens netinkamu privalomajai karo tarnybai. Netinkamumas tarnybai nustatomas pagal karinės medicinos ekspertizės įvertinimą diagnozavus asmenybės ar elgesio sutrikimus, stipriai išreikštą asmenybės bruožų akcentavimą, trikdančią prisitaikymą psichosocialinėje aplinkoje. Todėl translyčių asmenų karinės tarnybos galimybės Lietuvoje yra apribotos ir gali būti vertinamos kaip diskriminuojančios.

PECULIARITIES OF THE IMPLEMENTATION OF MILITARY SERVICE FOR TRANSGENDER PERSONS: U.S. PRACTICE AND THE SITUATION IN LITHUANIA

Daiva Petrėnaitė

Mykolas Romeris University, Lithuania
Utena University of Applied Sciences, Lithuania

***Summary.** This article deals with the implementation of the military service of transgender persons. The author analyses the experience of transgender military service opportunities in the United States during the presidency of D. Trump, where the president's drastic decision to ban transgender people from military service and the position of the courts in the ensuing disputes is analyzed. In Lithuania, transgender people should not be exempted from compulsory military service under anti-discrimination legislation, but implementing this right and obligation may pose some problems when the gender legally documented in a person's identity documents differs from that with which they live. They may be found unsuitable based on personality and behavioral disorders, according to the conclusion of a military medical examination.*

Keywords: transgender, military service, discrimination, gender reassignment.

Daiva Petrėnaitė, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės instituto lektorė, socialinių mokslų (teisė) daktarė; Utenos kolegijos Verslo ir technologijų fakulteto Teisės katedros docentė. Mokslinių tyrimų kryptys: konstitucinė teisė, teisės filosofija, žmogaus teisės, bioteisė.

Daiva Petrėnaitė, Lecturer at the Institute of Public Law at the Law School at Mykolas Romeris University, Doctor of Social Sciences (Law); associate professor at the Law Department at the Faculty of Business and Management at Utena University of Applied Sciences. Research interests: constitutional law, philosophy of law, human rights, biolaw.

LGBT+ ASMENŲ TEISIŲ UŽTIKRINIMAS TARPTAUTINĖSE ŽMOGAUS TEISIŲ INSTITUCIJOSE: EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ TEISMO IR JUNGTINIŲ TAUTŲ ŽMOGAUS TEISIŲ INSTITUCIJŲ PRAKTIKA

Eitvydas Zurba

Mykolas Romeris universiteto Teisės mokykla
Tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės institutas
Elektroninis paštas eizurba@stud.mruni.eu

Pateikta 2023 m. kovo 27 d., parengta spaudai 2023 m. gegužės 8 d.

DOI: 10.13165/JUR-23-30-1-03

Santrauka. Straipsnyje analizuojama Europos Žmogaus Teisių Teismo ir Jungtinių Tautų žmogaus teisių institucijų (Žmogaus teisių komiteto, Ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių komiteto, Moterų diskriminacijos panaikinimo komiteto) praktika LGBT+ asmenų teisių užtikrinimo klausimais. Šiame darbe Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos sistemoje suformuoti standartai lyginami su Jungtinių Tautų sistemoje suformuotais standartais parodant, kad su išimtimis šios dvi tarptautinės teisės sistemos suformavo panašius standartus LGBT+ asmenų teisės į privataus ir šeimos gyvenimo apsaugą, teisės skleisti informaciją apie LGBT+ ir teisės į LGBT+ asmenų taikius susirinkimus srityse. Straipsnyje analizuojama naujausia praktika šiose srityse brėžiant istorines analogijas ir taip darant pagrįstas prielaidas dėl to, kaip Europos Žmogaus Teisių Teismo ir Jungtinių Tautų žmogaus teisių institucijų praktika galėtų vystytis toliau.

Reikšminiai žodžiai: LGBT+, privataus gyvenimo apsauga, lyties teisinis pripažinimas, saviraiškos laisvė, asociacijos laisvė.

Įvadas

LGBT+¹ asmenų teisių užtikrinimas šiuo metu yra viena iš daugiausia diskusijų keliančių žmogaus teisių temų tiek Lietuvoje, tiek ir tarptautiniu mastu.

Bendrai, priklausomai nuo tyrimo, **LGBT+ populiacija** pagal santykį su visa tam tikros teritorijos populiacija apytiksliai svyruoja nuo 5 iki 12 proc., apie 1 proc. populiacijos sudaro translyčiai asmenys^{2, 3}. Vieną didžiausių apklausų Europoje atliko Europos Sąjungos pagrindinių teisių agentūra (FRA), kurios imtis – beveik 140 000 atsakymų iš LGBT+ asmenų. Šios apklausos duomenimis, Europos Sąjungos (toliau – ES) lygmeniu 42 proc. LGBT+ asmenų teigė patyrę **diskriminaciją**⁴ per pastutinius dvylika mėnesių (Lietuvoje – 55 proc.). Mokykloje ES lygmeniu 46 proc. LGBT+ asmenų patyrė patyčias (Lietuvoje – 47 proc.)⁵. ES lygmeniu 11 proc. LGBT+ asmenų teigė patyrę fizinį ar seksualinį **smurtą** dėl savo tapatybės per pastaruosius penkerius metus (Lietuvoje – 12 proc.)⁶. LGBT+ asmenų vidutiniškai pasitenkinimą savo gyvenimu įvertino 6,4 balo (Lietuvoje – 5,9 balo)⁷. Bendrojoje Lietuvos populiacijoje pasitenkinimas gyvenimu vertinamas vidutiniškai 7 balais⁸.

Akivaizdu, kad valstybėms nacionaliniu mastu nesprenžiant LGBT+ asmenų teisių užtikrinimo iššūkių ar juos sprenžiant nepakankamai, tai lemia mažesnę LGBT+

- 1 Straipsnyje „LGBT+“ sąvoka vartojama įvairių seksualinių orientacijų ir lyties tapatybių asmenų grupei įvardyti. Santrumpos raidės reiškia lesbietes, gėjus, biseksualius ir translyčius asmenis. Pliuso simbolis (+) reiškia nebaigtinį tapatybių spektrą. Žr., *inter alia*, „LGBT+“, Europos Taryba, žiūrėta 2023 m. kovo 8 d., <https://www.coe.int/en/web/gender-matters/lgbt->.
- 2 Translytis (angl. *trans*) – asmuo, kurio lytis skiriasi nuo lyties, priskirtos gimimo metu, ir skėtinė sąvoka skirtingoms *trans* patirtims ir tapatybėms apibūdinti. Žr., Romas Zabarauškas ir Samanta Mituzaitė, *Lietuva atsiskleidžia: 99 LGBT istorijos* (Vilnius: Naratyvas, 2016), 245; FRA, *A long way to go for LGBT equality* (Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2020), 9, https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2020-lgbti-equality-1_en.pdf.
- 3 „LGBT Demographic Data Interactive“, The Williams Institute, UCLA School of Law, žiūrėta 2023 m. sausio 7 d., <https://williamsinstitute.law.ucla.edu/visualization/lgbt-stats/?topic=LGBT#>; Office for National Statistics, *Gender identity, England and Wales: Census 2021* (2023), 2, <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/culturalidentity/genderidentity/bulletins/genderidentityenglandandwales/census2021/pdf>; Office for National Statistics, *Sexual orientation, England and Wales: Census 2021* (2023), 2, <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/culturalidentity/genderidentity/bulletins/genderidentityenglandandwales/census2021/pdf>.
- 4 Aštuoniose gyvenimo srityse: ieškant darbo, darbe, ieškant būsto, gaunant sveikatos ar socialines paslaugas, mokykloje ar universitete, kavinėje, bare ar klube, parduotuvėje, pateikiant savo asmens tapatybės dokumentą, kuriame nurodoma lytis.
- 5 FRA, *op. cit.*, 6, 57.
- 6 FRA, *op. cit.*, 6.
- 7 „LGBTI Survey Data Explorer“, FRA, žiūrėta 2023 m. sausio 10 d., <https://europa.eu/eurobarometer/api/deliverable/download/file?deliverableId=71160>.
- 8 „Quality of life indicators – overall experience of life“, Eurostat, žiūrėta 2023 m. kovo 8 d., https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Quality_of_life_indicators_-_overall_experience_of_life.

asmenų pasitenkinimą savo gyvenimu, diskriminacijos ir smurto apraiškas, be to, žmogaus teisių ribojimų atvejais nemažai individualių kreipimusi LGBT+ asmenų teisių užtikrinimo tema pasiekia tarptautines žmogaus teisių institucijas, o tai lemia didesnę šių institucijų apkrovą. Taip pat verta akcentuoti ir tai, kad asmenų pradedami procesai tarptautinėse žmogaus teisių institucijose suteikia šioms institucijoms galimybę aiškinti atitinkamas tarptautinių sutarčių nuostatas LGBT+ asmenų atžvilgiu.

Jungtinių Tautų (toliau – JT) žmogaus teisių institucijos, formuodamos savo praktiką, taip pat turi galimybę naudotis periodinės peržiūros mechanizmais, t. y. kai valstybės, ratifikavusios tam tikrą tarptautinę sutartį, periodiškai pateikia tarptautinės sutarties įgyvendinimo ataskaitą, o priežiūrą atliekantis komitetas suformuoja savo nuomonę ir pateikia rekomendacijas ateinančiam periodui.

Šio straipsnio tikslas – pateikti Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) ir Jungtinių Tautų žmogaus teisių institucijų suformuotų standartų LGBT+ asmenų teisių srityje apžvalgą (privataus ir šeimos gyvenimo apsauga, išskyrus tėvų ir vaikų santykių apsauga, teisė skleisti informaciją ir susirinkimų laisvė). Tyrimo objektas – EŽTT praktika LGBT+ asmenų teisių užtikrinimo klausimais (išskyrus praktiką migracijos ir prieglobsčio bei tėvų ir vaikų santykių klausimais) iki 2023 m. vasario mėnesio ir JT Žmogaus teisių komiteto (toliau – CCPR), Ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių komiteto (toliau – CESCR), Moterų diskriminacijos panaikinimo komiteto (toliau – CEDAW) praktika nuo 2021 m. sausio 1 d. iki 2023 m. vasario mėnesio (šių komitetų baigiamosios pastabos). Pasirinktu laikotarpiu egzistuoja vos keli JT žmogaus teisių institucijų sprendimai dėl individualių komunikatų aktualia tema (be to, dauguma prieš Rusiją, kurios periodinė ataskaita taip pat nagrinėta), todėl pasirinkta nagrinėti šių komitetų baigiamąsias pastabas, kurios parodo platesnę konkrečios valstybės žmogaus teisių situaciją. Be to, svarbu turėti omenyje, kad sprendimuose dėl individualių komunikatų taip pat pateikiamos rekomendacijos, neretai analogiškos baigiamosioms pastaboms su papildomais pastebėjimais dėl individualaus asmens situacijos.

Straipsnio tikslui pasiekti taikomi dokumentų analizės ir lyginamasis metodai. JT žmogaus teisių institucijų praktikos analizei ir susistemimui autorius sudarė ir naudojo lyginamąjį įrankį, naudota *Microsoft Excel* programinė įranga. JT žmogaus teisių institucijų paieškai naudota JT sutarčių institucijų duomenų bazė. EŽTT praktikos paieškai ir analizei naudota HUDOC duomenų bazė.

Šių institucijų formuojamą praktiką pasirinkta analizuoti dėl dviejų pagrindinių priežasčių: 1) JT žmogaus teisių institucijos savo esme reprezentuoja pasaulinę teisinę žmogaus teisių sistemą, prie kurios yra prisijungęs itin didelis kiekis valstybių, o prie Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – ŽTK) yra prisijungusios beveik visos Europos valstybės; 2) aktualu lyginti Europos (regioninėje) teisinėje sistemoje ir JT (pasaulinėje) teisinėje sistemoje formuojamus žmogaus teisių standartus. Konkrečiai JT sistemoje pasirinkta analizuoti CCPR, CESCR ir CEDAW praktiką atsižvelgiant į tai, kad šių komitetų prižiūrimos tarptautinės sutartys turi glaudžiausias sąsajas su LGBT+ asmenų teisių užtikrinimu.

EŽTT ir JT žmogaus teisių institucijų praktikos analizė leidžia daryti pagrįstas

išvadas dėl to, kokius teisinius pokyčius valstybės narės (tarp jų ir Lietuva), kurios yra ratifikavusios atitinkamas tarptautines sutartis, turi atlikti, kad atitiktų šių institucijų suformuotus standartus LGBT+ asmenų teisių užtikrinimo srityje. Teoriniame lygmenyje tai svarbu sisteminant žinias apie skirtingų tarptautinių (sutarčių priežiūros) institucijų praktiką ir nustatant jų praktikos pažangos lygį, o praktiniame lygmenyje – ir atsižvelgiant į tai, ar valstybės, kurios yra ratifikavusios kelias panašias tarptautines sutartis, neturi skirtingų pareigų (pvz., Europos valstybėms ratifikavus ŽTK ir Tarptautinį pilietinių ir politinių teisių paktą (toliau – TPPTP) ar Amerikos žemyno valstybei ratifikavus Amerikos žmogaus teisių konvenciją ir TPPTP).

Šiame straipsnyje analizuojama naujausia praktika, įskaitant 2023 m. EŽTT sprendimus LGBT+ bylose ir 2022–2023 m. JT žmogaus teisių institucijų praktiką. Išanalizavus kitus mokslinius darbus pabrėžtina, kad Lietuvoje įprastai yra apsiribojama tik Europos konteksto analize – EŽTT praktika, ES teisėje egzistuojančiais reikalavimais dėl LGBT+ asmenų teisių užtikrinimo⁹, tačiau būtina turėti omenyje, kad ES yra ekonominė sąjunga, tad žmogaus teisių užtikrinimas ES pirmiausia grindžiamas ekonominiais motyvais (pvz., laisvu asmenų judėjimu ES) ir aktualus tik tais atvejais, kai ES teisė yra taikytina apskritai.

Atskirai paminėtina D. Petrėnaitės disertacija „Teisės į lytinį identitetą pripažinimo perspektyvos ir lyties keitimo teisinio reguliavimo problematika“, kurioje aptariama teisės į privatų gyvenimą dalis, susijusi su translyčių asmenų teisėmis¹⁰ ir pateikiama svarbi Europos Sąjungos Teisingumo Teismo vienodo požiūrio į moteris ir vyrus principo taikymo, EŽTT ir nacionalinių teismų praktikos analizė lyties keitimo bylose, plačiai nagrinėjama lytinio identiteto samprata, kuri svarbi ir šio straipsnio pagrindui, tačiau D. Petrėnaitės darbe atskirai nėra nagrinėjama CCPR, CESCR ir CEDAW praktika. Taip pat paminėtina ir L. Vaigės disertacija „Cross-border recognition of formalized same-sex relationships in Europe“, kurioje analizuojamas tos pačios lyties šeimų santykių, turinčių tarptautinį elementą, pripažinimas. Tarptautiniuose mokslininkų darbuose retai aptinkama EŽTT ir JT žmogaus teisių institucijų praktikos lyginamoji analizė. Iš pastarųjų 5 metų darbų LBGT+ srityje paminėtinas I. Burn straipsnis „Not All Laws are Created Equal: Legal Differences in State Non-Discrimination Laws and the Impact of LGBT Employment Protections“¹¹, kuriame analizuojama nediskriminavimo teisės ekonominė įtaka, William N. Eskridge ir Robin Fretwell Wilson knyga „Religious Freedom, LGBT Rights, and the Prospects for Common Ground“¹², taip pat Piotr Godzisz

9 Agnė Limantė, „Stiprėjantis tos pačios lyties asmenų šeiminių santykių teisinis pripažinimas Europoje“, *Teisės problemos* 97, 1 (2019): 21–46.

10 Daiva Petrėnaitė, „Teisės į lytinį identitetą pripažinimo perspektyvos ir lyties keitimo teisinio reguliavimo problematika“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio Universitetas, 2021).

11 Ian Burn, „Not All Laws Are Created Equal: Legal Differences in State Non-Discrimination Laws and the Impact of LGBT Employment Protections“, *Journal of Labor Research* 39, 4 (2018): 462–497.

12 William N. Eskridge ir Robin Fretwell Wilson, *Religious Freedom, LGBT Rights, and the Prospects for Common Ground* (Cambridge University Press, 2019).

ir Richard C. M. Mole straipsnis „To Geneva and Back: Externalising Anti-LGBT Hate Crime as a Policy Issue“¹³, kuriame analizuojamas nevyriausybiinių organizacijų ir tarptautinių organizacijų santykis ir įtaka nacionalinei teisei, tačiau šiuose darbuose taip pat neatsispindi EŽTT ir JT žmogaus teisių institucijų praktikos lyginamoji analizė.

1. LGBT+ asmenų privataus ir šeimos gyvenimo apsauga

Teisė į privataus ir šeimos gyvenimo apsaugą yra daug asmens gyvenimo aspektų apimanti žmogaus teisė. Ši teisė pagal EŽTT praktiką apima tiek neigiamas, tiek ir pozityvias valstybių pareigas. Nors ŽTK 8 straipsnis pirmiausia yra skirtas apsaugoti asmenis nuo nepagrįsto valstybės kišimosi į privatų ir (ar) šeimos gyvenimą, tačiau kai kuriais atvejais jis gali būti taikomas ir santykiams tarp privačių asmenų¹⁴, pvz., kai kuriais atvejais valstybėms kyla tam tikros pareigos priimti teisinį reglamentavimą.

LGBT+ asmenų atžvilgiu ši teisė pirmiausia svarbi dėl asmenų galimybių užmegzti ir vystyti santykius su kitais asmenimis, dėl šių santykių teisinės apsaugos ir teisinio pripažinimo. Translyčių asmenų atžvilgiu ši teisė pirmiausia pasireiškia taip pat kaip lytinės tapatybės teisinė apsauga ir teisinis pripažinimas.

Istoriškai dėl seniau egzistavusio suvokimo, kad neheteroseksualumas yra iškrypimas ir (ar) psichinė liga¹⁵, tokie santykiai buvo kriminalizuojami. Tai aktualu akcentuoti, nes, LGBT+ asmenų teisių duomenų bazės *Equaldex* duomenimis, kriminalizavimas Afrikoje ir Artimuosiuose Rytuose vis dar yra paplitęs, pvz., tokie baudžiamieji įstatymai vis dar egzistuoja Saudo Arabijoje, Irane, Sudane, įskaitant mirties ar laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmes¹⁶.

EŽTT 1981 m. suformavo praktiką, kad tos pačios lyties porų santykiai negali būti laikomi nusikalstama veika, nes tai pažeidžia ŽTK 8 straipsnį – teisę į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą. Svarbu pabrėžti, kad byloje *Dudgeon prieš Jungtinę Karalystę* (sprendimas priimtas plenarinėje sesijoje) EŽTT ŽTK 8 straipsnio pažeidimą konstatavo vien dėl kriminalizavimo egzistavimo, pareiškėjas pats nebuvo patrauktas baudžiamojon atsakomybėn. Šioje byloje nagrinėta situacija, kai Jungtinėje Karalystėje (toliau – JK) buvo kriminalizuoti tam tikri seksualiniai veiksmai, į kurių apibrėžtį

13 Piotr Godzisz ir Richard C. M. Mole, „To Geneva and Back: Externalising Anti-LGBT Hate Crime as a Policy Issue“, *The International Journal of Human Rights* 27, 4 (2023): 710–733.

14 „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2015 m. liepos 21 d. sprendimas byloje *Oliari ir kiti prieš Italiją*, pareiškimo Nr. 18766/11, 36030/11“, HUDOC, žiūrėta 2023 m. sausio 21 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-156265%22%5D%7D>, § 159.

15 Pvz., Pasaulio sveikatos organizacija potraukė tai pačiai lyčiai iš psichinių sutrikimų sąrašo išbraukė 1990 m. Žr., „17 May: International Day Against Homophobia and Transphobia“, Europos Sąjungos Taryba, žiūrėta 2022 m. gruodžio 31 d., <https://www.consilium.europa.eu/en/documents-publications/library/library-blog/posts/17-may-international-day-against-homophobia-and-transphobia>.

16 *Equaldex* – LGBT+ teisių užtikrinimo duomenų bazė, paremta informacijos surinkimu iš vietos LGBT+ aktyvistų. Žr., „LGBT Equality Index“, *Equaldex*, žiūrėta 2023 m. sausio 10 d., <https://www.equaldex.com/equality-index>.

Pavyzdžiui, išnagrinęjęs Etiopijos periodinę ataskaitą, CCPR išreiškė nepritarimą „homoseksualumo ir kitų nepadorių poelgių“ kriminalizavimui nurodydamas, kad tai pažeidžia teisę į privatumą ir diskriminacijos draudimą, kurie yra įtvirtinti TPPTP. CCPR šioje situacijoje taip pat nebuvo įtikintas Etiopijos paaiškinimų, kad aktualios teisės normos nėra taikomos praktikoje²⁴. Taigi, CCPR iš esmės seka ta pačia logikos linija kaip ir EŽTT, kad vien tokio baudžiamojo įstatymo egzistavimas yra teisės į privatumą pažeidimas.

Apžvelgiant LGBT+ asmenų privataus ir šeimos gyvenimo aktualius apsaugos aspektus, būtina kalbėti apie valstybių pareigą užtikrinti teisinį tos pačios lyties šeimų pripažinimą, atsižvelgiant į šių šeimų analogiškus poreikius, lyginant su kitomis poromis dėl jų santykių apsaugos ir naudojimosi tam tikromis privilegijomis, kai valstybė pripažįsta tarpusavio santykius (pvz., priimant su sveikata susijusius sprendimus, kai vienas iš partnerių to padaryti negali savarankiškai, ar sprendžiant paveldėjimo klausimus). *Equaldex* duomenimis, didesnė pažanga šioje srityje egzistuoja Europoje ir abiejuose Amerikos žemynuose (pvz., tos pačios lyties santuokos įteisintos Jungtinėje Amerikos Valstijose, Kanadoje, Brazilijoje, Argentinoje, Ispanijoje, Prancūzijoje). Akcentuotina, kad tokios valstybės kaip, pvz., Ukraina, Rusija, Mongolija, Indonezija, Gana, nepripažįsta tos pačios lyties porų santykių jokia forma²⁵.

EŽTT praktika pradėta formuoti byloje *Vallianatos ir kiti prieš Graikiją*, kurioje buvo pripažinta, kad Graikija, nacionalinėje teisėje įtvirtindama civilinės partnerystės institutą tik skirtingų lyčių porų santykių teisiniu pripažinimu, diskriminavo²⁶ tos pačios lyties poras (sprendimas priimtas Didžiojoje kolegijoje).

Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad šioje byloje pareiškėjai neprašė EŽTT vertinti bendrinės Graikijos pareigos įtvirtinti tos pačios lyties šeimų teisinį pripažinimą savo nacionalinėje teisėje, bet buvo kvestionuojamas konkretus civilinės partnerystės įstatymas, kuris, pareiškėjų teigimu, juos diskriminavo.

EŽTT pasitelkdamas galimos diskriminacijos byloms būdingą vertinimą, kai pareiškėjų situacija lyginama su analogiškoje situacijoje esančių asmenų situacija (šiuo atveju – skirtingų lyčių porų), nurodė, kad byloje nagrinėjamas įstatymas sukūrė tokią situaciją, kai skirtingos poros vertinamos skirtingai. Toliau pereita prie teisėto tikslo ir proporcingumo vertinimo. Graikija byloje rėmėsi dviem teisėto tikslo argumentais. Pirmasis – kad tos pačios lyties porų partnerystės reglamentavimas jiems sukurtų papildomas teises ir pareigas (pvz., dėl nuosavybės, finansinių santykių, paveldėjimo ir kt.), o, anot Graikijos vyriausybės, tai gali būti sureguliuota kitais būdais,

24 Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komitetas (CCPR), *Concluding observations on the second periodic report of Ethiopia* (2022, Nr. CCPR/C/ETH/CO/2), § 12.

25 *Equaldex*, *supra note*, 16.

26 Pastebėtina, kad ŽTK 14 straipsnis nėra savarankiškas, jis turi būti taikomas kartu su kitomis ŽTK įtvirtintomis teisėmis (straipsniais). Žr., pvz., „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2013 m. lapkričio 7 d. sprendimas byloje *Vallianatos ir kiti prieš Graikiją*, pareiškimo Nr. 29381/09 32684/09“, HUDOC, žiūrėta 2023 m. sausio 21 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?%7B%22itemid%22%3A%22001-128294%22%7D>, § 72.

pvz., sutartimis. Ir, antra, pats partnerystės įstatymas buvo sukurtas tam, kad padėtų apsaugoti ne santuokoje gimusius vaikus, saugant tėvus, kurie vaikus augina vieni, ir, bendrai, sustiprinti „tradicinės“ šeimos ir santuokos institutus.

Šioje byloje svarbu tai, kad EŽTT, atmesdamas pirmąjį Graikijos vyriausybės argumentą, akcentavo, kad kaip ir kitos poros, tos pačios lyties šeimos gali sudaryti tvarius ir ilgalaikius santykius, dėl ko tos pačios lyties šeimoms kyla iš esmės tie patys poreikiai kaip ir kitoms poroms. Taigi, poroms aktualus ir šių santykių valstybės pripažinimas.

Antrojo argumento atveju EŽTT priėmė šį Graikijos vyriausybės argumentą ir pripažino jį tinkamu, tačiau buvo vertinamas proporcingumas. Čia išskirtinas itin svarbus aspektas – EŽTT sprendime pasisakė, kad kai valstybėms suteikiama diskrecijos teisė yra siaura, kaip yra atvejais dėl skirtingo elgesio dėl asmens lyties ar seksualinės orientacijos, valstybės turi parodyti ne tik tai, kad pasirinkta priemonė buvo tinkama tikslui pasiekti, tačiau ir įrodyti, kad tikslo pasiekimui buvo būtina išskirti tam tikrą visuomenės grupę (šiuo atveju – netaikyti teisės normų tos pačios lyties šeimoms). Vis dėlto EŽTT įvertino, kad toks reglamentavimas nėra proporcingas dėl šių priežasčių: Graikijos civilinės partnerystės reglamentavimas apėmė platesnę imtį teisinių santykių nei tik susijusių su vaikais ir galėjo būti taikomas ir poroms, kurios vaikų neturi, taip pat tos pačios lyties šeimos neturėjo jokios kitos galimybės užsitiškinti savo santykių teisinį pripažinimą (skirtingų lyčių poroms tokia galimybė sudaryta per santuoką ir *de facto* gyvenimo kartu teisės normas). Be to, EŽTT atsižvelgė į tuo metu pradėjusį ryškėti Europinį konsensuą tarp valstybių dėl tos pačios lyties šeimų teisinio pripažinimo.

Įdomu tai, kad EŽTT jau tuo metu savo sprendime nurodė, kad ir Lietuvoje egzistuojantis teisinis reglamentavimas dėl partnerystės šiuo atžvilgiu yra tapatus Graikijai²⁷, taigi – diskriminuojantis. Toks reglamentavimas nuo 2000 m. yra įtvirtintas Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse, kuriame taip pat nustatyta, kad partnerystės institutą turėtų reglamentuoti atskiras įstatymas²⁸, tačiau jis nėra priimtas iki šiol.

Kita kertinė EŽTT byla – *Oliari ir kiti prieš Italiją*. Sprendimas šioje byloje nuo sprendimo byloje *Vallianatos ir kiti prieš Graikiją* skiriasi tuo, kad Italija neturėjo jokio nacionalinės teisės instituto, kuris leistų garantuoti tos pačios lyties šeimų santykių teisinį pripažinimą. Byloje *Oliari ir kiti prieš Italiją* EŽTT praktikoje aiškiai įtvirtinta pozityvi valstybių pareiga nustatyti nacionalinės teisės institutus, leidžiančius teisiškai pripažinti (saugoti) tos pačios lyties šeimų santykius net ir tuo atveju, kai visuomenėje egzistuoja tam tikra priešprieša. EŽTT, nagrinėdamas šią bylą, rėmėsi savo esme tapačiais argumentais kaip ir *Vallianatos ir kiti prieš Graikiją* byloje, ir nurodė, kad skirtingų lyčių poros turi analogiškus poreikius kitoms poroms dėl teisinio

27 EŽTT, *supra note*, 26: § 26, 75, 80–92.

28 „Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas“, *Valstybės žinios*, 2000-09-06, Nr. 74-2262.

santykių pripažinimo²⁹. Tokia EŽTT argumentacija gali būti suprantama kaip vienas iš pavyzdžių, kai ŽTK taikoma taip, kad saugotų mažumų teises, kai kuriais atvejais net ir esant neigiamai (kitokiai) daugumos nuomonei visuomenėje.

Šią logiką EŽTT savo praktikoje išlaiko iki šiol, pvz., EŽTT byloje *Fedotova ir kiti prieš Rusiją* 2023 m. priėmė sprendimą, kuriame taip pat nustatė ŽTK 8 straipsnio pažeidimą nepaisydamas to, kad Rusijos vyriausybė tos pačios lyties santykių nepripažinimą bandė grįsti daugumos neigiama nuomone visuomenėje, taip pat visuomenėje vyraujančiomis vadinamosiomis tradicinėmis vertybėmis, kvestionavo galimybę EŽTT aiškinti ŽTK kaip gyvą instrumentą, kvestionavo egzistuojantį valstybių konsensuą dėl tos pačios lyties porų pripažinimo ir pan. Šioje byloje dar kartą akcentuota valstybių pozityvi pareiga įtvirtinti teisinį reglamentavimą, kuris sudarytų prielaidas teisiniams tos pačios lyties šeimų pripažinimui (sprendimas priimtas Didžiosios kolegijos)³⁰.

Šioje srityje taip pat svarbu suprasti, kad šiuo metu EŽTT praktikoje suformuotas standartas reiškia būtinybę tos pačios lyties porų teisiniams santykių pripažinimui, tačiau tai nereiškia, kad valstybės privalo leisti tos pačios lyties poroms sudaryti santuokas³¹. Taigi, valstybės šiuo metu turi galimybę rinktis kaip (kokia forma) yra pripažįstami tos pačios lyties porų santykiai, tačiau jos neturi diskrecijos apskritai tokių santykių nepripažinti.

Savo praktikoje būtinybę užtikrinti tos pačios lyties porų santykių teisinį pripažinimą yra suformavę CCPR³², CEDAW³³ – šie komitetai tos pačios lyties šeimų santykių pripažinimą traktuoja kaip diskriminacijos aspektą. Aktualu paminėti, kad, kitaip nei EŽTT praktikoje dėl tos pačios lyties porų santykių teisinio pripažino, CCPR ir CEDAW dokumentuose galima aptikti rekomendacijų užtikrinti galimybę tos pačios lyties poroms susituokti³⁴. CESCPR praktikoje galima aptikti rekomendacijas suvienodinti tos pačios lyties porų partnerystės instituto ir skirtingų lyčių porų santuokos

29 EŽTT, *supra note*, 14: § 165–187.

30 „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2023 m. sausio 17 d. sprendimas byloje *Fedotova ir kiti prieš Rusiją*, pareiškimo Nr. 40792/10, 30538/14, 43439/14“, HUDOC, žiūrėta 2023 m. sausio 21 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%222001-222750%22%5D%7D>}, § 09–118, 166–226.

31 „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2010 m. birželio 24 d. sprendimas byloje *Schalk ir Kopf prieš Austriją*, pareiškimo Nr. 30141/04“, HUDOC, žiūrėta 2023 m. sausio 21 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22dmdocnumber%22:%5B%222870457%22%5D%2C%22itemid%22:%5B%222001-99605%22%5D%7D>}, § 49–64.

32 Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komitetas (CCPR), *Concluding observations on the fourth periodic report of the Plurinational State of Bolivia* (2022, Nr. CCPR/C/BOL/CO/4), § 12–13.

33 Jungtinių Tautų Moterų diskriminacijos panaikinimo komitetas (CEDAW), *Concluding observations on the seventh periodic report of the Plurinational State of Bolivia* (2022, Nr. CEDAW/C/BOL/CO/7), § 39.

34 Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komitetas (CCPR), *Concluding observations on the seventh periodic report of Japan* (2022, Nr. CCPR/C/JPN/CO/7), § 11; Jungtinių Tautų Moterų diskriminacijos panaikinimo komitetas (CEDAW), *Concluding observations on the ninth periodic report of Honduras* (2022, Nr. CEDAW/C/LTU/CO/6), § 48–49.

teisinį statusą³⁵. Taigi santuokų srityje egzistuoja akivaizdus skirtumas tarp EŽTT ir JT žmogaus teisių institucijų praktikų. Žinoma, EŽTT praktika nesuponuoja draudimo užtikrinti aukštesnių standartų, tad bendrai tai reiškia ne teisinių sistemų nesuderinamumą, o ateityje prognozuotiną progresą šioje srityje, kai vis daugiau valstybių įteisins galimybę tos pačios lyties šeimoms sudaryti santuokas ar bent suvienodins partnerystės ir santuokos institutų suteikiamas garantijas poroms.

Aiški praktika tarptautinių žmogaus teisių institucijų suformuota ir lyties teisinio pripažinimo pasikeitus lytį atvejais. EŽTT su šiuo klausimu pirmąkart susidūrė 1986 m. byloje *Rees prieš JK*. Šioje byloje pareiškėjas skundėsi, kad JK nesuteikė viso teisinio jo lyties (tapatybės) pripažinimo ir tai jam trukdė visiškai integruotis į visuomenę. Tuo metu EŽTT pasisakė, kad ŽTK 8 straipsnis nebuvo pažeistas, ir būtų reikalavęs esminių nacionalinės teisinės sistemos pokyčių, nors pripažino, kad situacija turi būti ir toliau stebima, atsižvelgiant į mokslo ir visuomenės pokyčius, taip pat į tai, kad Europinis konsensusas dar nebuvo pasiektas (sprendimas priimtas plenarinėje sesijoje)³⁶.

EŽTT savo praktiką pakeitė 2002 m., priėmus sprendimą byloje *Christine Goodwin prieš JK*, aiškiai akcentuojant vykstančius pokyčius tarptautiniu mastu dėl transseksualių asmenų lyties (tapatybės) pripažinimo visuomenėje ir teisinio lyties pripažinimo po medicininių intervencijų siekiant pakeisti lytį (sprendimas priimtas Didžiosios kolegijos). Šioje byloje EŽTT pasisakė, kad valstybės turi pozityvias pareigas, kylančias iš ŽTK 8 straipsnio, pripažinti asmenų lytį (lyties tapatybę) po lyties pakeitimo, nes tai daro įtaką privačiam asmens gyvenimui, pvz., socialinės apsaugos srityje, kur nuo lyties priklauso tam tikros socialinės garantijos. Nors EŽTT pripažino, kad jo sprendimas paveiks įvairias valstybės valdymo sritis (gimimų registrą, šeimos teisę, paveldėjimą, baudžiamąją teisę ir kt.), tačiau neišvengė pateisinamų argumentų dėl to, kaip pakeistos lyties pripažinimas galėtų neproporcingai apriboti kitų asmenų teises ar toks ribojimas translyčių asmenų atžvilgiu galėtų turėti savyje kitokį viešąjį interesą ir dėl to būtų pateisinamas. Nagrinėdamas šią bylą EŽTT išskyrė itin aktualų aspektą dėl mažumų teisių užtikrinimo – galima pagrįstai tikėtis, kad visuomenė toleruos tam tikrą nepatogumo lygį siekdama užtikrinti, kad kiti visuomenės nariai galėtų gyventi oriai ir pagal savo lyties tapatybę, dėl kurios šie asmenys susiduria su asmeniniais iššūkiais³⁷. Panašūs sprendimai EŽTT praktikoje buvo priimti ir vėlesnė-

35 Jungtinių Tautų Ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių komitetas (CESCR), *Concluding observations on the third periodic report of Czechia* (2022, Nr. E/C.12/CZE/CO/3), § 13.

36 „Europos Žmogaus Teisių Teismo 1986 m. spalio 17 d. sprendimas byloje *Rees prieš Jungtinę Karalystę*, pareiškimo Nr. 9532/81“, HUDOC, žiūrėta 2022 m. lapkričio 1 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22docnumber%22:%5B%2222695441%22%22%22itemid%22:%5B%222001-57564%22%22%22%7D>], § 34–47.

37 „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2002 m. liepos 11 d. sprendimas byloje *Christine Goodwin prieš Jungtinę Karalystę*, pareiškimo Nr. 28957/95“, HUDOC, žiūrėta 2022 m. lapkričio 1 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22:%5B%2228957/95%22%22%22itemid%22:%5B%222001-60596%22%22%22%7D>], § 71, 76, 81–93.

kai nebuvo išduotas leidimas laikinai gyventi Lietuvos Respublikoje Baltarusijos piliečiui, kuris sudarė santuoką Danijoje su tos pačios lyties Lietuvos Respublikos piliečiu. Šis Konstitucinio Teismo nutarimas yra puiki iliustracija dėl ES ir tarptautinės teisės įtakos nacionaliniams teismams. Konstitucinis Teismas, remdamasis ir plačiai analizuodamas ES teisę ir EŽTT praktiką (pvz., bylose *Schalk ir Kopf prieš Austriją*, *Hämäläinen prieš Suomiją*, *Orlandi ir kiti prieš Italiją*) akcentavo kelis itin reikšmingus aspektus, kurie, manytina, taps pagrindu toliau vystyti konstitucinę jurisprudenciją LGBT+ asmenų teisių užtikrinimo srityje ateityje. Pirmiausia, priminta, kad konstitucinė šeimos samprata yra platesnė nei santuokos samprata, taip pat pasisakyta, kad „kitaip nei konstitucinė santuokos samprata, konstitucinė šeimos samprata, be kita ko, yra neutrali lyties požiūriu. Pagal Konstitucijos 38 straipsnio 1, 2 dalis, aiškinamas kartu su Konstitucijos 29 straipsnyje įtvirtintu asmenų lygybės principu ir diskriminacijos draudimu, yra saugomos ir ginamos visos šeimos, atitinkančios konstitucinę šeimos sampratą, pagrįstą nuolatinio ar ilgalaikio pobūdžio šeimos narių santykių turiniu, t. y. grindžiamą šeimos narių tarpusavio atsakomybe, supratimu, emociniu prierašumu, pagalba ir panašiais ryšiais bei savanorišku apsisprendimu prisiimti tam tikras teises ir pareigas.“⁴⁴

Antra, Konstitucinis Teismas aiškiai nurodė, kad „viena iš pagal Konstitucijos 29 straipsnį draudžiamo diskriminavimo formų yra žmogaus teisių varžymas dėl jo lytinės tapatybės ir (ar) seksualinės orientacijos, kuris kartu laikytinas ir žmogaus orumo žeminimu“⁴⁵. Taigi, priėmus šį Konstitucinio Teismo nutarimą Lietuvos teisinė sistemoje, konstituciniame lygmenyje, aiškiai galima išskirti diskriminacijos draudimą lytinės tapatybės ir (ar) seksualinės orientacijos pagrindu.

Ir trečia, Konstitucinis Teismas turėjo galimybę dar kartą savo praktikoje akcentuoti Konstitucijos kaip antimajoritarinio akto reikšmę, panašiai kaip tą daro ir EŽTT savo praktikoje aiškindamas ŽTK kaip demokratijos sergėtojo reikšmę. Minėtame nutarime teigiama, kad „demokratinėje teisinėje valstybėje tam tikru laikotarpiu vyraujančios daugumos visuomenės narių nuostatos ar stereotipai negali būti konstituciškai pateisinamu pagrindu, remiantis konstituciškai svarbiais tikslais, *inter alia* viešąja tvarka, diskriminuoti asmenis vien dėl jų lytinės tapatybės ir (ar) seksualinės orientacijos“.⁴⁶ Pateikęs aktualius išaiškinimus šiame nutarime Konstitucinis Teismas atitinkamų Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ nuostatų nepripažino kaip prieštaraujančių Konstitucijai⁴⁷, tačiau sudarė sąlygas tinkamai aiškinti šio įstatymo nuostatos tos pačios lyties šeimų atžvilgiu, atsižvelgiant į Konstitucijos imperatyvus ir aktualias ES ir tarptautinės teisės nuostatas.

44 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. sausio 11 d. nutarimas“, TAR, 2019-01-11, Nr. 439.

45 *Ibid.*

46 *Ibid.*

47 *Ibid.*

Grįžtant prie EŽTT praktikos taip pat svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kad beveik visa šiuo metu egzistuojanti EŽTT praktika lyties (tapatybės) srityje paremta transseksualių asmenų patirtimis ir, įprastai, poreikiu pakeisti savo lytį, pvz., iš moteriškos lyties į vyrišką lytį, tačiau ji iš esmės mažai apima nebinarinių⁴⁸, interseksualių asmenų patirtis, kuriems lyties keitimas gali būti nepriimtinas ir (ar) neaktualus, tačiau vis tiek aktualus teisinis lyties tapatybės pripažinimas.

EŽTT pirmąkart su interseksualių asmenų teisių užtikrinimo problematika, kai byla nagrinėta iš esmės, susidūrė 2023 m. byloje *Y prieš Prancūziją*. Šioje byloje EŽTT pasisakė, kad šiuo metu neegzistuoja Europinis konsensusas dėl trečiosios lyties teisinio pripažinimo, todėl šiuo metu valstybės vis dar gali reguliuoti šią sritį pagal savo diskreciją, atsižvelgdamos į nacionalinį kontekstą, kaip greitai ir kokia apimtimi jos turi galimybę užtikrinti interseksualių asmenų teises⁴⁹. Akivaizdu, kad nors EŽTT ir nepripažino ŽTK įtvirtintų teisių ir laisvių pažeidimo, tačiau pasiliko laisvę prie šio klausimo grįžti ateityje, kaip tai buvo padaryta translyčių asmenų byloje formuojant praktiką dėl pakeistos lyties teisinio pripažinimo, kai bus labiau priartėta prie Europinio konsensuso.

Kita vertus, JT žmogaus teisių institucijų dokumentuose esama aiškiau suformuotų standartų interseksualių vaikų atveju, pvz., CCPR aiškiai pasisako, kad medicininė intervencija interseksualių vaikų atžvilgiu be jų laisvo ir informuoto sutikimo turi būti uždrausta, išskyrus atvejus, kai tokia intervencija yra objektyviai būtina dėl medicininių priežasčių ir atitinka geriausius vaiko interesus⁵⁰. Analogiškos pozicijos laikosi CESCR ir CEDAW⁵¹.

Kaip ir dėl tos pačios lyties santuokų, galima kelti prielaidą, kad ateityje EŽTT praktika panašės į JT žmogaus teisių institucijų praktiką interseksualių asmenų teisių užtikrinimo srityje, ypač turint omenyje, kad EŽTT aiškiai paliko galimybę grįžti prie šio klausimo ateityje.

EŽTT ir JT žmogaus teisių institucijų praktika jau šiuo metu yra aiški tos pačios lyties asmenų santykių nekriminalizavimo, tos pačios lyties šeimų teisinio pripažinimo ir lyties tapatybės (translyčių asmenų) teisinio pripažinimo klausimais, t. y. valstybės neturėtų kriminalizuoti tos pačios lyties asmenų santykių, valstybės turi pozityvią pareigą pripažinti tos pačios lyties šeimą ir pripažinti asmens lyties tapa-

48 Nebinarinis asmuo (angl. *non-binary*) – ši sąvoka nurodo tapatybę arba skirtingas tapatybes, kurios neatitinka dvinarės vyro ir moters lyčių sistemos. Žr., Zabarauskas ir Mitzuzaitė, *supra note*, 2: 244.

49 „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2023 m. sausio 31 d. sprendimas byloje *Y prieš Prancūziją*, pareiškimo Nr. 76888/17“, HUDOC, žiūrėta 2023 m. vasario 1 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22item%22:%5B%22001-222780%22%5D%7D>].

50 Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komitetas (CCPR), *Concluding observations on the fifth periodic report of Ireland* (2023, Nr. CCPR/C/IRL/CO/5), § 20.

51 Jungtinių Tautų Ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių komitetas (CCPR), *Concluding observations on the fourth periodic report of Luxembourg* (2022, Nr. E/C.12/LUX/CO/4), § 36–37; Jungtinių Tautų Moterų diskriminacijos panaikinimo komitetas (CEDAW), *supra note*, 40: § 21–22.

tybę, kai asmuo pakeičia lytį. Nors svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad, pagal EŽTT praktiką, reguliuojant tos pačios lyties šeimų santykių pripažinimą valstybės turi tam tikrą laisvę – EŽTT nereikalauja įteisinti tos pačios lyties santuokų ir leidžia valstybėms pasirinkti, kaip teisinis pripažinimas užtikrinamas. Išsiaiškinta, kad nagrinėjamu laikotarpiu JT žmogaus teisių institucijos savo praktikoje tiesiogiai pasisako apie interseksualių asmenų apsaugą ir tiesiogiai rekomenduoja valstybėms tos pačios lyties porų santuokų įteisinimą.

2. Teisė skleisti informaciją apie LGBT+

Dėl tam tikrų pažiūrų ir neigiamų nuostatų kai kuriose valstybėse, įskaitant ir Lietuvą⁵², buvo priimti vadinamieji gėjų propagandos draudimo įstatymai, t. y. įstatymai, kuriais vienokiu ar kitokiu būdu uždrausta ar apribota galimybė skleisti informaciją apie neheteroseksualią orientaciją, įskaitant tos pačios lyties porų santykius, ir (ar) lyties tapatybę, neretai remiantis tam tikrų vertybių apsauga visuomenėje ir viešojoje erdvėje ar nepilnamečių interesų apsauga. Tarptautinės LGBT+ asmenų nevyriausybinių organizacijos *ILGA-Europe* ir *Equaldex* duomenimis, tokie ribojimai egzistuoja, pvz., Rusijoje, Lenkijoje, Vengrijoje, Turkijoje, Kinijoje, Saudo Arabijoje, Egipte, Libijoje ir kt.⁵³

EŽTT tokio pobūdžio įstatymus traktuoja kaip saviraiškos laisvės pažeidimus, sykiu taikydamas ir apsaugos nuo diskriminacijos nuostatas. EŽTT tokią praktiką suformavo byloje *Bayev ir kiti prieš Rusiją*, kurioje nagrinėtas Rusijoje tuo metu egzistavęs reglamentavimas, kuris draudė skleisti informaciją apie homoseksualumą ir „netradicinius“ seksualinius santykius nepilnamečiams. Šis reglamentavimas buvo taikomas itin plačiai, trukdė LGBT+ asmenims ir jų organizacijoms vykdyti advokacines veiklas ir reikalavo nuolatinio žinojimo, ar skleidžiant informaciją aplinkui nėra nepilnamečių. Už šio įstatymo pažeidimą buvo taikomos administracinės sankcijos, todėl saviraiškos laisvės ribojimo faktas net nebuvo kvestionuotas.

Itin svarbu, kad EŽTT byloje atmetė Rusijos vyriausybės argumentus dėl neigiamo visuomenės (tiek religingos, tiek nereligingos jos dalies) požiūrio į vadinamąsias netradicines šeimas ir pripažino, kad egzistuoja europinis konsensusas dėl galimybės LGBT+ asmenims savo tapatybę reikšti viešai, be to, aiškiai pasisakyta, kad didelė dalis LGBT+ asmenų aiškiai reiškia palaikymą tokioms bendražmogiškoms vertybėms kaip šeiminiis gyvenimas ir jo apsauga. Buvo atmetas ir Rusijos vyriausybės argumentas, kad informacija apie LGBT+ asmenis ir jų tapatybę kažkoku būdu galėtų neigiamai veikti nepilnamečius. EŽTT neradus jokie pagrįsto pateisinamo tikslo tokiam ribojimui ir pasisakius, kad kai kuriais atvejais toks reglamentavimas gali turėti

52 Turimas omenyje Lietuvos Respublikos nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymas.

53 „Rainbow Europe“, ILGA-Europe, žiūrėta 2023 m. sausio 10 d., <https://www.rainbow-europe.org/Equaldex>, *supra note*, 21.

ir neigiamą (atvirkštinį) efektą, EŽTT pripažino, kad buvo pažeistas ŽTK 10 straipsnis tiek atskirai, tiek ir kartu su ŽTK 14 straipsniu⁵⁴.

Ankstesnėje byloje, *Kaos GL prieš Turkiją*, EŽTT suformavo praktiką ir dėl bendresnio pobūdžio teisės aktų taikymo LGBT+ tematikos leidiniams. Byloje pareiškėja skundėsi, kad jos išleisti leidiniai, kuriuose buvo pornografijos elementų, buvo Turkijos institucijų konfiskuoti ir grąžinti tik po 5 metų remiantis visuomenės moralės apsauga. Nors EŽTT pripažino, kad visuomenės moralės ir nepilnamečių interesų apsauga yra pateisinamas tikslas, kad tam tikri leidinio elementai gali įžeisti tam tikrą visuomenės dalį, nėra pagrįsta riboti visos visuomenės prieigą prie tokio ledinio. Be to, Turkija nebandė taikyti mažiau ribojančių prevencinių priemonių (pvz., riboti pardavimų amžių ar parduoti leidinį perspėjančioje pakuotėje). Todėl EŽTT nustatė, kad buvo pažeistas ŽTK 10 straipsnis⁵⁵.

Ši praktika EŽTT dar kartą buvo patvirtinta ir 2023 m. paskelbtame sprendime byloje *Macatė prieš Lietuvą*, kurioje nagrinėta situacija, kai laikinai buvo apribotas vaikų pasakų knygos, kurioje vaizduoti tos pačios lyties poros santykiai, platinimas, o vėliau knyga buvo platinama paženklus ją kaip galinčią daryti neigiamą poveikį nepilnamečiams.

Minimame Didžiosios kolegijos sprendime EŽTT pasisakė, kad aktualios Lietuvos Respublikos nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo (toliau – Nepilnamečių apsaugos įstatymas) nuostatos vienas iš tikslų buvo sumenkinti tos pačios lyties porų santykius skirtingų lyčių porų santykių atžvilgiu ir būtent ši įstatymo nuostata buvo taikoma tiek pareiškėjos atžvilgiu, tiek ir kitais atvejais, išimtinai tik dėl LGBT+ temų sklaidos ribojimų. Todėl toks reglamentavimas, net ir susijęs su vaikų literatūra, pripažintas diskriminuojančiu ir negalimu, taigi ir nedarančiu neigiamo poveikio nepilnamečiams⁵⁶.

Atsižvelgiant į Lietuvos nacionalinį kontekstą svarbu paminėti tai, kad atsižvelgiant į jau aptartą Konstitucinio Teismo 2019 m. sausio 11 d. nutarimą ir ankstesnę Konstitucinio Teismo jurisprudenciją dėl konstitucinės šeimos sąvokos⁵⁷, bent teoriškai Nepilnamečių apsaugos įstatymo nuostatos LGBT+ leidinių atžvilgiu neturėtų būti taikomos diskriminuojančiais motyvais, tačiau praktikoje tokia rizika išlieka tol, kol nuostata įstatyme lieka galiojanti.

54 „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2017 m. birželio 20 d. sprendimas byloje *Bayev ir kiti prieš Rusiją*, pareiškimo Nr. 67667/09, 44092/12, 56717/12“, HUDOC, žiūrėta 2023 m. vasario 1 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-174422%22%5D%7D>}, § 61–67, 74–92.

55 „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2016 m. lapkričio 22 d. sprendimas byloje *Kaos GL prieš Turkiją*, pareiškimo Nr. 4982/07“, HUDOC, žiūrėta 2023 m. gegužės 2 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-168765%22%5D%7D>}, § 46–63.

56 „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2023 m. sausio 23 d. sprendimas byloje *Macatė prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 61435/19“, HUDOC, žiūrėta 2023 m. vasario 1 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng#_Toc124870940_178-183_189-197_201-203_214-216.

57 Turima omenyje, pvz., „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. rugsėjo 28 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2011-09-30, Nr. 118-5564.

Iš minėtos EŽTT praktikos matyti, kad EŽTT yra suformavęs aiškias teisės skleisti informaciją apie LGBT+ gaires. Nors kai kuriais atvejais ribojimai yra galimi (pvz., kai LGBT+ tematikos leidiniai turi pornografijos elementų), šie ribojimai turėtų būti proporcingi ir individualizuoti – neribojant visos visuomenės prieigos prie tam tikros informacijos ir pasirenkant mažiausiai informacijos sklaidos teisę ribojančias priemones, leidžiančias pasiekti tikslą. Papildomai, svarbu tai, kad informacijos, kuri neturi įrodyto neigiamo poveikio nepilnamečiams, pvz., bendrinė informacija apie seksualinę orientaciją ar vaikų knygos su LGBT+ tematikos elementais, sklaida neturėtų būti ribojama, nes skatina diskusijas visuomenėje ir padeda visuomenės nariams būti informuotiems apie aktualias temas. Taigi, kai tam tikra informacija neturi pornografijos elementų, valstybių diskrecijos teisė yra itin siaura.

Panašią praktiką formuoja ir JT žmogaus teisių institucijos. CCPR savo rekomendacijoje Rusijai išreiškė susirūpinimą dėl Rusijoje taikomo teisinio reglamentavimo, kuris draudžia skleisti informaciją, kuri „neigia šeimos vertybes“ ir „reklamuoja netradicines seksualines orientacijas“. CCPR rekomendavo tokią įstatymą iš viso panaikinti⁵⁸. Panašios praktikos laikosi ir CESC, kuris reagavo neigiamai dėl Gvatemaloje svarstyto įstatymo dėl draudimo skleisti informaciją apie lyties tapatybę⁵⁹.

CCPR nagrinėdamas valstybių ataskaitas nurodo, kad bet koks saviraiškos laisvės ribojimas, įskaitant ir apriškas, kai valstybės riboja LGBT+ asmenų saviraiškos laisvę, turi atitikti TPPTP 19 straipsnio 3 dalies nuostatas, t. y. ribojimai leidžiami „kitų asmenų teisėms ir reputacijai gerbti“ ir „valstybės saugumui, viešajai tvarkai, gyventojų sveikatai ar dorovei apsaugoti“⁶⁰.

Akivaizdu, kad tarptautinė teisė jau šiuo metu reikalauja užtikrinti, kad laisvė skleisti informaciją LGBT+ temomis nebūtų ribojama diskriminaciniais motyvais. Tiek EŽTT, tiek ir JT komitetų praktika yra panaši – tam tikri teisės skleisti informaciją ribojimai yra galimi, tačiau taikomos priemonės turi būti proporcingos siekiamam tikslui. Saviraiškos laisvės užtikrinimas ne tik nekenkia kitoms visuomenės vertybėms, tačiau ir skatina diskusijas ir visuomenės pažangą LGBT+ asmenų teisių užtikrinimo atžvilgiu. Akcentuotina, kad Lietuvoje egzistuojantis reglamentavimas dėl LGBT+ turinio ribojimo Nepilnamečių apsaugos įstatyme turėtų būti panaikintas siekiant užkirsti kelią galimiems LGBT+ asmenų teisių pažeidimams ateityje.

58 Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komitetas (CCPR), *Concluding observations on the eighth periodic report of the Russian Federation* (2022, Nr. CCPR/C/RUS/CO/8), § 12–13.

59 Jungtinių Tautų Ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių komitetas (CESCR), *Concluding observations on the fourth periodic report of Guatemala* (2022, Nr. CCPR/C/RUS/CO/8), § 18–19; „Guatemala: Anti-Trans Bill Threatens Rights“, *Human Rights Watch*, 2022 m. sausio 24 d., <https://www.hrw.org/news/2022/01/24/guatemala-anti-trans-bill-threatens-rights>.

60 Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komitetas (CCPR), *Concluding observations on the fourth periodic report of Kenya* (2021, Nr. CCPR/C/KEN/CO/4), § 42–43.

3. LGBT+ asmenų susirinkimų laisvė

LGBT+ asmenims susirinkimų laisvė yra itin svarbi – galimybė susirinkti leidžia megzti pažintis, atstovauti savo interesams ir įgyvendinti savo teises. Dėl tam tikrų renginių istorinės ir dabartinės svarbos skatinant teisių užtikrinimo pažangą⁶¹, LGBT+ asmenys ir nevyriausybines organizacijas tradiciškai organizuoja renginius – eitynes, festivalius ir kt., siekdami atkreipti dėmesį į LGBT+ asmenų teisių užtikrinimo iššūkius ir burti bendruomenę. Tačiau, kaip ir saviraiškos laisvės atveju, susirinkimų laisvė dėl išankstinių nuostatų prieš LGBT+ asmenis ne visada užtikrinama. *ILGA-Europe* duomenimis, iššūkių organizuoti renginius egzistuoja, pvz., Rusijoje, Lenkijoje, Vengrijoje, Turkijoje, Rumunijoje, Baltarusijoje ir kt.⁶²

Aktualūs standartai EŽTT praktikoje buvo suformuoti keliose bylose. Byloje *Bączkowski ir kiti prieš Lenkiją* pareiškėjai siekė organizuoti renginį, skirtą atkreipti dėmesį į iššūkius, su kuriais susiduria įvairios visuomenės mažumų grupės, įskaitant ir LGBT+ asmenis. Renginys buvo organizuojamas, nors galutinis nacionalinių institucijų sprendimas dėl renginio leidimo nebuvo priimtas. Šioje byloje EŽTT akcentavo ŽTK kaip demokratijos saugotojo vaidmenį ir atkreipė dėmesį į tai, kad demokratinėje visuomenėje kai kuriais atvejais individo interesams gali būti neteikiamas prioritetas palyginti su daugumos interesais. Vis dėlto demokratija nereiškia, kad daugumos nuomonė visada turi būti iškelta į viršų – reikia balanso, kuris užtikrintų sąžiningą elgesį su visuomenės mažumomis.

Šios bylos sprendime EŽTT išvystė praktiką, kad svarbu, jog valstybės užtikrintų greitą ir teisėtą sprendimų priėmimą dėl leidimų susirinkimams, nes ilgas prašymo nagrinėjimas gali turėti atšalimo (angl. *chilling*) efektą dėl noro rengti atitinkamą renginį ir jame dalyvauti. Žinoma, toks leidimas turi būti išduotas dar iki renginio ir skundai, jei tokių yra, taip pat išnagrinėjami iki renginio. Tai svarbu ir dėl apsaugos nuo agresyvių asmenų, kuri būtų taikoma, jei leidimas būtų gautas, ir kuri turi esminį poveikį asmenų dalyvavimui renginyje.

EŽTT šioje byloje turėjo galimybę nagrinėti situaciją, kai politiko žinioje esančios institucijos neišdavė leidimo renginiui, o pats politikas (Varšuvos meras) neigiamai viešai pasisakė apie organizuojamą renginį ir ketinimus neišduoti leidimo jį organizuoti. EŽTT pasisakė, kad tokio pobūdžio politiniai pareiškimai valstybės tarnautojų gali būti suprasti kaip instrukcijos dėl priimamų sprendimų, todėl pagrįsta laikyti, kad mero nuomonė galėjo paveikti sprendimų priėmimo procesus, todėl EŽTT nutatė ŽTK 11 straipsnio ir 14 straipsnio pažeidimus⁶³.

61 Turima omenyje, pvz., *Stonewall* riaušės ir po jų vykę protestai. Žr., „Stonewall Riots“, History, žiūrėta 2023 m. vasario 6 d., <https://www.history.com/topics/gay-rights/the-stonewall-riots>.

62 ILGA-Europe, *supra note*, 50.

63 „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2007 m. gegužės 3 d. sprendimas byloje *Bączkowski ir kiti prieš Lenkiją*, pareiškimo Nr. 1543/06“, HUDOC, žiūrėta 2023 m. vasario 1 d., [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:\[%221543/06%22\],%22itemid%22:\[%22001-80464%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%221543/06%22],%22itemid%22:[%22001-80464%22]}), § 61–73, 93–101.

Ši byla svarbi suvokiant EŽTT logiką susirinkimų laisvės ribojimo byloje, kai tai kartu susiję ir su mažumų teisių įgyvendinimu. EŽTT šioje byloje išdėstė ŽTK taikymo demokratinius pamatus, pasisakė apie galimą neigiamą politinę įtaką sprendimų priėmimui dėl susirinkimų laisvės įgyvendinimo, taip pat turėjo galimybę vystyti praktiką procedūriniais susirinkimų laisvės klausimais.

Toliau praktiką EŽTT vystė byloje *Alekseyev prieš Rusiją*, kurioje Rusijos institucijos *pride* renginių ribojimus (leidimų neišdavimą 3 metus iš eilės) grindė dalyvių saugumu ir visuomenės moralės apsauga. Šiuo atveju EŽTT pažymėjo, kad egzistuoja pozityvi valstybės pareiga atlikti išsamų rizikos įvertinimą ir apsaugoti renginio dalyvius nuo smurto, taip suteikiant galimybę taikiai rinktis ir reikšti savo idėjas atsižvelgiant į objektyvias galimybes, realią galimą grėsmę ir saugumo situaciją. Grasinimai iš įvairių visuomenės grupių smurtu prieš renginio dalyvius nėra pagrįstas pagrindas riboti atitinkamos visuomenės dalies susirinkimų laisvę – valstybė turėtų imtis priemonių prieš grąsinimus skleidžiančią pusę.

Taip pat kaip ir anksčiau aptartais atvejais dėl saviraiškos laisvės buvo atmetas ir byloje Rusijos vyriausybės naudotas visuomenės moralės apsaugos argumentas. Itin svarbu, kad EŽTT šiame sprendime suformavo aiškią praktiką, kad, priimant sprendimus dėl tokio tipo renginių, privalo būti vadovaujamas objektyviais faktais, o ne bendra visuomenės (daugumos) nuomone ir (ar) institucijų atstovų požiūriu, kuris gali būti grįstas išankstinėmis nuostatomis. Apskritai, mažumų teisių įgyvendinimas remiantis visuomenės daugumos nuomone neatitinka ŽTK dvasios. Be to, nors Rusijos vyriausybė teigė, kad šiuo klausimu nėra europinio sutarimo ir bandė remtis plačia diskrecijos teise, EŽTT atmetė šį argumentą aiškiai nurodydamas, kad *pride* renginiai yra plačiai paplitę visoje Europoje ir egzistuoja aiškus sutarimas tarp valstybių, kad tokie renginiai gali būti organizuojami laisvai. EŽTT byloje pripažino, kad buvo pažeistas ŽTK 11 straipsnis tiek savarankiškai, tiek ir kartu su ŽTK 14 straipsniu⁶⁴. Ši EŽTT praktika vėliau patvirtinta ir kitose bylose, pvz., prieš Moldovą, Sakartvelą ir panašiose bylose prieš Rusiją⁶⁵.

Panašią praktiką formuoja ir JT žmogaus teisių institucijos. Pavyzdžiui, svarstydamas Rusijos ataskaitą CCPR išreiškė susirūpinimą dėl LGBT+ asmenų patiriamo smurto, priekabiavimo ir šių asmenų organizacijų veiklos ribojimo, taip pat pasisakė,

64 „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2010 m. spalio 21 d. sprendimas byloje *Alekseyev prieš Rusiją*, pareiškimo Nr. 4916/07, 25924/08, 14599/09“, HUDOC, žiūrėta 2023 m. vasario 1 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%224916%2F07%22%2C%22itemid%22:%5B%222001-101257%22%5D%7D>], § 71–88, 109–110.

65 *Inter alia*, „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2012 m. birželio 12 d. sprendimas byloje *Genderdoc-M prieš Moldovą*, pareiškimo Nr. 9106/06“, HUDOC, žiūrėta 2023 m. vasario 1 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%222001-111394%22%5D%7D>]; „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2015 m. gegužės 12 d. sprendimas byloje *Identoba ir kiti prieš Sakartvelą*, pareiškimo Nr. 73235/12“, HUDOC, žiūrėta 2023 m. vasario 1 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%222001-154400%22%5D%7D>]; „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2015 m. gegužės 12 d. sprendimas byloje *Alekseyev ir kiti prieš Rusiją*, pareiškimo Nr. 14988/09, ir kt.“, HUDOC, žiūrėta 2023 m. vasario 1 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%222001-187903%22%5D%7D>].

kad Rusija privalo užtikrinti LGBT+ asmenims teisę į taikius susirinkimus. Rekomendacijose atkreiptas dėmesys į institucionalizuotą diskriminaciją ir stigmą⁶⁶, kuri lemia neigiamus institucijų sprendimus LGBT+ asmenų atžvilgiu. Pabrėžiama, kad Rusija nevykdama savo pozityvių pareigų nesudaro sąlygų LGBT+ asmenų apsaugai nuo priekabiavimo ir smurto⁶⁷.

Analogiškai, CCPR, teikdamas rekomendacijas Sakartvelui, o CEDAW, teikdamas rekomendacijas Armėnijai, akcentavo pozityvių pareigų užtikrinimą įgyvendinant taikių susirinkimų apsaugą, įskaitant apsaugą nuo pavojaus, bauginimo, priekabiavimo ir išpuolių⁶⁸.

Natūralu, kad EŽTT savo praktikoje yra suformavęs detalesnius standartus dėl procedūrinių susirinkimų laisvės aspektų, tačiau be detalumo didelio skirtumo tarp EŽTT praktikos ir JT komitetų rekomendacijų nėra – visos institucijos reikalauja užtikrinti galimybę LGBT+ asmenims pasinaudoti susirinkimų laisve. Valstybės privalo ne tik susilaikyti nuo nepagrįsto kišimosi, tačiau ir įgyvendinti savo pozityvias pareigas – pirmiausia, saugoti asmenis, kurie įgyvendina savo teisę, nuo smurto ir diskriminacijos apraiškų. Priimant sprendimus dėl galimybės organizuoti renginius turi būti taikomi nediskriminaciniai motyvai ir atliekamas realus rizikos vertinimas.

Išvados

1. EŽTT ir JT žmogaus teisių institucijų (CCPR, CESCR ir CEDAW) formuojami LGBT+ asmenų teisių užtikrinimo standartai teisės į privataus ir šeimos gyvenimo apsaugą, teisės skleisti informaciją apie LGBT+ ir teisės į LGBT+ asmenų taikius susirinkimus srityse iš esmės sutampa ir sudaro sąlygas valstybėms atsižvelgiant į šių institucijų praktiką bei teikiamas rekomendacijas formuoti nacionalinius teisinius institutus, skirtus užtikrinti diskriminacijos apraiškų mažėjimą LGBT+ asmenų atžvilgiu skirtingose gyvenimo srityse.
2. EŽTT ir JT žmogaus teisių institucijos reikalauja valstybių teisiškai pripažinti tos pačios lyties poras ir asmenų lytį po lyties keitimo. Nei viena iš šių teisių sistemų netoleruoja tos pačios lyties porų santykių kriminalizavimo. Aktualu pastebėti, kad EŽTT suformuotoje praktikoje valstybės turi mažos apimties diskreciją dėl tos pačios lyties šeimų santykio pripažinimo, tačiau valstybės gali pasirinkti kaip šie santykiai yra pripažįstami (pvz., civilinė partnerystė, santuoka ar kt.). Tos pačios lyties santuokų pripažinimo EŽTT suformuota praktika šiuo metu nereikalauja, jei tos pačios lyties šeimos savo santykius gali įteisinti kitu būdu.

66 Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komitetas (CCPR), *supra note*, 55: § 12–13.

67 *Ibid.*

68 Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komitetas (CCPR), *Concluding observations on the fifth periodic report of Georgia* (2022, Nr. CCPR/C/GEO/CO/5), § 45–46; Jungtinių Tautų Moterų diskriminacijos panaikinimo komitetas (CEDAW), *supra note*, 42: § 50.

3. JT žmogaus teisių institucijos savo praktikoje yra daugiau pažengusios formuodamos standartus dėl interseksualių asmenų teisinės apsaugos, taip pat JT žmogaus teisių institucijos, kitaip nei EŽTT, tiesiogiai pasisako už tos pačios lyties porų santuokų įteisinimą.
4. EŽTT praktika šio straipsnio analizuotais atvejais valstybėms sukuria pozityvias pareigas, kurių laikymasis turi būti užtikrintas. Kitaip valstybės narės gali neatsižvelgti į JT žmogaus teisių institucijų teikiamas rekomendacijas, nes jų įgyvendinimas yra daugiau geros valios veiksmas ir siekis nei realias teisinės pasekmės turinti situacija.
5. Lietuvai, įgyvendinančiai šiuos tarptautinius įsipareigojimus, taip pat egzistuoja pareiga įtvirtinti nacionalinius teisės institutus dėl tos pačios lyties šeimų teisinio pripažinimo ir užtikrinti galimybę asmenims pasikeisti lytį, o po lyties pakeitimo – pripažinti asmenų lytį, su kuria jie save tapatina.
6. LGBT+ asmenų ir LGBT+ organizacijų saviraiškos laisvė neturi būti ribojama diskriminacinių motyvų. Nei EŽTT, nei JT žmogaus teisių institucijos netoleruoja valstybių įstatymų, kurie diskriminaciniais motyvais riboja informacijos LGBT+ temomis sklaidą. Net ir naudojantis retomis išimtimis, kai ribojimai leidžiami, valstybės turi pasirinkti proporcingas, mažiausiai ribojančias priemones. Atitinkamai Lietuvoje turi būti keičiamos ir Nepilnamečių apsaugos įstatymo nuostatos užkertant kelią galimiems LGBT+ asmenų teisių pažeidimams.
7. Vadovaudamosi EŽTT ir JT žmogaus teisių institucijų praktika, valstybės turi pareigą užtikrinti LGBT+ asmenų teisę rinktis į taikius susirinkimus. Valstybės turi pozityvią pareigą tinkamai ir laiku apsvarstyti galimybę rengti tokius renginius, išduoti jiems leidimus ir užtikrinti šiuose renginiuose dalyvaujančių asmenų apsaugą net ir tais atvejais, kai visuomenėje egzistuoja tam tikras pasipriešinimas, kuris negali būti pagrindas riboti pasirinkimo teisę.

ENSURING THE RIGHTS OF LGBT+ PERSONS IN INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS INSTITUTIONS: THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS AND UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS INSTITUTIONS

Eitvydas Zurba

Mykolas Romeris University, Lithuania

***Summary.** This article analyzes the practice of the European Court of Human Rights and the United Nations human rights institutions: the Human Rights Committee (CCPR); the Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR); and*

the Committee on the Elimination of Discrimination against Women (CEDAW) regarding the rights of LGBT+ persons. The review compares the standards formed in the framework of the European Convention on Human Rights with the standards formed in the United Nations system, showing that, with exceptions, these two international legal systems have formed similar standards for the right to the protection of private and family life, the right to disseminate information about LGBT+ topics, and the right to peaceful gatherings of LGBT+ individuals. The article analyzes the latest practice in these areas, drawing historical analogies and thereby making reasonable assumptions about how the practice of the European Court of Human Rights and the United Nations human rights institutions could develop in the future.

Keywords: LGBT+, protection of private life, legal gender recognition, freedom of expression, freedom of association.

Eitvydas Zurba, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės instituto doktorantas. Mokslinių tyrimų kryptys: tarptautinė viešoji teisė, žmogaus teisės.

Eitvydas Zurba, PhD candidate at the Institute of International and European Union Law at the Law School at Mykolas Romeris University. Research interests: public international law, human rights.

ADMINISTRACINĖS ATSAKOMYBĖS INSTITUTO PRADŽIA LIETUVOJE

Ieva Deviatnikovaitė

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės institutas
Elektroninis paštas: ieva@mruni.eu

Pateikta 2023 m. vasario 23 d., parengta spaudai 2023 m. gegužės 12 d.

DOI: 10.13165/JUR-23-30-1-04

Santrauka. Straipsnyje analizuojami senieji teisės aktai – 1233 m. Kulmo privilegija, 1286 m. vagysčių baudimo įstatymas, 1310 m. didžiojo magistro priimti nuostatai, 1340 m. Pamedės teisynas, 1468 m. Kazimiero teisynas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Statutai, taip pat Lietuvoje ilgą laiką galioję Vokietijos baudžiamasis kodeksas ir Rusijos Baudžiamosios nuostatos arba Baudžiamasis statutas. Šių teisės aktų tyrinėjimo tikslas yra įvardyti vieno iš reikšmingiausių administracinės teisės institutų – administracinės atsakomybės – pradžių Lietuvoje.

Reikšminiai žodžiai: administracinė atsakomybė, 1233 m. Kulmo privilegija, 1286 m. vagysčių baudimo įstatymas, Pamedės teisynas, Kazimiero teisynas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Statutai.

Įvadas

Teisės aktai, galioję Lietuvos teritorijoje, yra pakankamai ištyrinėti¹, tačiau nebuvo detaliau nagrinėti fizinių asmenų administracinės atsakomybės instituto aspektai, įtvirtinti senuosiuose teisės aktuose.

Straipsnio tikslas – atskleisti vieno iš svarbiausių administracinės teisės institutų – administracinės atsakomybės – pradžią teisės aktuose, kurie galiojo ar galimai galiojo Lietuvos teritorijoje, pradėdant vadinamaisiais „priešlietuviškais“ teisės aktais (1233 m. Kulmo privilegija, 1286 m. vagysčių baudimo įstatymas, 1310 m. didžiojo magistro priimti nuostatai, 1340 m. Pamedės teisynas), 1468 m. Kazimiero teisynu, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Statutais ir baigiant Vokietijos ir Rusijos baudžiamąją atsakomybę reglamentuojančiais teisės aktais, kurie galiojo ir tarpukario Lietuvoje. Straipsnyje nesigilinama į administracinės atsakomybės institutą 1918–1940 m., nes to laikotarpio administracinės atsakomybės klausimai ištyrinėti kitame autorės straipsnyje². Taigi, šio straipsnio chronologinės ribos yra nuo 1233 m. iki maždaug 1918 m.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad šiulaikinė administracinės teisės samprata ir sistema pradėjo formuotis tik XIX amžiuje Italijoje, Prancūzijoje, vėliau ir kitose valstybėse. Tačiau tai nereiškia, kad administracinės teisės institutų pėdsakų pasaulyje nebuvo iki XIX amžiaus. Be abejo, buvo. Tačiau pačios sąvokos „administracinė teisė“ dar nebuvo. Tad dažniausiai nesunkūs nusižengimai būdavo priskiriami nusikaltimų grupei ir laikomi baudžiamosios teisės dalimi. Tiesa, kai kurie Lietuvos teisės istorikai, XIX ir XX amžiuje nagrinėję Lietuvos teisės senuosius šaltinius, jau priskyrė kai kurias jų nuostatas administracinei (valstybinei) teisei, pavyzdžiui, I. Danilavičius³, A. Janulaitis⁴.

Straipsnio uždavinys – aptarti administracinės atsakomybės instituto formavi-

---

1 Povilas Pakarklis, *Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai* (Kaunas: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla, 1948); Povilas Pakarklis, *Senasis prūsų teisynas* (Chicago: Chicagos lietuvių literatūros draugija, 1960); *Kazimiero teisynas* (Vilnius: Mintis, 1967); Jevgenij Machovenko, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės šaltiniai* (Vilnius: Justitia, 2000); *Teisės bruožai Lietuvoje XV–XIX*, Vytautas Andriulis, Vytautas Raudeliūnas, Stasys Vansevičius (Vilnius: Mintis, 1980); Jevgenij Machovenko, *Teisingumo vykdymas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Diskusiniai klausimai* (Vilnius: Justitia, 2007); Konstantinas Jablonskis, *Lietuvos valstybės ir teisės istorija nuo XIV a. pabaigos iki XVI a. vidurio* (Vilnius: LTSR Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerija, Vilniaus V. Kapsuko universitetas, 1971); Irena Valikonytė, Stanislovas Lazutka ir Edvardas Gudavičius, *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529)* (Vilnius: Vaga, 2001); *Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha*, Irena Valikonytė, Lirija Steponavičienė (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005); Domas Butėnas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinių ir visuomeninių institucijų istorijos bruožai XIII–XVIII a.* (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1997) ir kiti autoriai, minimi straipsnio išnašose.

2 Straipsnis leidžiamas prof. dr. Vytautui Šlapkauskui skirtoje knygoje.

3 *Ibid.*, 264.

4 Augustinas Janulaitis, „Pagrindinės žinios apie Teisyną“, iš *Kazimiero teisynas* (Vilnius: Mintis, 1967), 12.

mosi Lietuvoje ypatybes ir kilmę. Uždaviniui įgyvendinti atskleidžiami fizinių asmenų administracinę atsakomybę reglamentuojančių teisės normų pėdsakai vadina muosiuose „priešlietuviškuose“ įstatymuose, Kazimiero teisyne, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Pirmajame ir Trečiajame statutuose, Vokietijos ir carinės Rusijos baudžiamosios atsakomybės baudžiamuosiuose kodeksuose. Apžvelgiamos ne tik normos, numačiusios baudas ar kitokias sankcijas, bet ir išryškunami administracinių nusižengimų teisenos principai, atsakomybę lengvinančios, sunkinančios aplinkybės, administracinio nusižengimo sudėties užuomazgos.

Atliekant tyrimą taikyti istorinis, lyginamasis, analitinis, deskriptyvinis, lingvistinis ir dokumentų analizės metodai.

1. „Priešlietuviški“ įstatymai

Vadinamuosiuose „priešlietuviškuose“ įstatymuose⁵⁵ įžvelgtini administracinės atsakomybės pėdsakai. Remiantis P. Pakarklio pateiktais duomenimis, Rytprūsių, iš dalies ir Vakarų Prūsų gyventojai, gyvenę prie Vyslos, buvo vadinami ne tik prūsais, bet ir lietuviais⁶. Tuose kraštuose veikė teisės aktai, kuriuose įžvelgtini ir administracinės atsakomybės pėdsakai.

Antai 1233 m. Kulmo privilegijoje buvo nustatyta, kad Kulmo ir Torno miestai turėjo teisę patys rinkti teisėjus, kuriems turėjo atitekti visos baudos iš „mažųjų nusikaltimų (iki 12 skatikų)“⁷.

1286 m. išleistame vagysčių baudimo įstatyme Karaliaučiaus miestui, be kita ko, buvo nustatyta ir atsakomybė už smulkia vagystę: „O jeigu vagystė būtų mažesnė už skolą, išsilaisvinimui turės būti duodama viena markė.“⁸

1310 m. didžiojo magistro Feuchtwangeno priimtuose nuostatuose buvo įtvirtinta, kad prūsams neturi būti leidžiama alaus pardavinėti, antraip reikėjo mokėti tris geras markes baudos⁹.

Panašių nuostatų aptinkama ir vėlesniuose dokumentuose. Tris geras markes reikėdavo mokėti ir už per šermenis viršytą išgerto alaus (ne daugiau kaip statinė) kiekį¹⁰. Vėlesniuose dokumentuose buvo įtvirtintas draudimas lietuviams prūsams mokyti amatų, antraip turėjo būti mokama bauda, atitenkanti valdžiai¹¹, buvo draudžiama lietuviams prūsams būti smuklių, malūnų savininkais, dirbti juose¹².

5 Šią sąvoką vartojo P. Pakarklis.

6 Povilas Pakarklis, *Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai* (Kaunas: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla, 1948), 16.

7 *Ibid.*, 49–50.

8 *Ibid.*, 116.

9 *Ibid.*, 56.

10 *Ibid.*, 115.

11 *Ibid.*, 57–58.

12 *Ibid.*, 135.

1340 m. Pamedės teisyne, dar vadinamame Senuoju prūsų teisyne arba Vakarinių lietuvių teisyne¹³, buvo įtvirtintų priešingų teisei veikų, savo esme labiau primenančių užtraukiančias administracinę, o ne baudžiamąją atsakomybę. Kai kuriuose Teisyno punktuose numatyti nusižengimai ir sankcijos už juos, pavyzdžiui, 32 punkte nustatyta, kad kiekvienas nusižengimas baudžiamas puse markės, 33 punkte įtvirtinta:

„Kas žmogaus arkliui uodegą nupiauna arba nukerta, tai yra nusižengimas, baudžiamas puse markės, ir žmogui reikia už arklių atsisteisti arba atlyginti.“¹⁴

Teisyne būta nuostatų, reglamentuojančių sankcijas už namų ramybės ardymą:

„Jeigu žmogus būtų kaltinamas, kad jis suardęs namų ramybę, kad jis nusikalstamai būtų sudaužęs tvorą ar vartus, tai, jei kaltintojas to neįrodė šaukdamas kaimynus, kaltinamasis išsiteisina prisiekdamas vienas. Bet jei kaltintojas įrodė šaukdamas, tai tas išsiteisina pats prisiekdamas drauge su 11 asmenų“¹⁵ arba „Kieno patalpose ardoma namų ramybė, tam priklauso pusė pabaudos už namų ramybės ardymą“¹⁶.

Teisyne yra nuostatų, reglamentuojančių jo galiojimą erdvėje ir asmenims, pavyzdžiui:

„Jei žmogus, prūsų teisės turėtojas, sumuštų kaimiškį ir išsiteisintų savo prūsų teisme neduodamas įkaitų, tai jis lieka prie nuosprendžio, padaryto pagal prūsų teisę.“¹⁷

Būta ir nuostatų, reglamentuojančių baudas už procesinius nusižengimus. Antai Teisyno 64 punkte buvo nustatytos baudos už nepasirodymą teisme:

„Jei žmogus, pakviestas teisman, nestoja pirmą kartą, tai turi mokėti pusę markės; antrą kartą – tiek pat, trečią kartą – tiek pat; ketvirtą kartą – turi išpirkti savo kaklą.“¹⁸

Teisyno 125 punkte nustatytos teisenos taisyklės dėl kelių veikų, kurias padarė vienas asmuo.

2. Kazimiero teisynas

1468 m. Kazimiero teisyne, skirtame žemvaldžiams, turintiems feodalinį imunitetą¹⁹, ir galimai veikusiam tik Lietuvos teritorijoje, o ne visoje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje²⁰, daugiausia baudžiamosios teisės ir proceso normų²¹. Tačiau ir čia

13 Pakarklis, *supra note*, 6, 243; *Lietuvos teisės istorijos chrestomatija*, Regina Gelumbauskienė, Gintaras Šapoka (Vilnius: Justitia, 2012), 77.

14 Povilas Pakarklis, *Senasis prūsų teisynas* (Chicago: Chicagos lietuvių literatūros draugija, 1960), 11.

15 *Ibid.*, 14.

16 *Ibid.*, 22.

17 *Ibid.*, 27–28.

18 *Ibid.*, 18.

19 *Kazimiero teisynas* (Vilnius: Mintis, 1967), 2.

20 Taip manė S. Borisenkas ir I. Lappo. Janulaitis, *supra note*, 4: 7.

21 Jevgenij Machovenko, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės šaltiniai* (Vilnius: Justitia, 2000), 50.

galima įžvelgti administracinės atsakomybės užuomazgą. Tą minėjo ir A. Janulaitis²². Antai Teisyno 8 straipsnyje numatyta bauda už valkatų laikymą, t. y. asmenų, kurie neturėjo savo pono, 14 straipsnyje numatyta švelnesnė baudmė, t. y. bauda arba namų manta, jei vagiama pirmą kartą ir jei pavogtas daiktas vertas mažiau puskapio, 25 straipsnyje numatyta bauda už tiltų negrindimą ir netaisymą. Apie šį straipsnį A. Janulaitis rašė:

„Administracinei teisei priklauso 25 str., kuriame sakoma, kad tiltus reikia taisyti. Jeigu dėl netaisymo atsitiks nelaimė, arklys susižeis ar užsimuš, tada kaltasis atlygina nuostolius. Jeigu nieko blogo neatsitiko, bet tiltas bus rastas nepataisytas, žemvaldys moka valdovui baudos 10 rublių.“²³

Ir J. Jurginis, ir A. Janulaitis akcentavo, kad Teisyne išgalėjo naujovė – dėsnis, kad nusikaltimu ar nusižengimu kenkiama visuomenei ir kad ieškovas (žemvaldys) negali savo valia dovanoti baudmės²⁴. Jeigu ginčo šalys buvo baudžiauninkai, juos teisė dvarininkai, bajorai, o jeigu tarp šalių buvo bajoras, reikėjo kreiptis į Didžiojo Kunigaikščio vietininką²⁵ (9 straipsnis). Galėjo būti organizuojamas ir Ponų tarybos teismas, jei žemvaldys vengė teisti, vaivados siųsdavo diečkus, kuriais paprastai būdavo bajorai arba dvarionai²⁶ ir kurie priversdavo „padaryti tiesą“ teisme (11 straipsnis). Bylos dėl savavališko miškų kirtimo, dvarų užpuolimo turėjo būti nagrinėjamos Ponų tarybos ir Didžiojo kunigaikščio (21 straipsnis), o ne vietinio žemvaldžio. Tačiau galutinis sprendimas buvo priimamas Didžiojo kunigaikščio, pasitarus su Ponų taryba (12, 21 straipsniai).

Skiriamos sankcijos už vagystes buvo nevienodos. Tai priklausė nuo to, ar asmuo pirmą kartą vogė (14, 17 straipsniai), ar buvo sulaukytas priešingos teisei veikos padarymo vietoje (5 straipsnis), ar įtariamo asmens vagyste šeima žinojo apie vagystę (1 straipsnis), ar asmuo prisipažino padaręs teisei priešingą veiką (18 straipsnis). Socialinė priklausomybė taip pat turėjo reikšmės²⁷. Be mirties baudmės (1, 2, 13, 14, 15, 16, 18), nuplakimo ir laikino įkalinimo (21 straipsnis), buvo skiriamos ir kitokios sankcijos – mokėti žmona ir ne jaunesniais kaip septynerių metų vaikais (1, 4 straipsniai), vagies nuosava namų manta (6 straipsnis), bauda, jei vogta pirmą kartą ir ne daugiau kaip puskapė (14, 17 straipsniai), dešimties rublių bauda (25 straipsnis).

22 Janulaitis, *supra note*, 4: 12.

23 *Ibid.*, 14.

24 *Ibid.*, 4, 15.

25 Konstantinas Jablonskis, *Lietuvos valstybės ir teisės istorija nuo XIV a. pabaigos iki XVI a. vidurio* (Vilnius: LTSR Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerija, Vilniaus V. Kapsuko universitetas, 1971), 30.

26 Juozas Jurginis, „Paaikškinimai“, iš *Kazimiero teisynas* (Vilnius: Mintis, 1967), 22.

27 Vytautas Andriulis, „Baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso bruožai Lietuvoje XV a. (Kazimiero teisynas)“, iš *Teisės bruožai Lietuvoje XV–XIX*, Vytautas Andriulis, Vytautas Raudeliūnas, Stasys Vansevičius (Vilnius: Mintis, 1980), 17.

Jeigu kuri nors iš bylos šalių neatvykdavo į teismą, ji laikyta kalta (22 straipsnis). Teisyne galima įžvelgti vieną iš kaltės formų – piktavališkumą (12 straipsnis).

Kazimiero teisyne minimi tokie pareigūnai ir institucijos – Didysis kunigaikštis (Teisyno preambulė, 12, 21 straipsniai), Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ponų taryba (12, 21 straipsniai), vaivados (21 straipsnis), ponas (žemvaldys) (4, 7, 21 straipsniai), pavieto vietininkas, tijūnas (9, 10 straipsniai), bendras teismas (9 straipsnis), diečkus (11 straipsnis), tekūnas (20 straipsnis). Tai buvo pareigūnai, turėję teisti arba padėti teisiant. J. Machovenko atkreipė dėmesį į tai, kad, matyt, Teisyno kūrėjai neturėjo tikslo detalai reglamentuoti teismo proceso ar iš teisinės atsakomybės kylančių teisinių santykių, todėl nebuvo reglamentuota nei minėto bendro teismo darbo tvarka, sudėtis, nebuvo nuostatų apie galiojimą laike ir erdveje ir pan.²⁸

K. Jablonskio teigimu, Teisynas buvo trumpa instrukcija, kuria siekta suvienodinti procesą už vagystes ir kurioje įtvirtintos sankcijos, nurodomas atsakomybės subjektas, žalos atlyginimo tvarka ir vogtų daiktų likimas²⁹.

3. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Pirmasis ir Trečiasis Statutai

Svarbiausiuose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės šaltiniuose – Statutuose – būta gausu administracinės atsakomybės normų užuomazgų, nepaisant to, kad istorikai ir teisės istorikai paprastai mini jų sąsajas su tokiomis teisės šakomis kaip baudžiamoji, žemės, miškų, medžioklės, baudžiamojo proceso³⁰. Tačiau miškų, medžioklės teisės institutai priklauso administracinės teisės šakai, o kai kurie nuskaltimai labiau primena administracinius nusižengimus. Be to, I. Danilavičius, aptardamas Pirmąjį Statutą, paminėjo, kad Statute „baudžiamieji įstatymai sumaišyti su civiliniais ir valstybiniais“³¹. Taigi, tarp įvardytų teisės šakų nurodytina ir administracinė teisė. Toliau apžvelgtinos administracinės atsakomybės normų užuomazgos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Statutuose.

3.1. 1529 m. Statutas³²

Pirmasis Statutas reglamentavo bajorų teises ir pareigas, o kitiems luomams priklausančių asmenų teises ir pareigas Statutas reglamentavo tiek, kiek tai buvo susiję

28 Machovenko, *supra note*, 21: 51–52.

29 Jablonskis, *supra note*, 25: 30.

30 Pavydžiui, Irena Valikonytė, Stanislovas Lazutka ir Edvardas Gudavičius, *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529)* (Vilnius: Vaga, 2001), 261–262.

31 *Ibid.*, 264.

32 Pirmojo Lietuvos statuto tekstas iš: *Ibid.*, 123–259.

su bajorų luomu ir valstybės interesais³³, Taigi, toliau aptariamoms teisės normoms buvo taikomos daugiausia bajorams ir kitiems didikams.

1529 m. Statuto pirmojo skyriaus „Apie Valdovo asmenį“ 21 straipsnyje buvo numatyta atsakomybė už naujų muitų nustatymą, aštuntojo skyriaus „Apie žemės bylas, apie ribas ir apie ežias, apie kuopas“ 8 straipsnyje numatyta atsakomybė už bajoro, kaimiečio ribų pažeidimą (bajoras kitam bajorui turėjo mokėti 12 rublių grašių³⁴, o kaimietis kaimiečiui rublį grašių ir tiek pat baudos), 9 straipsnyje – atsakomybė už miškų kirtimus.

Trečiojo skyriaus „Apie šlėktijos laisves ir apie Didžiosios Kunigaikštystės plėtimą“ 16 straipsnyje nustatyta 12 rublių grašių dydžio bauda asmeniui, kuris negerbė vaivadų, seniūnų ir laikytojų raštų. Minėto skyriaus 17 straipsnyje numatyta atsakomybė už neteisėtai įsteigtas karčemas („pakampių karčemos“³⁵). Tokios karčemos turėjo būti vaivadų, seniūnų ir laikytojų atimtos, o indai, kuriuose verdamas alus, paimti ir atiduoti valdovo kiemui. J. Malinovskis pabrėžė, kad ši atsakomybė nebuvo baudžiamoji, o „policinė bausmė“³⁶.

Gausiausia administracinės teisinės prigimties nuostatų yra devintojo skyriaus „Apie gaudymvietes, girias, drevinį medį, ežerus, bebrynus, apynynus, sakalų lizdus“ straipsniuose. Antai 1 straipsnyje įtvirtinta atsakomybė už neteisėtą medžioklę, 2 straipsnyje nustatytos baudos už neteisėtai sumedžiotus gyvūnus:

„<...>: už stumbrą – dvylika rublių grašių, už briedį šeši rubliai grašių, už elnių, patiną ar patelę – trys rubliai grašių, už mešką – trys rubliai grašių, už arklį ar kumelę – trys rubliai grašių, už šerną, patiną ar patelę – rublis grašių, už stirną – puskapis grašių ir už lūšį – rublis grašių.“³⁷

Statuto 4, 7 straipsniuose numatyta atsakomybė už neteisėtą žvejybą, pievos nušienavimą, 8 punkte – už paukščių lizdų išardymą:

„<...>, jei kas sužalotų ar sukapotų sakalų lizdą, arba sąmoningai sakalą iš lizdo pagautų, ar išvogtų sakaliukus iš lizdo, tai turi sumokėti tam, kieno yra lizdas, jei tai įrodys, dvylika rublių grašių. <...>, jeigu kas sužalotų gulbių lizdą ar išvogtų gulbes, tai turi sumokėti dvylika rublių grašių.“³⁸

Statuto 9 straipsnyje numatyta atsakomybė už bebralizdžių išardymą:

„<...> jeigu prie bebralizdžių laukus išartų arba pievas nušienautų, arba karklus iškirstų ir taip bebrus išvartų, toks turi mokėti dvylika grašių, o tam bebralizdžiui turi

33 Machovenko, *supra note*, 21: 56.

34 12 rublių grašių bauda sudarė gana didelę sumą, kurią galėjo sumokėti ne visi didikai. Valikonytė, Lazutka, Gudavičius, *supra note*, 30: 317.

35 *Ibid.*, 155.

36 *Ibid.*, 283.

37 *Ibid.*, 221–222.

38 *Ibid.*, 225.

<...> ramybę užtikrinti tiek toli, kiek galėtų lazda nusviesti. <...>³⁹

Statuto likusiuose devintojo skyriaus nuostatuose nustatytos sankcijos už apynynų išdraskymą, sukapojimą, drevinio (avilinio) medžio, drevinės pušies ir ąžuolo, kuriuose buvo bičių lizdų, sužalojimą ar apdegimą ar kitokį jų sugadinimą, nustatytos baudos už nukirstus ar sužalotus drevinius ir nedrevinius medžius.

Dvyliktajame skyriuje „Apie grobimus ir apie atlygius“ numatytos sankcijos už pavogtus arklius, jaučius, karves, kitus gyvulius. Taip pat nustatytos baudos už pavogtus sakalus, suopius (medžioklinius sakalus), didsakalius, vanagus, skėstsakalius (lėlis), mažuosius vanagėlius. Nustatytos baudos ir už pavogtus naminius paukščius – žąsį, kaploną (kaplūnas), vištą, antį, gaigalą, balandį (karvelį), perekšlę antį, sėdinčią ant kiaušinių, povą, naminę gervę, gulbę. Minėtame skyriuje numatytos kainos ir už šunis: pėdsekius, skalikus, bebrinius šunis, kurtus, vižlus (meškašunis), sakalinius kurtus, kiemsargius, lojikus, vijikus (gončius), zuikinius ar žvėrinius vižlus, Milano šunis, dryžuotuosius šunis, gutinius šunis (varikus), uoslius (šunis ieškotojus), šaudytinius šunis (pašūvinius). Taip pat numatyta bauda už asmeniui sukeltą šuns žalą, nuostolius.

1529 m. Statute įtvirtintos procesinės normos, kurias istorikai dažniausiai vadina baudžiamojo proceso normomis. Tačiau jose galima įžvelgti ir administracinių nusižengimų teisenos bruožų, jeigu mes kalbame apie nusižengimus, o ne nusikaltimus. Antai galima pastebėti administracinio nusižengimo tyrimo tvarką reglamentuojančias normas, pavyzdžiui, Statuto aštuntojo skyriaus 9 straipsnyje nustatyta, kad turi būti „nusiūsta vieton ir apžiūrėta“⁴⁰, devintojo skyriaus 7 straipsnyje nustatyta, kad nukentėjusysis turi pateikti tinkamus įrodymus „deramą įrodymą“⁴¹. Procesinių normų, reglamentuojančių smulkesnius nusižengimus, yra kur kas mažiau nei reglamentuojančių atsakomybę už žmogžudystes ar išžaginimus.

Aišku, Statute nėra normų apie nusižengimo / nusikaltimo sudėtį, kaltę, tačiau vartojamas terminas „piktu būdu“, „kaip vagis“⁴². Tai reiškė kaltės formą – tyčią. Iš kitų skyrių straipsnių spręstina, kad buvo nustatytos kaltės formos, pavyzdžiui, septintojo skyriaus 1 straipsnyje numatyta „sąmoningai“ priešinga teisei veika, septintojo skyriaus 24 straipsnyje numatyta veika, padaryta „netyčia“. Istorikai tvirtina, kad absoliuti dauguma Statuto 13 straipsnio normų „Apie vagystę“ priskirtinos baudžiamajai atsakomybei⁴³. Tačiau ir čia kai kur įžvelgtini teisiniai santykiai, kylantys iš administracinės teisinės atsakomybės, pavyzdžiui, tryliktojo skyriaus 1 straipsnio 2 dalyje numatyta atsakomybė už mažesnės vertės pavogtą daiktą. Todėl kai kurios tolesnės minėto skyriaus procesinės normos, reglamentuojančios įkalčių paieš-

39 Valikonytė, Lazutka, Gudavičius, *supra note*, 30: 226.

40 *Ibid.*, 212.

41 *Ibid.*, 225.

42 12 nuostata: *Ibid.*, 227.

43 *Ibid.*, 363.

ką ir pan., laikytinos ir administracinio nusižengimo teisenos normų užuomazgomis.

Statuto pirmajame skyriuje „Apie valdovo asmenį“ numatyti atsakomybės taikymo principai: 1 straipsnyje įtvirtinta nekaltumo prezumpcija („jokiam žmogui <...> nenorime kaltinti, nei bausti kuria nors – pinigine, kraujo, suėmimo ar turto atėmimo – bausme pirmą negu teisme vieša krikščioniškos teisės tvarka <...> turi būti nubausti ir nuteisti pagal savo nusikaltimų sunkumą ar lengvumą“⁴⁴), 7 straipsnyje nustatyta, kad atsakomybei kilti reikalinga kaltė („<...> niekas kitas neturi būti baudžiamas ir nuteisiamas, tik tas, kuris kaltas“⁴⁵). Taigi, Statute įtvirtinta atsakomybės neišvengiamumo ir asmeninės atsakomybės principai⁴⁶. Pirmojo skyriaus 9 straipsnyje įtvirtintas lygybės Statutui principas, tiesa, kuris dažniausiai buvo taikomas didikams, t. y. bajorų luomui priklausantiems asmenims, nepaisant jų turtinės padėties. Nuostata dėl lygybės Statutui principo išvengtina ir šeštojo skyriaus „Apie teisėjus“ įžanginėje dalyje. Pirmosios dalies 10 straipsnyje nurodyta susipažinimo su savo byla tvarka („<...> atvirieji raštai turi būti duodami deramu būdu“⁴⁷). Buvo numatytos ir procesinės nuobaudos už šios tvarkos nesilaikymą. Minėto skyriaus 14 straipsnyje įtvirtintas draudimo vilkinti bylų nagrinėjimo principas („<...> visokį teisėtumą nevilkindami vykdyti“⁴⁸), nešališkumo ir nediskriminavimo principai („<...> neturime būti palankūs vienai pusei, bet todėl privalėsime kiekvienam vienodai teisėtumą suteikti ir vykdyti“⁴⁹), 23 straipsnyje numatytas įstatymo atgal negaliojimo principas, tiksliau jo išimtis („anksčiau buvo suteikta ir valdovo privilegijoje anksčiau įrašyta, tokiam turi pasilikti pagal pirmąsias privilegijas“⁵⁰), 23 straipsnyje numatyta atsakomybė už sprendimų nevykdymą.

Kai kuriuose Statuto straipsniuose išvengtinos atsakomybę sunkinančios ir lengvinančios aplinkybės. Už kai kuriuos nusižengimus ir nusikaltimus buvo taikoma skirtingo griežtumo bausmė, priklausomai nuo to, pirmą ar antrą kartą padaryta priešinga teisei veika (pavyzdžiui, trečio skyriaus „Apie šlėktijos laisves ir apie Didžiosios Kunigaikštystės plėtimą“ 14 straipsnio nuostata). Už nakties metu padarytas priešingas teisei veikas būdavo taikoma griežtesnė atsakomybė (septintojo skyriaus 23 straipsnis). Lengvinančia aplinkybe laikytina tarno, ginančio savo poną, padaryta priešinga teisei veika (septintojo skyriaus 25 straipsnis). Taip pat sankcijų griežtumas buvo nustatomas pagal sukeltos žalos mastą, pagal sugadinto daikto reikšmę, pavyz-

44 Valikonytė, Lazutka, Gudavičius, *supra note*, 30: 125.

45 *Ibid.*, 127.

46 Stasys Vancevičius, „Teismo procesas pagal 1529 metų Lietuvos Statutą“, iš *Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha*, Irena Valikonytė, Lirija Steponavičienė (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005), 134.

47 Valikonytė, Lazutka, Gudavičius, *supra note*, 30: 129.

48 *Ibid.*, 131.

49 *Ibid.*

50 *Ibid.*, 136.

džiui, už drevinio ąžuolo sugadinimą taikoma griežtesnė, o už pušies – lengvesnė sankcija (devintojo skyriaus 13 straipsnis) ir pan.

Iš įvardytų straipsnių aiškėja ir bausmių bei nuobaudų sistema: bauda, įkalinimas, turto atėmimas, gyvybės atėmimas. Taip pat ir nusikaltimų ar nusižengimų laipsniavimas – sunkus, lengvas. Administracinės atsakomybės instituto raidai ištirti svarbios baudos ir turto atėmimo nuobaudos. Baudos Statute buvo įvairios: rublis (devintojo skyriaus 2 straipsnis ir t. t.), trys (devintojo skyriaus 12 straipsnis ir t. t.), šeši rubliai (dvyliktojo skyriaus 10 straipsnis ir t. t.), aštuoni rubliai, dešimt rublių grašių (dvyliktojo skyriaus 10 straipsnis ir t. t.), dvylika rublių (aštuntojo skyriaus 13 straipsnis ir t. t.), ir šimtas rublių (aštuntojo skyriaus 13 straipsnis), grašių, pusrublis grašių (vienuoliktojo skyriaus 4 straipsnis ir t. t.), puskapė grašių (devintojo skyriaus 2 straipsnis), kapa grašių (devintojo skyriaus 9 straipsnis ir t. t.), dvi kapos grašių (devintojo skyriaus 9 straipsnis ir t. t.), trys kapos grašių (dvyliktojo skyriaus 11 straipsnis ir t. t.), penkios kapos grašių (vienuoliktojo skyriaus 3 straipsnis ir t. t.), dešimt kapų grašių (vienuoliktojo skyriaus 2 straipsnis ir t. t.), šeši grašiai (tryliktojo skyriaus 24 skyrius), dešimt grašių (vienuoliktojo skyriaus 6 straipsnis ir t. t.), penkiolika grašių (devintojo skyriaus 14 straipsnis ir t. t.), smurtinė (septintojo skyriaus 1 straipsnis ir t. t.). Baudos galėjo būti skiriamos kartu su reikalavimu atlyginti sukeltą asmeniui žalą (pavyzdžiui, pirmojo skyriaus 26 straipsnis, devintojo skyriaus 11 straipsnis, dvyliktojo skyriaus 9 straipsnis), po ritualinės priesaikos (pavyzdžiui, septintojo skyriaus 4 straipsnis). Baudos būdavo mokamos „mums, valdovui“ (pavyzdžiui, dvyliktojo skyriaus 9 straipsnis). Turtas dažniausiai buvo atimamas tas, kuris neteisėtai nešdavo pelną arba kuriuo buvo padaromos priešingos teisei veikos, pavyzdžiui, neteisėtai veikiančios karčemos (trečiojo skyriaus 17 straipsnis), neteisėtai pasisavintos miškų gėrybės, įrankiai, gyvuliai, kurių pagalba buvo padaryta priešinga teisei veika (5 straipsnis).

Iš šeštojo Statuto skyriaus „Apie teisėjus“ sprendina apie pareigūnus, institucijas, kurios taikydavo teisinę atsakomybę – seniūnai ar laikytojai, vaivados, žemės maršalkos, dvaro maršalkos. Tai buvo Didžiojo kunigaikščio įpareigoti taikyti atsakomybę valdiniai (1542 m. Didysis kunigaikštis nustatė keturias teismo instancijas: seniūno, vaivados, Ponų tarybos ir Didžiojo kunigaikščio⁵¹). Pasak K. Jablonskio, iki XVI a. vidurio teismas nebuvo atskirtas nuo administracijos⁵². Valdiniams padėdavo žemioniai (kitai turbūt – prisiekusieji ar tarėjai (2 straipsnis), turėję teisti kartu su seniūno vietininku⁵³, žvelgūnai (vižai), kviestiniai, liudytojai (3, 28, 30, 35 straipsniai), turėję liudyti tam tikrus veiksmus, įvykius, diečkus⁵⁴ (3, 6 straipsniai), turėjęs atvesdinti šau-

51 Jevgenij Machovenko, *Teisingumo vykdymas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Diskusiniai klausimai* (Vilnius: Justitia, 2007), 68.

52 Jablonskis, *supra note*, 25: 38.

53 Domas Butėnas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinių ir visuomeninių institucijų istorijos bruožai XIII–XVIII a.* (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1997), 43.

54 Apie vižo ir diečkaus pareigybes plačiau žr.: Machovenko, *supra note*, 51: 68–83.

kiamą į teismą šlėktą, prokurorius⁵⁵ (9 straipsnis), turėjęs padėti atstovauti asmens, kurio garbė buvo apšmeižta, interesams.

Pasak S. Vansevičiaus, įrodymai buvo ne tik priesaika, bet ir daiktai, rašytiniai dokumentai⁵⁶. Tačiau, anot J. Machovenko, ritualinė priesaika ir liudytojų, taip pat priesaikos pagalbininkų parodymai buvo svarbūs įrodymų sistemoje⁵⁷ (pavyzdžiui, Statuto septintojo skyriaus 5 straipsnis). Liudytojais galėjo būti kviečiami tarnai, kiti nelaisvi asmenys, o priesaikos pagalbininkais – bajorai, kurie buvo kviečiami nesant kitų įrodymų⁵⁸. Svarbiu įrodymu laikytas prisipažinimas, taip pat apkalbos, įtarinėjimai⁵⁹.

Šaliai manant, kad byla nagrinėjama ne pagal Statutą, buvo numatyta apeliacinė instancija – Ponų taryba (šeštojo skyriaus įžanga):

„<...> Mes arba mūsų ponai tarėjai turi šitos rašytinės teisės knygas atsiversti ir pasižiūrėti <...> ir pagal šitą rašytinę teisę, kurią esame visai šaliai suteikę, padaryti sprendimą.“⁶⁰

Pateikiame keletą 1529 m. Statuto galiojimo metu išnagrinėtų bylų pavyzdžių:

Vilnius, 1560 09 17. Apie girtuokliavimą ir pasižadėjimą nesiplūsti:

„Stojęs prieš mane, Vilniaus vietininką Stanislovą Hamšėjų, Tomas Žovkovskis viešai pareiškė ir garsiai sakė: „Kadangi jo malonybės pono Vilniaus vaivados [Mikalojaus Radvilos] mokytojas ponas Martynas Grajevskis buvo atidavęs mane į kalėjimą, nes jį pasigėręs išplūdau, tai dabar sakau, kad ponas Martynas yra geras garbingas ponas, o ką girtas sakiau, to neatsimenu; ir ateityje, jei kur nors karčemoje jo malonybė išgirs mane, pasigėrusį ar blaivą, apie jį piktžodžiaujant, turi jo malonybė mane bausti kaip nusikaltusį, o aš, taip pat ir mano draugai tam priešintis neturim.“⁶¹

Vilnius, 1563 01 13. Apie įsipareigojimą nevertoti alkoholinių gėrimų pusmetį:

„Stojęs prieš mane, Vilniaus vietininką Stanislovą Hamšėjų, Bogdanas Turkas tai savanoriškai pareiškė ir įsipareigojo nuo šios dienos, aukščiau rašytos datos, pusę metų jokio gėrimo, tai yra vyno, midaus, alaus, degtinės ir jokio kito, negerti, išskyrus girą ir vandenį. Jei kas nors jį iki to anksčiau nurodyto laiko geriantį pastebės, tai jis pats

55 Apie prokuratoriaus pareigybę plačiau žr.: Irena Valikonytė, „Prokurorius XVI amžiaus pirmojoje pusėje: bylos šalies pavaduotojas, kalbovas ar „teisingumo riteris“?, iš *Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha*, Irena Valikonytė, Lirija Steponavičienė (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005), 135–151.

56 Stasys Vancevičius, „Teismo procesas pagal 1529 metų Lietuvos Statutą“, iš *Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha*, Irena Valikonytė, Lirija Steponavičienė (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005), 133.

57 Jevgenij Machovenko, „Liudytojų ir priesaikos pagalbininkų institutai Lietuvos Statutuose“, iš *Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha*, Irena Valikonytė, Lirija Steponavičienė (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005), 152.

58 *Ibid.*, 156, 158.

59 Machovenko, *supra note*, 51: 35–36.

60 Valikonytė, Lazutka, Gudavičius, *supra note*, 30: 176.

61 *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001), 600–601.

*savanoriškai įsipareigoja Vilniaus vaivadijos urėde sumokėti 20 kapių grašių. Šis savanoriškas Bogdano Turko pareiškimas yra į urėdo knygas įrašytas.*⁶²

3.2. 1588 m. Statutas⁶³

Kaip jau minėta, Pirmasis Statutas laikomas bajorų teisės kodeksu. Remiantis pačiu pirmuoju Trečiojo Statuto straipsniu, teisės aktas buvo taikomas valstybės žemių piliečiams, kunigaikščiams, ponams tarėjams, dvasininkams, pasauliečiams, vėliaviniam ponams, šlėktoms, valdovo pavaldiniams, visų luomų atstovams, užsieniečiams, atvykėliams, atsikėlėliams. H. Wisner savo straipsnyje pabrėžė, kad Statuto normos buvo privalomos visiems Lietuvos gyventojams⁶⁴. Vis dėlto dvaruose, galiojant Trečiajam Lietuvos Statutui, būdavo priimami nuostatai, kuriuose nustatyta, kad draudžiama teisti valstiečius pagal Statutą, nes jį galima taikyti tik bajorų bylose⁶⁵.

1588 m. Statuto Pirmojo skyriaus „Apie mūsų, valdovo, asmenį“ 10 straipsnyje įtvirtintas draudimas vaikščioti ir be reikalo šaudyti iš šautuvų ir lankų prie valdovo rūmų ir teismų. Jeigu kas nors šį nuostatą pažeistų, bet nieko nesužeistų, turėjo mokėti dvylika kapų grašių baudą, o kol sumokės, turės būti kalinamas. Kas neturėjo galimybės baudos sumokėti, tas turėjo kalėti dvylika savaičių. Minėto skyriaus 11 straipsnyje nustatyta, kad už teismo sprendimo kritiką grėsė šešių savaičių kalinimas, 22 straipsnyje nurodyta, kad už raštų dėl skundų sulaikymo turėjo būti mokama šeši rubliai grašių baudos, 35 straipsnyje įtvirtinta, kad

tie, kurie valdovo dvaruose apsistotų, tvenkiniuose, kūdrose ir ežeruose žvejotų, turėjo kalėti dvylika savaičių pilyje ir žalą atlyginti.

Trečiojo skyriaus „Apie šlėktų laisves ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės išplėtimą“ 47 straipsnyje nustatyta atsakomybė už rugių ir kitų javų pjovimą, jų ištrypimą arkliais, nuganyimą.

Devintojo skyriaus „Apie pakamarius pavietuose ir apie žemės bylas; apie ribas ir ežias“ 32 straipsnyje nustatytos eismo senuosiuose keliuose taisyklės, tiesa, nenurodant atsakomybės už jų nesilaikymą, o nustatant tokią elgesio taisyklę:

„Nustatome, kad didieji keliai ir vieškeliai pagal senovinį paprotį turi būti pusanctros rykštės pločio. Tuščias vežimas turi užleisti kelią pakrautam vežimui, pėstysis – raitam, o raitas – vežimui. O jeigu kelias būtų siauras, kaip ant tiltų ir kitose nepato-

62 Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas, *supra note*, 61: 602.

63 Naudotasi Trečiojo Statuto darbinio vertimu iš: <https://www.3statutas.lt/treciasis-lietuvos-statutas/>.

64 Henryk Wisner, „Trečiasis Statutas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybiniame gyvenime. Zigmanto ir Vladislovo Vazų laikai“, iš *Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha*, Irena Valikonytė, Lirija Steponavičienė (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005), 47.

65 Vytautas Raudeliūnas, „Joniškio dvaro nuostatai. Joniškis, 1644.V.7“, iš *Teisinių institutų raida Lietuvoje XIV–XIX*, Pranas Dičius, Vytautas Andriulis, Vytautas Raudeliūnas, Stasys Vansevičius (Vilnius: Mintis, 1981), 122.

*giose vietose ir žiemos metu, kada būtų daug sniego, susitikę turi kelią pusiau dalintis ir vienas kito nustumti neturi.*⁶⁶

Dešimtajame skyriuje „Apie girias, medžiokles, drevinius medžius, ežerus ir pievas“ gausu su administracine atsakomybe susijusių straipsnių. Skyriaus 1 straipsnyje nustatyta atsakomybė už medžioklę smurtu gaudymvietėse, 2 straipsnyje nustatytos kainos už svetimoje girioje sumedžiotus laukinius gyvūnus, pavyzdžiui, už stumbrą – dvylika rublių grašių, už briedį – šeši rubliai grašių, už elnią arba už elnę – šeši rubliai grašių, už lokį – trys rubliai grašių ir t. t. Skyriaus 4 straipsnyje numatyta atsakomybė už svetimų ežerų išžvejimą, svetimų pievų nušienavimą, 7 straipsnyje – už tvenkinių, kūrų išžvejimą, pylimo perkasimą, 8 straipsnyje – už sakalo lizdo išardymą, tyčinį sakalų nuo lizdo nubaidymą arba sakalų jauniklių iš lizdo išvogimą, gulbės kiaušinių iš lizdo išvogimą, lizdo išardymą ir t. t., 9 straipsnyje – už bebralizdžių išardymą, 10 straipsnyje – už apynių nudraskymų, sukapojimą, 13 straipsnyje – už drevinio medžio su bitėmis, pušies arba ąžuolo sužalojimą, 14 straipsnyje – už bičių išplėšimą, 15 straipsnyje – už gojaus iškirtimą ir pan.

Tryliktajame skyriuje „Apie grobimus ir atlygius“ įtvirtintos piniginės baudos už pavogtus namuose augintus darbinus arklius (5 straipsnis), galvijus (6 straipsnis), naminius paukščius (7 straipsnis), medžioklei skirtus paukščius (8 straipsnis), javus, šieną, daržoves (9 straipsnis), namines maisto atsargas (10 straipsnis), namų gamybos daiktus, drabužius, kitus daiktus (11 straipsnis), šunis (12 straipsnis). Taip pat buvo numatyta atsakomybė už nepiristo šuns padarytą sužalojimą, už šuns tyčinį užmušimą (13 straipsnis), už gyvulio padarytą žalą kaimynams.

Keturioliktojo skyriaus „Apie visokių luomų vagystes“ 32 straipsnyje numatyta atsakomybė už neteisėtai įsteigtų slaptų smuklių laikymą. Pilies teismai turėjo stabdyti tokių įstaigų veiklą, o rastą prekybai paruoštą alų, midų, degtinę, indus, kuriuose šie gėrimai buvo gaminami (katilai, kubilai, statinės), turėjo būti konfiskuoti ir atiduoti piliai arba dvarui. Šlėkta, kuris laikė slaptą smuklę, turėjo mokėti ir piniginę baudą.

Statuto pirmajame skyriuje „Apie mūsų, valdovo, asmenį“ numatyti atsakomybės taikymo principai: 1 straipsnyje įtvirtintas lygybės Statutui principas, („visus kunigaikščius, ponus tarėjus, dvasininkus ir pasauliečius, vėliavinius ponus, šlėktas, miestus ir visus mūsų pavaldinius bei visus luomus toje mūsų valstybėje, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, ir visose kitose žemėse, <...>, žemiau šiame statute surašytais ir mūsų suteiktais, turime teisti ir tvarkyti“⁶⁷), 2 straipsnyje įtvirtinta nekaltumo prezumpcija („nieko nebausti už akių apkalbėto“, „įrodyta kaltė“⁶⁸), proceso viešu-

66 „Trečiasis Lietuvos Statutas“, žiūrėta 2023 m. sausio 9 d., <https://www.3statutas.lt/treciasis-lietuvos-statutas/>.

67 *Ibid.*

68 *Ibid.*

mo, teisėtumo principai („viešame teisme, laikantis teisėtos tvarkos“⁶⁹), 4 straipsnyje nustatytas atsakomybės neišvengiamumo principas („kiekvienas apkaltintas turi atsakyti“⁷⁰), 18 straipsnyje įtvirtintas asmeninės atsakomybės principas („kiekvienas pats už savo nusikaltimą turi kentėti ir būti nubaustas“⁷¹), įrodymų pagrįstumo principas („įrodymas pagrįstas pagal teisę“⁷²), 22 straipsnyje įtvirtintas draudimo vilkinti procesą principas („<...> stengdamiesi neleisti žmonių teisingumo vilkinti, nustatome, kad mūsų dvaro pareigūnai, ponai antspaudininkai, maršalai, paįždininkai, raštininkai, sekretoriai, <...>, vaivados, pasienių seniūnai ir taip pat tarnybiniai žmonės, raiteliai ir pėstininkai, <...>, rotmistrai, <...> raiteliai kariai, <...>, neturi ir negalės teisiškai atsakyti motyvuodami užėmimu tokių savo tarnybų“⁷³). Proceso vilkinimo draudimo principas įžvelgtinas ir kitų skyrių straipsniuose, pavyzdžiui, vienuoliktojo skyriaus „Apie prievartą, muštynes ir galvažudines už bajorus“ 31 straipsnyje („be vilkinimo priklausanti teisingumą gautų“⁷⁴)⁷⁵. Trečio skyriaus „Apie šlėktų laisves ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės išplėtimą“ 28 straipsnyje 46 straipsnyje įtvirtintas vienodai vykdomo teisingumo principas, nešališkumo ir nediskriminavimo principai („<...> neturime būti palankūs vienai pusei, bet tiesiog privalėsime kiekvienam teisingumą duoti ir vykdyti“⁷⁶).

Pirmojo Statuto skyriaus 23 straipsnyje nustatyta skundų pateikimo tvarka, susipažinimo su savo byla būdas („tokie raštai turi būti duodami, o kartu ir kopija prie rašto su vaznio antspaudu“⁷⁷, „atvirieji raštai turi būti duodami deramu būdu per pavieto vaznį ir per šlėktas, pašalinius žmones“⁷⁸). Buvo numatytos ir procesinės nuobaudos už šios tvarkos ir būdo nesilaikymą. Vienuoliktojo skyriaus „Apie prievartą, muštynes ir galvažudines už bajorus“ 59 straipsnyje įtvirtinti reikalavimai skundui.

Statute nustatytos kaltės formos „tyčia“, „netyčia“, „neapdairumas“, pavyzdžiui, dešimtojo skyriaus „Apie gaisrus giriose ir miškuose“ 17 straipsnyje numatyta „tyčia“, „netyčia“, „dėl savo neapdairumo“ atlikta priešinga teisei veika ir t. t. Kai kuriuose Statuto straipsniuose įžvelgtinos atsakomybę sunkinančios ir lengvinančios aplinkybės. Už kai kuriuos nusizengimus ir nusikaltimus buvo taikoma skirtingo griežtumo

69 „Trečiasis Lietuvos Statutas“, *supra note*, 66.

70 *Ibid.*

71 *Ibid.*

72 *Ibid.* Įrodinėjama galėjo būti vadovaujantis dokumentais, liudytojų parodymais ir priesaika (ketvirtojo skyriaus 77 straipsnis). Žr.: „Fontes historiae Magni Ducatus Lithuaniae“, žiūrėta 2023 m. sausio 9 d., http://starbel.by/statut/statut1588_4.htm.

73 *Ibid.*

74 *Ibid.*

75 Apie drausmines baudas pareigūnams ir jų praktinį taikymą žr.: Adam Stankevič, *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII amžiaus antroje pusėje (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018)*, 384–410.

76 „Trečiasis Lietuvos Statutas“, *supra note*, 66.

77 *Ibid.*

78 *Ibid.*

bausmė, priklausomai nuo to, pirmą ar antrą kartą padaryta priešinga teisei veika (pavyzdžiui, keturioliktojo skyriaus „Apie visokių luomų vagystes“ 3 straipsnis). Už nakties metu padarytas priešingas teisei veikas būdavo taikoma griežtesnė atsakomybė (vienuoliktojo skyriaus „Apie prievartą, muštynes ir galvažudines už bajorus“ 11 straipsnis). Lengvinančia aplinkybe laikytina tarno, ginančio savo poną, padaryta priešinga teisei veika (minėto vienuoliktojo skyriaus 35 straipsnis). Taip pat sankcijų griežtumas buvo nustatomas pagal sukeltos žalos mastą, pagal sugadinto daikto reikšmę, pavyzdžiui, jei pavogti daiktai kainavo daugiau negu keturiasdešimt kapų grašių, vagis turėjo būti baudžiamas mirtimi. O jeigu pavogti daiktai kainavo keturiasdešimt kapų grašių arba mažiau ir vagis būtų pirmą kartą pagautas, tada tai, kas pavogta, turėjo būti grąžinta su atlygiu (keturioliktojo skyriaus „Apie visokių luomų vagystes“ 7 straipsnis), už neteisėtai nukirstą drevinį medį su bitėmis taikoma griežtesnė, be bičių – lengvesnė sankcija (dešimtojo skyriaus „Apie girias, medžiokles, drevenius medžius, ežerus ir pievas“ 13 straipsnis) ir pan. Statute dėl pamišimo padarytas nusižengimas laikomas atsakomybę naikinančia ar lengvinančia aplinkybe (pirmojo skyriaus „Apie mūsų, valdovo, asmenį“ 4 straipsnis). Statute būta normų, nustatančių nepilnamečių šlėktų, kuriems nebuvo sukakę 16 metų, atsakomybės ypatumus (keturioliktojo skyriaus „Apie visokių luomų vagystes“ 11 straipsnis).

Iš įvardytų straipsnių aiškėja bausmių ir nuobaudų sistema – piniginė, kraujo bausmė, įkalinimas, rangų, tarnybų ar turto atėmimas. Baudos Statute buvo įvairios: rublis grašių (dešimtojo skyriaus 2 straipsnis ir t. t.), trys (tryliktojo skyriaus 2 straipsnis ir t. t.), keturi pinigėliai (tryliktojo skyriaus 10 straipsnis ir t. t.), šeši rubliai (tryliktojo skyriaus 8 straipsnis ir t. t.), aštuoni grašiai (tryliktojo skyriaus 9 straipsnis ir t. t.), kapa grašių (tryliktojo skyriaus 10 straipsnis ir t. t.), penkiasdešimt grašių (trečiojo skyriaus 27 straipsnis ir t. t.), septyniasdešimt grašių (tryliktojo skyriaus 11 straipsnis ir t. t.) ir t. t. Baudos galėjo būti skiriamos kartu su reikalavimu atlyginti sukeltą asmeniui žalą (pavyzdžiui, pirmojo skyriaus 29 straipsnis ir t. t.), po ritualinės priesaikos (pavyzdžiui, dešimtojo skyriaus 7 straipsnis). Baudos „iždui atiteks“ (pavyzdžiui, pirmojo skyriaus 3 straipsnis ir t. t.). Turtas dažniausiai buvo atimamas tas, kuris neteisėtai nešdavo pelną arba kuriuo buvo padaromos priešingos teisei veikos, pavyzdžiui, neteisėtai veikiančios karčemos uždarymas (keturioliktojo skyriaus 32 straipsnis) ir pan.

Statute numatomas nusikaltimų ar nusižengimų laipsniavimas – sunkus, lengvas. Antai dešimtojo skyriaus „Apie girias, medžiokles, drevenius medžius, ežerus ir pievas“ 6 straipsnyje buvo nustatyta, kad ponas baudžia pagal priešingos teisei veikos sunkumą.

Galiojant Trečiajam Lietuvos Statutui kaip apeliacinė instancija veikė Vyriausiasis Tribunolas, įsteigtas 1581 m.⁷⁹, o žemesnės instancijos teismų sistemą sudarė žemės, pilies ir pakamario teismai. Tokia teismų sistema išliko beveik iki Statuto galio-

79 Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimai 1583–1655, Vytautas Raudeliūnas, Algirdas Baliulis (Vilnius: Mintis, 1988), 9.

jimo pabaigos, t. y. 1840 metų⁸⁰. Žemės teismai nagrinėdavo bylas dėl nusižengimų, pilies teismai – dėl sunkių nusikaltimų, pakamario teismai – dėl žemės sklypų ribų⁸¹. Tačiau Statute vardijamos ne tik teisminės institucijos, bet ir konkretizuojami pareigūnai, taikę ar padėdavę taikyti teisinę atsakomybę. Tai – vaivados, kaštelionai, seniūnai, pakamariai ir pilies ar žemės teismų, miestų pareigūnai arba komisari (pirmojo skyriaus 14 straipsnis ir t. t.). Tarp pareigūnų paminėtini vazniai (pirmojo skyriaus 9 straipsnis, ketvirtojo skyriaus 8–11 straipsniai ir t. t.), maršalkos, antspaudininkai, paizdininkai, raštininkai, sekretoriai (pirmojo skyriaus 22 straipsnis), kamarininkai šlėktos (devintojo skyriaus 10 straipsnis), teisėjai, pateisėjai (ketvirtojo skyriaus 1 straipsnis), prokuratoriai (ketvirtojo skyriaus 57–61 straipsniai), liudytojai (ketvirtojo skyriaus 76–82 straipsniai). Vaznių, raštininkų, teisėjų, pateisėjų, prokuratorių kompetencija atskleidžiama Statuto ketvirtajame skyriuje „Apie teisėjus ir teismus“⁸². Trumpai apibūdinama kai kurių pareigūnų kompetencija.

Vaivados, seniūnai, miestų pareigūnai teisė valstiečius, miestiečius (pavyzdžiui, ketvirtojo skyriaus 30 straipsnis, keturioliktojo skyriaus 31 straipsnis), vazniai vykdė teismų sprendimus (pavyzdžiui, keturioliktojo skyriaus 33 straipsnis), pakamariai teisdavo dėl žemės ribų (pavyzdžiui, devintojo skyriaus 2 straipsnis), seniūnai vykdė teismų sprendimus (pavyzdžiui, keturioliktojo skyriaus 33 straipsnis), raštininkai įrašydavo į teismų knygas teismų sprendimus, tvarkė teismo sprendimų išrašus, protokoluodavo posėdžius, (pavyzdžiui, devintojo skyriaus 9 straipsnis), antspaudininkai greičiausiai saugojo antspaudus, prokuratoriai atstovaudavo šalių interesus (pavyzdžiui, ketvirtojo skyriaus 57 straipsnis).

Pateikiame keletą 1588 m. Lietuvos Statuto galiojimo metu išnagrinėtų bylų pavyzdžių:

Alytus, 1711 10 16. Apie peštynes per krikštynas: „<...> gerbiamasis jo malonybė ponas vaitas nusprendė, jog tyrimo metu nustatyta, kad tarp gerbiamųjų ponų Krupskio ir Stanislovo Raranavičiaus ir jų žmonių kilo tarpusavio peštynės krikštynose pas Mikalojų Butavičių, todėl už tą neteisėtą savivalę abi pusės už savaitės turi sumokėti į pono burmistro rankas rotušės remontui 5 kapas grašių. O jeigu kuri nors pusė duos pretekstą peštynėms ir tyrimo metu tai bus įrodyta, turės sumokėti 10 kapų baudą.“⁸²

Kretinga, 1764 11 05. Apie draudimą lošti: „Kretingos magistratė buvo iškelta byla prieš Smulkevičių, Steponą Sakavičių ir Antaną Narmontą dėl to, kad Smulkevičius, pats būdamas šeimininkas, buvo ne kartą perspėtas nelošti kortomis iš pinigų, tačiau to nepaisydamas su Steponu Sakavičiumi ir Antanu Narmontu savo namuose vėl lošė iš pinigų ir buvo sučiupti. Nutariame, kad Smulkevičius, už tokį savavaliavimą pagal instigatoriaus teikimą, neišeidamas iš rotušės, turi sumokėti 4 auksinus ir atsėdėti dvi

80 Domas Butėnas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinių ir visuomeninių institucijų istorijos bruožai XIII–XVIII a.* (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1997), 45.

81 Machovenko, *supra note*, 51: 88, 89, 91.

82 *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001), 625.

savaitės kalėjime, nes būdamas šeiminkas pats lošė, o Steponas Sakavičius ir Antanas Narmontas, taip pat neišeidami iš Rotušės, turi sumokėti po auksiną ir atsėdėti po savaitę kalėjime. Du auksinus teismo išlaidų turi sumokėti šeiminkas.⁸³

4. 1871 m. Vokietijos baudžiamasis kodeksas ir 1903 m. Rusijos baudžiamasis statutas

Po to, kai Trečiasis Lietuvos Statutas nustojo galiojęs, iki Vokietijos ir Rusijos baudžiamųjų įstatymų įsigaliojimo, manytina, dabartinėje Lietuvos teritorijoje galiojo atskiri teisės aktai, taisyklės, nustačiusios pinigines baudas, pavyzdžiui, 1892 m. balandžio 3 d. caro patvirtintos taisyklės dėl baudų už slaptą mokymą Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko, Vitebsko, Mogiliovo, Kijevo, Podolės ir Volynės gubernijose ir pan.⁸⁴

Nuo 1845 m. buvo pradėtas taikyti carinės Rusijos bausmių statutas, nustatęs sudėtingą bausmių sistemą už nusikaltimus ir nusižengimus, bausmių rūšis, tarp kurių buvo baudžiamosios, auklėjamosios ir papildomos. Tarp šios rūšies bausmių buvo areštas, įspėjimas, pinigine bauda⁸⁵. Pagal minėto statuto 2 straipsnį, nusižengimas (rus. *проступок*) reiškė taisyklių, skirtų įstatymais saugoti tam tikras teises, visuomenės ir asmenų saugumą ar naudą, pažeidimą.

Ilgainiui Vokietijoje ir carinėje Rusijoje buvo priimti modernesni baudžiamieji įstatymai, galioję dabartinėje Lietuvos teritorijoje: Klaipėdos krašte galiojo 1871 m. Vokietijos baudžiamasis kodeksas (vok. *Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich*), Didžiojoje Lietuvoje – carinės Rusijos 1903 m. Baudžiamosios nuostatos arba Baudžiamasis statutas (rus. *Уголовное уложение*)⁸⁶. Šiuose teisės aktuose būta nuostatų dėl administracinės atsakomybės. Baudžiamojo Statuto 1 straipsnio 3 dalyje buvo numatytos trijų tipų nusikalstamos veikos („nusikalstamieji darbai“): didieji nusikaltimai, nusikaltimai ir nusižengimai (rus. *проступки*)⁸⁷. Tokie nusižengimai buvo apibrėžti kaip nusikalstamieji darbai, už kuriuos pagal įstatymus kaip didžiausia bausmė skiriamas areštas arba bauda⁸⁸. Panaši nuostata dėl nusikalstamų veikų – ir Vokietijos

83 Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas, supra note, 82: 652.

84 1892 m. balandžio 3 d. caro patvirtintos laikinosios taisyklės dėl baudų už slaptą mokymą Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko, Vitebsko, Mogiliovo, Kijevo, Podolės ir Volynės gubernijose. ПСЗ, собрание третье, т. XII, СПб, 1985, № 8486. Žr.: Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, II tomas, Emilija Griškūnaitė, Vytautas Merkys, Juozas Šiugžda (Vilnius: Mintis, 1965), 233.

85 „Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1845 года“, žiūrėta 2023 m. sausio 9 d., https://pravo.by/upload/pdf/krim-pravo/ulogenie_o_nakazaniyah_ugolovnih_i_ispravitelnih_1845_goda.pdf.

86 „Baudžiamasis kodeksas“. *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 2-3.

87 „Уголовное уложение, 16 Апрелья 1903 г. N 88“, žiūrėta 2023 m. sausio 9 d., https://pravo.by/upload/pdf/krim-pravo/ugolovnoe_ulogenie_1903_goda.pdf.

88 Naudojamasi vertimu: Baudžiamasis statutas su papildomaisiais baudžiamaisiais įstatymais ir komentarais, sudarytais iš Rusijos Senato ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimų bei kitų paaiškinimų. Spaudai rengė: Martynas Kavolis, Simonas Bieliackinas (Kaunas: D. Gutmano knygynas, 1934), 21.

baudžiamajame kodekse. Antai, pagal Kodekso 1 straipsnį, priešingos teisei veikos skirstomos į sunkius nusikaltimus, nusikaltimus ir nusižengimus (vok. *Uebertretung*). Nusižengimas buvo apibrėžtas kaip veika, už kurią grėsė laisvės atėmimas (tiksliau reikėtų versti „areštas“) arba bauda iki penkiasdešimties talerių⁸⁹. Apžvelgtinos minėtų kodeksų nuostatos, kurios savo prigimtimi labiau primena administracinės, o ne baudžiamosios atsakomybės institutą.

Taigi, Lietuvos teritorijoje galioję baudžiamieji įstatymai apėmė ir baudžiamąją, ir iš dalies administracinę atsakomybę. Antai 1903 m. baudžiamojo statuto straipsniuose tikrai nemažai nuostatų, kuriose numatyta atsakomybė už smulkius nusižengimus, ir kurie šių dienų Lietuvoje reglamentuojami ne baudžiamąją atsakomybę numatančiuose įstatymuose, bet administracinę atsakomybę. Smulkių nusižengimų esama šeštajame skyriuje „Apie valdžios neklausymą“, pavyzdžiui, 138 straipsnyje dėl privalomojo įsakymo nesilaikymo, aštuntajame skyriuje „Nusižengimai kareiviavimui ir savivaldybinių pareigų įstatymams“, pavyzdžiui, 173 straipsnyje dėl asmens neįsirašymo į karinę tarnybą, dešimtajame skyriuje „Nusižengimai nuostatams, kuriais ginamas visuomenės ir asmens saugumas“, pavyzdžiui, 230 straipsnyje dėl uždrausto ginklo nešiojimo ar laikymo, 231 straipsnyje dėl neatsargaus ar pernelyg greito važinėjimo mieste arba kaime, skiriant arešto ne daugiau kaip dviem savaitėms arba baudą iki dviejų šimtų penkiasdešimt litų, 238 straipsnyje dėl tabako rūkymo draudžiamoje rūkyti vietoje, skiriant baudą iki penkiasdešimties litų, vienuoliktajame skyriuje „Nusižengimai įstatymams, kuriais saugojama žmogaus gerovė“, pavyzdžiui, 247 straipsnyje dėl medžioklės be medžioklės liudijimo, skiriant dvidešimt penkių litų piniginę baudą, 250 straipsnyje dėl stumbro, briedžio, elnio, stirnos neteisėtos medžioklės, dvyliktajame skyriuje „Nusižengimai įstatymams, kuriais saugojama visuomenės rimtis“, pavyzdžiui, 262 straipsnyje dėl triukšmo, riksmų ar kitokios netvarkos sukėlimo, sutrikdant visuomenės rimtį ar tvarką, tryliktajame skyriuje „Nusižengimai visuomenės doros saugojamiems įstatymams“, pavyzdžiui, 284 straipsnyje dėl neblaivaus asmens pasirodymo viešoje vietoje arba 286 straipsnyje dėl alkoholinių gėrimų vartojimo viešoje vietoje, abiem atvejais skiriant arešto ne daugiau kaip tris dienas arba baudą ne daugiau kaip 50 litų, keturioliktajame skyriuje „Nusikaltimai jaunuomenės auklėjimo priežiūros įstatymams“, pavyzdžiui, 291¹ straipsnyje dėl nepilnamečio įleidimo į kino teatrą, demonstruojant filmus suaugusiems ir skiriant už tai baudą iki 200 litų, šešioliktajame skyriuje „Nusižengimai verslų ir prekybos priežiūros įstatymams“, pavyzdžiui, 314 straipsnyje dėl draudžiamų maisto gaminių laikymo mažmeninėje alkoholinių gėrimų parduotuvėje ir pan.

1871 m. Vokietijos baudžiamojo kodekso dvidešimt devintojo skyriaus „Nusižengimai“ 360, 363, 365, 367, 369, 370 straipsniuose įvardyti nusižengimai, už kuriuos turėjo būti skiriama iki 50 talerių, pavyzdžiui, už nerimo, triukšmo skleidimą, neteisėtą dalyvavimą azartiniuose lošimuose, ne vietoje palaidotus žmogaus palaikus,

89 „Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich. Gegeben Berlin, den 15. Mai 1871“, žiūrėta 2023 m. sausio 9 d., [https://de.wikisource.org/wiki/Strafgesetzbuch_ŕ%C3%BCr_das_Deutsche_Reich_\(1871\)](https://de.wikisource.org/wiki/Strafgesetzbuch_ŕ%C3%BCr_das_Deutsche_Reich_(1871)).

parako, fejerverkų gaminimą be leidimo, už lengvai užsiliepsnojančių, degių priemonių laikymą su medžiagomis, kurias draudžiama laikyti kartu su degiais produktais, sugadintų, padirbtų gėrimų ar maisto produktų, ypač mėsos, infekuotos trichinelijų lervomis, pardavinėjimą, neturint leidimo šaunamųjų ginklų naudojimą apgyvendintose, žmonių lankomose vietose, atidengtų šulinių, duobių, rusių, angų, šlaitų palikimą viešuose keliuose, takuose, aikštėse, nesugebėjimą suremontuoti griūvančių pastatų, statymą ar statinio remontavimą nukrypstant nuo statinio planų, svetimos nuosavybės sumažinimą ariant, kasant, pasienio reljefo sugadinimą, naudingųjų iškasenų gavybą viešose vietose ar kito asmens nuosavybei priklausančiame žemės sklype, grūdų prieš savininko valią paėmimą šerti savo gyvuliams ir pan. Kodekso 366 ir 368 straipsniuose nustatyti nusižengimai, už kuriuos turėjo būti skiriama iki 20 talerių arba areštas iki keturiolikos parų, pavyzdžiui, už sekmadienių ir švenčių dienų trikdymą, už per greitą važiavimą miestuose, kaimuose arba įvažiuoja ar įjoja į viešus kelius, aikštes miestuose ar kaimuose, sukeltiant pavojų, už važinėjimą rogėmis be varpelių, už akmenų, atliekų mėtymą į žmones, arklius, gyvūnus, svetimus namus, pastatus, aptvarus, sodus ar uždaras erdves, už tyčinį kliudymą praeiti viešaisiais keliais, takais, už gyvūnų vedžiojimą ar palikimą viešoje vietoje, kurioje jie gali sukelti žalą, dėl daiktų pastatymo, pakabinimo, tinkamai jų nepritvirtinus, jiems išsiliejus, nukritus, nuvirtus į dažnai žmonių lankomas viešąsias erdves, už judėjimą trukdančių daiktų palikimą viešose gatvėse, takuose, aikštėse, už policijos nuostatų dėl saugumo, patogumo, švaros ir ramybės viešose vietose pažeidimą, policijos įsakymo uždaryti vynuogynus nevykdymą, židinio be policijos leidimo pasistatymą arba perkėlimą, nevalytus kaminus, pavojingų vietų miškuose, viržynuose arba arti pastatų, kitų objektų padegimą, šaudymą, fejerverkų leidimą arti pastatų ar objektų, kurie gali užsiliepsnoti, priešgaisrinės policijos nurodymų nevykdymą, vaikščiojimą, galvijų varymą, ganyimą vynuogynuose, soduose, nepasibaigus derliaus nuėmimui, pievose, ganyklose, aptvertuose rezervatuose su įspėjamaisiais ženklais, be leidimų sumedžiotų paukščių ar paukščių giesmininkų kiaušinių ar jų jauniklių sunaikinimą. Kodekso 369 straipsnyje nustatyti nusižengimai, už kuriuos turėjo būti skiriama iki 30 talerių arba areštas iki keturių savaičių, pavyzdžiui, už raktų gamybą be būsto savininko žinios, reikalavimų, skirtų matų ar svorio matavimo priemonėms, pažeidimus ir pan.

Abiejuose kodeksuose būta nuostatų, reglamentuojančių nuobaudų skyrimo taisykles. Antai carinės Rusijos baudžiamojo statuto trečiojo skyriaus „Bausmės“ 22 straipsnyje nurodytos papildomų nuobaudų arba poveikio priemonių („pridedamosios bausmės“) – teisės atėmimas verstis, atlikus bausmę, atitinkamomis prekybos arba verslų rūšimis arba kita įstatymuose nurodyta veikla – terminų nustatymo taisyklės, 24 straipsnyje piniginių baudų nustatymo taisyklės, 36 straipsnyje daiktų, kuriais buvo padaryta priešinga teisei veika, konfiskavimo taisyklės. Ketvirtajame skyriuje „Veiksmų kaltintinumas ir kaltinumas“ arba „Apie darbų pakaltinimą ir kaltinumą“, kitaip tariant apie nepakaltinamumą, buvo numatytos normos dėl nepakaltinamų asmenų statuso ir mažamečių iki dešimties metų bei nepilnamečių nuo dešimties iki septyniolikos metų atsakomybę. Penktajame skyriuje „Apie kaltumo rū-

šis“ išdėstytos nuostatos apie kaltės formas ir jų rūšis. Šeštojo skyriaus „Apie bausmių lengvinimą ir keitimą“ 59 straipsnyje nustatytos taisyklės dėl laiku nesumokėtos baudos pakeitimu areštu. Septintajame skyriuje „Atsakomybę didinančios aplinkybės“ reglamentuojamos nuostatos dėl atsakomybę sunkinančių aplinkybių, o aštuntajame „Apie baudimo pašalinamas aplinkybes“ – nuostatos dėl aplinkybių, pašalinančių atsakomybę.

Administracinių nusižengimų teisenos nuostatos, vadovaujantis carinės Rusijos palikimu, įtvirtintos Baudžiamojo proceso įstatymo Trečiosios knygos „Išimtyis iš bendrosios baudžiamojo proceso tvarkos“ ketvirtajame skyriuje „Teisimas dėl nusižengimų darbų įvairiose administracijos srityse“. Taigi, pagal Baudžiamojo proceso įstatymą, administracinių nusižengimų teisma buvo numatyta muitų, miškų, pašto, prekybos ir pramonės, privatinėje aukso ir prabavimo srityse, alkoholinių gėrimų, tabako, cukraus, degtųjų akcizo, kontrabandos, spaudos, visuomenės tvarkos ir rimties srityse. Jurisdikcija šiose srityse, pasak S. Vorobjovo, išskirta iš teismų kompetencijos ir priklauso administracinėms įstaigoms⁹⁰. Kiekvienoje iš šių sričių reglamentuojama bylų priklausomybė, bylų kėlimo, nusižengimų tyrimo („nusižengimų susekimas“), nusižengimų protokolų pildymo, teismo tardymo, nusižengimų bylų nagrinėjimo („teisimas“) tvarka ir administracinėje įstaigoje, ir teisme.

Pagal Baudžiamojo proceso įstatymo 1125², 1125⁶ straipsnius, bylos dėl nusižengimo turėjo būti perduotos teismui, jei kaltininkas laiku nesumokėjo pinigines baudas. Administravimo įstaigų pareigūnai turėdavo surašyti nusižengimo protokolus, kurie turėjo būti perduoti teismams.

Išvados

1. Vadinamuosiuose „priešlietuviškuose“ teisės aktuose – 1233 m. Kulmo privilegijoje, 1286 m. vagysčių baudimo įstatyme, 1310 m. didžiojo magistro Feuchtwangeno nuostatuose ir kituose dokumentuose yra administracinės atsakomybės instituto užuomazgų. Kai kuriuose jų minimi „mažieji nusikaltimai“, „smulki vagystė“, įvardijamos kai kurios veikos, kurių niekaip šiuolaikinėje teisės sistemoje negalima būtų priskirti baudžiamosios atsakomybės institutui, pavyzdžiui, viršytas išgerto alaus kiekis, nesilaikymas draudimo lietuviams prūsams mokytis amatų, steigti smukles, malūnus ir pan. 1340 m. Pamedės teisyne nuostatų, reglamentuojančių atsakomybę už nesunkius nusikaltimus (administracinius nusižengimus) kur kas daugiau, net būta nuostatų, reglamentuojančių baudas už procesinius nusižengimus. Įžvelgtinos kai kurios administracinės teisenos taisyklės, pavyzdžiui, teisenos ypatumai, kai vienas asmuo padaro kelis priešingus teisei veiksmus.
2. 1468 m. Kazimiero teisyne irgi įžvelgtini administracinės atsakomybės pėdsakai. Čia jau kur kas platesnė baudų sistema, nurodomi ir pareigūnai, insti-

90 S. Vorobjovas, „Administracinės baudos“, *Policija* 1929, 1 (53): 2.

- tucijos, kurie turėjo teisti ar padėti teisti asmenis, padariusius nusižengimus, nurodomos kai kurios baudą švelninančios aplinkybės, pavyzdžiui, jeigu priešinga teisei veika (vagystė) padaryta pirmą kartą. Veikų amplitudė taip pat kur kas platesnė, pavyzdžiui, numatyta atsakomybė už nesirūpinimą tiltais. Be to, Teisyne pabrėžiamas veikos pavojingumo visuomenei aspektas, turėjęs reikšti, kad pažeidėjo nebuvo galima atleisti nuo atsakomybės.
3. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės statutuose administracinės atsakomybės instituto teisinio reguliavimo aspektų dar daugiau nei anksčiau aptartuose teisės aktuose. Pirmajame Statute numatyta tokių sričių administracinė atsakomybė kaip muitai, žemėtvarka, miškininkystė, medžioklė, žūklė. Numatyta atsakomybė už nepagarbą pareigūnams (vaivadoms, seniūnams), užsiėmimą neteisėta komercine veikla, gyvulių ir gyvūnų vagystes. 1529 m. Statute išvegtinos administracinių nusižengimų tyrimų taisyklės, minimas įrodymų institutas, liudytojai, kviestiniai, diečakai, prokuratoriai. Vis dėlto reglamentuojant smulkesnius nusižengimus procesinių normų yra kur kas mažiau nei reglamentuojant atsakomybę už sunkius nusikaltimus. Statute galima rasti normų, įtvirtinančių kaltės formą – tyčią, netyčią, taip pat atsakomybės taikymo principus, pavyzdžiui, nekaltumo prezumpcija, asmeninės atsakomybės neišvengiamumo, lygybės Statutui, draudimo vilkinti bylų nagrinėjimo procesą, nešališkumo, nediskriminavimo, įstatymo atgal negaliojimo. Kai kuriuose Statuto straipsniuose išvegtinos atsakomybę sunkinančios ir lengvinančios aplinkybės, atsižvelgiant ir į laiką, kada priešinga teisei veika buvo padaryta, sukeltos žalos mastą.
- Trečiajame Statute įtvirtinta atsakomybė už neteisėtą ginklų naudojimą, atsakomybė teisingumui, pavyzdžiui, už teismo sprendimo kritiką, skundų sulaikymą, atsakomybė žemės ūkio, miškininkystės, medžioklės, ūkinės veiklos srityse, numatyta atsakomybė už gyvūnų ir gyvulių vagystes, jų sukeltą žalą kitiems asmenims, gyvūnų ar gyvulių sužalojimą. Kaip ir Pirmajame Statute numatyti atsakomybės taikymo principai: lygybės Statutui, nekaltumo prezumpcija, proceso viešumo, teisėtumo, atsakomybės neišvengiamumo, asmeninės atsakomybės, draudimo vilkinti procesą, įrodymų pagrįstumo, vienodai vykdomo teisingumo, nešališkumo, nediskriminavimo. 1588 m. Statute nustatyta skundų pateikimo tvarka, susipažinimo su byla būdas, nurodyti skundui keliami reikalavimai. Kaltės formos įtvirtintos tokios: tyčia, netyčia, neapdairumas. Nustatytos ir sunkinančios bei lengvinančios aplinkybės. Dėl pamišimo padarytas nusižengimas laikytas atsakomybę naikinančia ar lengvinančia aplinkybe. Statute būta ir normų, įtvirtinusių nepilnamečių šlėktų atsakomybę.
4. Trečiasis Statutas Lietuvoje nustojo galioti 1840 m. Nuo 1845 m. pradėtas taikyti carinės Rusijos bausmių statutas, kuriame buvo nuostatų, skirtų nusižengimams. Ilgainiui Klaipėdos krašte įsigaliojo 1871 m. Vokietijos baudžiamasis kodeksas, o kitoje dabartinės Lietuvos dalyje įsigaliojo carinės Rusijos 1903 m.

baudžiamosios nuostatos arba baudžiamasis statusas. Šiuose dokumentuose taip pat buvo nuostatų dėl nusižengimų. Taigi, Lietuvos teritorijoje galioję baudžiamieji įstatymai apėmė ir baudžiamąją, ir administracinę atsakomybę.

THE ORIGINS OF THE INSTITUTE OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY IN LITHUANIA

Ieva Deviatnikovaitė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *This article analyzes the following legal acts: the 1233 Privilege of Culm; the 1286 Theft Punishment Act; the 1310 regulations adopted by the grand master; the 1340 Law of Pamedė; Casimir's Law of 1468; the Statutes of the Grand Duchy of Lithuania; the German Criminal Code; and the Criminal Provisions or Criminal Statute of Russia, which were in force for a long time in Lithuania. The purpose of researching these legal acts is to name the origins of one of the most significant institutes of administrative law in Lithuania – administrative responsibility.*

Keywords: *administrative responsibility, 1233 Privilege of Culm, 1286 Theft Punishment Act, Pamedės jurisprudence, Kazimierz jurisprudence, Statutes of the Grand Duchy of Lithuania.*

Ieva Deviatnikovaitė, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės instituto profesorė, socialinių mokslų (teisė) daktarė. Mokslinių tyrimų kryptys: administracinė teisė, teisės istorija.

Ieva Deviatnikovaitė, professor at the Institute of Public Law at the Law School at Mykolas Romeris University, doctor of social sciences (Law). Research interests: administrative law, legal history.

PERSONALO PATIKIMUMO PATIKROS TOBULINIMAS – NACIONALINIŲ IR EUROPOS SĄJUNGOS TEISĖS AKTŲ HARMONIZAVIMO KELIU

Žaneta Navickienė

Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo akademijos
Statutinio ugdymo instituto profesorė
E. paštas zaneta.navickiene@mruni.eu

Artūras Kinkevičius

Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo akademijos
Statutinio ugdymo instituto asistentas
E. paštas arturas.kinkevicius@mruni.eu

Pateikta 2023 m. balandžio 3 d., parengta spaudai 2023 m. birželio 4 d.

DOI: 10.13165/JUR-23-30-1-05

Santrauka. Šiame straipsnyje analizuojama personalo patikimumo patikra trimis pagrindinėmis dimensijomis – pirma, skirtinguose teisės aktuose įtvirtintų sąvokų harmonizavimo, antra, patikimumo patikros terminų subalansavimo ir trečia, atitikties asmens duomenų apsaugos reikalavimams užtikrinimo sinchronizuojant nacionalinių ir Europos Sąjungos teisės aktų nuostatas. Vertinant Lietuvos Respublikos korupcijos prevencijos įstatymo (toliau – Korupcijos prevencijos įstatymas) ir Lietuvos Respublikos nacionaliniam saugumui užtikrinti svarbių objektų apsaugos įstatymo (toliau – Nacionaliniam saugumui užtikrinti svarbių objektų apsaugos įstatymas) ir poįstatyminių teisės aktų nuostatas, išryškinama personalo patikimumo užtikrinimo vieningos sąvokos dilema. Atlikus personalo patikimumo patikrinimo turinio lyginamąjį vertinimą, pirmiausia siūlomas minėtuose įstatymuose numatytų aktualių sąvokų

sinchronizavimas. Antra, vertinant skirtingus informacijos apie tikrinamą kandidatą pateikimo terminus, siūloma juos subalansuoti tam, kad būtų galimybė efektyviau priimti galutinį vadybos sprendimą dėl kandidato įdarbinimo. Trečia, palyginus minėtų įstatymų tikslines nuostatas, reglamentuojančias asmens duomenų apsaugą, pasigendama įtvirtinto skirtingo reglamentavimo pagrindimo, todėl pateikiami siūlymai, kaip harmonizuoti asmens duomenų apsaugos užtikrinimo nuostatas personalo patikimumo patikrą reglamentuojančiuose teisės aktuose, kad jos atlieptų Bendrojo duomenų apsaugos reglamento (toliau – BDAR) reikalavimus.

Reikšminiai žodžiai: *asmens duomenų apsauga, korupcijos prevencija, nacionalinis saugumas, personalo patikimumo patikra, personalo patikimumo užtikrinimas, stropus patikrinimas.*

Įvadas

1947 m. įkurta Tarptautinė standartizacijos organizacija (angl. *International Organization for Standardization, ISO*) išleido standartą 37001:2016 – „Antikorupcinės vadybos sistemos reikalavimai ir naudojimo gairės“ (toliau – Standartas)¹, kuris atspindi reikalavimus ir gerąją praktiką kuriant antikorupcinę vadybos sistemą. Šiame Standarte vienas iš numatytų reikalavimų sietinas su stropiu patikrinimu, kuris suprantamas kaip papildoma fizinių ir juridinių asmenų kontrolės priemonė korupcijos rizikai, finansinei ar kitos rūšies rizikai identifikuoti, išsamaus patikrinimo pagrindu grindžiamas sprendimas skirti kandidatą į atitinkamas pareigas arba atidėti, nutraukti, koreguoti sandorius, projektus, santykius su verslo partneriais. Esant numatytiems teisiniams pagrindams, organizacija gali tikrinti įvairius su fizinių asmenų – kandidatų, darbuotojų – patikimumu susijusius klausimus, pavyzdžiui, teistumą, baustumą už administracinius nusižengimus ir pan., taip pat konkrečius su veiklos partneriais susijusius aspektus, pavyzdžiui, ar jis teisėtai veikiantis subjektas, ar taiko antikorupcinę vadybos sistemą ir kt. Tai priklauso nuo to, kokie patikrinimo tikslai numatyti, kokią informaciją gali gauti organizacija, kokios yra tokios informacijos gavimo sąnaudos ir kokia gali kilti rizika dėl tam tikrų santykių su kandidatais / darbuotojais / veiklos partneriais. Standarte įtvirtintos stropaus patikrinimo (angl. *due diligence*) nuostatos suprantamos gana plačiai, negali būti visiškai tapatinamos su patikimumo patikra, todėl labiau atspindi tik bendrąją patikrinimo kryptį, bet nenustato patikrinimo apimties, tvarkos, būdo, terminų ar kitų ypatumų, kurie paprastai įtvirtinti nacionaliniame lygmenyje.

1 „Anti-bribery management systems — Requirements with guidance for use“, Reference number ISO 37001:2016(E). ISO 2016, Published in Switzerland, žiūrėta 2022 m. rugsėjo 11 d., <https://www.sist.org.cn/xwzx/tzgg/201804/P020190301519827489288.pdf>

Taigi, stropaus patikrinimo principai, įprasminėti nacionaliniuose teisės aktuose, iš esmės atspindi bendrojo antikorupcinės vadybos sistemos reikalavimus veikti skaidriai ir atsakingai, turėti deramą ir patikimą santykį tiek su būsimu darbuotoju (kandidatu) ar jau dirbančiu asmeniu (darbuotoju), tiek su verslo partneriu – tiekėju, subtiekiėju, rangovu ir pan. Todėl būtina nacionaliniu lygmeniu sureguliuoti šias nuostatas aiškiai ir suprantamai. 2022 m. įsigaliojo naujas Korupcijos prevencijos įstatymas², kuris įprasmino asmens patikimumo patikrą kaip savarankišką atsparios korupcijai aplinkos kūrimo elementą, išplėtė šio patikrinimo pagrindus, esant poreikiui, numatė trumpesnę patikros procedūrą, suteikė galimybę pačioms įstaigoms ir įmonėms numatyti tikrinamų pareigybių, į kurias kandidatuoja asmenys, sąrašą ir pan. Taip pat akcentuotina, kad naujai priimtoje 2022–2033 metų Seimo nacionalinėje darbotvarkėje korupcijos prevencijos srityje atsparumo korupcijai didinimas sietinas su nacionalinio saugumo grėsmių valdymu³. Tai iš esmės suponuoja ne tik su korupcija susijusios rizikos valdymą, bet ir kompleksinių priemonių, atliepančių visapusišią saugumą, taikymą. Todėl kandidatų, siekiančių eiti tam tikras pareigas / darbuotojų patikimumo patikros aspektu labai svarbu įvertinti šios patikros ypatumus, reguliuojamus dviejų teisės aktų – Korupcijos prevencijos įstatymo ir Nacionaliniam saugumui užtikrinti svarbių objektų apsaugos įstatymo)⁴ – reikalavimų. Vadovaujantis Lietuvos Respublikos teisingumo ministro patvirtintu įsakymu „Dėl teisės aktų rengimo projektų rekomendacijų patvirtinimo“ 11 p.⁵, teisės aktuose apibrėžti terminai turi būti tikslūs ir taisyklingi, derėti su jau galiojančių nacionalinių, ypač tos pačios srities, teisės aktų terminais. Todėl šio vertinimo metu taip pat bus kreipiamas dėmesys į šio reikalavimo įgyvendinimą.

Kita vertus, tokio pobūdžio patikrinimai yra siejami su gana jautrios informacijos apie asmenį rinkimu, be to, sietini su asmens duomenimis ir jų tvarkymu. Nuo 2018 m. gegužės 25 d. visoje Europos Sąjungoje pradėjus tiesiogiai taikyti BDAR⁶, asmens duomenų apsauga ir teisėtas bei tinkamas jų tvarkymas tapo svarbus ir aktualus visoms įmonėms, įstaigoms ar organizacijoms, kurios privalo atlikti asmenų patikimumo patikrinimą. Atliekant asmens patikimumo patikrinimą, šią procedūrą atliekantis subjektas privalo įvertinti ir užtikrinti BDAR 5 str. reglamentuotų principų įgyvendinimą, be to, tvarkyti juos teisėto tvarkymo sąlygomis, nurodytomis

2 „Lietuvos Respublikos korupcijos prevencijos įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2002-06-12, Nr. 57-2297.

3 „Lietuvos Respublikos Seimo 2022 m. birželio 28 d. nutarimas Nr. XIV-1178 „Dėl 2022–2033 metų nacionalinės darbotvarkės korupcijos prevencijos klausimais patvirtinimo“, TAR, 2022-07-07, Nr. 14816.

4 „Lietuvos Respublikos nacionaliniam saugumui užtikrinti svarbių objektų apsaugos įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2002-10-30, Nr. 103-4604.

5 „Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2017 m. liepos 10 d. įsakymas Nr. 1R-183 „Dėl teisingumo ministro 2013 m. gruodžio 23 d. įsakymo Nr. 1R-298 „Dėl teisės projektų rengimo rekomendacijų patvirtinimo“ pakeitimo“, TAR, 2017-07-10, Nr. 11833.

6 „2016 m. balandžio 27 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) 2016/679 dėl fizinių asmenų apsaugos tvarkant asmens duomenis ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo ir kuriuo panaikinama Direktyva 95/46/EB (Bendrasis duomenų apsaugos reglamentas)“, OL, 2016 L 119, p. 1–88.

BDAR 6 str. 1 d., ir užtikrinti kitų nuostatų laikymąsi. Taip pat neišvengiamai privalo tvarkyti ir duomenis, susijusius su asmens sveikata, t. y. specialiųjų kategorijų duomenis, kuriems taikoma aukštesnio lygio apsauga ir šie duomenys gali būti tvarkomi tik esant bent vienai BDAR 9 str. 2 d. nustatyta sąlygai, ir neskelbtinus duomenis, t. y. duomenis apie apkaltinamuosius nuosprendžius ir nusikalstamas veikas, nors šie duomenys ir nepriskiriami prie specialių (ypatingų) duomenų kategorijų, tačiau jų tvarkymui BDAR 10 str. nustato atskiras taisykles. Tai reiškia, kad jau teisėkūros procese konstruodamas naują teisės aktų rinkinį ar tobulindamas esamas teisinio reglamentavimo nuostatas, įstatymų leidėjas turi atsižvelgti ir paisyti viršenybės principo, todėl teisės aktų nuostatos turi būti rengiamos atsižvelgiant į BDAR nuostatas ir joms neprieštarauti.

Tyrimo naujumas. Korupcijos prevencijos įstatymo nuostatų taikymas praktiniu lygmeniu išibėgėjo, tad naujai priimtas Antikorupcinės aplinkos kūrimo ir integralumo valstybės ir savivaldybių valdomose įmonėse vadovas⁷ išryškina naujas šio taikymo gaires ir apimtis, detalizuoja taikytinų priemonių įgyvendinimo tvarką. Vis dėlto kol kas visiškai netirti atskiri atsparumo korupcijai klausimai moksliniu lygmeniu, iki šiol neanalizuotas ir neįvertintas nei pačios atsparumo korupcijai priemonių sisteminis poveikis, nei atskirų priemonių ypatumai ar jų veiksmingumas, taip pat jų koreliacija su kitų teisės aktų nuostatomis. Tai iš esmės naujas mokslinių tyrimų laukas. Jau išvelgtini ir tam tikri dileminiai šios srities klausimai, pavyzdžiui, naujos teisinio reguliavimo normos iš esmės kelia diskusiją dėl Korupcijos prevencijos įstatyme ir kituose teisės aktuose vartojamos nevienodos terminologijos, skirtingų informacijos teikimo terminų, lemiančių sprendimų priėmimo greitumą, dėl atskirų procesų įgyvendinimo legitimumo asmens duomenų apsaugos užtikrinimo srityje ir pan. Pabrėžtina, kad, priėmus minėtą įstatymą, buvo atliktas anksčiau galiojusio ir naujojo įstatymo nuostatų bendrasis lyginamasis vertinimas akcentuojant esminius pokyčius⁸. Tačiau, kaip ir buvo minėta, fragmentiškai nagrinėtos atskiros atsparumo korupcijai priemonės, o vertinant laikotarpį iki šio įstatymo įsigaliojimo, moksliniu požiūriu labiau akcentuojami bendrieji korupcijos prevencijos klausimai ar aktualios atskiruose veiklos sektoriuose (baruose): švietimo sistemoje⁹, žiniasklaidoje¹⁰.

7 Lietuvos Respublikos ekonomikos ir inovacijų ministerija, Lietuvos Respublikos specialiųjų tyrimų tarnyba, VŠĮ Valdymo koordinavimo centras, *Antikorupcinės aplinkos kūrimo ir integralumo valstybės ir savivaldybių valdomose įmonėse vadovas* (Vilnius, 2022), žiūrėta 2022 m. birželio 21 d., https://stt.lt/data/public/uploads/2022/06/antikorupcijos_aplinkos_kurimo_vadovas-2021.pdf

8 Andrejus Novikovas, „Esminiai Korupcijos prevencijos įstatymo pakeitimai ir teisinio reguliavimo naujovės“, iš *Lietuvos teisė 2021: esminiai pokyčiai*, red. Lyrą Jakulevičienė (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2021), 70–80.

9 Laima Liukinevičienė ir Grita Krutinytė, „Anti-corruption system in a higher education institution in the context of good governance“, *Socialiniai tyrimai* 1, 34 (2014): 5–20.

10 Mindaugas Lankauskas, „Korupcijos valdymas ir kontrole panaudojant žiniasklaidos sektorių: korupcijos prevencija stiprinant spaudos laisvę“, *Teisės problemos* 97, 1 (2019): 71–102.

Mokslinių tyrimų lauke asmens patikimumo patikros nuostatos tiek anksčiau¹¹, tiek ir pastaruoju metu¹² buvo nagrinėtos kitame kontekste, šį patikrinimą siejant su leidimu dirbti su konfidencialia informacija. D. Petrošius dar anksčiau yra pabrėžęs, kad asmens patikimumo sąvoka nėra suprantama vienareikšmiškai¹³. Tačiau Korupcijos prevencijos įstatyme ir Nacionaliniam saugumui užtikrinti svarbių objektų apsaugos įstatyme įtvirtintos personalo patikimumo patikros procedūros visiškai nebuvo nagrinėtos, juolab kad mokslinių tyrimų grandyje nėra pateikta ir jokie vertinimo ir įžvalgų dėl patikimumo patikros ir asmens duomenų apsaugos užtikrinimo grandies atliekant tokią patikrą. Asmens sutikimas kaip teisėta duomenų tvarkymo sąlyga BDAR aspektu nagrinėta Europos duomenų apsaugos valdybos ir pateiktos gairės 05/2020 „Dėl sutikimo pagal Reglamentą 2016/679“¹⁴, kuriose įtvirtinta informacija dėl sutikimo galiojimo. Mokslininkai, nagrinėję sutikimo sąlygas, nurodo, kad atitiktis BDAR yra dinamiškas procesas, kuriam reikia dinamiško požiūrio siekiant užtikrinti, kad sistemos, politika ir procedūros atitiktų paskirtį¹⁵.

Tyrimo problema – personalo patikimumo užtikrinimo ir asmens duomenų apsaugos užtikrinimo reglamentavimo dilema realizuojant Korupcijos prevencijos įstatymo ir LR nacionaliniam saugumui užtikrinti svarbių objektų apsaugos įstatymo nuostatas.

Tyrimo objektas – personalo patikimumo patikros ir asmens duomenų apsaugos užtikrinimą reglamentuojančios nuostatos, įtvirtintos kai kuriuose korupcijos prevenciją ir nacionalinį saugumą reglamentuojančiuose teisės aktuose.

Tyrimo tikslas – įvertinti personalo patikimumo patikros reguliavimo ypatumus kai kuriuose teisės aktuose.

Tyrimo uždaviniai. Realizuojant tyrimo tikslą, keliami trys pagrindiniai uždaviniai:

1. lyginant Korupcijos prevencijos įstatyme ir LR nacionaliniam saugumui užtikrinti svarbių objektų apsaugos įstatyme personalo patikimumą reglamentuojančias nuostatas, apibrėžti ir harmonizuoti personalo patikimumo užtikrinimo sąvoką;
2. įvertinti personalo patikimumą reglamentuojančiuose teisės aktuose įtvirtintus informacijos apie tikrinamą asmenį pateikimo terminus;

11 Darius Petrošius, „Teisės saugos institucijų darbuotojų, dirbančių su konfidencialia informacija, priėmimo į darbą ypatumai“, *Jurisprudencija* 35, 27 (2002): 73–81.

12 Loretta Šaltinytė, „Teisiniai iššūkiai įgyvendinant Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komiteto išvadą byloje Jagminas prieš Lietuvą“, iš *Lietuvos teisė 2021: esminiai pokyčiai*, red. Lyra Jakulevičienė (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2021), 168–178

13 Petrošius, *supra note*, 12: 75.

14 „Gairės 05/2020 dėl sutikimo pagal Reglamentą 2016/679“, žiūrėta 2022 m. gruodžio 22 d., edpb_guidelines_202005_consent_lt_0.pdf (europa.eu).

15 Stephen Breen, Karim Ouazzane and Preeti Patel, „GDPR: Is your consent valid?“, *Business Information Review* 37, 1 (2020): 19–24, <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0266382120903254>.

- įvertinti, ar teisės aktuose, reglamentuojančiuose personalo patikimumo patikrą, taikomos asmens duomenų apsaugos užtikrinimo nuostatos atitinka BDAR.

Tyrimo metodai. Tyrimo metu buvo taikyti teisės aktų ir mokslinių šaltinių analizės, sisteminės analizės, lyginamasis metodai. Teisės aktų ir mokslinių šaltinių analizės metodu siekta išanalizuoti esmines personalo patikimumo užtikrinimo nuostatas, aktualias personalo patikimumo patikros procedūras, reglamentuojamas kai kuriuose teisės aktuose, įvertinti asmens duomenų apsaugos taikymo ypatumus atliekant šią patikrą, pateikti tikslinių teisės aktų nuostatų harmonizavimo galimybes. Lyginamuoju tyrimo metodu buvo lyginamos skirtinguose teisės aktuose apibrėžtų personalo patikimumo patikrų apimtys, turinys ir taikomi asmens duomenų apsaugos reikalavimai.

1. Esminės personalo patikimumo patikros nuostatos: samprata ir turinys

Korupcijos prevencijos įstatymo 5 str. 1 d. išskiriamos šios korupcijai atsparios aplinkos kūrimo priemonės¹⁶:

1. korupcijos prevencijos priemonės;
2. antikorupcinio sąmoningumo didinimas;
3. personalo patikimumo užtikrinimas;
4. kitos veiklos ar priemonės, kuriomis kuriama korupcijai atspari aplinka ar didinamas atsparumas korupcijai.

Įstatymo leidėjo identifikuotos šios priemonės rodo, kad, kuriant atsparią korupcijai aplinką, svarbiausias dėmesys skiriamas trimis pagrindinėms kryptims:

- prevencinei, orientuotai į korupcijos rizikų identifikavimą ir suvaldymą;
- personalo patikimumo, orientuotai į skaidrų, nepriekaištingą reputaciją turintį darbuotoją,
- edukacinei, orientuotai į asmenų sąmoningą veikimą suvokiant atsparios korupcijai aplinkos reikšmę ir prisidedant prie šios aplinkos formavimo / tobulinimo.

Įstatymo leidėjas, identifikuodamas personalo patikimumo užtikrinimą kaip savarankišką korupcijai aplinkos kūrimo priemonę, neapibrėžė ir nepateikė pačios patikimumo sąvokos, tačiau minėto įstatymo III skyriaus „Personalo patikimumo užtikrinimas“ 15–19 str. ir patvirtintame patikrinimo procedūrą detalizuojančiame apraše¹⁷ nustatė šio patikrinimo tvarką, identifikavo šią patikrą atliekančią institu-

16 „Lietuvos Respublikos korupcijos prevencijos įstatymas“, *supra note*, 2.

17 „Lietuvos Respublikos specialiųjų tyrimų tarnybos direktoriaus 2021 m. lapkričio 10 d. įsakymas Nr. 2-231 „Dėl informacijos apie asmenis, siekiančius eiti arba einančius pareigas viešojo sektoriaus subjekte, Europos Sąjungos ar tarptautinėse institucijose Lietuvos Respublikos teikimu, pateikimo tvarkos aprašo ir prašymų pateikti informaciją formų tvirtinimo“, TAR, 2021-11-10, Nr. 23292.

ciją – Lietuvos Respublikos specialiųjų tyrimų tarnybą (toliau – STT). Siekiant aiškiau suprasti šios procedūros esmę ir ypatumus, svarbu apibrėžti ir suprasti terminą „personalo patikimumo užtikrinimas“. Šis terminas nėra naujas, nes nacionalinėje teisinėje bazėje jis jau yra įtvirtintas siejant šią sąvoką su išlaptinta informacija. Lietuvos Respublikos valstybės ir tarnybos paslapčių įstatymo 2 str., aiškinančio tikslines sąvokas, 19 p. įtvirtinta personalo patikimumo užtikrinimo sąvoka. Aiškinamuoju aspektu personalo patikimumo užtikrinimas apibrėžiamas kaip „darbo ar susipažinimo su išlaptinta informacija sąlygų nustatymas ir asmenų, kurie pretenduoja gauti leidimus dirbti ar susipažinti su išlaptinta informacija arba teisę dirbti ar susipažinti su išlaptinta informacija, žymima slaptumo žyma „Riboto naudojimo“, tikrinimo procedūra, kurias atlikus priimamas sprendimas, ar asmeniui galima patikėti išlaptintą informaciją, taip pat šių asmenų kontrolė (priežiūra) ir periodiškas instruktavimas apie išlaptintos informacijos apsaugos reikalavimus ir supažindinimas su atsakomybe už tokių reikalavimų pažeidimą“¹⁸. Kaip matyti iš šios sąvokos, patikimumo užtikrinimas siejamas su keliais komponentais: 1) specialių darbo sąlygų nustatymu; 2) asmenų, kurie siekia dirbti šiomis specialiomis sąlygomis, tikrinimo procedūra; 3) tokių asmenų kontrole ir instruktavimu apie specialius reikalavimus ir atsakomybę. Todėl apibrėžiant personalo patikimumo užtikrinimą šiuo nagrinėjamu atveju svarbu traktuoti tai platesne prasme nei numatyta minėtame teisės akte ir, pasiremiant aukščiau pateikta sąvoka, minėtus komponentus transformuoti į konstruojamą personalo patikimumo užtikrinimą, kuris atliekamas nagrinėjamuose teisės aktuose numatyta tvarka. Todėl, autorių nuomone, būtų galima teigti, kad **personalo patikimumo užtikrinimas – tai procedūra, kai yra ar nustatomos specialios darbo sąlygos (veiklos), kurių vykdymui keliami reikalavimai, sietini su asmens (pretendento) patikros procedūra, ir numatoma tokios veiklos kontrolė ir atsakomybė.**

Kaip numatyta Korupcijos prevencijos įstatymo 17 str., šia procedūra iš esmės siekiama įvertinti asmens tinkamumą siekiamoms ar einamoms pareigoms. Personalo patikimumo sąvoka nėra pateikta ir kitame šią procedūrą detalizuojančiame teisės akte¹⁹. Tačiau įvertinant ISO 37001:2016 standarte formuluojamą stropaus patikrinimo nuostatą suprantama, kad personalo patikimumo patikra ir yra suvokiama kaip stropaus patikrinimo grandis, sietina su išsamiu kandidato / darbuotojo gyvenimo / veiklos patikrinimu reputacijos aspektu. Nors, vadovaujantis minėto įstatymo nuostatomis, įstaigos ir įmonės taip pat ir vidiniais teisės aktais patvirtina tikrinamų pareigybių sąrašus, labai aiškiai suprantant šios patikros apimtį (žr. 1 pav.), tačiau

18 „Lietuvos Respublikos valstybės ir tarnybos paslapčių įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1999-12-09, Nr. 105-3019, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.91654/asr>.

19 „Lietuvos Respublikos specialiųjų tyrimų tarnybos direktoriaus 2021 m. lapkričio 10 d. įsakymas Nr. 2-231 „Dėl informacijos apie asmenis, siekiančius eiti arba einančius pareigas viešojo sektoriaus subjekte, Europos Sąjungos ar tarptautinėse institucijose Lietuvos Respublikos teikimu, pateikimo tvarkos aprašo ir prašymų pateikti informaciją formų tvirtinimo“, TAR, 2021-11-10, Nr. 23292.

šio pagrindimo nepakanka aiškiai ir tiksliai pačiai personalo patikimumo užtikrinimo sąvokai formuluoti.

Nacionaliniam saugumui užtikrinti svarbių objektų apsaugos įstatyme, kurio tikslai nors ir kiti, tačiau neatsiejami nuo atsparumo korupcijai tikslų, taip pat reglamentuota personalo patikimumo patikra, tačiau jame vartotinas kitas terminas tokiai patikrai apibrėžti. Šio įstatymo 17 str. numatyti asmenų, pretenduojančių eiti ar einančių pareigas nacionaliniam saugumui užtikrinti svarbiose įmonėse, atitikties reikalavimai. Kaip matyti iš atliekamos patikros turinio ir ypatumų, šiuo atveju iš esmės taip pat atliekamas asmens patikimumo patikrinimas, tik kitų institucijų (Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos (toliau – VRM), Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamento (toliau – VSD) ir atitinkamų sveikatos priežiūros institucijų), tačiau šiame įstatyme, taip pat ir poįstatyminiuose teisės aktuose nėra visiškai vartojama asmens patikimumo sąvoka, o tik aprašomas pats patikrinimo procesas traktuojant tai kaip atitikties tam tikriems nustatytiems reikalavimams įvertinimą. Minėtame įstatyme numatytos patikimumo patikros procedūros taip pat sietinos su tikrinamo asmens gyvenimo / veiklos reputacijos aspektais, taip pat papildomais kitais reikalavimais – atitikties tam tikriems sveikatos reikalavimams. Įgyvendinant iš šio įstatymo kylančius reikalavimus būtina parengti saugumo planus, kuriuose viena būtinų elementų (grandžių) – personalo saugumo priemonės, kurios *de facto* sietinos su asmenų patikimumo patikra, viešųjų ir privačių interesų valdymu ir pan. Tai reiškia, kad asmenų patikimumo patikros užtikrinimas tampa ir viena iš personalo saugumo priemonių (žr. 1 pav.).

Nagrinėjant ir gretinant personalo patikimumo turinį matyti, kad nacionalinio saugumo aspektu, vadovaujantis Nacionaliniam saugumui užtikrinti svarbių objektų apsaugos įstatymo 17 str., patikrinimas atliekamas ne ta pačia apimtimi nei pagal Korupcijos prevencijos įstatymo 16 str. numatytą renkamos informacijos apimtį (žr. 1 lentelę). Tačiau savo turiniu vis dėlto iš dalies sutampa. Tiek vienu, tiek kitu atveju tikrinama informacija apie asmens teistumą, tačiau nacionalinio saugumo aspektu papildomai vertinamas bendradarbiavimo su užsienio valstybių žvalgybos ar saugumo tarnybomis / asmenimis, kiek tai susiję su priešišku Lietuvos Respublikos interesams, terorizmu. Taip pat vertintinas ir kitas su sveikatos priežiūra susijęs aspektas: asmens veiksnumas, įrašymas į sveikatos priežiūros įskaitas dėl alkoholio / narkomanijos. Pažymėtina, kad vertinant nacionalinio saugumo aspektu įstatymo leidėjas palieka diskreciją vertinti ir kitą informaciją, kuri gali būti pripažinta kaip kelianti grėsmių nacionaliniam saugumui. O pagal Korupcijos prevencijos nuostatas įtvirtintus teisės aktus, kai taip pat kaip ir nacionalinio saugumo vertinimo atveju vertinamas teistumas, informacija dėl korupcinio pobūdžio nusižengimų ar taikomų / taikytų prevencijos priemonių pagal Lietuvos Respublikos organizuoto nusikalstamumo prevencijos įstatymą ar administraciniai nusižengimai, papildomai vertinama viešųjų ir privačių interesų valdymo, lobistinės veiklos ir etikos klausimai.

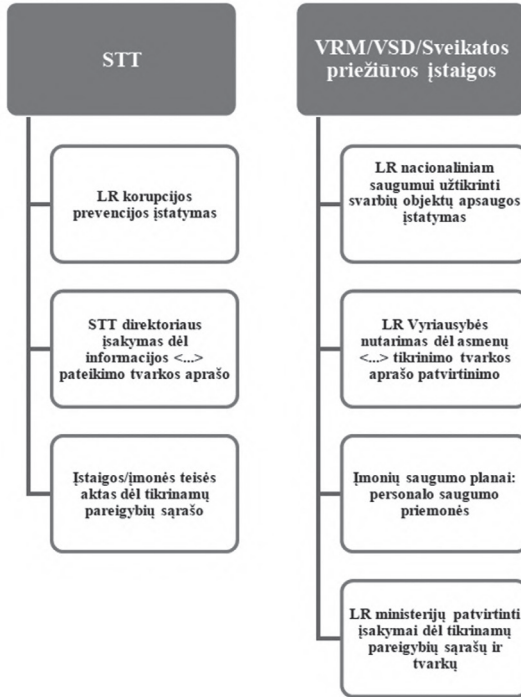
1 lentelė. Patikimumo apimties lyginamieji bruožai pagal Korupcijos prevencijos įstatymo ir Nacionaliniam saugumui užtikrinti svarbių objektų apsaugos įstatymo nuostatas

Patikimumo patikrinimo kriterijai	Patikimumo patikrinimo apimtis pagal Korupcijos prevencijos įstatymą	Patikimumo patikrinimo turinys pagal Nacionaliniam saugumui užtikrinti svarbių objektų apsaugos įstatymą	Tvarkymo pagrindas
Teistumas, padarytos nusikalstamos veikos (neskelbtini asmens duomenys)	Teistumas	Įsiteisėjęs teismo nuosprendis dėl sunkaus ar labai sunkaus nusikaltimo padarymo, nepaisant to, ar teistumas išnykęs ar panaikintas	Korupcijos prevencijos įstatymas (lentelėje įstatymas Nr. 1) – teisinė prievolė LR nacionaliniam saugumui užtikrinti svarbių objektų apsaugos įstatymas (lentelėje – Nr. 2) – sutikimas
	Korupcinio pobūdžio nusikalstamos veikos ar nusikalstamos veikos, susijusios su būsimomis asmens funkcijomis (nuosprendžiai, kt. sprendimai, įtarimai ir pan.)	Įsiteisėjęs teismo nuosprendis dėl apysunkio nusikaltimo ir turi neišnykusį ar nepanaikintą teistumą	Įstatymas Nr. 1 – teisinė prievolė Įstatymas Nr. 2 – sutikimas
Prevencinės priemonės	Taikomos / taikytas organizuoto nusikalstamumo prevencijos priemonės pagal LR organizuoto nusikalstamumo prevencijos įstatymą	Taikomos organizuoto nusikalstamumo prevencijos priemonės pagal LR organizuoto nusikalstamumo prevencijos įstatymą	Įstatymas Nr. 1 – teisinė prievolė Įstatymas Nr. 2 – sutikimas
Viešųjų ir privačių interesų valdymas, etika	Teisės aktų viešųjų ir privačių interesų derinimo valstybinėje tarnyboje pažeidimai (per paskutinius 5 metus)	Ne	Įstatymas Nr. 1 – teisinė prievolė Įstatymas Nr. 2 nerenkama
	Lobistinę veiklą reglamentuojančių teisės aktų pažeidimai (per paskutinius 5 metus)	Ne	Įstatymas Nr. 1 – teisinė prievolė Įstatymas Nr. 2 nerenkama
	Tarnybinės etikos ir elgesio normų pažeidimai (per paskutinius 5 metus)	Ne	Įstatymas Nr. 1 – teisinė prievolė Įstatymas Nr. 2 nerenkama

Patikimumo patikrinimo kriterijai	Patikimumo patikrinimo apimtis pagal Korupcijos prevencijos įstatymą	Patikimumo patikrinimo turinys pagal Nacionaliniame saugumui užtikrinti svarbių objektų apsaugos įstatymą	Tvarkymo pagrindas
Sveikatos priežiūros informacija (specialiųjų kategorijų duomenys)	Ne	Pripažinimas neveiksniu, ribotai veiksniumu, bet kurioje srityje arba jam taikomos priverčiamosios medicinos priemonės	Įstatymas Nr. 1 nerenkama Įstatymas Nr. 2 – sutikimas
	Ne	Įrašymas į įskaitą, sveikatos priežiūros įstaigos įskaitą dėl alkoholizmo ar narkomanijos (per paskutinius 3 metus)	Įstatymas Nr. 1 nerenkama Įstatymas Nr. 2 – sutikimas
	Ne	Turimi psichinės veiklos sutrikimai, dėl kurių galėtų kilti grėsmės nurodytai nacionaliniame saugumui užtikrinti strateginę reikšmę turinčios infrastruktūros saugai	Įstatymas Nr. 2 nerenkama Įstatymas Nr. 1 – sutikimas
Administraciniai nusižengimai (neskelbtini asmens duomenys)	Už administracinius nusižengimus paskirtos administracinės nuobaudos ar administracinio poveikio priemonės (per paskutinius 1 metus)	Už administracinių nusižengimų, susijusių su alkoholio, narkotinių, psichotropinių ar kitų psichiką veikiančių medžiagų vartojimu, padarymą paskirtos nuobaudos ar poveikio priemonės	Įstatymas Nr. 1 – teisinė prievolė Įstatymas Nr. 2 – sutikimas
Žvalgybinė ir kita reikšminga informacija	Nuslėpimo ar tikrovės neatitinkančių duomenų, dėl kurių negalėjo būti priimtas į pareigas valstybės tarnyboje, faktai (per paskutinius 10 metų)	Bendradarbiavimas / ryšių palaiškymas dėl Lietuvos Respublikos priešišku interesų su užsienio valstybės žvalgyba / saugumu arba su asmenimis, bendradarbiaujančiais / palaikančiais ryšius su užsienio valstybės žvalgyba / saugumu	Įstatymas Nr. 1 – teisinė prievolė Įstatymas Nr. 2 – sutikimas

Patikimumo patikrinimo kriterijai	Patikimumo patikrinimo apimtis pagal Korupcijos prevencijos įstatymą	Patikimumo patikrinimo turinys pagal Nacionaliniam saugumui užtikrinti svarbių objektų apsaugos įstatymą	Tvarkymo pagrindas
Žvalgybinė ir kita reikšminga informacija	Žvalgybos, kriminalinės žvalgybos, analitinės antikorupcinės žvalgybos informacija apie asmens rengiamą, daromą ar padarytą nusikalstamą veiką arba su asmeniu susijusius korupcijos rizikos veiksnius (per paskutinius 10 metų)	Dalyvavimas teroristinės organizacijos / teroristinės grupės veikloje arba ryšių palaikymas su asmeniu, priklausančiu teroristinei organizacijai ar grupei	Įstatymas Nr. 1 – teisinė prievolė Įstatymas Nr. 2 – sutikimas
	Atleidimas iš tarnybos ar pareigų dėl priesaikos sulaužymo, pareigūno (teisėjo) vardo pažeminimo (per paskutinius 3 metus)	Kitos įgaliotų institucijų konstatuotos aplinkybės, dėl kurių asmuo kelia grėsmę nacionalinio saugumo interesams ir negali eiti nurodytų pareigų	Įstatymas Nr. 1 – teisinė prievolė Įstatymas Nr. 2 – sutikimas
	Atlikti mokestiniai patikrinimai, tyrimai, kuriais nustatyti mokesčių įstatymų pažeidimai (per paskutinius 10 metų)	Asmuo atsisako jį į Pareigų sąrašė nurodytas pareigas skiriančiam ar paskyrusiam subjektui pateikti sutikimą (patikrinimas neatliekamas, konstatuojama kliūtis skirti asmenį į pareigas)	Įstatymas Nr. 1 – teisinė prievolė Įstatymas Nr. 2 – sutikimas

Atsižvelgiant į dviejų įstatymų tikslinių nuostatų reglamentavimo ypatumus, sietinus su personalo patikra, keliama dilema: ar šių abiejų įstatymų ir šiuos įstatymus lydintuose poįstatyminiuose teisės aktuose numatyta personalo patikimumo patikrinimo procedūra gali būti suprantama tapačiai, turint mintyje, kad skirtingos at-sakingos institucijos (STT, VRM, VSD, sveikatos priežiūros institucijos), teikiančios tikslią informaciją asmens patikimumo vertinimui, iš dalies naudoja ir tuos pačius šaltinius kai kuriai tikslinei informacijai surinkti, pavyzdžiui, Informatikos ir ryšių departamento prie VRM duomenų bazę. Iš atliktos lyginamosios analizės matyti, kad nors ir tikrinimo turinys (apimtis) sutampa iš dalies, t. y. nėra visiškai identiškas, tačiau visi patikros turinio elementai sietini su galimybe įvertinti, ar nėra kliūčių užimti tam tikras pareigas. Taigi, savo tikslais abi patikros orientuotos į asmens patikimumo įvertinimą siekiant to paties tikslo – personalo patikimumo užtikrinimo. Todėl patikros turinio skirtumai nesudaro jokio pagrindo vartoti skirtingas patikros sąvokas.

1 pav. Personalo patikimumo patikrą reglamentuojančių teisės aktų sistema

Kaip jau minėta, dalis tikrinamos informacijos apie asmenį remiasi ir kitais šaltiniais (bazėmis). Tačiau sugretinus dviejuose įstatymuose reglamentuotus patikros tikslus matyti, kad patikimumo patikra orientuota į reputacijos aspektų įvertinimą, o tai, manytina, sudaro svarias prielaidas mokslinei diskusijai – būtinybę sinchronizuoti abiejuose įstatymuose vartojamas skirtingas sąvokas (terminiją), jas tiksliai apibrėžti, kad būtų teisingai suvokiamos ir įgyvendinamos pačios patikimumo patikros procedūros užtikrinant visų būtinų reikalavimų įgyvendinimą. Tai svarbu įmonėms, įstaigoms, atliekančioms kandidatų patikimumo patikrą remiantis privalomų abiejų įstatymų nuostatomis (vadinamasis sudvigubintas teisinis reguliavimas). Pavyzdžiui, AB „Klaipėdos nafta“, AB „Lietuvos geležinkeliai“, UAB „Ignitis“, atlikdami kandidatų patikimumo patikrą, privalo vadovautis ne tik Korupcijos prevencijos įstatymo nuostatomis. Kadangi šios įmonės yra svarbios nacionaliniam saugumui užtikrinti, jos turi remtis LR nacionaliniam saugumui užtikrinti svarbiųjų objektų apsaugos įstatyme, taip pat Saugumo planuose ir kituose teisės aktuose reglamentuotomis personalo patikros procedūromis (žr. 1 pav.). Be to, analizuojant abiejų įstatymų nuostatas dėl informacijos pateikimo terminų, matyti, kad Korupcijos prevencijos įstatyme

naujai įtvirtintas trumpesnis terminas – esant poreikiui informaciją pateikti skubos tvarka per 5 darbo dienas, praranda prasmę ir greito vadybos sprendimo priėmimas nėra įmanomas tuo atveju, jei tikrinamas kandidatas, ketinantis užimti tam tikrą pareigybę, kuri įtraukta pagal abu įstatyminius pagrindus. Tokiu atveju, kol nebus gauta informacija iš atitinkamų institucijų pagal LR nacionaliniam saugumui užtikrinti svarbių objektų apsaugos įstatymo 17 str., kandidatas negalės būti įdarbintas, kadangi šio įstatymo nuostatos nenumato trumpesnio informacijos pateikimo termino, kaip numatyta Korupcijos prevencijos įstatyme, ir tokia informacija teikiama per 20 kalendorinių dienų (žr. 2 pav.). Žinoma, šio straipsnio autoriai nepretenduoja į idealų įstatymų nuostatų sureguliuojimą, tačiau atkreipia dėmesį į tai, kad abiejuose įstatymuose įtvirtinant ir trumpesnį patikros terminą skubos tvarka, efektyviau galėtų būti išspręstas galutinio vadybos sprendimo priėmimo klausimas.

STT (Korupcijos prevencijos įstatymas)	<ul style="list-style-type: none"> • 10 d. d. • 5 d. d.
VSD (Nacionaliniam saugumui užtikrinti svarbių objektų apsaugos įstatymas)	<ul style="list-style-type: none"> • 20 k. d.
VRM (LR nacionaliniam saugumui užtikrinti svarbių objektų apsaugos įstatymas)	<ul style="list-style-type: none"> • 20 k. d.

2 pav. Informacijos apie tikrinamą kandidatą teikimo terminai, įtvirtinti teisės aktuose

Korupcijos prevencijos įstatyme įtvirtintas informacijos pateikimo terminas skubos tvarka yra įstatymo naujovė, todėl logiška, kad šio teisės akto nuostatų sinchronizavimo su kitais teisės aktais klausimas dar nebuvo keltas nei mokslininkų, nei spręstas praktiniu lygmeniu. Autorių iškeltas mokslinis disputas atkreipia įstatymo leidėjo dėmesį įvertinti informacijos pateikimo terminų sinchronizavimo poreikį optimalaus vadybos sprendimo aspektu.

Apibendrinus galima teigti, kad tokį procedūrų teisinio reglamentavimo harmonizavimo poreikį lemia keli argumentai:

- personalo patikimumo patikra reglamentuota skirtinguose įstatymuose, kurie turi nors ir skirtingus tikslus, tačiau abiejų nuostatos įpareigoja atlikti tas pačias procedūras, kuriomis įsitikinama dėl kandidato patikimumo;
- rengiant teisės aktus, būtina vadovautis patvirtintomis teisės aktų projektų rengimo rekomendacijomis, vartojant aiškia ir tikslia terminologija, kuri būtų suderinta tiek tarpusavyje, tiek suvienodinta ir kituose nacionaliniuose teisės aktuose;
- tiek moksliniame, tiek praktiniame lygmenyje būtinas bendras suvokimas apie personalo patikimumo patikros užtikrinimą: personalo patikros esmę, tikslus ir turinį;

- būtinas aiškus ir tikslus patikimumo vertinimo procedūrose atliekamų žingsnių (sekos, veiksmų) suvokimas ir išpildymas;
- svarstytinas klausimas dėl informacijos apie tikrinamą kandidatą pateikimo skubos tvarka ir šios nuostatos įtvirtinimo LR nacionaliniam saugumui užtikrinti svarbių objektų apsaugos įstatyme, taip sinchronizuojant skirtinguose teisės aktuose įtvirtintą terminą skubos tvarka ir užtikrinant galutinio vadybos sprendimo priėmimo dėl kandidato įdarbinimo greitumą;
- svarbu teisingai užtikrinti kitų reikalavimų įgyvendinimą atliekant patikrą, pavyzdžiui, asmens duomenų apsaugos užtikrinimo.

Todėl kitame šio straipsnio skyriuje, išanalizavus svarbiausias asmens duomenų apsaugos aktualijas ir jų ryšį su personalo patikimumo patikra, bus pereita prie mokslinės diskusijos, ar užtikrinamos asmens duomenų apsaugos nuostatos atliekant personalo patikimumo patikrą.

2. BDAR užtikrinimo dilema atliekant personalo patikimumo patikrą

Įmonės, įstaigos ar organizacijos (toliau – Duomenų valdytojai), tvarkydamos asmens duomenis, privalo užtikrinti, kad būtų įgyvendinti BDAR su asmens duomenų tvarkymu susiję principai, įpareigoti asmens duomenis tvarkyti a) teisėtai, sąžiningai ir skaidriai, b) rinkti nustatytais, aiškiai apibrėžtais tikslais ir toliau netvarkyti su tais tikslais nesuderinamu būdu, laikantis tikslų apribojimo principo, c) netvarkyti perteklinių duomenų, kurių nereikia tikslui pasiekti, vadovautis duomenų kiekio mažinimo principu, d) tvarkyti tikslus duomenis, užtikrinti jų atnaujinimą laiku, laikytis tikslumo principo, e) duomenis tvarkyti nustatytą saugojimo laikotarpį, ne ilgiau nei tai yra būtina dėl tikslų, kuriais asmens duomenys tvarkomi, įgyvendinti saugojimo trukmės apribojimo principą, f) be to, duomenis tvarkyti saugiai taikant tinkamas technines ir organizacines priemones, taip užtikrinant duomenų vientisumo ir konfidencialumo principą, taip pat sugebėti įrodyti, kad laikomasi visų šių principų, t. y. įgyvendinti atskaitomybės principą.

Duomenis institucijos įpareigos tvarkyti esant nors vienam teisėtam duomenų tvarkymo pagrindui, kurie reglamentuoti BDAR 6 str. ir BDAR 9 str. įtvirtintomis išimtimis, tvarkant specialiųjų kategorijų duomenis, ar 10 str., tvarkant neskelbtinų kategorijų duomenis.

Šiame tyrime analizuojamas sutikimas kaip teisėto duomenų tvarkymo pagrindas²⁰.

LR nacionaliniam saugumui užtikrinti svarbių objektų apsaugos įstatymo 17 str. 1 d. reglamentuota: „Vyriausybė arba jos įgaliota institucija nustato asmenų (įskai-

20 „2016 m. balandžio 27 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) 2016/679 dėl fizinių asmenų apsaugos tvarkant asmens duomenis ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo ir kuriuo panaikinama Direktyva 95/46/EB (Bendrasis duomenų apsaugos reglamentas)“, *supra note*, 6.

tant nacionaliniam saugumui užtikrinti svarbių įmonių kolegialių priežiūros organų narius, valdymo organų narius ir vienasmenius valdymo organus), dirbančių nacionaliniam saugumui užtikrinti svarbiose įmonėse ir (arba) su nacionaliniam saugumui užtikrinti svarbiais įrenginiais, taip pat asmenų, kuriems dėl jiems priskirtų funkcijų ar pavesto darbo būtų suteikta teisė be palydos pateikti prie šioje dalyje nurodytų įmonių, įrenginių ir turto ar priimti sprendimus dėl šių įrenginių ir turto funkcionavimo, einamų pareigų sąrašą (toliau – Pareigų sąrašas), kuriame nurodo pareigas, į kurias skiriami ar paskirti asmenys turi atitikti šio straipsnio 2 dalyje nustatytus kriterijus.⁴²¹ To paties straipsnio 2 d. numatyta: „Į Pareigų sąraše nurodytas pareigas skiriami arba paskirti asmenys Vyriausybės nustatyta tvarka tikrinami, ar jie atitinka šioje dalyje nustatytus kriterijus, ir negali eiti Pareigų sąraše nurodytų pareigų, jeigu yra šios aplinkybės.“⁴²² 10 punkte įtvirtinta aplinkybė, jeigu „asmuo atsisako jį į Pareigų sąraše nurodytas pareigas skiriančiam ar paskyrusiam nacionaliniam saugumui užtikrinti svarbios įmonės vadovui, kolegialiam organui, įmonės savininko teises ir pareigas įgyvendinančiam institucijai arba kitam pagal įgaliojimus asmenį į pareigas skiriančiam ar paskyrusiam subjektui (toliau – asmenį į pareigas skiriantis ar paskyręs subjektas) pateikti sutikimą būti tikrinamam šio straipsnio 5 dalyje nurodytų institucijų“⁴²³.

Tai reiškia, kad asmuo, norėdamas pasinaudoti BDAR įtvirtinta teise nesutikti su asmens duomenų tvarkymu, t. y. atsisakydamas pateikti nustatytos formos sutikimą dėl asmens patikrinimo, kuris yra patvirtintas Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2018 m. gegužės 9 d. nutarimu Nr. 447 „Dėl asmenų, pretenduojančių eiti ar einančių pareigas nacionaliniam saugumui užtikrinti svarbiose įmonėse, tikrinimo tvarkos aprašo patvirtinimo“ (toliau – Aprašas)²⁴, praranda galimybę užimti atitinkamas pareigas, į kurias kandidatavo. Matyti, kad šis sutikimas nėra duodamas laisva valia, kitaip tariant, asmuo neturi teisės pasirinkti – jeigu atsisakytų išreikšti sutikimą, patirtų neigiamas pasekmes. Diskusiją kelia klausimas, kaip toks sutikimas turėtų būti vertinamas BDAR aspektu: ar asmuo sutinka būti tikrinamas, ar tai reiškia, kad asmuo taip pat sutinka ir dėl asmens duomenų tvarkymo, nes institucijoms yra pateikiamas sutikimas dėl asmens patikrinimo ir jo metu bus renkama informacija, t. y. asmens duomenys ir perduodama subjektui informacija apie tokį asmenį,

Aprašo priedo sutikimo formoje yra nurodyta: „Sutinku, kad Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamentas, Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija, Policijos departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos,

21 „Lietuvos Respublikos nacionaliniam saugumui užtikrinti svarbių objektų apsaugos įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2002-10-30, Nr. 103-4604.

22 *Ibid.*

23 *Ibid.*

24 „Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2018 m. gegužės 9 d. nutarimas Nr. 447 „Dėl asmenų, pretenduojančių eiti ar einančių pareigas nacionaliniam saugumui užtikrinti svarbiose įmonėse, tikrinimo tvarkos aprašo patvirtinimo“, TAR, 2018, Nr. 7602.

*Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos tikrintų Lietuvos Respublikos nacionaliniam saugumui užtikrinti svarbių objektų apsaugos įstatymo 17 straipsnio 2 dalies 1, 2, 4, 5, 6, 8 ir 11 punktuose nurodytų aplinkybių buvimą (nebuvimą), rinktų, gautų ir tvarkytų reikiamus duomenis apie mane iš valstybės ir žinybinių registų (kadastrų), valstybės informacinių sistemų, klasifikatorių ir kitų duomenų bankų, valstybės ir savivaldybių institucijų ar įstaigų, fizinių ir juridinių asmenų.*²⁵.

Vis dėlto, vertinant sutikimo formą, autorių nuomone, ji yra sutikimas dėl tikrinimo ir duomenų tvarkymo, todėl būtina išnagrinėti, ar ši sutikimo forma ir pats sutikimas atitinka BDAR keliamus reikalavimus asmens sutikimui.

Pagal ES teisę sutikimas, kaip teisėto duomenų tvarkymo pagrindas, reglamentuotas BDAR 6 str., sutikimo galiojimo ypatumai išaiškinti BDAR 4 str., sąlygos įtvirtintos BDAR 7 str. Sutikimas privalo būti duotas laisva valia, konkretus ir nedviprasmiškas bei pagrįstas informacija. Asmeniui turi būti sudaryta galimybė bet kurio metu atšaukti sutikimą nepatiriant neigiamų pasekmių. Taip pat pagal ES teisę nelaikoma, kad sutikimas duotas laisva valia, „jei duomenų subjektas faktiškai neturi laisvo pasirinkimo ar negali atsisakyti sutikimo arba sutikimo atšaukti, nepatirdamas žalos“²⁶. Atšaukti sutikimą turi būti taip paprasta kaip ir jį duoti. Sutikimas nėra laikomas laisvu, jeigu asmuo negali atšaukti sutikimo nepatirdamas žalos, arba jeigu atšaukti nėra taip pat lengva kaip jį duoti. Sutikimas pagal duomenų apsaugos teisę galioja tik tuo atveju, jeigu bus įgyvendinti visi sutikimo sąlygoms keliami reikalavimai²⁷.

BDAR preambulės 43 punktą nustato, kad „*siekiant užtikrinti, kad sutikimas būtų duotas laisva valia, sutikimas neturėtų būti laikomas pagrįstu asmens duomenų tvarkymo teisiniu pagrindu konkrečiu atveju, kai yra aiškus duomenų subjekto ir duomenų valdytojo padėties disbalansas, ypač kai duomenų valdytojas yra valdžios institucija ir dėl to nėra tikėtina, kad sutikimas, atsižvelgiant į visas to konkretaus atvejo aplinkybes, buvo duotas laisva valia*“²⁸. 29 straipsnio darbo grupė aiškiai nurodo, kad sutikimas, kuris susijęs su darbdavio ir darbuotojo santykiais, gali būti teisėtas tik labai ribotai ir išskirtiniais atvejais²⁹. Be to, „*laikoma, kad sutikimas nebuvo duotas laisva valia, jeigu neleidžiama duoti atskiro sutikimo atskiroms asmens duomenų tvar-*

25 „Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2018 m. gegužės 9 d. nutarimas Nr. 447 „Dėl asmenų, pretenduojančių eiti ar einančių pareigas nacionaliniam saugumui užtikrinti svarbiose įmonės, tikrinimo tvarkos aprašo patvirtinimo“, *supra note*, 24.

26 „2016 m. balandžio 27 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) 2016/679 dėl fizinių asmenų apsaugos tvarkant asmens duomenis ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo ir kuriuo panaikinama Direktyva 95/46/EB (Bendrasis duomenų apsaugos reglamentas)“, *supra note*, 6.

27 *Ibid.*

28 *Ibid.*

29 Article 29 Data Protection Working Party, „Opinion 2/2017 on Data Processing at Work“ (2017) 17/EN WP 249 3, žiūrėta 2022 m. gruodžio 22 d., ARTICLE29 - Opinion 2/2017 on data processing at work - wp249 (europa.eu).

*kymo operacijoms, nors tai ir tikslinga atskirais atvejais*³⁰. BDAR 7 str. 2 d. nurodyta, kad sutikimas dėl asmens duomenų tvarkymo turi būti aiškiai atskirtas nuo kitų klausimų, pateiktas suprantama kalba ir lengvai prieinama forma³¹. To paties straipsnio 3 d. yra aiškiai reglamentuota, kad subjektas turi teisę bet kuriuo atveju atšaukti sutikimą dėl asmens duomenų tvarkymo ir tą galėtų padaryti taip pat lengvai, kaip ir išreiškė sutikimą, ir tai jam neturėtų daryti jokio poveikio. Verta paminėti, kad asmens duomenų tvarkymas šiuo atveju turėtų būti grindžiamas BDAR 6 str. 1 d. a) p. ir BDAR 9 str. 2 d. a) p. – asmens sutikimo teisiniu pagrindu. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad Aprašo 6 ir 12 punktuose nurodyta, kad asmeniui atšaukus sutikimą tikrinimas nepradedamas ir asmuo negali eiti pareigų sąraše nurodytų pareigų. Be to, asmenį į pareigas skiriantis subjektas, vadovaujantis Aprašo 7 punktu, ir kai subjektui kyla abejonų dėl asmens tinkamumo eiti užimamas pareigas, vadovaujantis Aprašo 12 punktu, kartu su prašymu pradėti tinkamumo tikrinimą, privalo pateikti asmens sutikimą tikrinti.

Vertinant pačią sutikimo formą akivaizdu, kad sutikimas nėra duodamas laisva valia ir asmuo neturi teisės nesutikti, kad jo duomenys nebūtų tvarkomi šiais tikslais. Nes kitu atveju jis prarastų galimybę kandidatuoti į pareigas arba užimti pareigas, jeigu subjektui kyla abejonų dėl jo tinkamumo eiti užimamas pareigas, kurias privaloma tikrinti pagal įstatymą. Manytina, kad sutikimas neatitinka BDAR keliamų reikalavimų ir jis nėra išreiškiamas laisva valia, todėl ši aukščiau minėto įstatymo nuostata turėtų būti keičiama nurodant, kad asmenys bus tikrinami dėl jų tinkamumo pareigoms užimti, o Duomenų valdytojai duomenis tvarkyti kitu teisėtu duomenų tvarkymo pagrindu, remiantis BDAR 6 str. 1 d. c) punktu – valdytojui taikoma teisine prievole ir BDAR 9 str. 2 d. b) punktu, kai tvarkomi specialiųjų kategorijų duomenys – jeigu kildinama iš nacionalinių įstatymų ir prievolės duomenų valdytojui. Taip pat turėtų pakeista formuluotė, kad asmuo yra informuojamas dėl duomenų tvarkymo kandidatuojant į pareigas arba atliekamo tikrinimo, kai subjektui kyla abejonų dėl jo tinkamumo, kurias būtina patikrinti vadovaujantis galiojančiomis įstatymų nuostatomis. Asmeniui taip pat turėtų būti pateikiama visa informacija, kuri numatyta BDAR 13 str., kai duomenys gaunami iš duomenų subjekto, ir BDAR 14 str., kai duomenys gaunami ne iš pačio duomenų subjekto.

Atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta, Duomenų valdytojai, norėdami įgyvendinti teisinę prievolę, t. y. patikrinti kandidato ar esamo darbuotojo tinkamumą, privalo rinkti asmenų sutikimus ir juos saugoti, tačiau pats sutikimas nėra tinkamas ir asmens duomenų tvarkymas neturėtų būti grindžiamas asmens sutikimu kaip teisėto duomenų tvarkymo pagrindu, todėl automatiškai pažeidžiamos BDAR sutikimui nustatytos sąlygos ir neturėtų juo vadovautis, tačiau kitu atveju negalėtų paskirti kandidato ar at-

30 „2016 m. balandžio 27 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) 2016/679 dėl fizinių asmenų apsaugos tvarkant asmens duomenis ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo ir kuriuo panaikinama Direktyva 95/46/EB (Bendrasis duomenų apsaugos reglamentas)“, *supra note*, 6.

31 *Ibid.*

likti jau einančio pareigas darbuotojo patikrinimo tinkamumui. Šis reglamentavimas kelia organizacijoms riziką dėl teisėtumo pagrindo ir įstatymo taikymo, kadangi jeigu nacionalinis įstatymas prieštarauja BDAR nuostatomis, organizacijos turėtų vadovautis BDAR, o ne nacionaliniu įstatymu dėl taikomo viršenybės principo.

Lyginant patikimumo patikrinimo reglamentavimą (žr. 1 lentelę) matyti, kad atliekami skirtingi tikrinimai vadovaujantis skirtingomis įstatymų nuostatomis, tačiau tikslai yra vienodi – patikrinti kandidatą, ar jis yra tinkamas pareigoms, kurias kandidatuoja užimti. Tačiau vertinant BDAR aspektu, esama tam tikrų skirtumų (žr. 1 lentelę). Iš to išeina, kad pasirinkti skirtingi teisėto duomenų tvarkymo pagrindai ir tvarkomų asmens duomenų apimtis. Korupcijos prevencijos įstatyme numatyta, kad asmenys tikrinami ir tikrinimas atliekamas vadovaujantis šio įstatymo nuostatomis, o LR nacionaliniam saugumui užtikrinti svarbių objektų apsaugos įstatyme numatyta, kad asmuo turi pateikti sutikimą, kad galėtų būti patikrintas. Todėl tai tik patvirtina, kad šio įstatymo nuostatos turėtų būti keičiamos ir nustatoma prievolė valdytojams patikrinti asmens patikimumą vadovaujantis konkretaus teisės akto nuostatomis, o ne vadovaujantis asmens sutikimo pagrindu, kadangi pats sutikimas neatitinka BDAR įtvirtintų tokio sutikimo reikalavimų. Tai turėtų būti keičiama nepaisant to, kad LR nacionaliniam saugumui užtikrinti svarbių objektų apsaugos įstatymo pagrindu tvarkomi specialiujų kategorijų duomenys, susiję su asmens sveikata, nors abiejų įstatymų tvarkoma ne tapati asmens duomenų apimtis. Tačiau šiuo atveju valdytojai galėtų pasiremti BDAR 6 str. 1 d. c) p. ir BDAR 9 str. 2 d. b) p., jei teisės akte būtų numatyta, kad patikrinimą privaloma atlikti, ir Duomenų valdytojai galėtų vadovautis jiems taikoma teisine prievole.

Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 29 str. 2 d. reglamentuota: „<...> kiekvienam, kuris naudojasi savo teisėmis ir laisvėmis, gali būti taikomi tik tokie apribojimai, kokie yra nustatyti įstatymo, tik tam, kad būtų užtikrintas kitų teisių ir laisvių pripažinimas ir pagarba joms ir kad demokratinėje visuomenėje būtų laikomasi teisėtų moralės, viešosios tvarkos ir visuotinės gerovės reikalavimų“³². Taigi, imperatyvios nuostatos įtvirtinimas įstatyme galėtų būti vertintinas ir per visuotinio gėrio ir atskiro individo raiškos santykius, taip pat ir paties individo tarpusavio teisių raišką. Be to, Europos Sąjungos Teisingumo Teismas savo sprendime yra nurodęs visuotinio gėrio viršenybę – konstatavęs, kad viešajame sektoriuje priimančių sprendimus asmens sąžiningumas ir nešališkumas, kova su korupcija yra teisėtos ir pateisinamos priemonės, tačiau asmens duomenų apribojimai turi atitikti nurodytus tikslus ir proporcingumą³³. Šiuo atveju, asmeniui naudojantis nustatyta teise nepateikti sutikimo dėl jo patikrinimo ir atsisakant asmeniui būti tikrinamam, atvirkščiai, realizuojama ši asmens teisė, tačiau tuo pat metu nėra realizuojama kita asmens teisė – laimėjus atranką būti įdarbintam, patikrinus jį. Atsisakydamas būti patikrintas pats asmuo

32 „Visuotinė žmogaus teisių deklaracija“, *Valstybės žinios*, 2006-06-17, Nr. 68-2497.

33 Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (didžioji kolegija) 2022 m. rugpjūčio 1 d. sprendimas byloje *OT prieš Vyriausiąją tarnybinės etikos komisiją*, C-184/20, ECLI:EU:C:2022:601.

sudaro „kliūtį“ dalyvauti patikroje ir tolimesnėje įdarbinimo procedūroje. Tačiau, ginant valstybės interesus kaip didesnę gėrį – atitinkamoms pareigoms užimti atrinkti patikimą ir skaidrų personalą, – neturėtų būti diskutuojama dėl šios diskrecijos, todėl tokia nuostata turėtų būti suprantama kaip *per se* (savaiminė), užtikrinanti visuotinę gėrį.

Išvados

Atlikto lyginamojo tyrimo rezultatai parodė, kad abiejuose įstatymuose įtvirtintos personalo patikimumo užtikrinimo procedūros svarbios vidaus saugumo aspektu. Korupcijos prevenciją ir nacionalinį saugumą reglamentuojančiuose teisės aktuose numatytas tikrinamos informacijos apie asmenį turinys ir apimtis didžiąja dalimi sutampa. Tačiau dalinis turinio skirtumas (šių komponentų unikalumas) nėra kliūtis vienodai suprasti personalo patikimumo užtikrinimo prigimtį, formuoti bendrą šios procedūros konceptą ir sinchronizuoti tiksliniuose teisės aktuose įtvirtintus nuostatas, apibrėžiant vienodu terminu – personalo patikimumo užtikrinimas.

Konceptualizuojant būtiną minėtuose įstatymuose vartotiną sąvoką galima konstatuoti, kad personalo patikimumo užtikrinimas – tai procedūra, kai yra ar nustatomos specialios darbo sąlygos (veiklos), kurių vykdymui keliami reikalavimai, sietini su asmens (pretendento) patikros procedūra, ir numatoma tokios veiklos kontrolė ir atsakomybė.

Vertinant personalo patikimumo patikrą BDAR aspektu tyrimo rezultatai parodė, kad iš esmės siekiama tų pačių tikslų, tai yra patikrinti kandidato patikimumą, šiam siekiant eiti pareigas, kurioms privaloma atlikti patikimumo vertinimą. Vertinant teisėto duomenų tvarkymo kontekste abiejuose įstatymuose įtvirtintas nuostatas matyti, kad iš esmės tvarkoma duomenų, kuriais siekiama to paties tikslo, apimtis skiriasi minimaliai, tačiau tvarkoma skirtingais tvarkymo pagrindais.

Korupcijos prevencijos įstatyme įtvirtintų nuostatų atveju Duomenų valdytojas turi teisinę prievolę juos tvarkyti ir atlikti asmens patikimumo vertinimą, o LR nacionaliniam saugumui svarbių objektų apsaugos įstatyme šios procedūros reglamentavimo atveju turi iš asmens, galima tvirtai sakyti, reikalauti „sutikimo“, kurį asmuo privalo išreikšti tam, kad būtų atliekamas jo patikrinimas siekiant užimti atitinkamas pareigas. Asmuo, neišreikšdamas sutikimo, patiria neigiamas pasekmes ir negali užimti pareigų, į kurias kandidatuoja. Tai aiškiai sukelia neigiamų pasekmių ne tik asmeniui, bet ir Duomenų valdytojams, kurie privalo užtikrinti asmens patikimumo vertinimą, nes tokiu atveju jie iš esmės pažeidžia BDAR nuostatas, kadangi turėtų vadovautis tiesiogiai reglamentu. Taigi, šiuo metu šiame įstatyme įtvirtintos nuostatos prieštarauja BDAR.

Todėl LR nacionaliniam saugumui užtikrinti svarbių objektų apsaugos įstatymo nuostatos, kurios įpareigoja Duomenų valdytojus gauti asmenų sutikimą iš tikrinamo asmens, turi būti keičiamos, atsisakant rinkti sutikimus iš asmenų, nurodant, kad asmuo privalo būti informuojamas apie jo patikrinimą, kuris atliekamas pagal

Duomenų valdytojai taikomą teisinę prievolę, kurią ir reikėtų numatyti minėtame įstatyme, taip užtikrinant visuotinio gėrio viršenybę.

IMPROVING PERSONNEL RELIABILITY CHECKS THROUGH THE HARMONIZATION OF NATIONAL AND EU LEGISLATION

Žaneta Navickienė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Artūras Kinkevičius

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *Since 1 January 2022, the new Law on the Prevention of Corruption of the Republic of Lithuania (hereinafter – the Law on the Prevention of Corruption) entered into force, which obliged the public sector to be even more responsible for ensuring transparent activities and applying anti-corruption measures. In addition, ensuring national security is an integral part of the implementation of the provisions of the mentioned law. However, it is obvious that there is a lack of a unified approach to the need to review and harmonize the provisions of both laws: the Law on the Prevention of Corruption and the Law on the Protection of Important Objects for Ensuring National Security of the Republic of Lithuania (hereinafter – the Law on the Protection of Important Objects for Ensuring National Security), which are united by certain concepts and procedures.*

The purpose of the study is to evaluate legal regulation of the features of the personnel reliability check in the implementation of the Law on the Prevention of Corruption and The Law on the Protection of Important Objects for Ensuring National Security. In realizing the research goal, three main tasks were set:

- 1. To define and harmonize the concept of ensuring the reliability of personnel when comparing the provisions governing the reliability of the personnel of the laws mentioned above.*
- 2. To evaluate the deadlines for submitting information about the inspected person established by provisions of mentioned laws.*
- 3. To assess whether the personal data protection provisions applied in the personnel reliability verification procedures regulating the mentioned laws comply with the GDPR.*

When evaluating the provisions of both legal acts, the personnel reliability check was analysed in two main dimensions: firstly, the harmonization of concepts established in different legal acts; secondly, the terms during which information about the verified candidate is provided. During the research, it was identified that the provisions

of the laws are not harmonized in themselves: different concepts are used to define the personnel reliability check (personnel due diligence), and the terms of the reliability check are not balanced. Furthermore, the provisions of the Law on the Protection of Important Objects for Ensuring National Security must be amended by refusing to collect consent from individuals, stating that the person must be informed about their verification, which is carried out in accordance with the legal obligation applicable to the Data Controller, which should be provided for in the law mentioned above.

Therefore, proposals for improving the provisions of the law are presented. After conducting a comparative assessment of the content of the personnel reliability check, the synchronization of relevant concepts provided for in the aforementioned laws is proposed. Secondly, when evaluating the different deadlines for submitting information about the verified candidate, it is suggested to balance them in order to make it possible to make the final decision on the candidate's employment more efficiently. Thirdly, when comparing the targeted provisions of the above-mentioned laws regulating the protection of personal data, the established justification of the different regulations is missing. Therefore, suggestions are made on how to harmonize the provisions for ensuring the protection of personal data in the laws mentioned above, so that they meet the requirements of the GDPR – the candidate's consent to verification should not be taken, but the obligation to perform such a verification must be established, thus ensuring the supremacy of the universal good.

Keywords: corruption prevention, due diligence, ensuring the reliability of personnel, national security, data protection, GDPR, personnel reliability check.

Žaneta Navickienė, Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo akademijos Statutinio ugdymo instituto profesorė, socialinių mokslų (teisė) daktarė. Mokslinių tyrimų kryptys: atsparumas korupcijai, ikiteisminio tyrimo veiklos organizavimas, viešasis saugumas.

Artūras Kinkevičius, Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo akademijos Statutinio ugdymo instituto asistentas. Mokslinių tyrimų kryptys: asmens duomenų apsauga, atitiktis.

Žaneta Navickienė, professor at the Institute of Statutory Education at the Public Security Academy at Mykolas Romeris University, doctor of social sciences (Law). Research interests: resistant to corruption, organization of pre-trial investigation, public security.

Artūras Kinkevičius, teaching assistant at the Institute of Statutory Education at the Public Security Academy at Mykolas Romeris University. Research interests: personal data protection, compliance.

TEISMŲ PRAKTIKOS FORMAVIMO PROBLEMOS TAIKANT LAIKINĄSIAIS APSAUGOS PRIEMONES CIVILINIAME PROCESSE

Artur Doržinkevič

Mykolas Romeris universiteto Teisės mokyklos
Privatinės teisės institutas
Elektroninis paštas: ardorzinkevic@stud.mruni.eu

Pateikta 2023 m. vasario 15 d., parengta spaudai 2023 m. gegužės 12 d.

DOI: 10.13165/JUR-23-30-1-06

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjamos teismų praktikos formavimo problemos taikant laikinąsias apsaugos priemones civiliniame procese. Atsižvelgiant į teismo precedentų formavimo taisykles vertinama, kaip teismo precedentai yra formuojami taikant laikinųjų apsaugos priemonių institutą. Straipsnyje atkreipiamas dėmesys į dabartinės teismų instancinės sistemos ypatumus formuojant teismų praktiką dėl laikinųjų apsaugos priemonių. Pabrėžiama, kad šiuo metu Lietuvos teisinėje sistemoje nėra vienos institucijos, formuojančios galutinę teismų praktiką laikinųjų apsaugos priemonių klausimais, o tam tikrais klausimais teismų praktika išsiskiria. Straipsnyje taip pat analizuojama kasacinio teismo teisė teikti išaiškinimus dėl laikinųjų apsaugos priemonių. Autorius pateikia siūlymus kaip galima būtų spręsti nevienodos teismų praktikos formavimo problemas.

Reikšminiai žodžiai: laikinosios apsaugos priemonės, teismų praktikos formavimas, teismo precedentas, kasacija.

Įvadas

Teismo precedentas yra vienas iš teisės šaltinių, kuris paprastai priskiriamas bendrosios teisės tradicijos valstybėms. „Maždaug nuo XX a. vidurio išryškėjo šių dviejų tradicijų suartėjimo tendencija, kurios vienas iš požymių – norminio akto (įstatymo plačiąja prasme) lyginamojo svorio padidėjimas anglosaksų šalyse ir laipsniškas teismo precedento reikšmės išaugimas kontinentinės tradicijos kraštuose“¹. Ne išimtis ir Lietuvos teisinė sistema. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2006–2007 m. sprendimuose yra „suformulavęs oficialią konstitucinę teismo precedento doktriną, pagal kurią teismai, priimdami sprendimus atitinkamų kategorijų bylose, yra saistomi savo pačių sukurtų precedentų – sprendimų analogiškose bylose“².

Laikiniųjų apsaugos priemonių institutas skirtas užtikrinti būsimo teismo sprendimo įvykdymą. Tačiau šis institutas bus efektyvus ir veiksmingas tik tuo atveju, jeigu teismų praktika, aiškinanti šio instituto normas, bus aiškiai formuojama ir prognozuojama. Pagal šiuo metu esantį reglamentavimą, laikinąsias apsaugos priemones gali taikyti bet kuris teismas, kurio žinioje yra byla iš esmės (Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso³ (toliau – CPK) 147 straipsnio 2 dalis). Tai lemia, kad su šiuo institutu gali susidurti kiekvienas bendrosios kompetencijos teismas. Pagal dabartinį teisinį reglamentavimą, teismo nutartys dėl laikiniųjų apsaugos priemonių kasacine tvarka nėra skundžiamos (CPK 151 straipsnio 2 dalis). Atitinkamai, kyla teorinė ir praktinė problema: kuris teismas ir kuria apimtimi formuoja teismų praktiką laikiniųjų apsaugos priemonių kontekste. Ar ši funkcija priskiriama Lietuvos Aukščiausiajam Teismui, nepaisant to, kad kasacija dėl laikiniųjų apsaugos priemonių negalima, nors kasacinis teismas gali ne tik teikti išaiškinimus šioje srityje⁴, bet ir pats taikyti laikinąsias apsaugos priemones? Galbūt, atsižvelgiant į minėtą draudimą skusti nutartis dėl laikiniųjų apsaugos priemonių kasacine tvarka, ši funkcija priskiriama Lietuvos apeliacinio teismo kompetencijai? Kita vertus, Lietuvos apeliacinis teismas neturi jurisdikcijos tam tikrais laikiniųjų apsaugos priemonių

1 Egidijus Kūris, „Teismo precedentas kaip teisės šaltinis Lietuvoje: oficiali konstitucinė doktrina, teisinio mąstymo stereotipai ir kontrargumentai“, *Jurisprudencija* 116, 2 (2009): 133, <https://ojs.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/view/1566>.

2 *Ibid.*, 131.

3 „Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinio proceso kodeksas“, *Valstybės žinios*, 2002-04-06, Nr. 36-1340.

4 Nors kasacinis teismas nenagrinėja kasacinių skundų dėl laikiniųjų apsaugos priemonių taikymo, tačiau kasacinis teismas gali formuoti teismų praktiką laikiniųjų apsaugos priemonių taikymo klausimais. Pavyzdžiui, kasacinis teismas nagrinėja bylas dėl apeliacinio proceso nutraukimo byloje dėl laikiniųjų apsaugos priemonių taikymo ir pateikia šiam institutui aktualius išaiškinimus (žr. pvz. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. balandžio 6 d. nutartį civilinėje byloje Nr. e3K-3-82-313/2022. LITEKO, žiūrėta 2023 m. kovo 9 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiska/tekstas.aspx?id=33e0057b-3cd0-4aa3-a211-5bf068618957>).

klausimais (pavyzdžiui, taikant laikinąsias apsaugos priemones šeimos byloje). Ar tai reiškia, kad tam tikrais laikinųjų apsaugos priemonių klausimais galutinė teismų praktika yra formuojama penkių apygardos teismų? Pažymėtina, kad teismų praktikos formavimo problematika buvo Lietuvos teisinėje sistemoje XX a. pabaigoje, kai Lietuvoje veikė net aštuonios institucijos, vykdančios kasacijos funkciją⁵.

Šio straipsnio tikslas – atskleisti vienodos teismų praktikos užtikrinimo problema taikant laikinąsias apsaugos priemones civiliniame procese. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad šiame tyrime nėra siekiama išnagrinėti to, kaip turėtų būti taikomos laikinosios apsaugos priemonės, t. y. laikinosios apsaugos priemonių taikymo sąlygos, tačiau norima atskleisti teismų praktikos formavimo problemas atsižvelgiant į teismų instancinės sistemos ypatumus. Atitinkamai, šio darbo objektas – vienodos teismų praktikos užtikrinimas taikant laikinąsias apsaugos priemones civiliniame procese. Tyrimo tikslui įgyvendinti iškelti tokie uždaviniai: a) įvertinti, ar teismo nutartims dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikytinos Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje suformuotos teismo precedento taisyklės; b) atsižvelgiant į teismų instancinę sistemą, atskleisti teismų praktikos formavimo problematiką taikant laikinąsias apsaugos priemones civiliniame procese; c) įvertinti kasacinio teismo vaidmenį formuojant teismų praktiką dėl laikinųjų apsaugos priemonių civiliniame procese.

Tyrimo aktualumą ir originalumą pagrindžia tai, kad Lietuvos teisės doktrinoje laikinųjų apsaugos priemonių institutas nėra išsamiai ištyrinėtas⁶, o teismo precedentų formavimo problematika nėra nagrinėta. Minėti teoriniai teismų praktikos formavimo klausimai yra ypač svarbūs ir teismų praktikoje, siekiant teisingo laikinųjų apsaugos priemonių taikymo. Kaip bus nurodoma toliau šiame tyrime, tam tikri klausimai apygardos teismų lygmenyje sprendžiami skirtingai. Taip pat išsiskiria ir Lietuvos apeliacinio teismo ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika tam tikrais laikinųjų apsaugos priemonių klausimais. Taigi, egzistuoja poreikis ištirti teismų praktikos formavimo problemas.

5 Valentinus Mikelėnas, *Civilinis procesas. Pirmoji dalis*, Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas (Vilnius: Justitia, 1997), 42.

6 Neminint bendro pobūdžio civilinio proceso vadovėlių, kuriuose yra nagrinėtas laikinųjų apsaugos priemonių institutas, tam tikrus tyrimus šioje srityje yra atlikę A. Doržinkevič (Artur Doržinkevič, „Proporcingumo principas ir šį principą įgyvendinančių priemonių klasifikavimas laikinųjų apsaugos priemonių kontekste“, *Teisė* 123 (2022): 85–97, <https://doi.org/10.15388/Teise.2022.123.6.>), V. Pajeda (Vaidas Pajeda, „Laikinųjų apsaugos priemonių taikymo intelektualinės nuosavybės apsaugos byloje ypatumai“, *Jurisprudencija* 11, 101 (2007): 66–73, <https://ojs.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/view/2658.>), D. Soloveičikas (Deividas Soloveičikas, „Efektyvumo principas ir laikinosios apsaugos priemonės bei žalos atlyginimas kaip tiekėjų teisių gynimo priemonės vykdančios viešuosius pirkimus“, *Teisė* 70, (2009): 67–85, <https://doi.org/10.15388/Teise.2009.0.310>), N. Kaminskienė (Natalija Kaminskienė, „Application of Interim Measures in International Arbitration: The Lithuanian Approach“, *Jurisprudencija* 1, 119 (2010): 243–60) ir kiti autoriai, tačiau dauguma tyrimų yra atlikti tik tam tikroje srityje (pvz., tyrinėjant arbitražo specifiką) arba tam tikru aspektu (pvz., siejant su proporcingumo principu), kuri nėra susijusi su nagrinėjamosiomis problemomis.

Tyrimui esminės reikšmės turėjo CPK reglamentavimas, kuriame įtvirtintas laikinųjų apsaugos priemonių institutas. Šiame darbe remiamasi Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija, kurioje suformuoti išaiškinimai dėl teismo precedento formavimo Lietuvos teisinėje sistemoje. Taip pat svarbūs dr. J. Baltrimo⁷, prof. habil. dr. V. Mikelėno⁸ ir D. Mikelėnienės⁹, prof. dr. (HP) E. Kūrio¹⁰ nacionaliniai tyrimai, susiję su teismo precedentų taikymu Lietuvos teisėje. Straipsnyje taip pat naudojamas užsienio teisės doktrinoje atliktas lyginamasis tyrimas, susijęs su teismo precedentų aiškinimu¹¹. Tyrime taikomi įprasti tokiems tyrimams sisteminis, loginis, apibendrinamasis metodai. Sisteminis metodas pasitelktas aiškinant teismų praktikos formavimo ypatumus, atsižvelgiant į teismų instancinės sistemą, t. y. sistemaiškai vertinama apygardos teismų, Lietuvos apeliacinio teismo ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisė formuoti teismo precedentes įvairiais laikinųjų apsaugos priemonių klausimais. Loginis ir apibendrinamasis teisės aiškinimo metodai taikomi darant apibendrinamąsias išvadas ir teikiant siūlymus dėl teismų praktikos vienodinimo galimybių.

1. Teismo precedentas taikant laikinąsias apsaugos priemones civiliniame procese

Pirmą kartą oficiali konstitucinė teismo precedento doktrina buvo suformuluota Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarime, tačiau ši doktrina buvo plėtojama vėlesniuose nutarimuose¹². Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra išaiškinęs, kad „konstitucinis teisinės valstybės principas suponuoja jurisprudencijos tęstinumą. Konstitucijoje įtvirtinta bendrosios kompetencijos teismų instancinė sistema turi funkcionuoti taip, kad būtų sudarytos prielaidos formuoti vienodai (nuosekliai, neprieštingai) bendrosios kompetencijos teismų praktikai“¹³.

Nors nekyla abejonių, kad teismo precedento taisyklės taikomos teismo sprendimams, kuriais ginčas išsprendžiamas iš esmės, tačiau teismų praktikoje yra kilę klau-

---

7 Johanas Baltrimas, „Teismo precedentas: autoritetas ir veikimas“ (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2016), https://www.tf.vu.lt/wp-content/uploads/2017/08/2017-08-17_DS_disertacija_Baltrimas.pdf.

8 Mikelėnas, *supra note*, 5.

9 Dalia Mikelėnienė ir Valentinas Mikelėnas, *Teismo procesas: teisės aiškinimo ir taikymo aspektai* (Vilnius: Justitia, 1999).

10 Kūris, *supra note*, 1.

11 Donald Neil MacCormick ir Robert S. Summers, *Interpreting Precedents: A Comparative Study, Applied Legal Philosophy* (Aldershot: Ashgate/Dartmouth, 1997).

12 Kūris, *supra note*, 1: 133.

13 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 24 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 111-4549.

simų dėl to, ar teismo precedento taisyklės yra taikytinos laikinųjų apsaugos priemonių institutui. Pavyzdžiui, Vilniaus apygardos teismo praktikoje nurodoma, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija dėl teismo precedentų neturi įtakos sprendžiant atskirus procesinius klausimus, o ypač klausimą dėl laikinųjų apsaugos priemonių, kuris turi būti vertinamas individualiai, pagal konkrečios bylos aplinkybes¹⁴. Manytina, kad tokio vertinimo laikomasi dar ir todėl, kad laikinųjų apsaugos priemonių institutas yra procesinis (tarpinis) institutas, kuriuo nesprenžiamas ginčas iš esmės. Todėl būtina aptarti, ar laikinųjų apsaugos priemonių taikymo klausimams gali būti taikomos Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo suformuotos precedentų taisyklės.

Pirma, vienodos teismų praktikos užtikrinimas yra svarbus nepriklausomai nuo to, ar teisė taikoma tarpinėms procesinio pobūdžio nutartims, ar galutiniam teismo procesiniam sprendimui, kuriuo sprendžiamas ginčas iš esmės. Sutiktina su užsienio teisės doktrinoje pateikta nuomone, kad sąvoka „precedentas“ kartais suprantama skirtingai. Visų pirma, ji vartojama be tolesnio mąstymo ar analizės tariai svarbiems ankstesniems sprendimams. Antra, „precedentas“ vartojamas kaip konkretaus sprendimo, kuris turi tam tikrą reikšmę, rezultato aprašymas. Trečia, šis terminas vartojamas norint išreikšti platesnę taisyklę, kad sprendimas konkrečioje byloje yra tariamai pakartojamas arba iliustruojamas¹⁵. Būtent trečioji prasmė ir yra teismo precedento sąvoka, suformuota Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje: „Teismai turi vadovautis tokia **atitinkamų teisės nuostatų (normų, principų) turinio**, taip pat šių teisės nuostatų taikymo samprata, kokia buvo suformuota ir kokia buvo vadovaujama taikant tas nuostatas (normas, principus) ankstesnėse bylose, inter alia anksčiau sprendžiant analogiškas bylas.“¹⁶ Todėl teisės nuostatų vienodumas turi būti užtikrinamas sprendžiant įvairias bylas, įskaitant bylas dėl procesinių (tarpinių) nutarčių. Pažymėtina, kad kasacinis teismas formuoja teismo precedentes (teisės normų taikymo taisyklės konkrečiose faktinėse situacijose) dėl procesinių (tarpinių) nutarčių, kuriais nesprenžiamas ginčas iš esmės, pavyzdžiui, dėl įrodymų išreikalavimo (CPK 199 straipsnis)¹⁷, teisėjų nušalinimo (CPK 69 straipsnis)¹⁸, teismo baudų skyrimo (CPK 106 straipsnis)¹⁹ ir kt. Kalbant

14 „Vilniaus apygardos teismo 2009 m. gruodžio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-1331-302/2009“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. vasario 9 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiska/tekstas.aspx?id=484b5e5e-b01d-4ade-8d41-da463b8a55b7>.

15 MacCormick ir Summers, *supra note*, 11: 503.

16 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 36-1292.

17 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. birželio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-245-378/2018“, Infoplex, žiūrėta 2023 m. kovo 9 d., <https://www.infolex.lt/tp/1604474>.

18 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. rugsėjo 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-342-915/2017“, Infoplex, žiūrėta 2023 m. kovo 9 d., <https://www.infolex.lt/tp/1523718>.

19 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. balandžio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-93-1075/2022“, Infoplex, žiūrėta 2023 m. kovo 9 d., <https://www.infolex.lt/tp/2076082>.

apie laikinųjų apsaugos priemonių institutą, akivaizdu, kad šis institutas taip pat yra susijęs su teisės taikymu²⁰, be to, su šiuo klausimu potencialiai gali susidurti kiekvienas bendrosios teismų kompetencijos teismas (CPK 147 straipsnio 2 dalis). Taigi, laikinųjų apsaugos priemonių klausimams taikytinos teisės nuostatos turi būti aiškinamos vienodai visoje teisės sistemoje, todėl šiam institutui taikomos teismo precedentų taisyklės.

Antra, sutiktina su argumentu, kad laikinųjų apsaugos priemonių taikymo klausimas yra vertinamas individualiai, pagal konkrečios bylos aplinkybes. Laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlygos, t. y. preliminarus ieškinio pagrįstumas ir grėsmė teismo sprendimo įvykdymui yra subjektyvaus vertinimo sąlygos, kurios suteikia teismui diskreiją kiekvienu atskiru atveju nustatyti, ar jos iš tikrųjų egzistuoja. Tačiau vien ši aplinkybė nelemia precedentų taisyklių netaikymo. Manytina, kad teismo precedentai neturi būti „absoliutinami“, jie nepanaikina įstatyme numatytų laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlygų. Šiuo klausimu paminėtina teisės doktrinoje išsakyta mintis, kad bent dalis teisininkų teismo precedento reikšmę supranta kaip „teismo precedento iškėlimą virš įstatymo“, nors teismo precedentas ne pakeičia įstatymą, o su juo koegzistuoja ir jį papildo²¹. Laikinųjų apsaugos priemonių taikymo klausimas, kaip ir bet kuris kitas teisės taikymo klausimas, visada taikomas individualiai pagal konkrečios bylos aplinkybes. „Precedento galią turi tik tokie ankstesni teismų sprendimai, kurie buvo sukurti analogiškose bylose, t. y. precedentas taikomas tik tose bylose, kurių **faktinės aplinkybės yra tapačios arba labai panašios į tos bylos**, kurioje buvo sukurtas precedentas, faktines aplinkybes ir kurioms turi būti taikoma ta pati teisė, kaip toje byloje, kurioje buvo sukurtas precedentas“²². Todėl tuo atveju, jeigu bylų faktinės aplinkybės nėra analogiškos arba labai panašios, teismo precedentas paprasčiausiai nėra taikytinas, tačiau tai nereiškia, kad jis nėra suformuotas ar jis *per se* netaikomas laikinųjų apsaugos priemonių institutui.

20 Tai, be kita ko, patvirtina ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo priimti išaiškinimai, kuriais teikiami išaiškinimai laikinųjų apsaugos priemonių taikymo klausimais. Pavyzdžiui, kasacinis teismas yra sprendęs dėl laikinųjų apsaugos priemonių tikslo ir jų proporcingumo pripažįstant ir leidžiant vykdyti arbitražo sprendimą dėl laikinųjų apsaugos priemonių („Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. sausio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-146/2002“, Infollex, žiūrėta 2023 m. vasario 9 d., <https://www.infollex.lt/tp/9632>), dėl turto arešto ir įrašo viešame registre dėl nuosavybės perleidimo draudimo kaip laikinųjų apsaugos priemonių („Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. gruodžio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-678-2013“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. vasario 9 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiaska/tekstas.aspx?id=160fec1c-d080-4038-a902-11e39b132f98>), dėl jūrų laivo arešto kaip laikinosios apsaugos priemonės („Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. vasario 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-20/2010“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. vasario 9 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiaska/tekstas.aspx?id=62e3cd72-71fc-4c03-911f-c61fb2fe1ba9>), dėl trečiojo asmens teisės paduoti skundą dėl laikinosios apsaugos priemonės, kai asmuo nėra dalyvaujantis byloje asmuo („Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. gegužės 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-175/2007“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. vasario 9 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiaska/tekstas.aspx?id=302a1a75-2b35-4694-b209-9ac4e9db4453>), ir kitų klausimų.

21 Kūris, *supra note*, 1: 136, 139.

22 *Ibid.*, 143.

Galiausiai, jeigu laikytumėmės nuomonės, kad laikinųjų apsaugos priemonių institutui netaikytinos precedentų taisyklės, tada būtų sudaromos prielaidos atsirasti nesuderinamumui ir nenuoseklumui teismų praktikoje, „ne tik teismų jurisprudencija tampa mažiau prognozuojama, bet ir duodama pagrindo kilti abejonoms, ar atitinkami bendrosios kompetencijos teismai, priimdami tuos sprendimus, nebuvo šališki, ar tie sprendimai nebuvo kitais atžvilgiais subjektyvūs“²³. „Iš Konstitucijos kylančios maksimos, kad tokios pat (analogiškos) bylos turi būti sprendžiamos taip pat, nepaisymas reikštų ir Konstitucijos nuostatų dėl teisingumo vykdymo, konstitucinių teisinės valstybės, teisingumo, asmenų lygybės teismui principų, kitų konstitucinių principų nepaisymą“²⁴. Taigi, teismo precedentų ir jų formavimo taisyklių turi būti paisoma taikant laikinąsias apsaugos priemones.

2. Teismų instancinės sistemos ypatumai formuojant teismų praktiką taikant laikinąsias apsaugos priemones

Pripažįstama, kad kiekvienoje teisinėje sistemoje, teismų instancinė struktūra (jos organizavimas) daro įtaką teismo precedentų taikymui²⁵. CPK 151 straipsnio 2 dalis numato, kad „teismo nutartys dėl laikinųjų apsaugos priemonių neskundžiamos kasacine tvarka“. Atsižvelgiant į teismų instancinės sistemos ypatumus, Lietuvos apeliacinis teismas turėtų būti laikomas teismu, kuris formuoja teismų praktiką laikinųjų apsaugos priemonių klausimais. Toks požiūris, be kita ko, atitinka ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudenciją, kurioje nurodoma, kad „bendrosios kompetencijos teismų praktikos koregavimą (nukrypimą nuo teismus ligi tol sausčiusių ankstesnių precedentų ir naujų precedentų kūrimą) pagal savo kompetenciją turi užtikrinti atitinkamai **Lietuvos apeliacinis teismas** ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas“²⁶. Nors, atrodytų, teisinga laikyti, kad Lietuvos apeliacinis teismas formuoja galutinę teismų praktiką taikant laikinųjų apsaugos priemonių taikymo klausimais, tačiau būtina atkreipti dėmesį į kelis aspektus.

Pirma, Lietuvos apeliacinis teismas gali formuoti teismų praktiką tik tokio pobūdžio bylose, kurios priskirtinos šio teismo kompetencijai. Pavyzdžiui, šeimos bylos nėra priskiriamos Lietuvos apeliacinio teismo kompetencijai, todėl šiose bylose teismų praktika formuojama apygardos teismų, kurie nagrinėja laikinųjų apsaugos priemonių taikymo klausimus apeliacine tvarka. Kadangi teismo precedentas taikomas tik tose bylose, kurių faktinės aplinkybės yra tapачios arba labai panašios į tos bylos, kurioje buvo sukurtas precedentas, faktines aplinkybes, svarstyтина, ar Lietuvos ape-

23 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 36-1292.

24 *Ibid.*

25 MacCormick ir Summers, *supra note*, 11: 437.

26 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 36-1292.

liacinio teismo praktikoje suformuoti išaiškinimai gali būti tiesiogiai laikomi teismo precedentais bylose, kurios nėra priskiriamos šio teismo kompetencijai. Pavyzdžiui, teismų praktikoje galima rasti pavyzdžių, kai apygardos teismai nesivadovauja Lietuvos apeliacinio teismo nutartimi motyvuojant skirtingų faktinių aplinkybių buvimu²⁷.

Antra, įstatymų leidėjas, įtvirtindamas laikinųjų apsaugos priemonių rūšis, neišskiria ir nenurodo, kokios rūšies laikinosios apsaugos priemonės turėtų būti taikomos atitinkamos kategorijos civilinėse bylose, todėl sprendžiamas, kad įvairios laikinųjų apsaugos priemonių rūšys gali būti taikomos skirtingų kategorijų bylose. Pavyzdžiui, turto areštas gali būti taikomas daugumoje civilinių bylų, tačiau tai nereiškia, kad šios priemonės turėtų būti atsiestos nuo materialinio teisinio santykio ar bylos kategorijos. Nors Lietuvos apeliacinis teismas teikia išaiškinimus dėl turto arešto kaip priemonės užtikrinti būsimo teismo sprendimo įvykdymą, tačiau kyla klausimas, ar ši priemonė gali būti vienodai taikoma įvairiame kontekste (pavyzdžiui, palyginus šeimos bylų ir komercinių ginčų faktines aplinkybes). Pabrėžtina, kad tam tikro pobūdžio bylose, taikant laikinasias apsaugos priemones, atsižvelgiama į viešojo intereso buvimą²⁸, tačiau laikinųjų apsaugos priemonių taikymą visada lemia kumuliatyvių sąlygų buvimas, o ne vien viešojo intereso identifikavimas. Taigi, rėmimasis teismo precedentais turėtų būti itin kruopštus, be to, turi būti atsižvelgiama ne vien į taikytinos laikinosios apsaugos priemonės rūšį, bet ir bylų kategoriją, kurioje suformuotas precedentas.

Trečia, bylose, kurių Lietuvos apeliacinio teismas nenagrinėja apeliacine tvarka, šiuo metu teismų praktika formuojama net penkių apygardos teismų, kurie yra galutinės instancijos teismai dėl apylinkės teismo nutarčių dėl laikinųjų apsaugos priemonių. Taip yra todėl, kad apygardos teismo, kaip apeliacinės instancijos teismo, nutartys, kuriomis atliekamas apylinkės teismo nutarčių dėl laikinųjų apsaugos priemonių teisėtumo patikrinimas, nėra skundžiamos kasacine tvarka (CPK 151 straipsnio 2 dalis). Doktrinoje nurodyta, kad vienoda teismų praktika valstybėje gali būti formuojama tik šią funkciją vykdant vienai institucijai²⁹, o ne kelioms. Akivaizdu, kad teismų praktiką formuojant penkioms institucijoms, susiduriama su vienodos teismų praktikos užtikrinimo problemomis.

Galima kelti klausimą, ar apygardos teismas gali būti laikomas teismo precedentą formuojančia institucija, nes Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje išaiškinta, kad bendrosios kompetencijos teismų praktikos ko-

27 „Vilniaus apygardos teismo 2011 m. vasario 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-15-516/2011“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. vasario 9 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=6cf688d1-871b-4815-b151-24548fa052f8>.

28 Pavyzdžiui, viešųjų pirkimų bylose („Lietuvos apeliacinio teismo 2018 m. sausio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-337-302/2018“, Infolex, žiūrėta 2023 m. vasario 15 d., <https://www.infolex.lt/tp/1566801#>).

29 Mikelėnas, *supra note*, 5: 42.

regavimą turi užtikrinti Lietuvos apeliacinis teismas ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas³⁰. Teisės doktrinoje pagrįstai nurodoma, kad „Lietuvos apeliacinio teismo funkcijos yra tokios pačios kaip ir apygardos teismų (išskyrus tai, kad jame nėra nagrinėjamos bylos pirmąja instancija) ir kuris net neturi kompetencijos būti apeliacine instancija dėl visų pirmosios instancijos teismo sprendimų“³¹. Atsižvelgiant į tai, kad apygardos teismo ir Lietuvos apeliacinio teismo kompetencija iš esmės sutampa, doktrinoje keliamas klausimas: „Kodėl apygardos teismams nėra suteikta teisė kurti precedentų?“³². Užduotas klausimas priverčia susimąstyti, ypač turint omenyje laikinųjų apsaugos priemonių institutą. Tuo atveju, jeigu būtų laikomasi pozicijos, kad apygardos teismai neformuoja teismo precedentų, būtų prieita prie aiškinimo, kad apylinkės teismams taikant laikinąsias apsaugos priemones, nebūtina vadovautis apygardos teismų, kurie šiuos klausimus nagrinėja kaip apeliacinė (ir galutinė) instancija, praktika. Toks aiškinimas vertintinas kritiškai, kadangi apylinkės teismams sprendžiant laikinųjų apsaugos priemonių klausimą, panašių faktinių aplinkybių konteksto ne visada randama Lietuvos apeliacinio teismo praktikoje, nes šis teismas nenagrinėja apylinkės teismų nutarčių dėl laikinųjų apsaugos priemonių apeliacine tvarka. Atsakymas taip pat nepateikiamas Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje, nes kasacija dėl laikinųjų apsaugos priemonių negalima. Autoriaus nuomone, atsižvelgiant į tai, kad apygardos teismai kaip apeliacinės instancijos teismai yra galutinės instancijos dėl apylinkės teismų taikomų laikinųjų apsaugos priemonių, apygardos teismų praktika minėtais klausimais turi precedentinę galią apylinkės teismams.

Turint omenyje apygardos teismų teisę formuoti teismų praktiką šiais klausimais, svarbu paminėti dvejopą teismo precedento poveikį: vertikalųjį, pagal kurį teismo precedentas yra privalomas žemesniems teismams (šiuo atveju – apylinkės teismams); ir horizontalųjį, pagal kurį teismo precedentas yra privalomas ir pačiam teismo precedentą suformulavusiam teismui (*stare decisis* principas)³³.

Vertikalusis teismo precedento poveikis įpareigoja apylinkės teismą vadovautis aukštesnės pakopos teismo suformuota teismų praktika. Tačiau kyla klausimas, ar apylinkės teismui privalomas kitos teritorijos apygardos teismo pateiktas išaiškinimas? Atkreiptinas dėmesys į tai, kad apygardos teismų kompetencija laikinųjų apsaugos priemonių klausimais skiriasi tik teritorinės jurisdikcijos aspektu, todėl apylinkės teismas turėtų vadovautis aukštesnės instancijos teismo precedentu. Lietuvos teisės doktrinoje ši situacija yra nagrinėta tik aptariant apygardos teismų, kaip negalutinės instancijos teismų, suformuotus precedentus apylinkės teismams ir pažymėta,

30 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 36-1292.

31 Vytautas Nekrošius, „Kai kurie civilinio proceso teisės klausimai Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo doktrinoje“, *Teisė* 63 (2007): 79.

32 *Ibid.*

33 Mikėlienienė ir Mikėlėnas, *supra note*, 9: 213.

kad reikėtų neteikti tvirto autoriteto negalutinės instancijos teismo precedentams, o ieškoti atsakymo, kuris yra teisingas ir sutaptų su aukščiausios pakopos teismo pozicija šioje ar artimiausiose būsimose bylose³⁴. Tačiau, kalbant apie laikinųjų apsaugos priemonių klausimą, reikia turėti omenyje, kad apygardos teismai, sprenddami peržiūrėdami nutartis apeliacine tvarka, formuoja galutinę teismų praktiką tam tikrais teisės klausimais (CPK 151 straipsnio 2 dalis). Tokių teismų nutarčių reikšmė yra didesnė, o apylinkės teismai turėtų vadovautis kitų apygardos teismų suformuotais precedentais analogiškose bylose.

Taip pat keltinas klausimas, ar vieno apygardos teismo suformuotas išaiškinimas laikinųjų apsaugos priemonių klausimais gali būti privalomas kitos teritorijos, tačiau tos pačios pakopos, apygardos teismui. Tokia problema yra ne tik teorinė, bet ir praktinė, kadangi teismų praktikos analizė atskleidžia, kad su tuo susiduriama. Pavyzdžiui, vienoje byloje ieškovė pareiškė reikalavimą panaikinti Vilniaus miesto savivaldybės administracijos direktoriaus pavaduotojo įsakymą, o šio reikalavimo užtikrinimui prašė taikyti laikinąją apsaugos priemonę – sustabdyti minėto įsakymo galiojimą. Vienas iš ieškovės argumentų buvo tas, kad Klaipėdos apygardos teismas yra suformavęs tokį precedentą analogiškoje byloje. O atsakovė argumentavo, kad Vilniaus apygardos teismo praktika yra priešinga. Vilniaus apygardos teismas palaikė atsakovės poziciją ir nurodė, kad, pritaikius ieškovės prašomas laikinąsias apsaugos priemones, būtų nukrypta nuo Vilniaus apygardos teismo suformuotos praktikos, sprendžiant laikinųjų apsaugos priemonių taikymo klausimą panašiose bylose³⁵. Su tokia situacija susidurta ir kitose bylose³⁶. Taigi, praktikoje pasitaiko atvejų, kai skirtingose Lietuvos teritorijose nevienodai sprendžiami iš esmės panašūs teisiniai klausimai. Atsakant į klausimą, ar vienam apygardos teismui yra privalomas kitos apygardos teismo precedentas, autoriaus nuomone, tokiems atvejams horizontalusis teismo precedento poveikis nėra taikytinas, nes tai yra skirtingo teis-

34 Baltrimas, *supra note*, 7: 95. precedent is either disregarded or followed too strictly. Ignoring judicial precedents undermines principles of equality, legal certainty and many others. Too strict adherence to precedents may cause their application in situations, where solution, provided by the precedent, may not be the best. Dissertation consists of two main parts: the first includes analysis on the concept of judicial precedent's authority, as well as reasons for and against it. The second part deals with instruments for optimal protection of judicial precedent's prerequisites (among others, models on reasoning with precedents; criteria, used to solve questions of following or departure from precedents; principles on determination of the moment when precedents come into force

35 „Vilniaus apygardos teismo 2022 m. kovo 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2S-694-562/2022“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. vasario 9 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=34decf27-3382-47a7-a06e-5fa433404b94>.

36 Pavyzdžiui, Vilniaus apygardos teismo civilinėje byloje Nr. e2S-682-934/2022 (LITEKO, žiūrėta 2023 m. vasario 9 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=54d3f0c8-1d7d-45df-bd97-c09734b47b9d>). Šioje byloje Vilniaus apygardos teismas nesivadovavo Klaipėdos apygardos teismo suformuotu precedentu motyvuodamas tuo, kad Vilniaus apygardos teismo 2022 m. sausio 20 d. nutartimi civilinėje byloje Nr. e2S-245-392/2022 suformuotas išaiškinimas yra aktualesnis ir naujesnis. Kita vertus, Vilniaus apygardos teismas civilinėse bylose Nr. e2S-638-577/2022 ir e2S-530-864/2022 motyvavo, kad bylą *ratio decidendi* skiriasi nuo Klaipėdos apygardos teismo suformuoto precedento.

mo suformuotas išaiškinimas³⁷. Užsienio teisės doktrinoje taip pat nurodoma, kad tame pačiame lygmenyje esančio teismo precedentas gali būti cituojamas, tačiau jis pateikiamas kaip pagalbinis argumentas arba pavyzdys (angl. to *provide further support or to be illustrative*)³⁸. Esant dabartiniam teisiniam reguliavimui, pagal kurią galutinė teismų praktika gali būti formuojama penkiuose apygardos teismuose, be abejonės, susiduriama su teismų praktikos nevienodumu. Tokia situacija yra ydinga ir nesuteikia teisinio aiškumo.

Apibendrinant teigtina, kad dabartinė teismų instancinė sistema ir laikinųjų apsaugos priemonių apskundimo reglamentavimas lemia tai, kad galutinė teismų praktika dėl laikinųjų apsaugos priemonių klausimų yra formuojama skirtingų teismų, todėl sunku užtikrinti vienodą laikinųjų apsaugos priemonių taikymą teisinėje sistemoje.

3. Kasacinio teismo vaidmuo formuojant praktiką taikant laikinąsias apsaugos priemones

3.1. CPK 151 straipsnio 2 dalyje įtvirtinto draudimo vertinimas

Kasacinio teismo vaidmuo formuojant teismų praktiką nagrinėjamu atveju turėtų būti vertinama atsižvelgiant į CPK 151 straipsnio 2 dalyje numatytą draudimą teikti kasacinį skundą dėl laikinųjų apsaugos priemonių. Bendrąja prasme galima teigti, kad draudimas dėl laikinųjų apsaugos priemonių yra numatytas todėl, kad kasacija yra skirta užtikrinti viešąjį interesą (teismų praktikos formavimą), o ne privatųjį interesą (asmens teisių apsaugą taikant laikinąsias apsaugos priemones). Galima būtų paminėti du esminius argumentus, kurie pagrindžia, kad minėtas draudimas yra pagrįstas. Pirma, kasacinis teismas nesprendžia fakto klausimų (CPK 353 straipsnio 1 dalis), o laikinųjų apsaugos priemonių institutas yra glaudžiai susijęs su faktinių duomenų vertinimu. Siekiant tinkamai išspręsti šį klausimą, gali atsirasti poreikis nagrinėti naujus įrodymus ir vertinti naujai paaiškėjusias aplinkybes, kurių kasacinis teismas neturi teisės vertinti. Antra, draudimas teikti kasacinį skundą dėl laikinųjų apsaugos priemonių užtikrina operatyvumo ir efektyvumo principus, kurie būtini pareiškėjo interesų apsaugai taikant laikinąsias apsaugos priemones. Siekiant įgyvendinti operatyvumo ir efektyvumo principus laikinųjų apsaugos priemonių kontekste, CPK numato tam tikrus ypatumus šio instituto reglamentavime³⁹. Be to, bylos nagri-

37 Kalbant apie horizontalųjį veikimą, bendrosios kompetencijos teismai, priimdami sprendimus atitinkamų kategorijų bylose, yra saistomi savo pačių sukurtų precedentų – sprendimų analogiškose bylose („Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 24 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 111-4549).

38 MacCormick ir Summers, *supra note*, 11: 439.

39 Pavyzdžiui, laikinosios apsaugos priemonės pirmosios instancijos teisme gali būti taikomos atsakovui nepranešus, o klausimą dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo rašytinio proceso tvarka išsprendžia nedelsdamas, bet ne vėliau kaip per tris darbo dienas nuo prašymo gavimo dienos (CPK 147 straipsnio

nėjimo terminai kasacijoje neatitinka laikinųjų apsaugos priemonių instituto paskirties. Pagal CPK 356 straipsnio 1 dalį, kasacinė byla nagrinėjama pasibaigus kasacinio skundo padavimo terminui, t. y. praėjus trimis mėnesiams po apeliacinės instancijos teismo nutarties priėmimo. Draudimu kasacine tvarka skūsti laikinųjų apsaugos priemonių taikymo klausimus taip pat atsižvelgiama ir į kasacine tvarka nagrinėjamų bylų greitį⁴⁰. Akivaizdu, kad po beveik vienerių metų laikotarpio laikinųjų apsaugos priemonių aktualumas dažnu atveju bus išnykęs, o sprendimas, kurio įvykdymas buvo užtikrintas laikinųjų apsaugos priemonių forma, jau bus įvykdytas arba kitais būdais taps nebeaktualus. Tokiu atveju laikinųjų apsaugos priemonių paskirtis taptų objektyviai nebeįgyvendinama kasacijoje.

Tačiau galima išvelti ir tokio draudimo neigiamų aspektų. Nors iš pirmo žvilgsnio šios civilinės bylos atrodo nesudėtingos⁴¹, tačiau siekiant teisingai taikyti šį institutą būtina spręsti sudėtingus faktų ir teisės klausimus, kuriems reikia atlikti tikslinę analizę per trumpą laiką. Juo labiau kad teismas tik preliminariai įvertina ieškinio pagrįstumą, o ne nuodugniai tiria byloje susiklosčiusias faktines aplinkybes. Be to, laikinųjų apsaugos priemonių sąrašas nėra baigtinis, todėl jas galima taikyti labai skirtingo pobūdžio bylose (pavyzdžiui, šeimos teisiųjų santykių, intelektinės nuosavybės, garbės ir orumo pažeidimo, viešųjų pirkimų, nemokumo, įvairaus pobūdžio nuosavybės teisės ginčuose ar kt.). CPK kūrimo laikotarpiu nebuvo galima numatyti tam tikrų laikinųjų apsaugos priemonių, kurios gali būti taikomos šiais laikais, pavyzdžiui, kriptovaliutų areštas, vaizdo įrašo transliavimo laikinas sustabdymas (išėmimas) iš interneto svetainės ar socialinių tinklų, ar pan. Priklausomai nuo bylų kategorijos, laikinųjų apsaugos priemonių pritaikymas gali sukelti labai skirtingo pobūdžio faktinius ir teisinius padarinius⁴², todėl teismų praktika šiais klausimais yra

---

1 dalis); teismo nutartis dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo vykdoma skubiai (CPK 152 straipsnio 1 dalis) ir kt.

- 40 2022 m. vidutinė civilinės bylos nagrinėjimo trukmė buvo 234 dienos („2022 metų Lietuvos Aukščiausiojo Teismo metinis pranešimas“, 65, žiūrėta 2023 m. kovo 13 d., <https://www.lat.lt/doclib/mdoyuph62lvuwzwsb9v4adm1tv93pc9f>).
- 41 Tokią nuomonę, be kita ko, patvirtina ir įstatymo leidėjo požiūris į šį institutą. Pavyzdžiui, apeliacinėje instancijoje laikinųjų apsaugos priemonių klausimą paprastai sprendžia vienas teisėjas, išskyrus išimtinius atvejus, kai yra poreikis suformuoti trijų teisėjų kolegiją (CPK 336 straipsnio 2 dalis). Taigi, paprastai galutinė teismų praktika dėl laikinųjų apsaugos priemonių yra formuojama vieno teisėjo.
- 42 Netinkamas laikinųjų apsaugos priemonių taikymas gali lemti Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvųjų apsaugos konvencijos pažeidimą. Pavyzdžiui, Lietuva yra pažeidusi minėtos konvencijos 1 Protokolo 1 straipsnį dėl neproporcingai taikytų laikinųjų apsaugos priemonių civiliniame procese (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2015 m. lapkričio 5 d. sprendimas byloje *JGK statyba prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 3330/12, ECLI:CE:ECHR:2013:1105JUD000333012). Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje taip pat yra konstatuotas ne vienas užsienio teismų padarytas konvencijos pažeidimas taikant laikinas apsaugos priemones (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2009 m. spalio 15 d. sprendimas byloje *Micallef prieš Maltą*, pareiškimo Nr. 17056/06, ECLI:CE:ECHR:2009:1015JUD001705606; Europos Žmogaus Teisių Teismo 2011 m. kovo 29 d. sprendimas byloje *RTBF prieš Belgiją*, pareiškimo Nr. 50084/06, ECLI:CE:ECHR:2011:0329JUD005008406; ir kt.).

labai svarbi, o kasacinis teismas galėtų formuoti vieningą praktiką šiais klausimais. Galiausiai, kai kurių valstybių Aukščiausieji Teismai, pavyzdžiui, JAV⁴³, Kanados⁴⁴ ir Belgijos⁴⁵, yra sprendę dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo. Taigi, tam tikrais atvejais laikinųjų apsaugos priemonių klausimai gali būti sudėtingi, o kasacinis teismas galėtų padėti formuoti teismų praktiką šiais klausimais.

3.2. CPK 151 straipsnio 2 dalyje įtvirtinto draudimo apimtis

Tikslinga apžvelgti CPK 151 straipsnio 2 dalyje įtvirtintą draudimo taikymo apimtį. Draudimo apimtį galima vertinti pagal tai, kas yra draudžiama (negatyvusis aspektas), ir pagal tai, kas yra leidžiama (pozityvusis aspektas).

Kalbant apie negatyvųjį aspektą teismų praktikoje išaiškinta, kad kasacine tvarka neskundžiamos: a) apeliacinės instancijos teismo nutartys, kuriomis taikomos laikinosios apsaugos priemonės; b) apeliacinės instancijos teismo nutartys, priimtose išnagrinėjus atskiruosius skundus dėl pirmosios instancijos teismo nutarčių laikinųjų apsaugos priemonių taikymo klausimais⁴⁶. Be to, kasacinis teismas yra išaiškinęs, kad kasacine tvarka negali būti skundžiama apeliacinės instancijos teismo nutartis, kuria išspręstas klausimas dėl atsakovės nuostolių, galimų dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo, atlyginimo užtikrinimo⁴⁷. Pabrėžtina, kad apeliacine tvarka išspręstas pirmosios instancijos teismo sprendimas dėl nuostolių, susijusių su laikinųjų apsaugos priemonių taikymo atlyginimu, gali būti skundžiamas kasacine tvarka.

Pozityviuoju aspektu CPK 151 straipsnio 2 dalyje įtvirtintas reglamentavimas leidžia kasaciniam teismui pasisakyti dėl tam tikrų laikinųjų apsaugos priemonių taikymo klausimų.

43 Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiojo Teismo 1999 m. birželio 17 d. sprendimas byloje *Grupo Mexicano de Desarrollo, S. A. prieš Alliance Bond Fund, Inc.*, bylos Nr. 527 U.S. 308, žiūrėta 2022 m. gegužės 12 d., <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/527/308/#tab-opinion-1960529>.

44 Kanados Aukščiausiojo Teismo 1985 m. sausio 31 d. sprendimas byloje *Aetna Financial Services prieš Feigelman*, CanLII 55 (SCC), žiūrėta 2022 m. gegužės 12 d., <https://www.canlii.org/en/ca/scc/doc/1985/1985canlii55/1985canlii55.html>.

45 Vienoje byloje Belgijos teismai pritaikė laikinąsias apsaugos priemones – draudimą transliuoti televizijos programą. Dėl šios laikinosios apsaugos priemonės teisėtumo galiausiai sprendė Belgijos kasacinis teismas. Europos Žmogaus Teisių Teismas, sprenddamas, ar pareiškėjo teisės nebuvo pažeistos, atkreipė dėmesį į tai, kad pareiškėjas yra išnaudojęs visus nacionalinius gynybos būdus, kadangi laikinosios apsaugos priemonės buvo apskųstos teisės klausimais kasaciniam teismui (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2011 m. kovo 29 d. sprendimas byloje *RTBF prieš Belgiją*, pareiškimo Nr. 50084/06, para 27-35, 89, ECLI:CE:ECHR:2011:0329JUD005008406).

46 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. gruodžio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1063/2003“, Infolex, žiūrėta 2023 m. vasario 9 d., <https://www.infolex.lt/tp/24281>.

47 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. gruodžio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-538-313/2016“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. vasario 9 d., <https://liteko.teismai.lt/viesaspresnimupaieska/tekstas.aspx?id=b4df82d4-fcc3-471a-81b7-c03aa7971e8c>.

Pirmiausia būtina aptarti atvejį, kai kasacinis teismas turi teisę pats taikyti laikinąsias apsaugos priemones, t. y. kai bylą nagrinėjant kasacine tvarka, pateikiamas prašymas taikyti laikinąsias apsaugos priemones (CPK 363 straipsnio 2 dalis). Nors kasacinis teismas turi teisę taikyti laikinąsias apsaugos priemones, tačiau tokio pobūdžio nutartys negali būti laikomos teismo precedento galią turinčiomis nutartimis. Pagrindinė priežastis yra ta, kad, pagal Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudenciją, teismų praktika formuojama tik sprendžiant bylas⁴⁸, todėl tarpinis laikinųjų apsaugos priemonių taikymo klausimas (nesvarstant iš naujo žemesnės instancijos teismo sprendimo teisėtumo ir pagrįstumo) negali būti priskiriamas „bylos sprendimo“ išsprendimo funkcijai. Dar viena priežastis, kodėl šios nutartys negali būti laikomos teismo precedentais, susijusi su šių nutarčių neišviešiniu visuomenė⁴⁹. Vienas iš pagrindinių teismo precedento bruožų yra tas, kad teismo procesinis sprendimas turi būti išviešinamas. Vis dėlto, nors šios nutartys ir nėra viešos, tačiau jomis taikomos laikinųjų apsaugos priemonių institutą reglamentuojančios teisės normos. Todėl kyla klausimas, ar kasacinis teismas, taikydamas laikinąsias apsaugos priemones, privalo laikytis žemesnės instancijos teismo suformuotų išaiškinimų dėl laikinųjų apsaugos priemonių. Viena vertus, kasacinis teismas nėra saistomas žemesnių instancijų teismų suformuotų teismo precedentų, todėl suformuoti precedentai šio teismo nesaisto. Kita vertus, teigti, kad kasacinis teismas gali taikyti laikinąsias apsaugos priemones pagal kitokį teisės normų aiškinimą nei, kaip aiškina žemesnės instancijos teismai, nesuteiktų teisinio aiškumo nei teismams, nei ginčo šalims. Manytina, kad išimtiniais atvejais, kasaciniam teismui taikant laikinąsias apsaugos priemones ir nustačius motyvuotą pagrindą nesutikti su jau suformuotu žemesnės instancijos teismo išaiškinimu, kasacinis teismas turėtų argumentuoti nesutikimą su šia praktika ir išviešinti tokią nutartį⁵⁰.

Teigtina, kad teismų praktikoje pasitaiko atvejų, kai Lietuvos apeliacinio teismo ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika tam tikrais laikinųjų apsaugos priemonių klausimais išsiskiria. Vienoje byloje susiklostė situacija, kai buvo prašoma taikyti laikinąsias apsaugos priemones kasacinio teismo teisėjų kolegijai išėjus į sprendimų priėmimo kambarį. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas šioje byloje išaiškino, kad jokie

48 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 24 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 111-4549.

49 Teisėjų tarybos 2015 m. lapkričio 27 d. nutarimu Nr. 13P-146-(7.1.2) patvirtintos „Teismų procesinių sprendimų bei teisėjų drausmės bylose priimtų sprendimų viešo skelbimo tvarkos“ 5.4.1. punktas (redakcija galiojanti nuo 2020 m. rugsėjo 29 d., Infolex, žiūrėta 2023 m. kovo 13 d., <https://www.infolex.lt/ta/345934?ref=2>).

50 Teisėjų tarybos 2015 m. lapkričio 27 d. nutarimu Nr. 13P-146-(7.1.2) patvirtintos „Teismų procesinių sprendimų bei teisėjų drausmės bylose priimtų sprendimų viešo skelbimo tvarkos“ 8 punkte numatyta, kad teismo nutartys dėl laikinųjų apsaugos priemonių teisėjo arba teismo pirmininko, pirmininko pavaduotojo ar pirmininko įgalioto asmens sprendimu, priimamu pagal teismo vidaus teisės aktuose nustatytą tvarką, gali būti viešai skelbiami, jeigu būtina užtikrinti visuomenės informavimą apie teisės aiškinimo ir taikymo praktiką arba sprendimai yra priimti su viešuoju interesu susijusiose bylose.

nauji byloje dalyvaujančių asmenų procesiniai dokumentai ar prašymai, neatnaujinus bylos nagrinėjimo iš esmės, negali būti priimami ir nagrinėjami, todėl prašymas dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo laikytinas nepaduotu ir gražintinas jį pateikusiam asmeniui⁵¹. O Lietuvos apeliacinio teismo praktika šiuo klausimu yra priešinga, t. y. CPK 144 straipsnio 3 dalies nuostata, numatanti, kad laikinosios apsaugos priemonės gali būti taikomos bet kurioje proceso stadijoje, reiškia teismo teisę taikyti laikinąsias apsaugos priemones ir teismui išnagrinėjus bylą iš esmės⁵². Kitoje byloje kasacinis teismas, areštuodamas atsakovo turtą, CPK 145 straipsnio 6 dalies pagrindu teismo nutarties rezoliucinėje dalyje numatė operacijas, kurias galės atlikti atsakovas iš areštuotų lėšų. Nors minėtas straipsnis suteikia tokią teisę, tačiau teismas taip pat nurodė ir lėšų sumą, kuri per vieną kalendorinį mėnesį galės būti panaudota šioms operacijoms atlikti, o tai neatitiko Lietuvos apeliacinio teismo praktikos šiuo klausimu. Lietuvos apeliacinio teismas yra nurodęs, antstolio ir teismo kompetencija šioje srityje yra atribota, t. y. teismas negali nurodyti konkrečios sumos, kuri bus panaudota operacijoms atlikti, nes tai yra antstolio kompetencija⁵³. Šie pavyzdžiai parodo, kad teismų praktika tam tikrais laikinųjų apsaugos priemonių klausimais nėra vienoda, be to, teismų praktikos skirtumai yra atsiradę nenurodant priešingo teisės aiškinimo paneigimo motyvų.

Antrasis atvejis, kai kasacinis teismas gali pasisakyti dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo, yra tas atvejis, kai teismas sprendžia susijusį klausimą dėl laikinųjų apsaugos priemonių, pavyzdžiui, vienoje byloje buvo keliamas klausimas dėl 1958 m. Niujorko konvencijos normų santykio su laikinąsias apsaugos priemones reglamentuojančiomis CPK nuostatomis⁵⁴.

Galiausiai, kasacinis teismas gali pateikti išaiškinimą dėl laikinųjų apsaugos priemonių *obiter dictum*, pavyzdžiui, teismas, sprenddamas klausimą, kuris nėra susijęs su laikinosiomis apsaugos priemonėmis, gali paminėti ir laikinųjų apsaugos priemonių institutą kaip pavyzdį, nors faktinių aplinkybių kontekste tai nėra svarbu ginčo išsprendimui. *Obiter dictum* paprastai priskiriami teismo išaiškinimai „tarp kitko“,

51 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. balandžio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-100-823/2020“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. vasario 9 d., <https://litekoteismai.lt/viesasprendimupaiaska/tekstas.aspx?id=94fa2bbe-a77b-4da7-b790-74d18188a9b3>.

52 „Lietuvos apeliacinio teismo 2009 m. spalio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-1119/2009“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. vasario 9 d., <https://litekoteismai.lt/viesasprendimupaiaska/tekstas.aspx?id=f4464d1f-da02-4e38-ac85-26c21d9245fd>; „Lietuvos apeliacinio teismo 2016 m. balandžio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-727-407/2016“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. vasario 9 d., <https://litekoteismai.lt/viesasprendimupaiaska/tekstas.aspx?id=bcdeba60-d819-4445-9de7-7273632e8b37>.

53 „Lietuvos apeliacinio teismo 2021 m. spalio 21 d. nutarties civilinėje byloje Nr. e2-1059-464/2021“, 11, 36 punktai, LITEKO, žiūrėta 2023 m. vasario 9 d., <https://litekoteismai.lt/viesasprendimupaiaska/tekstas.aspx?id=73b10732-32e0-4c0d-9b27-057d3c8a292d>.

54 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2018 m. rugsėjo 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-336-611/2018“, Infolex, žiūrėta 2023 m. kovo 9 d., <https://www.infolex.lt/tp/1645809>.

kurie nereikėjo norint pasiekti, pagrįsti ar paaiškinti bylos baigtį⁵⁵. Nors pagal teisminių precedentų taikymo taisyklės privaloma teismo precedento dalį sudaro teisės aiškinimas, kuris pateiktas konkrečių faktinių aplinkybių kontekste (*ratio decidendi*), klaidinga manyti, kad kita teismo sprendimo dalis (*obiter dictum*) nėra svarbi. Nors *obiter dictum* nėra saistanti teismo precedento dalis, tačiau ji turi įtikinamąją galią⁵⁶.

Išvados

1. Laikinių apsaugos priemonių institutas yra procesinis institutas, kurio išsprendimas priklauso nuo konkrečių faktinių aplinkybių vertinimo, tačiau teismo nutartims dėl laikinių apsaugos priemonių turi būti taikomos teismo precedentų formavimo taisyklės.
2. Pagal šiuo metu galiojančią teisinę reglamentavimą, galutinę teismų praktiką įvairiais laikinių apsaugos priemonių klausimais gali formuoti net septynios institucijos – penki apygardos teismai, Lietuvos apeliacinis teismas ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Atsižvelgiant į tai, teismų praktikoje susiduriama su vienodos teismų praktikos užtikrinimo problema.
3. Nors draudimas teikti kasacinį skundą dėl teismo nutarčių dėl laikinių apsaugos priemonių užtikrina privataus intereso apsaugą, tačiau galima svarstyti apie kitą alternatyvą – CPK 151 straipsnio 2 dalies pakeitimą, leidžiant skųsti teismo nutartį dėl laikinių apsaugos priemonių kasacine tvarka. Toks pakeitimas suteiktų prioritetą viešajam interesui (galimybė formuoti ir viendodinti teismų praktiką), tačiau tokiu atveju būtų apriboti proceso koncentracijos ir ekonomiškumo principai, o dėl to nukentėtų ginčo šalių privatus interesas. Siekiant išanalizuoti minėtą viešojo ir privataus intereso pusiausvyros užtikrinimą, būtina atlikti tolimesnius tyrimus.

PROBLEMATIC ASPECTS OF THE CREATION OF CASE LAW IN THE APPLICATION OF INTERIM MEASURES IN CIVIL PROCEDURE

Artur Doržinkevič

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *This article examines the issue of the creation of case law in regard to interim measures in civil proceedings. Taking into account the rules for the formation of court precedents, the author assesses how court precedents are created by applying*

55 Baltrimas, *supra note*, 7: 159.

56 *Ibid.*

interim measures. The article draws attention to the peculiarities of the court system of Lithuania in the formation of court practice regarding interim measures. It is emphasized that, at this moment, there is no single institution in the Lithuanian legal system that forms the final case law on issues of interim measures, and on certain issues the case law is contradictory. The article also analyzes the right of the cassation court to create case law on interim measures. Lastly, the author offers suggestions on how to solve the issues discussed.

Keywords: *interim measures, protective measures, provisional measures, case law, precedent, cassation*

Artur Doržinkevič, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Privatinės teisės instituto doktorantas. Mokslinių tyrimų kryptys: civilinis procesas ir tarptautinė privatinė teisė.

Artur Doržinkevič, PhD candidate at the Institute of Private Law at the Law School at Mykolas Romeris University. Research interests: civil procedure and private international law.

LAIKINŲJŲ APSAUGOS PRIEMONIŲ TAIKYMO SĄLYGOS SPECIALIŲ KATEGORIJŲ CIVILINĖSE BYLOSE

Artur Doržinkevič

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla
Privatinės teisės institutas
Elektroninis paštas ardorzinkevic@stud.mruni.eu

Indrė Maculevičienė

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas
Elektroninis paštas i.maculevičienė@lat.lt

Pateikta 2023 m. balandžio 28 d., parengta spaudai 2022 m. gegužės 22 d.

DOI: 10.13165/JUR-23-30-1-07

Santrauka. Straipsnyje siekiama įvertinti laikinųjų apsaugos priemonių taikymo problemiką specialių kategorijų (intelektinės nuosavybės, viešųjų pirkimų ir bylų, susijusių su komercinės paslapties apsauga kategorijos) civilinėse bylose. Tuo tikslu apžvelgiamos bendrosios laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlygos ir jų formavimosi raida. Lyginamuoju aspektu įvertinamos laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlygos Anglijos teisėje. Taip pat apžvelgiamas tarpukario Lietuvos laikinųjų apsaugos priemonių taikymo institutas. Aptarus tradicines laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlygas, straipsnyje analizuojami specialūs Lietuvos ir Europos Sąjungos teisės aktai ir teismų praktika, susijusi su specialių kategorijų laikinųjų apsaugos priemonių taikymu civilinėse bylose.

Reikšminiai žodžiai: laikinosios apsaugos priemonės, intelektinės nuosavybės teisė, viešųjų pirkimų teisė, komercinė paslaptis, civilinis procesas, Europos Sąjungos teisė.

Įvadas

Laikinių apsaugos priemonių institutas yra svarbi civilinio proceso dalis, kurio tikslas yra sudaryti sąlygas sėkmingam būsiamam teismo sprendimo įvykdymui¹. Laikinių apsaugos priemonių instituto svarbą teisiniame procese rodo ir tai, kad jos naudojamos ne tik civilinėse, bet ir kitose bylose. Laikinąsias apsaugos priemones galima taikyti ne tik nacionaliniuose (administraciniame², baudžiamajame³, civiliniame⁴), tačiau ir viršnacionaliniuose (tarptautiniuose) teismo procesuose⁵. Užsienio teisės doktrinoje dar XX a. pabaigoje pažymėta, kad laikinosios apsaugos priemonės yra viena iš reikšmingiausių ir neįprastų priemonių, kurias gali taikyti teismas bylos nagrinėjimo metu. Teigiama, kad laikinosios apsaugos priemonės, kurios taikomos dar neišnagrinėjus bylos iš esmės, gali sukelti reikšmingas teises pasekmes, be to, pritaikyta priemonė gali tęstis ne vieną mėnesį ar metus⁶. Tokias pasekmes sukeliančių priemonių panaudojimo „standartas“ (sąlygos) kenčia nuo nenuoseklių formuluočių, nes šių priemonių taikymą lemia veiksniai, kurie nėra iki galo aiškūs. Paprastai tai yra preliminarai tikimybė, kad bus priimtas palankus šaliai teismo sprendimas; tikimybė, kad ateityje gali atsirasti nepataisoma žala; lyginamasis ieškovo ir atsakovo interesų vertinimas; o kartais – priemonės taikymo poveikis viešajam interesui⁷.

Laikinosios apsaugos priemonės civiliniame procese taikomos esant konkrečioms įstatyme nustatytoms sąlygoms. Įprastai tokios sąlygos yra nustatytos civilinį procesą reglamentuojančiame teisės akte ir (ar) specialiame įstatyme. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso (toliau – CPK) 144 straipsnyje yra įtvirtintos bendrosios laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygos: i) tikėtinas ieškinio pagrįstumas; ii) nesiėmus šių priemonių teismo sprendimo įvykdymas gali pasunkėti arba pasidaryti nebeįmanomas. Nors tai yra bendrosios laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygos, tačiau iš teismų praktikos pavyzdžių matyti, kad specialiųjų kategorijų civilinėse bylose yra suformuotos papildomos sąlygos, pavyzdžiui,

- 1 Guliko Kazhashvili, „Provisional Measures in the Practice of European Court of Justice and European Court of Human Rights“, *Journal of Law* 1, 1 (2018): 239, <https://jlaw.tsu.ge/index.php/JLaw/article/view/2570>.
- 2 Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo 70 straipsnis numato reikalavimų užtikrinimo priemonių taikymą.
- 3 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 151 straipsnis – laikiną nuosavybės teisės apribojimą.
- 4 Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 144 straipsnis.
- 5 Tokią teisę turi Tarptautinis Teisingumo Teismas (Teisingumo Teismo statuto 41 straipsnis), Europos Sąjungos Teisingumo Teismas (Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo 279 straipsnis) arba Europos Žmogaus Teisių Teismas (Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos taisyklių 39 taisyklė).
- 6 John Leubsdorf, „The Standard for Preliminary Injunctions“, *Harvard Law Review* 91, 3 (1978): 525–528, <https://doi.org/10.2307/1340497>.
- 7 *Ibid.*, 525.

viešojo intereso vertinimas viešųjų pirkimų bylose⁸. Be to, tam tikro pobūdžio kategorijų civilinėse bylose, pavyzdžiui, intelektinės nuosavybės bylose arba bylose, susijusiose su komercinių paslapčių apsauga, taikytinos specialių įstatymų nuostatos, kurios reglamentuoja specialias laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygas. Tai rodo, kad laikinių apsaugos priemonių taikymo pagrindą reglamentuojančios taisyklės gali būti nustatytos skirtinguose teisės aktuose, o tai atitinkamai kelia klausimų dėl jų tarpusavio suderinamumo ir taikymo teismų praktikoje. Kyla klausimas, kodėl be bendrųjų CPK 144 straipsnyje nustatytų laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygų specialiuose įstatymuose yra nustatytos papildomos jų taikymo sąlygos. Kuo pagrįstas skirtingų laikinių apsaugos priemonių taikymo pagrindų nustatymas skirtinguose teisės aktuose? Ar atskiruose įstatymuose yra nustatytos specialios (bendrąsias sąlygas papildančios) laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygos? Kokie yra tokių laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygų ypatumai?

Šio tyrimo objektas yra laikinių apsaugos priemonių taikymas specialių kategorijų civilinėse bylose. Atitinkamai, tyrimo tikslas yra išanalizuoti laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygas specialių kategorijų civilinėse bylose. Norėdami visapusiškai atskleisti nagrinėjamą problemiką, autoriai nusprendė nagrinėti laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygas „nuo pradžių“, t. y. atlikti šio instituto istorinę paskirtį Lietuvoje ir Anglijoje. Autorių vertinimu, Anglijos teisėje suformuota laikinių apsaugos priemonių taikymo doktrina yra svarbi dėl teismo precedento kaip teisės šaltinio reikšmės bendrosios teisės tradicijoje. Teismo precedento kilmė dažnai siejama su viduramžių Anglijos Karalyste, o XIX a. antrojoje pusėje teismo precedentas galutinai įgijo teisės šaltinio statusą⁹. O kontinentinės teisės valstybėse tik XX a. pabaigoje buvo galima pastebėti tendenciją vis dažniau teismų sprendimuose remtis precedentais¹⁰. Todėl Anglijos jurisdikcija, kurioje buvo vadovaujamosi teismo precedentais kaip teisės šaltiniu, yra svarbi vertinant laikinių apsaugos priemonių institutą, kurio taikymo ypatumai daug labiau atsiskleidžia iš teismų praktikos pavyzdžių nei įstatyme įtvirtintų teisės normų. Anglijos teismai daug anksčiau nei kontinentinės teisės tradicijos teismai siekė suformuoti ir išskirti bendras laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygas ir tendencijas teismų praktikoje. Taigi, iškeltini tokie tyrimo uždaviniai: i) pirma, išnagrinėti laikinių apsaugos priemonių instituto istorinę paskirtį ir sąlygas Anglijos ir Lietuvos teisėje; ii) ištyrinėti laikinių apsaugos priemonių taikymo ypatumus specialių kategorijų bylose (intelektinės nuosavybės, viešųjų pirkimų ir bylų, susijusių su komercinės paslapties apsauga kategorijos). Nu-

8 „Lietuvos apeliacinio teismo 2021 m. birželio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-554-464/2021“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. balandžio 28 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=c29f7ece-f302-42c0-a908-951c68cbceb7>.

9 Johanas Baltrimas, „Teismo precedentas: autoritetas ir veikimas“ (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2016), https://www.tf.vu.lt/wp-content/uploads/2017/08/2017-08-17_DS_disertacija_Baltrimas.pdf.

10 *Ibid.*, 88–89.

rodyti tyrimo uždaviniai leis atskleisti laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlygas specialių kategorijų civilinėse bylose ir pateikti mokslines išvadas dėl formuojamos Lietuvos teismų praktikos pagrįstumo.

Atsižvelgdami į tyrimo apimtį autoriai nagrinėja laikinųjų apsaugos taikymo sąlygų aiškinimo ir taikymo problemas ginčiuose dėl intelektinės nuosavybės, viešųjų pirkimų ir bylose, ginčiuose, susijusiuose su komercinės paslapties apsauga. Šios bylų kategorijos pasirinktos dėl to, kad taikant laikinasias apsaugos priemones pasirinktų kategorijų civilinėse bylose kyla klausimas dėl Europos Sąjungos (toliau – ES) teisės aktų taikymo. Pavyzdžiui, laikinųjų apsaugos priemonių taikymo klausimus reglamentuoja aktualios ES direktyvos intelektinės nuosavybės teisių gynimo¹¹, viešųjų pirkimų¹² ir komercinės paslapties apsaugos¹³ srityse. Tokių specifinių, ES teisės aktuose reglamentuojamų laikinųjų apsaugos priemonių taikymas kelia klausimų dėl veiksmingo ES teisės taikymo ir joje nustatytų teisių turėtojų apsaugos. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (toliau – ESTT) praktikoje pripažįstama, kad „taikydami nacionalinę teisę nacionaliniai teismai turi ją aiškinti atsižvelgdami į šios teisės normų visetą ir taikyti joje pripažintus aiškinimo metodus taip, kad ši teisė būtų išaiškinta kuo labiau atsižvelgiant į titinkamos direktyvos tekstą ir į jos tikslą, kad būtų pasiektas joje numatytas rezultatas ir taip būtų laikomasi SESV 288 straipsnio trečios pastraipos“¹⁴. ES teisės taikymas sprendžiant ir dėl nacionalinėje teisėje nustatytų laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlygų taip pat patvirtina šio straipsnio aktualumą. Be to, Lietuvos apeliacinio teismo vystoma praktika rodo, kad teismų praktika formuoja vis naujesnius išaiškinimus nagrinėtinios temos kontekste. Nacionalinėje teisėje nagrinėjama tema yra ištyrinėta fragmentiškai apžvelgiant aktualias ES teisės aktų direktyvas, pavyzdžiui, pristatant direktyvos dėl intelektinės nuosavybės teisių gynimo reglamentavimą¹⁵, aptariant viešųjų pirkimų direktyvas¹⁶. Tačiau nuo anks-

11 2004 m. balandžio 29 d. Europos Parlamento ir Tarybos Direktyva 2004/48/EB dėl intelektinės nuosavybės teisių gynimo, OJ L 157.

12 1989 m. gruodžio 21 d. Tarybos direktyvos dėl įstatymų ir kitų teisės aktų, susijusių su peržiūros procedūrų taikymu sudarant viešojo prekių pirkimo ir viešojo darbų pirkimo sutartis, derinimo (89/665/EEB) ir 1992 m. vasario 25 d. Tarybos direktyvos dėl įstatymų ir kitų teisės aktų, reglamentuojančių Bendrijos taisyklių taikymą viešųjų pirkimų tvarkai vandens, energetikos, transporto ir telekomunikacijų sektoriuose, suderinimo (92/13/EEB).

13 Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2016/943 2016 m. birželio 8 d. dėl neatskleistos praktinės patirties ir verslo informacijos (komercinių paslapčių) apsaugos nuo neteisėto jų gavimo, naudojimo ir atskleidimo, OL L 157, 15.6.2016, p. 1–18.

14 „Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2016 m. balandžio 19 d. sprendimas byloje Dansk Industri (DI) prieš Sucession Karsten Eigil Rasmussen (C-441/14)“, para. 31, InfoCuria, žiūrėta 2023 m. balandžio 28 d., <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=176461&pageIndex=0&doclang=LT&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=858866>.

15 Vaidas Pajeda, „Laikinųjų apsaugos priemonių taikymo intelektinės nuosavybės apsaugos bylose ypatumai“, *Jurisprudencija* 11, 101 (2007): 66–73.

16 Deividas Soloveičikas, „Efektyvumo principas ir laikinosios apsaugos priemonės bei žalos atlyginimas kaip tiekėjų teisių gynimo priemonės vykdant viešuosius pirkimus“, *Teisė* 70 (2009): 67–85.

tesnių tyrimų praėjo nemažai laiko, o teismų praktika susijusiais klausimais buvo toliau formuojama ir vystoma.

Tyrime taikyti įprasti tokio pobūdžio darbuose metodai: dokumentų analizės, lyginamasis, istorinis, sisteminis, loginis, apibendrinamasis. Darbe dokumentų analizės metodu analizuojama Lietuvos Respublikos teismų praktika dėl laikinių apsaugos priemonių taikymo. Lyginamuoju metodu apžvelgiama Anglijos teismų praktika, susijusi su laikinių apsaugos priemonių institutu. Istoriniu metodu nagrinėtas laikinių apsaugos priemonių institutas tarpukario Lietuvoje. Sisteminiu metodu įvertinami apsaugos priemonių taikymo ypatumai skirtingų kategorijų bylose. Pritaikius loginį ir apibendrinamąjį metodus daromos išvados dėl laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygų specialių kategorijų bylose.

Tyrimui esminės reikšmės turėjo užsienio autorių Kazhashvili¹⁷, Leubsdorf¹⁸ darbai, kuriuose nagrinėtas laikinių apsaugos priemonių institutas. Tyrime taip pat remtasi nacionalinių doktrinos atstovų V. Pajeda¹⁹, D. Soloveičiko²⁰ darbais, kuriuose nagrinėtos tam tikros ES direktyvos dėl laikinių apsaugos priemonių taikymo. Tyrimo remtasi ir kitais autoriais, kurie nagrinėjo kitus su tyrimu susijusius klausimus.

1. Laikinių apsaugos priemonių taikymo esmė ir paskirtis

Lietuvos teismų praktikoje pripažįstama, kad „pagal savo tikslą laikinosios apsaugos priemonės gali būti kelių rūšių: 1) konservacinės paskirties laikinosios apsaugos priemonės, užtikrinančios padėties, esančios bylos nagrinėjimo metu, stabilumą, *status quo* išsaugojimą; 2) teisinius santykius laikinai sureguliuojančios laikinosios apsaugos priemonės, sudarančios sąlygas užtikrinti asmenų teisių apsaugą, ginčo teisinių santykių normalų funkcionavimą, kol nėra priimtas ir įsiteisėjęs teismo sprendimas; 3) prevencinės priemonės, užkertančios kelią žalai ar kitiems neigiamiems padariniams atsirasti“²¹. CPK ar kiti įstatymai įtvirtina skirtingas laikinių apsaugos priemonių rūšis, kurių atliekama paskirtis taip pat skiriasi. Tačiau įstatymas nedetaliauja laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygų ir ypatumų skirtingų rūšių priemonėms ar skirtingų bylų kategorijose. Siekiant iširti laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygų atsiradimą, vertinga apžvelgti bendrosios teisės tradicijoje taikomų laikinių apsaugos priemonių „standarto“ (sąlygų) atsiradimo istoriją.

---

17 Kazhashvili, *supra note*, 1.

18 Leubsdorf, *supra note*, 6.

19 Pajeda, *supra note*, 15.

20 Soloveičikas, *supra note*, 16.

21 „Lietuvos apeliacinio teismo 2020 m. rugsėjo 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-1130-1120/2020“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. balandžio 28 d., <https://liteko.teismai.lt/viesaspresdimupaiska/tekstas.aspx?id=42645cf0-2412-4f1c-b50f-08c25b2166ab>.

1.1. Laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygos Anglijos teisėje

Laikinių apsaugos priemonių instituto pradžia Anglijoje yra siejama su specifine teisės sistema – *equity law* („teisingumo teisė“)²², kuri buvo taikyta Anglijos kanceliarijos teismuose (angl. *Courts of Chancery*). Ši sistema egzistavo atskirai nuo bendrosios teisės (angl. *common law*). Kadangi bendroji teisė yra labiau apribojanti, griežtesnė ir labiau nuspėjama sistema, o teisingumo teisė buvo lankstesnė, diskretiškesnė ir labiau individualizuota²³, tai lėmė, kad teisingumo teisėje buvo taikomi tam tikri išskirtiniai teisinės gynybos būdai, kurie nebuvo taikomi bendrojoje teisėje.

Būtent Anglijos kanceliarijos teismai taikė laikinąsias apsaugos priemones²⁴, kurios buvo procesinio pobūdžio ir skirtos užtikrinti materialinio teisinio reikalavimo įvykdymo užtikrinimą. Užsienio teisės doktrinoje, analizuojančioje laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygų atsiradimą Anglijoje, pabrėžiama, kad XVIII amžiuje dar nebuvo bendrojo laikinių apsaugos priemonių taikymo „standarto“ (sąlygų). Tačiau preliminarus ieškinio pagrįstumas ir tikimybė, kad ateityje gali atsirasti nepataisoma žala, turėjo įtakos sprendimų priėmimui, be to, yra užuominų apie interesų balanso taikymą (angl. *balance of convenience*) ir teismo rūpestį išlaikyti *status quo*²⁵. Tačiau iš teismų praktikos negalima spręsti, kad tuo metu buvo bandoma suformuoti kokį nors bendrąjį laikinių apsaugos priemonių taikymo standartą. To meto kanceliariiniai teismai buvo labiau susirūpinę materialine teise nei specialiomis procedūromis ir teisių gynybos priemonėmis šiuose teismuose²⁶. XVIII amžiuje laikinių apsaugos priemonių institutas nebuvo laikomas kokia nors ypatinga (ekstraordinarine) procedūra, kuri reikalautų specialaus pagrindimo, be to, teismo procesas, kuriame buvo sprendžiami šie klausimai, buvo labai lėtas, todėl įprastai (angl. *by default*) laikinosios apsaugos priemonės buvo taikomos, priešingu atveju šis institutas prarastų savo prasmę. Prašymo

22 Teisingumo teisės pradžia yra glaudžiai susijusi su bendrųjų teisės tradicijų (angl. *common law*) atsiradimu Anglijoje, tačiau tai yra atskira teisės sistema. Bendrąja prasme šios teisės šakos tikslas yra suteikti teises gynybos priemones tais atvejais, kai įstatymai ir teisė nėra pakankamai lankstūs, kad teisingai ir sąžiningai išspręstų tam tikrą teisinę situaciją (Henry Campbell Black, *A Law Dictionary, containing definitions of the terms and phrases of American and English jurisprudence, ancient and modern (second ed.)* (West Publishing Co., 1891): 432–433, žiūrėta 2023 m. balandžio 28 d., https://archive.org/details/bub_gb_R2c8AAAAIAAJ/page/433/mode/2up?view=theater).

23 Stephen N. Subrin, „How Equity Conquered Common Law: The Federal Rules of Civil Procedure In Historical Perspective“, *University of Pennsylvania Law Review* 135, 4 (1987, 1986): 920.

24 Tikslumo dėlei patikslintina, kad šiame kontekste doktrinoje turima omenyje laikinoji apsaugos priemonė, kurios paskirtis užtikrinti *status quo* (angl. *preliminary injunction*). Pavyzdžiui, Anglijos teisėje specifinė prevencinio pobūdžio laikinoji apsaugos priemonė, kurios paskirtis atitinka turto areštą, buvo pradėta taikyti tik nuo 1975 m., kai byloje *Mareva Compania Naviera S.A. v. International Bulk Carriers S.A.* buvo sukurtas teismo precedentas, kurio pagrindu galima taikyti specifinę laikinąją apsaugos priemonę – *Mareva injunction*, kurios paskirtis atitinka turto areštą.

25 Leubsdorf, *supra note*, 7: 527–528.

26 *Ibid.*, 528 (angl. „the Chancery were more concerned with the substantive principles created to correct defective rules of law than with the special procedures and remedies available in equity“).

pagrindimui užtekdavo ir pareiškimo, patvirtinto priesaikos tekstu (angl. *affidavit*)²⁷.

XIX amžiuje, teisei ir visuomenei sudėtingėjant, laikinių apsaugos priemonių taikymo poreikis išaugo, nes tapo akivaizdūs šių priemonių privalumai. Siekiant išlaikyti kanceliarinių teismų sprendimų vienodumo poreikį, buvo siekiama išplėtoti bendrus principus, kuriais vadovaujantis taikomos laikinosios apsaugos priemonės. Dar nepėjus pasibaigti XIX amžiui, utilitarizmo banga panaikino takoskyrą tarp teisės (angl. *law*) ir teisingumo (angl. *equity*), todėl buvo pradėta ieškoti naujo pagrindo šioms priemonėms taikyti²⁸. Atitinkamai, Anglijos teismų praktikoje išryškėjo tokios pagrindinės laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygos, kurios, be kita ko, buvo taikomos įvairaus pobūdžio laikinosioms apsaugos priemonėms: 1) ieškovo ieškinio stiprumas (angl. *strenght of the plaintiff's case*); 2) grėsmė, kad ateityje gali atsirasti nepataisoma žala bei ieškovo ir atsakovo interesų balanso testo vertinimas (angl. *irreparable injury and the balance of convenience*); 3) siekis užtikrinti *status quo* (ši sąlyga yra specifinės laikinosios apsaugos priemonės rūšies – aut. past.)²⁹. Kaip teigiama užsienio teisės doktrinoje, nei Jungtinės Amerikos Valstijose, nei Anglijoje nuo tada, kai atsirado šios pagrindinės sąlygos prieš daugiau nei šimtmetį, jokių žymių pokyčių neįvyko³⁰.

Taigi, žvelgiant lyginamuoju aspektu į Anglijos teisėje suformuotų laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygas, galima teigti, kad šios sąlygos iš esmės yra panašios į tas, kurios taikytinos ir Lietuvos teisėje. Ieškovo ieškinio stiprumas iš esmės atitinka preliminarus ieškinio pagrįstumo faktą, o Anglijos teisėje suformuota sąlyga, kad netaikius laikinių apsaugos priemonių, ieškovui gali kilti nepataisoma žala, gali būti prilyginama grėsmei teismo sprendimo įvykdymui. Ieškovo ir atsakovo interesų balanso vertinimas yra *de facto* proporcingumo principo išraiška, nes Lietuvos apeliacinis teismas yra išaiškinęs, kad proporcingumo principas taikant laikinąsias apsaugos priemones reiškia, kad „teismas turėtų įvertinti tiek ieškovo, tiek atsakovo teisėtus interesus ir nė vienam iš jų nesuteikti nepagrįsto prioriteto“³¹. O siekis užtikrinti *status quo* yra siejamas su specifinės laikinių apsaugos priemonės rūšies (konservacinės paskirties laikinosios apsaugos priemonės) taikymu, nes tai yra tiesioginė šių priemonių paskirtis.

27 Leubsdorf, *supra note*, 7: 528.

28 *Ibid.*, 532.

29 *Ibid.*, 532–536.

30 Kalbame apie bendroesius laikinių apsaugos priemonių taikymo standartus, tačiau egzistuoja specialūs precedentai, skirti tik tam tikrai laikinajai apsaugos priemonei, pvz. *Mareva injunction* – turto areštui.

31 „Lietuvos apeliacinio teismo 2021 m. spalio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-1070-798/2021“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. balandžio 28 d., <https://liteko.teismai.lt/viesaspresdimupaiska/tekstas.aspx?id=8cee14e8-5424-4fe4-8d09-bd35a4d59e36>

1.2. Laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygos Lietuvos teisėje

Laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygų pradžią galima aptikti tarpukario teisėje. Tarpukario laikotarpiu Lietuvos civilinio proceso įstatymas reglamentavo laikinių apsaugos priemonių taikymo institutą ir jo taikymo sąlygas. 1918 m. Lietuvai paskelbus nepriklausomybę, visą tarpukario laikotarpį vadovautasi 1864 m. carinės Rusijos civilinės teisenos įstatymu (toliau – CTĮ), tačiau nereikėtų manyti, kad jis dvidešimt dvejus metus galiojo nepakitęs ir nevyko jokių civilinio proceso reformų³². Laikinių apsaugos priemonių institutas anuo metu buvo vadinamas „ieškinio aptikrinimo“ institutu ir buvo reglamentuotas CTĮ 590–652³ straipsniuose. CTĮ 591 numatė, kad ieškiny s pačiu pareiškimo metu *aptikrinamas* tik tai atsitikimais, kada teismas, atsižvelgdamas į ieškovo įrodymus, pripažins, kad *neaptikrinus* ieškinio, kuris atrodo esąs tikras, ieškovas nebegalės būti patenkinamas³³.

Teismas turėdavo diskrecijos teisę nuspręsti, ar konkrečioje situacijoje egzistuoja sąlygos taikyti laikinąsias apsaugos priemones. Tačiau teismo diskrecijos teisė buvo apribota tam tikrų formalijų reikalavimų. Pavyzdžiui, CTĮ 593 straipsnis numatė, kad *aptikrinti* galima tik tai ieškinius, kurie įvertinti tam tikra suma. Aiškinant šią normą, teismų praktikoje buvo pažymėta, kad „teismo nuožiūra, teisėjų vartotina išžiūrinėjant prašymus aptikrinti ieškinius, negali būti teismo kaprizas, o turi priklausyti nuo rimtumo ieškinio reikalavimo, kuris prašoma apdrausti“³⁴. Tai rodo, kad laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygos tarpukario civilinio proceso teisėje buvo siejamos su ieškinio „rimtumo“ reikalavimu, kuris, be kita ko, pasireiškė ieškinio sumos kriterijumi. Toks ieškinio „rimtumo“ reikalavimas rodo, kad laikinosios apsaugos priemonės turėjo būti taikomos tik esant pakankamai ženkliai ieškinio reikalavimui.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad tarpukario CTĮ numatė iš esmės tapačias sąlygas, kurios galioja dabartiniame CPK. To meto sąvoka „ieškiny s, kuris atrodo esąs tikras“ yra labai panaši į ieškinio preliminarus pagrįstumo sąvoką, o sąvoka „teismas pripažįsta, kad neaptikrinus ieškinio, ieškovas nebegalės būti patenkinamas“ prilygsta grėsmei teismo sprendimo įvykdymui. Taigi, esminės laikinių apsaugos priemonių taikymo taisyklės išliko nepakitusios. Tačiau šiuolaikinėje aktualioje teismų praktikoje Lietuvos apeliacinis teismas yra pateikęs aktualių išaiškinimų, susijusių su laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygomis.

Kalbant apie pirmąją laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygą, tikėtino ieškinio pagrindimo sąvoka reiškia, kad „taikydamas laikinąsias apsaugos priemones

32 Egidijus Laužikas, Valentinas Mikelėnas ir Vytautas Nekrošius, *Civilinio proceso teisė. I tomas* (Vilnius: Justitia, 2003), 212–213.

33 *Civilinės teisenos įstatymas: su visais pakeitimais ir papildymais ir su vyr. tribunolo bei rusų senato aiškinimais*, red. Č. Butkys (Kaunas: Šviesa, 1938), 366, <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C130001859568>.

34 „Vyriausiojo Tribunolo sprendimas 24/1922.11.22 d. byloje Juozo Vagulio su Kaziu Bugailiškium“, cituota iš *Civilinės teisenos įstatymas: su visais pakeitimais ir papildymais ir su vyr. tribunolo bei rusų senato aiškinimais*, red. Č. Butkys (Kaunas: Šviesa, 1938), 368, <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C130001859568>.

teismas nenagrinėja ieškinio pagrįstumo iš esmės, netiria ir nevertina ieškinio faktinių ir teisinių argumentų ir juos patvirtinančių įrodymų, o tik preliminariai nustato tikimybę, jog pateiktų įrodymų viseto pagrindu dėl pareikštų reikalavimų galėtų būti priimtas ieškovui palankus teismo sprendimas³⁵. Viena iš svarbesnių pirmosios laikinių apsaugos priemonių taikymo taisyklių yra ta, kad „pagrįstos abejonės dėl ieškovui palankaus sprendimo priėmimo yra ir tuomet, kai ieškovui nepalankus teismo sprendimas yra priimtas po teismo nutarties laikinių apsaugos priemonių taikymo klausimu priėmimo, nors šis sprendimas ir neįsiteisėjo“³⁶. Teismų praktikoje yra ir kitokių pavyzdžių, kai ieškovo ieškinys nebuvo pripažintas preliminariai pagrįstu, pavyzdžiui, priėmus nepalankų procesinį sprendimą, kuriuo atsisakyta atnaujinti procesą byloje³⁷. Kita vertus, tam tikros aplinkybės gali patvirtinti preliminarių ieškinio pagrįstumą, pavyzdžiui, teismų praktikoje pripažįstama, kad byloje esant priimtam preliminariam sprendimui (dokumentinio proceso tvarka), ieškinys yra preliminariai pagrįstas³⁸.

Kalbant apie antrąją būtiną laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygą, teismų praktikoje pripažįstama, kad „CPK nuostatos neįtvirtina sąrašo pavyzdinių kriterijų, kuriais remdamasis teismas galėtų nuspręsti, ar byloje kyla teismo sprendimo neįvykdymo rizika“³⁹. Minėta, kad laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygos turi būti siejamos su jų paskirtimi. Pavyzdžiui, tradiciškai poreikį taikyti prevencinio pobūdžio laikinąsias apsaugos priemones lėmė du veiksniai: ilgas civilinių bylų nagrinėjimo laikas ir atsakovo tendencija imtis nesąžiningų veiksmų, siekiant sutrukdyti teismo sprendimo įvykdymui⁴⁰. Taigi, siekiant užkardyti galimai nesąžiningus atsakovo veiksmus, teismų praktikoje buvo suformuoti išaiškinimai, kad grėsmė teismo sprendimo neįvykdymui turi būti siejama su duomenimis apie atsakovo nesąžiningumą⁴¹.

35 „Lietuvos apeliacinio teismo 2021 m. spalio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-961-464/2021“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. balandžio 28 d., <https://litekoteismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=ba17ff5e-4c3c-4451-b127-f88b4bcd2483>.

36 „Lietuvos apeliacinio teismo 2017 m. gegužės 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-953-302/2017“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. balandžio 28 d., <https://litekoteismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=92853e68-b7f3-41a4-823e-7599af085557>.

37 „Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. vasario 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-126-553/2023“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. balandžio 28 d., <https://litekoteismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=f76f1b56-fee8-4ebe-ae55-e5f8a573fd73>.

38 „Lietuvos apeliacinio teismo 2018 m. kovo 26 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. e2-423-196/2018“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. balandžio 28 d., <https://litekoteismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=a5bce655-31bf-420d-9819-dd581cafaf57>.

39 „Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. kovo 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-352-330/2023“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. balandžio 28 d., <https://litekoteismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=9d7c1dfc-85f0-45cb-b447-d33eaf64c307>.

40 Kazhashvili, *supra note*, 1: 239.

41 „Lietuvos apeliacinio teismo 2021 m. spalio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-988-798/2021“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. balandžio 28 d., <https://litekoteismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=82c4f4f2-d719-471e-9d85-fce936fc4778>.

Kita vertus, toks aiškinimas negali būti taikomas visoms situacijoms. Ne visos laikinosios apsaugos priemonės yra prevencinės paskirties, t. y. siekiančios užkardyti nesąžiningą atsakovo elgesį, todėl ne visoms laikinosioms apsaugos priemonėms būtina įrodinėti atsakovo nesąžiningumo faktą. Grėsmė galimai ieškovui palankaus teismo sprendimo įvykdymui nustatinėjama konkrečioje byloje, pagal tos bylos aplinkybes, pareikštus reikalavimus ir toje byloje pateiktus įrodymus⁴². Pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinis teismas praktikoje nurodo, kad „tais atvejais, kai reiškiami reikalavimai susiję su nuosavybės teisių sukūrimu ar nuosavybės teisinio režimo, jo tolesnio statuso pasikeitimu, tokio pobūdžio bylose negali būti paneigiamas faktas, kad nesiėmus priemonių apriboti atsakovo teisę disponuoti jo žinioje ir ginčo objektu esančiu turtu, visgi yra tikimybė, jog atsakovas, net neturėdamas nesąžiningų ketinimų, šį turtą gali perleisti sąžiningiems tretiesiems asmenims“⁴³. Taigi, tam tikro pobūdžio ginčiuose grėsmė teismo sprendimo įvykdymui gali atsirasti net ir tuo atveju, jeigu atsakovo nesąžiningumo nėra.

Apibendrinant teigtina, kad, vertinant istoriniu (ir lyginamuoju) metodu, preliminarus ieškinio pagrįstumas ir grėsmė teismo sprendimo įvykdymui yra universalus pobūdžio laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlygos, kurios istoriškai formavosi tiek Anglijos, tiek Lietuvos teisėje. Tačiau šiuolaikinių teismų praktika formuoja vis aiškesnį ir konkretesnį šių sąlygų taikymą teismų praktikoje.

2. Laikiniųjų apsaugos priemonių taikymas specialių kategorijų civilinėse bylose

Specialių kategorijų civilinėse bylose yra suformuoti atskiri laikinųjų apsaugos priemonių taikymo ypatumai. Pabrėžtina, kad šios bylos yra susijusios su ES teisės taikymu, todėl laikinųjų apsaugos priemonių institutas dažnu atveju yra įgyvendinamas perkeliant ES teisės aktų nuostatas į nacionalinę teisę. Taip pat svarbu, kad dažnu atveju laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlygos yra perkeliamos ne į kodifikuotą teisės aktą – CPK, o į atskirus įstatymus, kurie reglamentuoja tiek materialinę, tiek procesinę teisę. Taigi, siekdamas tinkamai pritaikyti laikinąsias apsaugos priemones, teismas privalo kompleksiskai vertinti įvairius teisės aktus (tiek nacionalinius – atskirus įstatymus ir kodeksą, tiek ES teisės aktus – direktyvas). Tai taip pat kelia klausimų dėl CPK ir ES teisėje reglamentuojamų specialių laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlygų aiškinimo ir taikymo.

---

42 „Lietuvos apeliacinio teismo 2021 m. spalio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-988-798/2021“, *supra note*, 41.

43 „Lietuvos apeliacinio teismo 2022 m. birželio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-444-467/2022“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. balandžio 28 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiska/tekstas.aspx?id=1b561be5-1fb5-4bdd-ad0b-597242022093>.

2.1. Laikiniųjų apsaugos priemonių taikymas ginčiuose dėl intelektualinės nuosavybės teisių apsaugos

Ginčiuose dėl intelektualinės nuosavybės teisių pažeidimo taikomos laikinosios apsaugos priemonės reglamentuojamos ES ir nacionalinės teisės aktuose. 2004 m. balandžio 29 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 2004/48/EB dėl intelektualinės nuosavybės teisių gynimo 9 straipsnis numato, kad „valstybės narės užtikrina, kad pareiškėjo prašymu teismo institucijos galėtų įtariamam pažeidėjui nustatyti laikinąjį draudimą, skirtą užkirsti kelią bet kokiam gresiančiam intelektualinės nuosavybės teisių pažeidimui“⁴⁴. Direktyvos nuostatos yra perkeltos į nacionalinę teisę⁴⁴. Teisės doktrinoje užfiksuota, kad „tokie pobūdžio ginčiuose laikinosios apsaugos priemonės yra nukreiptos ne į *status quo* išlaikymą ar teismo sprendimo įvykdymą užtikrinimą, bet į kuo greitesnį neteisėtų veiksmų nutraukimą“⁴⁵. Toks aiškinimas yra siejamas su laikiniųjų apsaugos priemonių taikymo tokio pobūdžio bylose specifika. Kaip nurodyta šios direktyvos preambulės 22 punkte, „labai svarbu numatyti laikinas priemones, kuriomis tuoj pat sustabdomas pažeidimas, nelaukiant sprendimo dėl nusikaltimo sudėties, tačiau paisant gynybos teisių, užtikrinant laikiniųjų priemonių proporcingumą pagal bylos ypatybes ir pateikiant garantijas atsakovo išlaidoms ir patirtai žalai padengti nepateisinamo reikalavimo atveju. Tokios priemonės ypač pateisinamos, kai delsimas intelektualinės nuosavybės teisės turėtojui padarytų esminę nepataisomą žalą“⁴⁶. Tai rodo, kad laikiniųjų apsaugos priemonių taikymo sąlyga tokio pobūdžio civilinėje byloje yra pagrindimas, kad jų netaikymas siejamas su galimos žalos padarymu (ar jos padidėjimu) intelektualinės nuosavybės savininkui. Todėl tokiu atveju ieškovas, prašydamas taikyti laikinąsias apsaugos priemones, turėtų įrodyti teismui, kad jų netaikymas lemtų žalos jam atsiradimą (ar jos padidėjimą). ESTT, aiškindamas minėtą direktyvos nuostatą dėl laikiniųjų apsaugos priemonių taikymo, nurodo, kad „nacionalinėje teisėje numatytomis laikinosiomis priemonėmis turi būti sudarytos sąlygos nedelsiant nutraukti intelektualinės nuosavybės teisių pažeidimą, nelaukiant sprendimo dėl bylos esmės. Tokios priemonės ypač pateisinamos, kai delsimas šių teisių turėtojui padarytų nepataisomos žalos. Taigi „laiko“ veiksnys yra ypač svarbus siekiant veiksmingai apsaugoti intelektualinės nuosavybės teises“⁴⁶. Taip pat taikant laikinąsias apsaugos priemones ginčiuose dėl galimo nuosavybės teisės pažeidimo svarbu sudaryti sąlygas, kad „vidaus rinkoje būtų užtikrintas aukštas, vienodas ir

44 Įgyvendinant direktyvą buvo pakeista daug įstatymų: Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymas; Apgaikštinamųjų apsaugos įstatymas; Patentų įstatymas, Dizaino įstatymas; Prekių ženklų įstatymas; Pusiaurinėse gaminių topografijų teisinės apsaugos įstatymas (Pajeda, *supra note*, 14: 68).

45 Pajeda, *supra note*, 14: 69.

46 „Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2022 m. balandžio 28 d. sprendimas byloje Phoenix Contact GmbH & Co. KG prieš HARTING Deutschland GmbH & Co. KG, Harting Electric GmbH & Co. KG (C-44/21)“, para. 32, InfoCuria, žiūrėta 2023 m. balandžio 28 d., <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=258493&pageIndex=0&doclang=LT&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=865083>.

vientisas intelektinės nuosavybės apsaugos lygis⁴⁷. Atitinkamai veiksmingas laikinųjų apsaugos priemonių taikymas tokio pobūdžio bylose yra „skirtas užkirsti kelią bet kokiam kėsiniui į esamą intelektinės nuosavybės teisę, nutraukti tokį kėsiniui ar taikyti atkuriamąsias priemones“⁴⁸.

Žemesnis nacionalinių teismų taikomas standartas dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlygų ginče dėl intelektinės nuosavybės teisių pažeidimo gali būti nesuderinamas su reikalavimu užtikrinti veiksmingą intelektinės nuosavybės teisių apsaugą. Pavyzdžiui, byloje *Phoenix Contact GmbH* ginčas kilo, ar su Direktyvos 2004/48 9 straipsnio 1 dalimi suderinama nacionalinių teismų praktika, pagal kurią prašymai taikyti laikinąsias apsaugos priemones dėl patento pažeidimo iš principo turi būti atmetami, jeigu atitinkamo patento galiojimas nebuvo patvirtintas bent jau pirmojoje instancijoje priimtu sprendimu po protesto ar pripažinimo negaliojančiu procedūros. ESTT, atsižvelgdama į reikalavimą užtikrinti veiksmingą intelektinės nuosavybės turėtojų teisių apsaugos lygį kilus ginčui civiliniame procese ir veiksmingą ES teisės taikymą, pripažino, kad „nepagrįsta laikytina nacionalinių teismų praktika, pagal kurią prašymai taikyti laikinąsias apsaugos priemones dėl patento pažeidimo iš principo turi būti atmetami, jeigu atitinkamo patento galiojimas nebuvo patvirtintas bent jau pirmojoje instancijoje priimtu sprendimu po protesto ar pripažinimo negaliojančiu procedūros“⁴⁹. Taigi, laikinųjų apsaugos priemonių taikymas tokio pobūdžio bylose atlieką specifinę – prevencinio pobūdžio – paskirtį. Taip pat laikinųjų apsaugos priemonių taikymas tokio pobūdžio ginče reikalauja užtikrinti ir veiksmingą ES teisės taikymą.

Akcentuotina, kad šios kategorijos bylose taikytinas ypatumas, kuris išskiria šių laikinųjų apsaugos priemonių taikymą nuo bendrųjų taisyklių, t. y. pareiškėjas, kurio teisės pažeidžiamos, gali prašyti taikyti laikinąsias apsaugos priemones, kurios sutampa su ieškinio reikalavimais⁵⁰. Aktualioje teismų praktikoje pabrėžiama, kad su ieškinio reikalavimais sutampančių ir iš esmės tokias pat pasekmes kaip ieškinio patenkinimas sukeliančių laikinųjų apsaugos priemonių taikymas gali būti pateisinamas tik tuo atveju, jei ieškovas įrodo, kad konkrečiu atveju tokia skuba yra būtina ir nepažeidžia šalių interesų pusiausvyros⁵¹.

47 „Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2019 m. gruodžio 18 d. sprendimas byloje IT Development SAS prieš Free Mobile SAS (C-666/18)“, para. 38, InfoCuria, žiūrėta 2023 m. balandžio 28 d., <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=221722&mode=req&pageIndex=1&dir=&occ=fir&part=1&text=&doclang=LT&cid=865323>

48 *Ibid.*, para. 40.

49 „Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2022 m. balandžio 28 d. sprendimas byloje Phoenix Contact GmbH & Co. KG prieš HARTING Deutschland GmbH & Co. KG, Harting Electric GmbH & Co. KG (C-44/21)“, *supra note*, 46.

50 Pajeda, *supra note*, 14: 69.

51 „Lietuvos apeliacinio teismo 2018 m. rugsėjo 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-1160-823/2018“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. balandžio 28 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiska/tekstas.aspx?id=d7daa8d1-38ab-4734-9f6a-624cbbbb9a7e>

Svarbūs teismų praktikoje formuoti išaiškinimai pateikti sprendžiant tam tikrus specifinius laikinių apsaugos priemonių taikymo atvejus intelektinės nuosavybės bylose. Spręsdamas prekių ženklų ginčus Lietuvos apeliacinis teismas yra nurodęs, kad „Lietuvos Respublikos prekių ženklų įstatyme (toliau – PŽĮ) įtvirtintų teisių gynimo, laikinių apsaugos priemonių gali būti siekiama ne tik galutinio teismo sprendimo įvykdymo, bet ir prevencinio tikslo – laikinos pažeidžiamų arba gresiančių, kad bus pažeistos, teisių apsaugos“⁵². Taikant laikinas apsaugos priemones prekių ženklų bylose atkreiptinas dėmesys į tai, kad tam tikrais atvejais teismas atlieka preliminarų prekių ženklų lyginimą. Vienoje byloje teismas nurodė, kad „preliminariai palyginus ieškovės prekių ženklą ir atsakovės žymenį, matyti, kad žodiniai ginčijamų žymenų elementai nėra tapatūs fonetiškai, semantiškai bei vizualiai, todėl šioje proceso stadijoje negalima preliminariai konstatuoti klaidinamo žymenų panašumo“⁵³.

Sprendžiant laikinių apsaugos priemonių taikymo klausimus autorių teisių gynimo bylose, teismų praktikoje nurodoma, kad atsižvelgiant į Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo (toliau – ATGTĮ) 81 straipsnio nuostatas, galima išskirti šias materialines laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygas: pirma, tinkamas ieškovas ir tinkamas atsakovas; antra, aplinkybės, sudarančios laikinių apsaugos priemonių taikymo pagrindą – pakankamas pagrindas įtarti, kad buvo padarytas autorių teisių pažeidimas (įskaitant ir gresiantį pažeidimą)⁵⁴. Kaip matyti, Lietuvos apeliacinis teismas laikosi pozicijos, kad šios kategorijos bylose yra numatytos specialios laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygos.

Teismų praktikoje taip pat yra analizuotos specialios Lietuvos Respublikos patentų įstatymo (toliau – PĮ) 55 straipsnyje nustatytos laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygos. Lietuvos apeliacinio teismo praktikoje nurodoma, kad PĮ 55 straipsnio 2 dalies nuostatos formuluotė „yra pakankamas pagrindas įtarti“ skiriasi nuo CPK 144 straipsnio 1 dalies nuostatos, pagal kurią ieškovė turi tik „tikėtina pagrįsti“ savo ieškinio reikalavimus. Lietuvos apeliacinis teismas laikosi nuomonės, kad PĮ 55 straipsnio 2 dalis reikalauja aukštesnio teismo įsitikinimo ieškinio reikalavimų pagrįstumu. Tokią išvadą lemia ne tik lingvistinė PĮ 55 straipsnio 2 dalies formuluotė, bet taip pat ir proporcingumo principas, kadangi laikinių apsaugos priemonių, sutampančių su ieškinio reikalavimais, taikymas patentų ginčiuose paprastai yra susijęs

52 „Lietuvos apeliacinio teismo 2017 m. lapkričio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-1643-407/2017“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. balandžio 28 d., <https://liteko.teismai.lt/viesaspresdimupaieska/tekstas.aspx?id=be89db50-7a16-4c27-b841-12ca2c50ee4b>.

53 „Lietuvos apeliacinio teismo 2018 m. liepos 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-823-798/2018“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. balandžio 28 d., <https://liteko.teismai.lt/viesaspresdimupaieska/tekstas.aspx?id=ac1e2530-f7a1-49c5-8c6f-9fcdae57cff3>.

54 „Lietuvos apeliacinio teismo 2021 m. birželio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-546-585/2021“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. balandžio 28 d., <https://liteko.teismai.lt/viesaspresdimupaieska/tekstas.aspx?id=7532bb0f-6487-4aab-9344-17f8aedfb7b3>.

su itin reikšmingomis teisinėmis pasekmėmis atsakovei, todėl gali būti pateisinamas tik esant pakankamai akivaizdžiam ieškovės teisių pažeidimui⁵⁵.

Taip pat teismų praktikoje ginčų kyla ir dėl antrosios laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlygos. Lietuvos apeliacinis teismas yra išaiškinęs, kad net ir esant pakankamai pagrindo įtarti, kad yra daromas patento savininko teisių pažeidimas, ieškovas turi įrodyti *skubaus* galimai neteisėtų veiksmų nutraukimo būtinybę kaip antrąją laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlygą. Šiai sąlygai pagrįsti vertinamos tiek konkretaus ginčo faktinės aplinkybės (galimai ieškovui daromos žalos pobūdis ir tai, ar ieškovui daroma žala ieškinio tenkinimo atveju galėtų būti tinkamai ir pakankamai pašalinta nuostolių atlyginimo forma, laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sukeltos teisinės pasekmės atsakovui), tiek paties ieškovo veiksmai siekiant galimo savo teisių pažeidimo pašalinimo⁵⁶. Nors intelektinės nuosavybės teisių pažeidimo bylos pripažįstamos susijusiomis su skubių veiksmų poreikiu pagal savo prigimtį, daugelio Europos valstybių teismų praktikoje laikomasi pozicijos, kad ieškovui gali būti sunku įrodyti „skubos“ sąlygą, jei jis pernelyg ilgai nesiėmė jokių veiksmų savo teisėms ginti. Tokia pozicija pagrindžiama tuo, kad iš ieškovo, kuris teigia, jog patiria nepataisomą žalą dėl atsakovo veiksmų, tikimasi šį tvirtinimą atitinkančio elgesio – kuo ilgesnis laiko tarpas, per kurį ieškovas nesiėmė jokių veiksmų pažeidimui pašalinti, tuo mažiau įtikinamu atrodo ieškovo tvirtinimas, kad jam daroma žala yra nepataisoma, ir kad atsakovo veiksmai turi būti nutraukti nedelsiant, nelaukiant teismo proceso pabaigos. Protingas terminas, per kurį ieškovas turėtų kreiptis su reikalavimu nutraukti atsakovo neteisėtus veiksmus, yra susijęs su konkrečios bylos faktinių aplinkybių vertinimu, tačiau jis bet kuriuo atveju neturi būti ilgesnis nei tikėtina teismo proceso trukmė. Pavyzdžiui, Vokietijoje pagrįstu terminu ieškovui kreiptis dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo pripažįstami 1–2 mėnesiai nuo to momento, kai ieškovas sužinojo apie savo teisių pažeidimą⁵⁷.

Apibendrinant pasakytina, kad laikinųjų apsaugos priemonių taikymas turi ypatumų intelektinės nuosavybės bylose. Šiose bylų kategorijose taikytinos prevencinio pobūdžio laikinosios apsaugos priemonės, kurios gali sutapti su ieškinio reikalavimais. Pabrėžtina ir tai, kad Lietuvos apeliacinio teismo praktikoje yra suformuoti skirtingi išaiškinimai konkretaus pobūdžio intelektinės nuosavybės teisės apsaugos bylose (autorių teisių, prekių ženklų, patentų ir kt.).

---

55 „Lietuvos apeliacinio teismo 2022 m. birželio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-420-912/2022“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. balandžio 28 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiska/tekstas.aspx?id=954dad9b-ca30-4508-a86c-896732398508>.

56 „Lietuvos apeliacinio teismo 2018 m. rugsėjo 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-1160-823/2018“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. balandžio 28 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiska/tekstas.aspx?id=d7daa8d1-38ab-4734-9f6a-624cbbbb9a7e>.

57 *Ibid.*

2.2. Laikinių apsaugos priemonių taikymas viešųjų pirkimų bylose

Viešųjų pirkimų ginčai pasižymi ne tik viešojo intereso apsaugos klausimais, bet ir specifinėmis (papildomomis) laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygomis. Dėl įtakos ES vidaus rinkai viešieji pirkimai ir tam tikros proceso taisyklės, susijusios dėl ginčų, kylančių iš šių teisinių santykių nagrinėjimo, nustatytos ir ES teisėje. Aktualios ES direktyvos⁵⁸ numato, kad „valstybių narių nacionalinėje teisėje turėtų būti įtvirtintos laikinosios apsaugos priemonės, kurios sudarytų prielaidas tiek įgyvendinti viešųjų pirkimų pažeidimų prevenciją, tiek ir grąžinti viešojo pirkimo procesą į pradinę stadiją, jeigu viešuosius pirkimus kontroliuojantis subjektas arba teismas konstatuotų, jog dėl padarytų perkančiosios organizacijos pažeidimų jos priimti sprendimai yra neteisėti“⁵⁹.

VPĮ 101 straipsnio 2 dalis numato, kad tiekėjas gali pateikti prašymą teismui dėl laikinių apsaugos priemonių taikymo CPK nustatyta tvarka. CPK 423⁷ straipsnio 1 straipsnis numato, kad teismas priima motyvuotą nutartį dėl laikinių apsaugos priemonių taikymo, vadovaudamasis ekonomiškumo, efektyvumo ir proporcingumo principais ir viešuoju interesu. Teismas gali netaikyti laikinių apsaugos priemonių, jeigu jų neigiamos pasekmės galėtų viršyti jų teikiamą naudą.

Laikinių apsaugos priemonių taikymas viešųjų pirkimų bylose turi aiškia sąsają su viešuoju interesu, t. y. jų taikymas yra susijęs su viešojo intereso apsauga. Kasacinio teismo praktikoje nurodoma, kad „viešasis interesas apima tiek visuomenės interesą tam tikru pirkimo objektu (preke, paslauga, darbų rezultatu) ir jo teikiama nauda, tiek ir visuomenės interesą užtikrinti konkurso dalyvių sąžiningą varžymąsi“⁶⁰. Be to, „viešojo intereso apsauga sprendžiant ginčus viešųjų pirkimų srityje turi apimti abu jo aspektus, nė vienas iš jų iš anksto (*a priori*) neturi pirmenybės vienas kito atžvilgiu. Sprendimas ginti viešąjį interesą kaip visuomenės suinteresuotumą pirkimo objektu ir jo teikiama nauda turėtų būti grindžiamas realios ar realiai numatomos žalos visuomenei ar jos daliai, neigiamos įtakos žmonių gerovei pagrindais“⁶¹. Teismų praktikoje pagrįstai pripažįstama, kad „viešųjų pirkimų ginčai nėra vien tik privataus pobūdžio, jie susiję su viešojo intereso apsauga, kad visuomenė yra suinteresuota ne tik pirkimo objektu, bet ir tuo, jog perkančiųjų organizacijų vykdomos

58 1989 m. gruodžio 21 d. Tarybos direktyvos dėl įstatymų ir kitų teisės aktų, susijusių su peržiūros procedūrų taikymu sudarant viešojo prekių pirkimo ir viešojo darbų pirkimo sutartis, derinimo (89/665/EEB) ir 1992 m. vasario 25 d. Tarybos direktyvos dėl įstatymų ir kitų teisės aktų, reglamentuojančių Bendrijos taisyklių taikymą viešųjų pirkimų tvarkai vandens, energetikos, transporto ir telekomunikacijų sektoriuose, suderinimo (92/13/EEB) 2 straipsnis.

59 Soloveičikas, *supra note*, 15: 69.

60 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. balandžio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-155/2011“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. balandžio 28 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiaska/tekstas.aspx?id=1feef274-91d8-4140-acf3-37a3b7941924>.

61 „Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. gegužės 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-1525/2013“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. balandžio 28 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiaska/tekstas.aspx?id=9f52503c-4764-47de-9e82-64035846d334>.

viešojo pirkimo procedūros vyktų skaidriai, griežtai laikantis įstatymų reikalavimų. Tešiant pirkimo procedūras pagal perkančiosios organizacijos sprendimus, galimai neatitinkančius imperatyvių teisės aktų reikalavimų, būtų pažeidžiama visuomenės teisė į viešųjų pirkimų procedūrų skaidrumą bei teisėtumą⁶².

Praktikoje taip pat gali pasitaikyti atveju, kai nepagrįstai iš viešojo pirkimo pašalintas ar jo laimėtoju nepripažintas ūkio subjektas gali siekti prisiteisti negautas pajamas iš perkančiosios organizacijos. Teismų praktikoje tokiais atveju laikoma, kad gali būti pagrįsta užtikrinti ieškovo (tiekėjo) turtinius interesus (sustabdyti viešojo pirkimo procedūras, įpareigoti nesudaryti viešojo pirkimo sutarties, sustabdyti jos vykdymą, kt.), siekiant išvengti perkančiųjų organizacijų dvigubo mokėjimo⁶³. Tačiau kyla klausimas, ar tokia praktika pagrįsta, ypač atsižvelgiant į viešojo pirkimo objekto svarbą. Tokiais atvejais, sprendžiant dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo, turi būti vertinama, ar viešasis interesas (konkretaus viešojo pirkimo objekto įsigijimas) nebus pažeistas sustabdžius viešojo pirkimo procedūras.

Atsižvelgiant į nurodytą viešąjį interesą, teismų praktikoje pripažįstama, kad egzistuoja trys laikinųjų apsaugos priemonių sąlygos viešųjų pirkimų bylose. Įstatymas laikinųjų apsaugos priemonių taikymui viešųjų pirkimų bylose numato šias sąlygas: „pirma, ieškovo reikalavimas turi būti tikėtinaai pagrįstas, antra, nesiėmus laikinųjų apsaugos priemonių, egzistuoja teismo sprendimo neįvykdymo grėsmė, trečia, laikinųjų apsaugos priemonių neigiamos pasekmės neviršija jų teikiamos naudos. Nesant bent vienos iš šių sąlygų, nėra pagrindo taikyti laikinąsias apsaugos priemones“⁶⁴. „Teismas, spręsdamas laikinųjų apsaugos priemonių taikymo klausimą viešųjų pirkimų bylose, visų pirma, turi įvertinti, ar nagrinėjamu atveju egzistuoja bendrosios CPK 144 straipsnio 1 dalyje nustatytos sąlygos, kurioms esant yra priimamas sprendimas taikyti laikinąsias apsaugos priemones, t. y. preliminariai įvertinti pareikštų reikalavimų pagrįstumą ir nustatyti, ar egzistuoja grėsmė galutiniu teismo sprendimu galbūt patenkintų ieškinių reikalavimų įvykdymui, o nustatęs, kad tokia grėsmė egzistuoja – įvertinti, ar laikinųjų apsaugos priemonių taikymas nepažeis viešojo intereso ir nesukels didesnės žalos, nei laikinųjų apsaugos priemonių netaikymas“⁶⁵.

Taigi, sprendžiant dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo viešojo pirkimo

62 „Lietuvos apeliacinio teismo 2016 m. birželio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-1214-302/2016“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. balandžio 28 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaijeska/tekstas.aspx?id=3d5fd694-003b-4a0e-8231-2f48fbcf673>.

63 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. gruodžio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-7-359-469/2018“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. gegužės 18 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaijeska/tekstas.aspx?id=e42c3f41-886f-4107-8b21-4e96b32bb1c2>.

64 „Lietuvos apeliacinio teismo 2018 m. sausio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-337-302/2018“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. balandžio 28 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaijeska/tekstas.aspx?id=ed61b237-0ab4-4149-9fae-f91d34eebcd5>.

65 „Lietuvos apeliacinio teismo 2021 m. spalio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-1179-370/2021“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. balandžio 28 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaijeska/tekstas.aspx?id=9b07ab48-c7a1-49af-8443-cdc3df9951af>

procedūrų metu, labai svarbu tinkamai įvertinti interesų balanso testą tarp dviejų viešųjų interesų – iš vienos pusės, visuomenės interesą tam tikru pirkimo objektu ir jo teikiama nauda ir, iš kitos pusės, visuomenės interesą užtikrinti konkurso dalyvių sąžiningą varžymąsi.

Teismų praktikoje klausimų kelia ir specifinės laikinosios apsaugos priemonės (pirkimo procedūrų stabdymo) taikymas. Teismų praktikoje nurodoma, kad „pasibaigus pirkimui, išnyksta teisinis pagrindas taikyti pirkimo procedūrų sustabdymą kaip laikinąją apsaugos priemonę, o tuo atveju, jei pirkimas pasibaigia pirkimo sutarties sudarymu, taip pat išnyksta teisinis pagrindas taikyti ir įpareigojimą perkančiajai organizacijai nesudaryti viešojo pirkimo sutarties“⁶⁶. Taigi, teismų praktikoje išaiškinta, kad „šioms laikinių apsaugos priemonių rūšims yra taikomos konkretus laiko momentas, iki kada jos gali būti taikomos. Jeigu tokia sutartis sudaryta iki procesinio klausimo dėl laikinių apsaugos priemonių nagrinėjimo, pirmosios instancijos teismas, remdamasis vien šia aplinkybe, turi pagrindą ieškovo prašymą dėl laikinių apsaugos priemonių taikymo atmesti. Tuo atveju, kai pirkimo sutartis sudaryta po klausimo dėl laikinių apsaugos priemonių taikymo išsprendimo pirmosios instancijos teisme – nepaisant to, ar žemesnės instancijos teismas buvo taikęs laikinąsias apsaugos priemones, ar buvo atmetęs ieškovo prašymą, apeliacinės instancijos teismas turi priimti procesinį sprendimą, kuriuo ieškovo prašymas būtų atmetas. Tai reiškia, kad pirkimo sutarties sudarymas sudaro savarankišką pagrindą atmesti ieškovo prašymą dėl laikinių apsaugos priemonių taikymo viešųjų pirkimų byloje, kurių dalyką sudaro viešojo pirkimo konkurso procedūrų sustabdymas arba įpareigojimas perkančiajai organizacijai nesudaryti viešojo pirkimo sutarties, o tokio prašymo atmetimo pirmosios instancijos teisme atveju – tokio teismo nutartį palikti nepakeistą“⁶⁷.

Praktikoje pasitaiko atvejų, kai tarp tiekėjo ir perkančiosios organizacijos susiklosto ginčas dėl viešojo pirkimo sutarties vykdymo, o viena iš šalių prašo stabdyti jau sudarytos sutarties vykdymą. Naujausioje teismų praktikoje laikomasi pozicijos, kad tokiu atveju iš esmės siekiama to paties rezultato, kaip ir patenkinus ieškinį, – sutarties nevykdymo. Kadangi tokioje byloje ieškinio reikalavimas nėra prevencinio pobūdžio, o prašomos laikinosios apsaugos priemonės iš esmės atitinka tą teisinį rezultatą, kurio siekiama ieškinio reikalavimu, tokių laikinių apsaugos priemonių taikymas būtų nesuderinamas su jų taikymo paskirtimi⁶⁸.

Apibendrinant teigtina, kad ginčiuose, kylančiuose iš viešųjų pirkimų teisinių san-

66 „Lietuvos apeliacinio teismo 2022 m. birželio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-480-370/2022“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. balandžio 28 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=7efe8d0f-a810-402a-b431-1913de8580d1>

67 „Lietuvos apeliacinio teismo 2012 m. lapkričio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-2218/2012“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. balandžio 28 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=7e840c71-549c-42cf-81a2-db116a03c0a6>.

68 „Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. kovo 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-318-302/2023“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. balandžio 28 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=1fb57114-fb0c-4279-b3ee-fef842fe970c>.

tykių, laikinųjų apsaugos priemonių taikymas yra tiesiogiai susijęs su viešojo intereso užtikrinimu tokio pobūdžio bylose. Sprendžiant dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo tokiuose ginčiuose teismų praktikoje pagrįstai pabrėžiamas poreikis užtikrinti teisingą viešojo intereso apsaugos balansą tarp perkančiosios organizacijos (ir visuomenės) poreikių užtikrinimo ir viešųjų pirkimų procedūrų skaidrumo. Tokia viešojo intereso apsaugos balanso paieška rodo, kad, be bendrųjų CPK 144 straipsnio 1 dalyje nustatytų sąlygų, tokio pobūdžio bylose taip pat reikšmingas viešojo intereso apsaugos balanso įvertinimas kaip papildoma laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlyga.

2.3. Laikinųjų apsaugos priemonių taikymas bylose, susijusiose su komercinės paslapties apsauga

Ginčiuose, susijusiuose su komercinės paslapties apsauga, taip pat kyla klausimų dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlygų dėl tokių specifinių civilinių ginčų pobūdžio. Tokių specifinių laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlygos nustatytos ES teisėje. Direktyvos dėl komercinių paslapčių apsaugos nuo neteisėto jų gavimo, naudojimo ir atskleidimo⁶⁹ 10 straipsnio 1 dalyje reglamentuojama, kad „valstybės narės užtikrina, jog kompetentingos teisminės institucijos komercinės paslapties turėtojo prašymu galėtų nurodyti tariamam pažeidėjui taikyti bet kurią iš šių laikinųjų ir prevencinių priemonių: a) laikinai nutraukti komercinės paslapties naudojimą ar atskleidimą arba, atsižvelgiant į aplinkybes, uždrausti jam tai daryti; b) uždrausti gaminti, siūlyti, pateikti rinkai ar naudoti pažeidžiančias prekes arba jas importuoti, eksportuoti arba sandėliuoti tais tikslais; c) sulaukyti arba pristatyti įtariamas pažeidžiančias prekes, įskaitant importuotas prekes, siekiant užkirsti kelią jų patekimui į rinką ar išleidimui į apyvartą joje“. Taip pat šios direktyvos preambulės 26 punkte reglamentuojama, kad „trečiosios šalies neteisėto komercinės paslapties gavimo, naudojimo ar atskleidimo padariniai teisėtam komercinės paslapties turėtojui galėtų būti lemtingi, nes paviešinus komercinę paslaptį jos turėtojui nebebūtų įmanoma atkurti padėties, kokia buvo prieš paslaptį prarandant. Todėl labai svarbu numatyti greitai taikomas, veiksmingas ir prieinamas laikinąsias priemones, kuriomis būtų iš karto nutrauktas neteisėtas komercinės paslapties gavimas, naudojimas arba atskleidimas, įskaitant atvejus, kai ji naudojama paslaugoms teikti“. Minėtos direktyvos nuostatos į nacionalinę teisę perkeltos Lietuvos Respublikos komercinių paslapčių teisinės apsaugos įstatymu (toliau – KPTAĮ)⁷⁰.

Pabrėžtina, kad laikinųjų apsaugos priemonių taikymas ginčiuose dėl komercinės paslapties apsaugos pasižymi tam tikrais ypatumais.

69 Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2016/943 2016 m. birželio 8 d. dėl neatskleistos praktinės patirties ir verslo informacijos (komercinių paslapčių) apsaugos nuo neteisėto jų gavimo, naudojimo ir atskleidimo, OJ L 157, 15.6.2016, p. 1–18.

70 „Lietuvos Respublikos komercinių paslapčių teisinės apsaugos įstatymas“, TAR, 2018-05-08, Nr. 2018-07477.

Pirma, kalbant apie pirmąją būtinąją laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygą, KPATAI 6 straipsnio 3 dalis numato privalomai prie prašymo taikyti laikinąsias apsaugos priemones pridedamus įrodymus. Minėtame straipsnyje reglamentuojama, kad „asmuo, kuris prašo taikyti laikinąsias apsaugos priemones, turi teismui pateikti įrodymus, jog: 1) komercinė paslaptis egzistuoja; 2) jis yra komercinės paslapties turėtojas; 3) komercinė paslaptis neteisėtai gauta, naudojama ar atskleista arba kyla grėsmė, kad komercinė paslaptis bus neteisėtai gauta, panaudota ar atskleista“. Taigi, įstatymas numato privalomai pateiktinus įrodymus šios kategorijos byloje. Svarbu pažymėti, kad pagal aktualią teismų praktiką, šaliai nepridėjus reikiamų įrodymų, prašymas tenkinti laikinąsias apsaugos priemones atmetamas kaip neatitinkantis pirmosios būtiniosios sąlygos⁷¹. Taip pat svarbu atkreipti dėmesį į kitą aspektą, t. y. kad jau teikiant prašymą dėl laikinių apsaugos priemonių taikymo šios kategorijos byloje, pareiškėjas prašymą turi pagrįsti tam tikras materialinės teisės reglamentuojamas sąlygas (ginčijama komercinė paslaptis atitinka jai keliamus reikalavimus, asmuo, teikiantis tokį prašymą, turi pagrįsti, kad yra teisėtas jos turėtojas). Galima kelti klausimą: ar pareiškėjas turi tik preliminarai pagrįsti šias sąlygas, ar vis dėlto keliamas didesnis įrodinėjimo standartas? Teismų praktikoje išaiškinta, kad, sprendžiant laikinių apsaugos priemonių taikymo klausimą, vertinamas preliminarus (*prima facie*) ieškinio reikalavimų pagrįstumas, t. y. reikia tik preliminarai nustatyti, ar nurodoma informacija gali būti laikoma komercine paslaptimi⁷². Vis dėlto, nors reikalaujama tik preliminarus pagrįstumo, tačiau teismų praktikos pavyzdžiai parodo, kad ne visada pateikiama pakankamai duomenų, kurie padėtų nustatyti, kad ieškovo nurodoma informacija preliminarai laikytina komercine paslaptimi⁷³.

Antra, kalbant apie antrąją būtinąją laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygą, KPATAI 6 straipsnio 4 dalis numato, kad „teismas, sprenddamas dėl laikinių apsaugos priemonių taikymo, turi vertinti priemonių proporcingumą bei atsižvelgti į konkrečias bylos aplinkybes, **prireikus** įskaitant: 1) komercinės paslapties vertę ir kitas konkrečias jos ypatybes; 2) priemones, kurių buvo imtasi komercinei paslapčiai apsaugoti; 3) atsakovo veiksmus gaunant, naudojant arba atskleidžiant komercinę paslaptį; 4) neteisėto komercinės paslapties naudojimo arba atskleidimo poveikį; 5) teisėtus šalių interesus ir galimą laikinių apsaugos priemonių taikymo arba netaikymo poveikį šalims; 6) teisėtus trečiųjų šalių interesus; 7) viešąjį interesą; 8) pagrindinių teisių apsaugą“.

Nors paprastai įstatymas nenumato sąrašo pavyzdinių kriterijų, kuriais remda-

71 „Lietuvos apeliacinio teismo 2016 m. rugsėjo 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-1177-516/2016“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. balandžio 28 d., <https://litemko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=d2359b8e-9830-4bde-9887-0305e7c0f113>.

72 „Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. vasario 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-136-407/2023“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. balandžio 28 d., <https://litemko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=e153bf72-af1c-481e-95e4-c52ceb15c3eb>.

73 *Ibid.*

masis teismas galėtų nuspręsti, ar byloje kyla teismo sprendimo neįvykdymo rizika, tačiau šios kategorijos bylose įstatymas numato konkretų sąrašą kriterijų. Taigi, iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad teismas privalo vertinti visas nurodytas aplinkybes, siekdamas nustatyti grėsmę teismo sprendimo įvykdymui. Tačiau KPTAI 6 straipsnio 4 dalyje numatyta ir tai, kad šiuos kriterijus teismas vertina tik „prireikus“. Toks reglamentavimas nesuteikia teisinio aiškumo, nes neaišku, ar teismas turi diskreciją vertinti įstatyme numatytas aplinkybes. Manytina, kad tokių išsamių laikinųjų apsaugos priemonių taikymo kriterijų įtvirtinimas įstatyme rodo, kad įstatymų leidėjas laikinųjų apsaugos priemonių taikymą tokio pobūdžio bylose sieja būtent su šių kriterijų vertinimu konkrečios bylos kontekste. Be to, iš įstatyme naudojamos formuluotės galima daryti išvadą, kad tai yra baigtinis sąrašas kriterijų. Viena vertus, šių sąlygų vertinimas sprendžiant dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo apsunkina operatyvų tokio klausimo sprendimą, nes teismas turi įvertinti reikšmingų aplinkybių visumą. Kita vertus, toks reikšmingų vertinamų aplinkybių sąrašas rodo, kad laikinųjų apsaugos priemonių taikymas tokiose civilinėse bylose reikalauja išsamiai įvertinti prašomos laikinosios apsaugos pagrįstumą.

Apibendrinant pasakytina, kad laikinųjų apsaugos priemonių taikymas bylose, susijusiose su komercinės paslapties apsauga, turi ypatumų. Tokiose bylose būtina pateikti įrodymus, numatytus KPTAI 6 straipsnio 3 dalyje ir įvertinti grėsmę teismo sprendimo įvykdymui pagal KPTAI 6 straipsnio 4 dalyje numatytas aplinkybes.

Išvados

1. Esminės laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlygos – preliminarus ieškinio pagrįstumas ir grėsmė teismo sprendimo įvykdymui yra universalios pobūdžio sąlygos, kurios būdingos tiek Anglijos, tiek Lietuvos teisei. Nors Lietuvos civilinio proceso teisėje šios laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlygos pripažintos dar tarpukario teisėje, tačiau Anglijos teismų praktikoje jos buvo taikomos dar XIX amžiuje. Dabartinė teismų praktika pateikia aiškesnį vertinimą, kaip suprasti bendrąsias laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlygas Lietuvos teisėje.
2. Specialių kategorijų civilinėse bylose yra suformuoti atskiri laikinųjų apsaugos priemonių taikymo ypatumai. Šiame straipsnyje nagrinėtų civilinių bylų kategorijų ypatumus lėmė ES direktyvos, kurių nuostatos yra perkeltos į nacionalinę teisę. Autorių vertinimu, specialiosios laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlygos nepakeičia bendrųjų laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlygų, o jas papildo, pateikia aiškesnius vertinimo kriterijus.
3. Atsižvelgiant į tai, kad laikinųjų apsaugos priemonių taikymo ypatumai specialiųjų kategorijų bylose yra perkeliama ne į kodifikuotą teisės aktą – CPK, o į atskirus įstatymus, kurie reglamentuoja tiek materialinę, tiek procesinę teisę, laikinųjų apsaugos priemonių taikymas tampa kompleksiniu procesu, reikalaujančiu taikyti ne tik CPK, bet ir kitus atskirus įstatymus.

CONDITIONS FOR THE APPLICATION OF PROVISIONAL MEASURES IN CERTAIN CATEGORIES OF CIVIL CASES

Artur Doržinkevič

Mykolas Romeris University, Lithuania

Indrė Maculevičienė

Supreme Court of Lithuania, Lithuania

Summary. *This article analyzes the problems of applying provisional measures in civil cases of special categories (categories of intellectual property, public procurement and cases related to the protection of commercial secrets). For that purpose, the general conditions for the application of provisional measures and the development of their formation are reviewed. The conditions for the application of provisional measures in English law are evaluated in a comparative aspect. The institute of provisional measures in interwar Lithuania is also analyzed. After reviewing the traditional conditions for the application of provisional measures, the article analyzes special laws and current court practice of Lithuania, which provides for special prerequisites for the application of provisional measures in special categories of civil cases.*

Keywords: *provisional measures, interim measures, intellectual property law, public procurement law, commercial secrets, civil procedure, EU law*

Artur Doržinkevič, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Privatinės teisės instituto doktorantas. Mokslinių tyrimų kryptys: civilinis procesas, civilinė teisė.

Indrė Maculevičienė, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjo padėjėja. Mokslinių tyrimų kryptys: civilinis procesas, civilinė teisė, komercinė teisė

Artur Doržinkevič, PhD candidate at the Institute of Private Law at the Law School at Mykolas Romeris University. Research interests: civil procedure, civil law.

Indrė Maculevičienė, judge assistant at the Supreme Court of Lithuania. Research interests: civil procedure, civil law, commercial law.

ASMENINIO POBŪDŽIO TEISMO SPRENDIMO VYKDYMO PRIVERSTINE TVARKA PROBLEMOS

Remigijus Jokubauskas

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla
Privatinės teisės institutas
Elektroninis paštas remigijus.jokubauska@mruni.eu

Vigintas Višinskis

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla
Privatinės teisės institutas
Elektroninis paštas vigvigis@gmail.com

Pateikta 2023 m. kovo 8 d., parengta spaudai 2023 m. gegužės 8 d.

DOI: 10.13165/JUR-23-30-1-08

Santrauka. Straipsnyje analizuojamos asmeninio pobūdžio teismo sprendimo priverstinio vykdymo problemos. Tokie teismo sprendimai pasižymi specifine priverstine jų vykdymo tvarka, kadangi juos gali įvykdyti tik konkretus asmuo (skolininkas) ir įprastos priverstinio vykdymo priemonės, naudojamos priverstinai vykdant piniginio pobūdžio teismo sprendimus, iš esmės nėra taikomos. Priverstinį vykdymo procesą reglamentuojantys teisės aktai nustato kelias sankcijas, kurias teismas turi teisę taikyti skolininkui, nevykdančiam asmeninio pobūdžio teismo sprendimo (nutarties dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo). Tokios sankcijos reglamentuojamos CPK 145 straipsnio 9 dalyje, 273 straipsnio 3 dalyje ir 771 straipsnio 6 dalyje. Teismų praktikoje kyla nemažai klausimų dėl šių sankcijų taikymo pagrindų aiškinimo, jų tarpusavio suderinamumo. Straipsnyje nagrinėjama, kokiais atvejais teismas turėtų taikyti minėtuose straipsniuose nustatytas sankcijas, kaip jų taikymas leidžia pasiekti vykdy-

mo proceso tikslus. Straipsnyje keliamas klausimas, ar šių sankcijų taikymo pagrindai yra tinkamai reglamentuojami ir ar juos aiškinanti teismų praktika tam tikrais klausimais yra pagrįsta ir suderinama.

Reikšminiai žodžiai: vykdymo procesas, asmeninio pobūdžio teismo sprendimas, bauda priverstinio vykdymo procese, sankcija.

Įvadas

Teismo sprendimas (ar kitas vykdytinas dokumentas)¹ gali būti vykdomas gera valia (savanoriškai) arba priverstinai. Sprendimo vykdymas gera valia (savanoriškai) yra prioritetinis vykdymo būdas. Tokiu atveju skolininkas pats tinkamai įvykdo teismo sprendimą ar kitą vykdytiną dokumentą ir valstybės prievartos priemonės nėra taikomos. Toks vykdytinų dokumentų įvykdymas labiausiai užtikrina skolininko, kreditoriaus ir kitų suinteresuotų asmenų bei valstybės interesus, nes skolininkui nėra taikomos priverstinio vykdymo priemonės, kreditoriaus reikalavimas patenkinamas operatyviai, greičiau atkuriamą socialinę taiką. Tačiau tuo atveju, kai teismo sprendimas (ar kitas vykdytinas dokumentas) nėra vykdomas gera valia (savanoriškai), valstybei tenka pareiga užtikrinti materialinių subjektinių teisių gynimą ir vykdomųjų dokumentų priverstinį įvykdymą. Priešingu atveju, nesant priverstinio vykdomųjų dokumentų įvykdymo mechanizmo, jų vykdymas priklausytų tik nuo skolininko valios, o tai neužtikrintų veiksmingos ir realios pažeistų teisių gynybos².

Šiame straipsnyje nagrinėjamos asmeninio (nepiniginio) pobūdžio sprendimo priverstinio vykdymo problemos. Vykdamas tokio pobūdžio teismų sprendimus priverstine tvarka tenka spręsti teisinę problemą – kokia teisėta valstybės prievarta gali būti taikoma skolininkui, kai jis tokio teismo sprendimo nevykdo. Skirtingai nei vykdamas piniginio pobūdžio sprendimą, kai antstolis suradęs skolininko ar pas trečiuosius asmenis esantį turtą, jį realizuoja įstatyme nustatyta tvarka, asmeninio pobūdžio teismo sprendimų priverstinis vykdymas reikalauja, kad pats skolininkas atliktų konkrečius veiksmus ar nuo jų susilaikytų. Tokiu atveju antstolis negali įvyk-

---

1 Remiantis Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 584 straipsnio 1–2 dalimi, vykdytinais dokumentais laikomi: „teismo ir arbitražo sprendimai, nutartys, nutarimai ir įsakymai civilinėse bylose, taip pat bylose dėl administracinių teisių santykių; teismo nuosprendžiai, nutartys ir nutarimai baudžiamosiose bylose – tiek, kiek jie susiję su turinio pobūdžio išieškojimais, juridinio asmens veiklos apribojimo ir juridinio asmens likvidavimo bausmių vykdymu; teismo nutarimai administracinių nusizengimų bylose tiek, kiek jie susiję su turinio pobūdžio išieškojimais; teismo patvirtintos taikos sutartys; užsienio teismų ir arbitražų sprendimai – tarptautinių sutarčių ir įstatymų nustatytais atvejais; institucijų ir pareigūnų nutarimai administracinių nusizengimų bylose tiek, kiek jie susiję su turinio pobūdžio išieškojimais; kiti institucijų ir pareigūnų sprendimai, kai tarptautinėmis sutartimis ir įstatymais nustatytas jų vykdymas civilinio proceso tvarka“.

2 „Europos Žmogaus Teisių Teismo 1997 m. kovo 19 d. sprendimas byloje *Hornsby prieš Graikiją*, pareiškimo Nr. 18357/91, para. 40“, HUDOC paieška, žiūrėta 2021 m. rugpjūčio 26 d., <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58020>.

dyti vykdomąjį dokumentą už skolininką (prieš jo valią). Esant tokiai situacijai turi būti sprendžiama, kaip teisėtomis valstybės prievartos priemonėmis skolininkas gali būti priverčiamas sprendimą įvykdyti.

Sankcijos dėl asmeninio pobūdžio teismo sprendimų vykdymo numatytos skirtingose įstatymo straipsniuose, konkrečiai CPK 145 straipsnio 9 dalyje, 273 straipsnio 3 dalyje, 771 straipsnio 6 dalyje. Iš esmės visose šiuose straipsniuose nustatytos sankcijos yra susijusios su asmeninio pobūdžio teismo sprendimo vykdymu. Tačiau šiose normose nustatytų sankcijų taikymas kelia tam tikrų praktinių problemų. Pavyzdžiui, praktikoje kyla klausimas, ar jos taikytinos už tuos pačius neteisėtus veiksmus. Koks yra jų tikslas? Koks yra jų tarpusavio santykis? Ar šios sankcijos, reglamentuojamos skirtingose CPK dalyse, yra viena su kita suderinamos? Ar galima šių sankcijų taikymo konkurencija? Galiausiai, kyla klausimas, kokių tikslų siekiama jas taikant.

Šio straipsnio tikslas – išnagrinėti asmeninio pobūdžio sprendimų (nutarčių) nevykdymo praktines problemas ir sankcijų, taikomų už jų nevykdymą, tikslus bei jų suderinamumo problematiką. Šiam tikslui pasieti keliami tokie uždaviniai: i) nustatyti asmeninio pobūdžio teismo sprendimo ir jo priverstinio vykdymo ypatumus; ii) išnagrinėti CPK 273 straipsnio 3 dalyje nustatytos sankcijos tikslus ir jos taikymo problemas; iii) išanalizuoti CPK 771 straipsnio 6 dalyje nustatytos sankcijos tikslus ir jos taikymo problemas; iii) įvertinti CPK 273 straipsnio 3 dalyje ir 771 straipsnio 6 dalyje nustatytų sankcijų suderinamumą; iv) atskleisti tam tikras CPK 145 straipsnio 9 dalyje reglamentuojamų sankcijų už asmeninio pobūdžio laikinųjų apsaugos priemonių nevykdymą taikymo problemas.

Sankcijų už asmeninio pobūdžio teismo sprendimo nevykdymą problemos Lietuvos vykdymo teisės doktrinoje dar nebuvo analizuotos, nėra atlikta jų suderinamumo analizė. Atskiri, pavieniai šiame straipsnyje nagrinėjami klausimai buvo analizuoti kituose teisės doktrinos darbuose³. Nagrinėjamos temos aktualumą rodo ir tai, kad tarptautinėse rekomendacijose, susijusiose su veiksmingo vykdymo proceso užtikrinimu, asmeninio pobūdžio teismo sprendimų priverstinio vykdymo problemai dėmesio iš esmės neskiriama⁴. Tai rodo, kad nagrinėjamiems klausimams reikia

-
- 3 Egidija Stauskienė, „Teisinė vykdymo proceso prigimtis“, *Jurisprudencija* 91, 1 (2007): 72–77; Vigintas Višinskis, „Teismo sprendimų vykdymo procesinės problemos“ (daktaro disertacijos santrauka, Lietuvos teisės akademija, 1999); Stasys Vėlyvis, Vigintas Višinskis ir Inga Žalėnienė, „Antstolio procesinių veiksmų apskundimas“, *Jurisprudencija* 91, 1 (2007): 21–27, <https://www3.mruni.eu/ojs/jurisprudencija/article/view/2770>; Remigijus Jokubauskas, Mykolas Kirkutis, Egidija Tamošiūnienė ir Vigintas Višinskis, *Vykdyto procesas: asmenų teisių ir pareigų balansas* (MRU, 2022); Wendy A. Kennett, *Enforcement of Judgments in Europe* (Oxford University Press, 2001); Cornelis Hendrik van Rhee, Alan Uzelac, *Enforcement and Enforceability – Tradition and Reform* (Intersentia, 2010).
- 4 „Consultative Council of European Judges Opinion No. 13 (2010) on the Role of Judges in the Enforcement of Judicial Decisions, para. 6–8“, žiūrėta 2023 m. vasario 26 d., <https://rm.coe.int/168074820e>; „Council of Europe Committee of Ministers Recommendation Rec(2003)17 of the Committee of Ministers to Member States on Enforcement“, Council of Europe, žiūrėta 2023 m. vasario 26 d., https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805df135; „The good practice guide

mokslinės diskusijos ir sisteminės jų analizės. Darbe daugiausia dėmesio skiriama vykdymo procesą reglamentuojančių teisės normų tarpusavio suderinamumo ir jų aiškinančios teismų praktikos analizei. Taikant apibendrinamąjį, sisteminės analizės ir loginį metodus pateikiamos išvados ir siūlymai dėl priverstinio vykdymo procedūrų taikymo tobulinimo sprendžiant klausimus dėl priverstinio asmeninio pobūdžio teismo sprendimų vykdymo.

1. Asmeninio pobūdžio teismo sprendimai ir jų priverstinio vykdymo ypatumai

Teismo sprendimo pobūdis priklauso nuo teismo taikomo ginčą laimėjusios šalies civilinių teisių gynybos būdo. Teismo taikomi civilinių teisių gynybos būdai nustatyti CK 1.138 straipsnio 1 dalyje. Ieškovas, reikšdamas reikalavimą teismui, turi pasirinkti, kokių konkrečių būdu (būdais) jis sieks apginti savo pažeistas teises (CPK 135 straipsnio 1 dalies 4 punktą). Teismo sprendime nustatytas pažeistų subjektinių teisių gynybos būdas atspindi ir konkretų skolininkui nustatytą įpareigojimą, t. y. kokius veiksmus jis turi atlikti, kad sprendimas būtų įvykdytas (pasiektas realus teisinumo vykdymas).

Europos Tarybos 2003 m. paskelbtoje rekomendacijoje nurodoma, kad vykdytas suprantamas kaip teismo sprendimo ir kitų teisminių ar neteisminių vykdomųjų dokumentų, kuriais reikalaujama, kad skolininkas atliktų veiksmus, susilaikytų nuo veiksmų ar sumokėtų kitai šaliai tai, kas priteista, realus įgyvendinimas (angl. *putting into effect*)⁵. Taigi, iš sprendimo turi būti aišku, koks konkretus pažeistų subjektinių teisių gynybos būdas yra taikomas ir kokius veiksmus skolininkas yra įpareigojamas atlikti.

Toks asmeninio pobūdžio reikalavimo, numatyto teismo sprendime vykdymas, primena prievolių teisėje išskiriamas asmeninio pobūdžio prievolės, kurias dėl jų ypatumų gali atlikti skolininkas. Prievolių skirstymas pagal jų vykdymo prigimtį buvo pripažįstamas romėnų teisėje, kurioje išskirta, kad skolininkas turėtų pareigą duoti (lot. *dare*), daryti (lot. *facere*), atlikti kitus veiksmus (lot. *praestare*)⁶. Asmeninio pobūdžio prievolių vykdymo nuostatų galima aptikti ir CK prievolių teisę reglamentuojančiuose straipsniuose. Pavyzdžiui, remiantis CK 6.61 straipsnio 2 dalimi, „jeigu skolininkas neįvykdo prievolės atlikti tam tikrą darbą ar veiksmą, kuriuos atlikti gali tik jis pats, tai kreditoriaus reikalavimu teismas iš skolininko išieško kreditoriaus

---

on enforcement of judicial decisions prepared by European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ) (2015)“, žiūrėta 2023 m. vasario 26 d., <https://rm.coe.int/european-commission-for-the-efficiency-of-justice-cepej-good-practice-/16807477bf>.

5 „Council of Europe Committee of Ministers Recommendation Rec(2003)17 of the Committee of Ministers to Member States on Enforcement“, Council of Europe, žiūrėta 2023 m. vasario 26 d., https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805df135.

6 Rafael Domingo, *Roman Law: An Introduction* (Routledge, 2018), 181.

naudai baudą. Baudos dydį nustato teismas. Išieškoma bauda gali būti vienkartinė arba mokama už kiekvieną praleistą dieną, kol skolininkas įvykdys prievolę“. Teismų praktikoje nurodoma, kad „tokio pobūdžio prievolėmis paprastai nėra turinio pobūdžio prievolės, kurių įvykdymą kreditorius gali gauti iš alternatyvaus šaltinio“⁷.

Minėtas teismo sprendimo skirstymas pagal sukeliamas teises pasekmes gali būti atsižvelgiant į tai, ar teismas nusprendžia priteisti iš vienos šalies tam tikrą pinigų sumą (pavyzdžiui, priteisiant iš vieno šalies sumokėti skolą kitai šaliai), ar nustato atlikti tam tikrus veiksmus, nesusijusius su pinigų mokėjimu (pavyzdžiui, įpareigoja šalį atlikti tam tikrą veiksmą ar susilaikyti nuo jo atlikimo). Sprendimo pobūdis nustatomas pagal jo rezoliucinę dalį (CPK 270 straipsnio 5 dalis). Teisingas sprendimo rezoliucinės dalies suformulavimas yra neatsiejama veiksmingo priverstinio vykdymo proceso užtikrinimo sąlyga, nes „vykdomajame rašte turi būti nurodoma su išieškojimu susijusi rezoliucinė sprendimo dalis pažodžiui“ (CPK 648 straipsnio 1 dalies 4 punktas). Todėl iš rezoliucinės sprendimo dalies turi būti aišku, kaip turėtų būti vykdomas sprendimas, ar jis yra piniginio ar nepiniginio pobūdžio⁸. Teismas, formuluodamas asmeninio pobūdžio sprendimo rezoliucinę dalį, turi įvertinti, kaip toks sprendimas galėtų būti vykdomas priverstine tvarka, jeigu skolininkas jo neįvykdys gera valia (savanoriškai). Tik konkrečių teismo sprendimo rezoliucinėje dalyje nustatytų materialinių pasekmių pasiekimas laikomas tinkamu teismo sprendimo įvykdymu.

Asmeninio pobūdžio sprendimais laikomi tokie, kuriuos dėl teismo taikytos pažeistų subjektinių teisių gynbos gali atlikti tik pats skolininkas. Tai gali būti sprendimai dėl įpareigojimo atlikti tam tikrus veiksmus ar nuo jų susilaikyti, grąžinimo į darbą, tėvų bendravimo su nepilnamečiu vaiku tvarkos nustatymo ir kt. Pagrindinis kriterijus, atskiriantis asmeninio pobūdžio sprendimo vykdymą nuo kitų sprendimų, yra būtent sprendimo vykdymo *neatsiejamumas nuo asmens*, kuris pagal sprendimą ir turi atlikti konkrečius veiksmus (susilaikyti nuo jų atlikimo).

Asmeninio pobūdžio teismo sprendimai pasižymi tuo, kad jų priverstinis vykdymas reikalauja, kad būtent atsakovas įvykdytų konkrečius teismo sprendimo rezoliucinėje dalyje nurodytus veiksmus (CPK 279 straipsnio 4 dalis). Tokie teismo sprendimai vykdomi laikantis bendrųjų priverstinio vykdymo procesą reglamentuojančių nuostatų. CPK 771 straipsnyje nustatyta sprendimų, įpareigojančių skolininką atlikti arba nutraukti tam tikrus veiksmus, ir privalomųjų nurodymų įvykdymas. Asmeninio pobūdžio teismo sprendimų bendroji vykdymo tvarka reglamentuojama CPK LVII skyriuje, kurio 763 straipsnyje nustatyta, kad „teismo sprendimai vykdomi laikantis bendrų CPK VI dalyje nurodytų nuostatų su šiame skyriuje nurodytomis iš-

7 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. balandžio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-213/2014“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. vasario 4 d., <https://liteko.teismai.lt/viesaspresnimupaieska/tekstas.aspx?id=5dc73f84-7020-45ed-87a3-2e9c997c1c62>.

8 Remigijus Jokubauskas, Mykolas Kirkutis, Egidija Tamošiūnienė ir Vigintas Višinskis, *Vykdomo procesas: asmenų teisių ir pareigų balansas* (MRU, 2022), 220.

intimis. Jeigu atsakovas teismo sprendimu yra įpareigotas atlikti arba nutraukti tam tikrus veiksmus, nesusijusius su turto ar lėšų perdavimu, tačiau savo iniciatyva jų neatlieka, taikomos CPK 771 straipsnyje nustatytos priverstinio vykdymo priemonės – antstolis apie tai surašo sprendimo nevykdymo aktą ir perduoda jį antstolio kontoros buveinės vietos apylinkės teismui, o šis priima nutartį taikyti sprendime nurodytas pasekmes, kadangi skolininkas neatliko tam tikrų veiksmų (CPK 771 straipsnio 1, 2 dalys)⁹.

Analizuojant asmeninio pobūdžio teismų sprendimų vykdymo problematiką klausimų kyla tuo atveju, kai tenka spręsti, kaip toks sprendimas turi būti įvykdomas priverstinai. Kaip tinkamai įvykdyti asmeninio pobūdžio teismo sprendimą, jeigu jame nustatytus veiksmus atlikti ar nuo jų susilaikyti gali tik konkretus asmuo – atsakovas? Ar tokiu atveju apskritai taikytinos priverstinio vykdymo priemonės? Ar tai, kad tokį sprendimą įvykdyti gali tik pats skolininkas, nereiškia, kad priverstinio vykdymo priemonės asmeninio pobūdžio teismo sprendimo priverstinio vykdymo atveju netaikytinos, o vienintelė galima procesinė prievartos priemonė prieš skolininką yra sankcija, kurios tikslas – paskatinti (priversti) skolininką įvykdyti sprendimą?

Antstolis, priverstinai vykdydamas asmeninio pobūdžio teismo sprendimą, siekia taikyti priemones, kurios priverstų skolininką jį įvykdyti (CPK 624 straipsnio 2 dalis). Tačiau skolininkui nevykdant tokio teismo sprendimo, veiksmingos teisės į teisminę gynybos reikalavimai, išieškotojo teisių ir teisėtų interesų apsauga reikalauja, kad valstybė nustatytų efektyvų ir tokių teismo sprendimų priverstinio vykdymo mechanizmą. Priverstinis vykdymo procesas nėra skirtas nubausti skolininką, todėl jame taikomos prievartos priemonės turi būti naudojamos proporcingai, tiek kiek reikia pasiekti pagrindinį šio proceso tikslą – įvykdyti vykdomąjį dokumentą.

Viena iš priverstinio vykdymo priemonių yra „skolininko įpareigojimas atlikti tam tikrus veiksmus ar nuo jų susilaikyti“ (CPK 624 straipsnio 2 dalies 8 dalis). Tačiau savaime tokios priverstinės vykdymo priemonės taikymas (antstolio reikalavimas įvykdyti sprendimą) neleidžia pasiekti pagrindinio tokių sprendimų priverstinio vykdymo proceso tikslo – vykdomojo dokumento tinkamo įvykdymo. Todėl nesant kitų galimybių CPK nustatytas priverstinis asmeninio pobūdžio sprendimų vykdymas yra siejamas su sankcijų (baudų) taikymu atsakovui. Europos Tarybos rekomendacijose pažymima, kad vidaus teisėje gali būti nustatytos atitinkamos baudos (angl. *penalties*), kurios sustabdytų ir nubaustų skolininką, jeigu jis atlieka veiksmus, kurie sukelia neteisėtas kliūtis (angl. *wrongful obstructions*) (pavyzdžiui, reikalavimas sumokėti periodinę baudą dėl sprendimo nevykdymo ir / ar nuostolių atlyginimas)¹⁰.

9 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. lapkričio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-315-684/2019“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. vasario 6 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=d3dedffb-d6dc-4dcf-9e6d-d1112a6b66c8>.

10 „The good practice guide on enforcement of judicial decisions prepared by European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ) (2015)“, žiūrėta 2023 m. vasario 26 d., <https://rm.coe.int/european-commission-for-the-efficiency-of-justice-cepej-good-practice-/16807477bf>

Apibendrinant galima teigti, kad asmeninio pobūdžio teismo sprendimai yra tokie sprendimai, kuriuos dėl teismo taikytos pažeistų subjektinių teisių gynybos gali atlikti tik pats skolininkas. Todėl įprastos priverstinės vykdymo priemonės tokiu atveju iš esmės netaikytinos. Tokiu atveju, siekiant priversti skolininką įvykdyti sprendimą, taikomos įstatyme nustatytos sankcijos. Šių sankcijų tikslas yra ne nubausti skolininką, bet taikant piniginio pobūdžio sankcijas priversti atlikti sprendime nustatytus veiksmus.

2. CPK 273 straipsnio 3 dalyje nustatytos sankcijos tikslai ir taikymo ypatumai

Reikalavimai asmeninio pobūdžio teismo sprendimui nustatyti CPK 273 straipsnyje. Šio straipsnio 1 dalyje reglamentuojama teismo teisė nustatyti, kad atsakovui nevykdžius teismo sprendimo „ieškovas turi teisę atlikti tuos veiksmus arba imtis priemonių jiems nutraukti atsakovo lėšomis ir kartu išieškoti iš atsakovo reikiamas išlaidas“. To paties straipsnio 2 dalyje reglamentuojama teismo teisė „priimti sprendimus, nurodytus statybų santykius reglamentuojančiuose teisės aktuose“, kai teismas nagrinėja klausimus, susijusius su statybos pažeidžiant teisės aktų reikalavimus padarinių šalinimu. Vadovaujantis aptarto straipsnio 3 dalimi, teismui suteikta teisė tokia sprendime nustatyti sankciją (baudą) atsakovui, „jei jis per nustatytą terminą neįvykdys sprendimo ar nenutrauks jame nurodytų veiksmų“.

CPK 273 straipsnio 1–2 dalys yra suformuluotos kaip teismo teisė („*teismas gali*“) priimant asmeninio pobūdžio sprendimą nustatyti tam tikrus su jo priverstine jo vykdymo tvarka susijusius klausimus ir (ar) iškart nurodyti, kaip turi elgtis šalis jeigu atsakovas sprendimo nevykdo gera valia (savanoriškai)¹¹. Tai rodo, kad teismui priimant asmeninio pobūdžio sprendimą suteikiama diskrecija nuspręsti dėl tokio sprendimo nevykdymo pasekmių jau sprendime. Teismas, priimdamas asmeninio

---

11 Vertinant CPK 273 straipsnio 1 ir 2 dalyse reglamentuojamų teisės normų dispozicijoje vartojamą sąvoką *gali*, kyla klausimas, ko iš tikrųjų siekiama tokiu teisiniu reguliavimu. Ar taip pripažįstama, kad teismas turi gebėjimus atlikti nustatytus veiksmus, ar turi reikiamą kompetenciją juos atlikti, ar vis dėlto jas reiktų suprasti kaip teismui suteikiamą kompetenciją (teisę) atlikti šiuos procesinius veiksmus. Atsižvelgiant į šio straipsnio tikslus, sisteminius teismo sprendimui keliamus reikalavimus, reglamentuojančius teisės normų struktūrą, galima teigti, kad taip įstatymų leidėjas nustatė teismo teisę esant poreikiui priimti atitinkamus sprendimus. Nors sąvoka *teismas gali (negali)* CPK vartojama ne vieną kartą, žodis *gali (negali)* teisiniame reguliavime yra neretai vartojamas klaidingai, nes reiškia ne konkretus teisinio santykio dalyvio (pavyzdžiui, teismo) teisę atlikti konkrečius veiksmus, bet nevienareikšmišką gebėjimą ar negebėjimą juos atlikti dėl neiškių priežasčių. Neaiškumų sistemaiškai aiškinant teismo teises civiliniame procese suteikia ir tai, kad kitais atvejais įstatymų leidėjas, apibrėždamas teismo kompetenciją, vartoja sąvoką *teismas turi teisę*, kuri tiksliai atskleidžia, kad teismas turi kompetenciją atlikti konkrečius procesinius veiksmus. Tokių skirtingų teismo kompetenciją apibūdinančių sąvokų naudojimas kelia teisinį neaiškumą ir nekonkretumą, nes aiškūs teisiniai terminai, pavyzdžiui, *turi teisę*, pakeičiami labiau buitinei kalbai priskirtiniais terminais, kurie dėl savo neapibrėžtumo kelia teisinį neaiškumą. Teisiniame reguliavime naudojamą sąvoką problema aptariama teisės doktrinos darbuose, pavyzdžiui, Alfonsas Vaišvila, *Teisinis personalizmas: teorija ir metodas* (Vilnius: Justitia, 2010), 134.

pobūdžio sprendimą ir iš anksto modeliudamas galimą jo nevykdymo gera valia (savanoriškai) scenarijų, turėtų įvertinti, ar tikslinga iš anksto teismo sprendime aptarti klausimą dėl jo nevykdymo gera valia (savanoriškai). Šio straipsnio taikymas – tai teismo sprendimo priėmimo ir priverstinio vykdymo proceso sąsaja, kai teismas „įsiterpia“ į galimą priverstinį sprendimo vykdymą ir nustato sankciją už jo nevykdymą dar sprendimo priėmimo metu.

CPK 273 straipsnio 3 dalyje nustatytos dvi sprendimo vykdymui reikšmingos taisyklės: i) teismas turi nustatyti, per kokį terminą atsakovas sprendimą turi įvykdyti. Taip teismas nustato, per kokį laiko tarpą atsakovas, nenaudojant priverstinio vykdymo priemonių, privalo atlikti sprendime nurodytus veiksmus. Toks teismo nustatytas terminas turi būti protingas, atitikti ginčo šalių interesus; ii) teismas turi nustatyti baudą, skiriamą skolininkui, jei jis sprendimo neįvykdo per nustatyta terminą. Taip teismo nustatyto termino pažeidimas (sprendimo neįvykdymas) yra pagrindas taikyti skolininkui teisinę sankciją (baudą). Priešingu atveju, teismui neskiriant tokios sankcijos, atsakovas nebus skatinamas sprendimo įvykdyti, o veiksminga pažeistų ieškovo teisių gynyba taptų iliuzinė¹².

Sprendžiant, kada teismas turėtų sprendime nustatyti jo vykdymo tvarką (terminą) ir sankciją už neįvykdymą, reikia įvertinti tokios teisės išimtinumą. Nors priverstinis vykdymo procesas yra sudėtinė teisės į teisingą teismą dalis (neatskiriama veiksmingų pažeistų subjektinių teisių apsaugos priemonė)¹³, bylos nagrinėjimo iš esmės metu sunku nuspėti, kaip bus vykdomas teismo sprendimas (ar tenkinus ieškinį atsakovas vykdys sprendimą gera valia (savanoriškai). Tačiau dėl sprendžiamų subjektinių teisių reikšmės, socialinių visuomeninių santykių svarbos, dėl kurių kilo ginčas, teismas turi teisę nustatyti konkretų sprendimo vykdymo terminą ir nustatyti sankciją, kuri būtų taikoma atsakovui sprendimo tinkamai neįvykdžius gera valia (savanoriškai). Tokie asmeninio pobūdžio sprendimai gali būti susiję, pavyzdžiui, su nepilnamečio vaiko perdavimu vienam iš tėvų, statinio nugriovimu, turto perdavimu ieškoviui, klaidinančios informacijos paneigimu ir pan. Tokios sankcijos nustatymas teismo sprendime, visų pirma, atlieka skatinamąją funkciją, nes tinkamai nevykdydamas teismo sprendimo atsakovas patirs finansinių nuostolių.

CPK 273 straipsnio 3 dalies taikymo problemos ir jos taikymo atvejai atskleidžiami teismų praktikoje. Pavyzdžiui, kasacinio teismo nagrinėtoje byloje, kurioje viena žiniasklaidos įmonė buvo įpareigota „per 15 dienų nuo nutarties priėmimo dienos pašalinti iš atsakovės valdomo interneto naujienų portalą straipsnius“, teismas taip pat nusprendė, kad „jeigu atsakovė per nustatytą terminą neatliktų šių veiksmų, jai skirtina 100 Eur bauda už kiekvieną teismo sprendimo neįvykdymo dieną (CPK

12 „Europos Žmogaus Teisių Teismo 1997 m. kovo 19 d. sprendimas byloje *Hornsby prieš Graikiją*, pareiškimo Nr. 18357/91, para. 40“, HUDOC paieška, žiūrėta 2021 m. rugpjūčio 26 d., <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58020>.

13 Lietuvos Respublikos Konstitucijos 30 straipsnis, Konvencijos 6 straipsnis, CPK 2 straipsnis.

273 straipsnio 3 dalis)¹⁴. Tačiau kitu atveju skolininkas buvo įpareigotas per tris mėnesius nuo teismo nutarties priėmimo dienos atlikti konkrečius veiksmus (išmontuoti infiltravimo lauko dalį), bet nenustatė baudos tam atvejui, jeigu skolininkas tokių veiksmų neatliktų¹⁵.

Įstatyme nustatyta tvarka, kaip sprendžiamas klausimas dėl sankcijos taikymo atsakovui, kai jis tinkamai neįvykdymo teismo sprendimo. Tuo atveju, kai nevykdomas teismo sprendimas pagal CPK 273 straipsnyje 1 dalyje nustatytą tvarką, remiantis CPK 771 straipsnio 2 dalimi, atliekami tokie veiksmai:

- antstolis surašo sprendimo nevykdymo aktą ir perduoda jį apylinkės teismui;
- teismas sprendžia, ar taikyti sprendime nurodytas pasekmes.

Tai leidžia spręsti, kad sprendimas, kuriuo nustatytos teisinės pasekmės, yra tik pagrindas, kuriuo remdamasis apylinkės teismas vėliau priima nutartį, kuria yra įvertina, ar teismo sprendimas iš tikrųjų nėra įvykdytas pagal nustatytą tvarką, o „antstolio surašytas sprendimo neįvykdymo aktas perduodamas sprendimą priėmusiam teismui, kuris išsprendžia sprendimo vykdymo tvarkos pakeitimą pagal CPK 284 straipsnyje nustatytas taisykles, priima nutartį, kuria pakeičia sprendimo vykdymo tvarką ir nustato išieškotojui teisę atlikti už skolininką jo lėšomis teismo sprendime nurodytus veiksmus (CPK 771 straipsnio 3 dalis)¹⁶.

Taip pat gali kilti klausimas, ar bauda pagal CPK 273 straipsnio 3 dalį gali būti vienkartinė ir (ar) tęstinė (periodinė). Atsižvelgiant į nurodytus tikslus, kurių siekiama taikant tokią sankciją ir vykdymo proceso tikslą, skiriama bauda gali būti tiek vienkartinė, tiek tęstinė (periodinė) ir skaičiuojama už kiekvieną teismo sprendimo neįvykdymo dieną. Kiekvienu atveju teismas, spręsdamas dėl galimo priverstinio teismo sprendimo vykdymo, turėtų įvertinti, kokio pobūdžio bauda būtų efektyvi ir proporcinga.

CPK 771 straipsnio 2 dalyje, skirtingai nei šio straipsnio 6 dalyje numatytu atveju, įstatymas nenustato, kokias aplinkybes, kokia tvarka (kviečiant ar ne į teismo posėdį vykdymo proceso šalis, antstolį) turėtų vertinti teismas, gavęs prašymą skirti baudą, kai nėra vykdomas sprendimas. Minėtame straipsnyje tik nurodyta, kad teismas, gavęs antstolio prašymą, turi įvertinti, ar skolininkas neatliko tam tikrų veiksmų, kurie buvo nustatyti sprendime. Kitaip tariant, įstatymas tik reikalauja teismo įvertinti, ar atsakovas įvykdė sprendimą.

14 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. gruodžio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-513-916/2016“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. vasario 4 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiseska/tekstas.aspx?id=f64831d0-809d-44d8-a032-0040c9452c1a>

15 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. kovo 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-95-695/2019“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. vasario 4 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiseska/tekstas.aspx?id=0993a273-6229-44bb-ace2-266d7c063dff>

16 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. spalio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-520/2013“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. vasario 5 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiseska/tekstas.aspx?id=92fb9f58-3eb2-4246-bdd5-16dccc2e436>

Sprendžiant dėl CPK 273 straipsnio 3 dalyje nurodytos sankcijos taikymo reikia įvertinti tai, kad ji siejama su tuo, kad atsakovas „per teismo sprendimą nustatytą terminą neįvykdys sprendimo ar nenutrauks nurodytų veiksmų“. Tuo atveju, kai atsakovas įpareigojamas atlikti tam tikrus veiksmus, teismo sprendimo vykdymas gali priklausyti ne tik nuo paties atsakovo, bet nuo kitos ginčo šalies valios (ji turi daiktą priimti). Jeigu teismas sprendime nurodys, kad atsakovas ieškoviui turi atlikti tam tikrus veiksmus, kurių atlikimui reikia, kad ieškovas dalyvautų ir (ar) atliktų konkrečius veiksmus, tai reiškia, kad tinkamas teismo sprendimo vykdymas priklauso ne tik nuo atsakovo, bet ir nuo ieškovo. Todėl teismas, priimdamas asmeninio pobūdžio sprendimą ir iš anksto modeliudamas galimą jo nevykdymo gera valia (savanoriškai) scenarijų, turėtų įvertinti, kaip gali susiklostyti sprendimo vykdymas, ar jis priklauso išimtinai nuo paties atsakovo, ar galbūt ir nuo papildomų kitos šalies veiksmų.

Praktikoje gali susiklostyti taip, kad teismo sprendimo priėmimo metu egzistavo viena situacija, tačiau priėmus sprendimą, pradėjus priverstinio vykdymo veiksmus dėl tam tikrų aplinkybių pasikeitimo, gali paaiškėti, kad įvykdyti teismo sprendimą jame nustatyta konkrečia tvarka yra neįmanoma. Pavyzdžiui, vienoje byloje nustatyta, kad sprendimo įvykdyti objektyviai nėra įmanoma, nes atsakovė buvo įpareigota sudaryti konkretų žemės sklypo pirkimo–pardavimo sandorį, tačiau vykdymo proceso metu neteko nuosavybės teisės ir galimybės disponuoti žemės sklypu. Kasacinis teismas nusprendė, kad tokiu atveju skolininkui negali būti taikoma sankcija dėl sprendimo nevykdymo: „Vykdymo procese susiklosčius tokiai teisinei padėčiai, kai teismo sprendimo, įpareigojančio skolininką sudaryti sutartį dėl individualiais požymiais apibūdinto daikto pardavimo, vykdymas nėra įmanomas, nes skolininkas netekęs nuosavybės teisės į tokios sutarties dalyką ir vyksta teismo procesas dėl šio daikto gražinimo skolininko nuosavybėn, t. y. galimybės įvykdyti teismo nustatytą įpareigojimą atkūrimo, antstolis turėtų svarstyti galimybę sustabdyti vykdomąją bylą ar atidėti vykdymo veiksmus, ar kreiptis dėl vykdymo tvarkos išaiškinimo CPK 589 straipsnio nustatyta tvarka, ar pasinaudoti kitais vykdymo proceso instrumentais pagal susiklosčiusią teisinę ir faktinę bylos situaciją.“¹⁷

Tokie teismų praktikos pavyzdžiai rodo, kad nors sprendimas (kaip ir jo dalis dėl vykdymo termino ir baudos nustatymo) patenka į sprendimo privalomumo principą (CPK 18 straipsnis), jam taikoma galutinio teismo sprendimo (lot. *res judicata*) galia (CPK 279 straipsnio 4 dalis), dėl vykdymo procese susiklosčiusių aplinkybių sprendimo privalomumas priklauso nuo to, dėl kokių priežasčių jis nėra vykdomas. Būtent asmeninio pobūdžio teismo sprendimo vykdymo atveju gali susiklostyti situacija, kai skolininkas sutinka atlikti sprendime nurodytus veiksmus, tačiau sprendimas negali būti įvykdytas dėl kitos šalies išieškotojo kaltės. Tokiu atveju laikytina, kad atsakovas nėra atsakingas už teismo sprendimo nevykdymą ir turėtų būti sprendžiama dėl

17 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. lapkričio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-315-684/2019“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. vasario 15 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiska/textas.aspx?id=d3dedffb-d6dc-4dcf-9e6d-d1112a6b66c8>.

vykdamosios bylos nutraukimo. Tai leidžia teigti, kad antstoliui pareiškus prašymą skolininkui taikyti sprendime nustatytas jo nevykdymo pasekmes, turi būti įvertinta ir tai, ar sprendimas nėra vykdomas dėl kitos šalies veiksmų (neveikimo), ar dėl nuo šalių valios nepriklausančių aplinkybių (pavyzdžiui, išnykus daiktui, kurį atsakovas turėjo perduoti išieškotojui). Todėl teismas priverstinio vykdymo proceso metu turi įvertinti aplinkybes, dėl ko sprendimas nėra vykdomas ir kokiomis šiame procese taikomomis priemonėmis turi būti užtikrinamas sprendimo vykdymas. Teismas priverstinio vykdymo procese ne sprendžia ginčą iš naujo, o tik vertina, kaip užtikrinti jo tinkamą įvykdymą.

Taikant CPK 273 straipsnio 3 dalį kyla klausimas, kam turėtų būti mokama už teismo sprendimo nevykdymą paskirta bauda. Kasacinio teismo praktikoje nurodoma, kad „CPK 273 straipsnio 3 dalyje ir 771 straipsnio 6 dalyje reglamentuojamos baudos yra skiriamos tuo pačiu pagrindu, t. y. už analogiško pobūdžio prievolės nevykdymą, abi teisės normos reglamentuoja analogiškas baudas, kurios, atsižvelgiant į CPK 771 straipsnio 6 dalies aiškią nuostatą, skiriamos išieškotojo naudai“¹⁸. Sistemškai aiškinant CPK teisės normas galima teigti, kad įprastai teismo paskirta bauda turi būti mokama į valstybės biudžetą. Kai teismo skirta bauda gali būti skiriama kitos proceso šalies naudai, tai aiškiai būna nustatyta teisės normose, pavyzdžiui, CPK 95 straipsnio 2 dalis, 771 straipsnio 6 dalis. Nesant aiškiai nustatytos taisyklės, kad CPK 273 straipsnio 3 dalies pagrindu paskirta bauda gali būti mokama išieškotojui, laikytina, kad šiame straipsnyje nustatyta ir teismo CPK 771 straipsnio 2 dalyje nustatyta tvarka paskirta bauda yra mokama į valstybės biudžetą. Tačiau abejotina, ar toks teisinis reguliavimas yra pagrįstas. Vykdymo procese siekiama kuo operatyviau įvykdyti vykdomąjį dokumentą, o jo nevykdant neigiamas pasekmes gali patirti būtent išieškotojas. Taip pat neaiškumų kelia, kaip tokiu atveju turėtų būti išduodamas vykdomasis raštas dėl teismo paskirtos baudos sumokėjimo. Siekiant teisinio aiškumo, vykdymo proceso tikslų įgyvendinimo, svarstyтина, kad CPK 273 straipsnio 3 dalyje turėtų būti nustatyta atitinkama taisyklė, kaip ir CPK 771 straipsnio 6 dalyje, pagal kurią bauda už kiekvieną uždelstą įvykdyti sprendimą arba privalomąjį nurodymą dieną skiriama išieškotojo naudai.

Apibendrinus galima teigti, kad CPK 273 straipsnio 3 dalyje reglamentuojama sankcija turėtų būti taikoma išimtiniais atvejais, kai dėl ginčo teisinio santykio ypatumų tikslinga nustatyti konkrečią sprendimo vykdymo tvarką ir sankciją už jo nevykdymą. Teismui pagal antstolio kreipimąsi vertinant, ar sprendime nustatyta sankcija taikytina, turi būti išnagrinėtos aplinkybės, dėl kurių sprendimas neįvykdytas. Faktinės aplinkybės, susijusios su sprendimo vykdymu teismo sprendimo priėmimo ir vykdymo metu, gali būti pasikeitusios, todėl svarbu nustatyti, ar sprendimas neįvykdytas dėl skolininko kaltės ar nuo jo nepriklausančių aplinkybių.

18 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. birželio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-213-248/2019“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. vasario 4 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprensimupaieska/tekstas.aspx?id=5d696a7e-726a-48d6-97ab-9a92653e7046>.

3. CPK 771 straipsnio 6 dalyje nustatytos sankcijos tikslai ir taikymas

CPK 771 straipsnio 6 dalyje nustatyta, kad „jeigu per teismo nustatytą terminą neįvykdytas sprendimas, įpareigojęs skolininką atlikti arba nutraukti tam tikrus veiksmus, kuriuos gali atlikti arba nutraukti tiktai pats skolininkas, ar sprendimas, įpareigojęs pašalinti statybos pažeidžiant teisės aktų reikalavimus padarinius, arba jeigu per nustatytą terminą neįvykdytas privalomasis nurodymas ar nevykdomas privalomasis nurodymas, kurio įvykdymo terminas nenustatytas, surašytą aktą antstolis perduoda antstolio kontoros buveinės vietos apylinkės teismui. Sprendimo arba privalomojo nurodymo neįvykdymo klausimas išsprendžiamas teismo posėdyje. Apie teismo posėdžio laiką ir vietą pranešama išieškotojui ir skolininkui, tačiau jų neatvykimas nekliaudo išnagrinėti klausimą, kodėl neįvykdytas sprendimas ar privalomasis nurodymas. Teismas, nustatęs, kad skolininkas sprendimo arba privalomojo nurodymo neįvykdė, gali jam skirti iki trijų šimtų eurų baudą už kiekvieną uždelstą įvykdyti sprendimą arba privalomąjį nurodymą dieną išieškotojo naudai“.

CPK 771 straipsnio 6 dalis skirta asmeninio teismo sprendimo nevykdymo atvejams. Todėl nustačius, kad antstolis teikia prašymą skirti baudą tokiu pagrindu, kai teismo sprendimas yra piniginis, toks pareiškimas nenagrinėjamas pagal šio straipsnio nuostatas. Pavyzdžiui, teismų praktikoje nesvarstytas antstolio prašymas skirti baudą, nes „prievolė yra turтино pobūdžio (sprendimas ir juo patvirtinta tautos sutartis buvo susiję su nekilnojamojo turto ir turtinių teisių į nekilnojamąjį turtą perdavimu)¹⁹. Taip pat praktikoje nurodoma, kad „kai skolininkas asmeniškai turi įvykdyti teismo sprendimu nustatytą įpareigojimą ir dėl šios priežasties teismas pripažįsta, kad tokio įpareigojimo už skolininką negali įvykdyti išieškotojas, siekdamas užtikrinti teismo sprendimo įvykdymą, teismas turi teisę skirti teismo sprendimo neįvykdžiusiam asmeniui baudą išieškotojo naudai“²⁰. Ši sankcija taikoma priklausomai nuo atsakovo atliktinų veiksmų pobūdžio, t. y. kai „teismas įpareigoja skolininką atlikti ar nutraukti tokius veiksmus, kuriuos gali atlikti ar nutraukti išimtinai tik pats skolininkas (pvz., susijusius su tėvų pareigų vykdymu), arba juos atliekant kitiems asmenims, iš esmės keistųsi įvykdymo kokybę“²¹.

CPK 771 straipsnio 6 dalyje nustatyta sankcija atlieka kompensavimo funkciją ir

19 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. rugsėjo 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-437/2013“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. vasario 7 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=48dbe16b-f04a-4d91-85ea-ad5676d986c1>.

20 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. liepos 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-348-611/2016“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. sausio 25 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=5124e891-eb6b-41bc-b353-6baf248b47ee>.

21 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. spalio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-520/2013“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. vasario 4 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=92fb9f58-3eb2-4246-bdd5-16dccc2e436>.

skatina skolininką įvykdyti teismo sprendimą²². Toks šios sankcijos kompensacinis pobūdis yra vienas pagrindinių jos skirtumų nuo CPK 273 straipsnio 3 dalyje nustatytos baudos, kuri mokama į valstybės biudžetą. Teismų praktikoje nurodoma, kad „bauda, kurią teismas turi teisę skirti CPK 771 straipsnio 6 dalies pagrindu, yra vienas iš priverstinio teismo sprendimo vykdymo instrumentų, kuris yra naudojamas teisės aktuose nustatyta tvarka ir kurį skirti iki vykdymo proceso inicijavimo nėra teisinio pagrindo. Bauda skiriama už įsiteisėjusio teismo sprendimo, kuriuo užbaigtas bylos ginčas, nevykdymą, o ne už pažeidimus, padarytus nevykdant antstolio nurodymų iki teismo sprendimo dėl ginčo esmės vykdymo proceso, pavyzdžiui, dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo“²³.

Galima pagrįstai teigti, kad „įstatymų leidėjas suteikė diskreciją teismui, nustatydami, kad skolininkas neįvykdė teismo sprendimo, nustatyti skiriamos baudos dydį, kuris ribojamas tik maksimalia suma“. Tačiau tai nereiškia, kad teismas, parinkdamas baudos dydį, nesaistomas jokių konkrečių kriterijų. Teismas turi „atsižvelgti į ginčo šalių teisinių santykių prigimtį, kilusius padarinius dėl teismo sprendimo neįvykdymo, jų poveikį išieškotojo ir visuomenės interesams, kokioms vertybėms ir kokių mastu nutarties nevykdymas darė įtaką ir kaip tai paveikė skolininko ir išieškotojo turtinius interesus, ir kt.“²⁴. Taip pat teismas turi patikrinti, ar „nėra aplinkybių, kurios sudarytų pagrindą atleisti skolininką nuo paskirtos baudos ar kitokių neįvykdymo pasekmių taikymo“²⁵.

CPK 771 straipsnio 6 dalyje nustatyta sankcija skiriama už kiekvieną dieną, kai nevykdomas teismo sprendimas. Toks tęstinis šios sankcijos pobūdis rodo, kad už teisės pažeidimą, už kurį skiriama ši sankcija, yra tęstinio pobūdžio, t. y. tęsiasi kasdien. Atitinkamai tokia bauda skaičiuojama iki visiško teismo sprendimo įvykdymo. Tačiau CPK 771 straipsnio 7 dalyje nustatyta, kad „jeigu skolininkas antrą kartą ir daugiau kartų pažeidžia sprendimui įvykdyti nustatytus terminus ar toliau nevykdo privalomojo nurodymo, teismas skolininkui vėl pritaiko priemones, numatytas šio straipsnio 6 dalyje“. Iš šios teisės normos galima spręsti, kad skolininko atliekamas pažeidimas (sprendimo nevykdymas) nėra tęstinio pobūdžio ir toks pažeidimas gali būti atliekama pakartotinai, kelis kartus. Tačiau tokia situacija nėra galima, nes

22 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. kovo 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-67-313/2017“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. vasario 12 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiska/tekstas.aspx?id=af8bdc39-9dee-4b8b-b861-d4b2250b85ff>.

23 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. vasario 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-62-695/2017“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. vasario 23 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiska/tekstas.aspx?id=3116a171-60e3-4973-9dc8-7d2feacc4bc5>.

24 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. spalio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-199-248/2017“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. vasario 4 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiska/tekstas.aspx?id=ff5ae636-f132-4076-a543-34a606c1b264>.

25 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. lapkričio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-315-684/2019“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. vasario 5 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiska/tekstas.aspx?id=d3dedffb-d6dc-4dcf-9e6d-d1112a6b66c8>.

sprendimo nevykdymas visada yra tik tęstinio pobūdžio teisės pažeidimas.

Galima daryti prielaidą, kad toks CPK 771 straipsnio 6 ir 7 dalių nesuderinamumas kilo dėl netinkamos teisėkūros. Pradinėje CPK 771 straipsnio 6 dalies (tuo metu 5 dalies) redakcijoje nustatyta, kad „teismas, nustatęs, kad skolininkas sprendimo neįvykdė, gali jam skirti iki *vieno tūkstančio litų dydžio baudą* išieškotojo naudai ir nustatyti naują terminą sprendimui įvykdyti“. Tačiau Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso pakeitimo ir papildymo 2011 m. birželio 21 d. įstatymu Nr. XI-1480 minėtas straipsnis buvo pakeistas nurodant, kad „teismas, nustatęs, kad skolininkas sprendimo neįvykdė, gali jam skirti iki *vieno tūkstančio litų dydžio baudą už kiekvieną uždelstą įvykdyti sprendimą dieną* išieškotojo naudai“. Tai reiškia, kad įstatymų leidėjas iš esmės pakeitė minėtą sankciją, pakeitęs jos pobūdį iš vienkartinės į tęstinio pobūdžio. Tačiau pirminėje įstatymo redakcijoje CPK 771 straipsnio 6 dalyje (šiuo metu 7 dalis) nustatyta teisės norma „*jeigu skolininkas antrą kartą ir daugiau kartų pažeidžia sprendimui įvykdyti nustatytus terminus, teismas vėl pritaiko skolininkui priemones, numatytas šio straipsnio 5 dalyje*“ liko iš esmės nepakeista. Todėl šiuo metu susiklosto situacija, kai CPK 771 straipsnio 7 dalies taikymas, pakeitus CPK 771 straipsnio 6 dalyje nustatytą sankciją, tapo neįmanomas. Siekiant teisinio aiškumo ir tikrumo, siūlytina pašalinti iš CPK 771 straipsnio 7 dalies žodžius „*Jeigu skolininkas antrą kartą ir daugiau kartų pažeidžia sprendimui įvykdyti nustatytus terminus ar toliau nevykdo privalomojo nurodymo, teismas skolininkui vėl pritaiko priemones, numatytas šio straipsnio 6 dalyje*“.

Apibendrinus manytina, kad CPK 771 straipsnio 6 dalyje nustatyta sankcija yra skirta skatinti skolininką vykdyti sprendimą ir kompensuoti skolininko patiriamą žalą dėl sprendimo nevykdymo gera valia (savanoriškai). Ši sankcija taikoma skolininkui tik nustačius, kad sprendimas nevykdomas dėl jo kaltės. Todėl, sprendžiant dėl šios sankcijos taikymo, svarbu nustatyti, ar sprendimas neįvykdytas dėl skolininko kaltės ar nuo jo nepriklausančių aplinkybių.

4. CPK 273 straipsnio 3 dalies ir CPK 771 straipsnio 6 dalies (ne)suderinamumo problematika

Tiek CPK 273 straipsnio 3 dalyje, tiek ir CPK 771 straipsnio 6 dalyje reglamentuojama asmeninio pobūdžio sprendimo priverstinio vykdymo tvarka ir sankcijos už jų nevykdymą. Praktikoje kyla klausimas: koks yra jų tarpusavio santykis ir kaip jos turi būti taikomos (suderinamos)? Ar galima teigti, kad šios sankcijos yra taikomos už tuos pačius teisės pažeidimus ir sukelia tokias pačias teises pasekmes? Ar teismas turi teisę taikyti abi sankcijas už to paties sprendimo nevykdymą? Ar tuo atveju, kai teismas sprendime nustato jo vykdymo tvarką ir sankciją už jo nevykdymą, antstolis turi kreiptis dėl baudos skyrimo ne tik CPK 771 straipsnio 2 dalyje, bet ir 771 straipsnio 6 dalyje nustatyta tvarka? Ar CPK 273 straipsnis yra skirtas tik vienkartinio pobūdžio baudos skyrimui už teismo sprendimo nevykdymą, kuri taikoma vieną kartą (vienkartinė, ne tęstinio pobūdžio bauda), o CPK 771 straipsnio 6 dalyje nustatyta sankcija taikoma už

tęstinius neteisėtus veiksmus (teismo sprendimo nevykdymą) už tam tikrą laiką. Įstatymas šių dviejų sankcijų suderinamumo klausimų nereglamentuoja.

Kasacinio teismo praktikoje sprendžiant minėtų CPK straipsnių taikymo klausimą nurodoma, kad „CPK 771 straipsnyje nustatytas teisinis reglamentavimas gali būti taikomas tik tuo atveju, jei vykdymo procese susiduriama su CPK 273 straipsnyje nurodyto teismo sprendimo neįvykdymu ar netinkamu vykdymu“²⁶. Tokios aiškinimo praktikos laikomasi ir vėlesnėje teismo praktikoje. Pavyzdžiui, nustatęs, kad nevykdoma teismo patvirtinta taikos sutartis, kurioje nustatytas nekilnojamojo turto ir turtinių teisių į nekilnojamąjį turtą perdavimas, kasacinis teismas sprendė, kad tokio sprendimo nevykdymui taikomos CPK 771 straipsnyje nustatytos pasekmės. Teismų praktikoje nurodoma, kad „<...> tiek CPK 273 straipsnio 3 dalyje, tiek 771 straipsnio 6 dalyje reglamentuojamos baudos yra skiriamos tuo pačiu pagrindu, t. y. už analogiško pobūdžio prievolės nevykdymą, <...> abi teisės normos reglamentuoja analogiškas baudas, kurios, atsižvelgiant į CPK 771 straipsnio 6 dalies aiškią nuostatą, skiriamos išieškotojo naudai“²⁷. Toks aiškinimas leidžia teigti, kad CPK 273 straipsnio 3 dalyje ir 771 straipsnio 6 dalyje reglamentuojamos baudos yra tokios pačios, atlieka tuos pačius tikslus ir net skiriamos tais pačiais pagrindais. Tačiau kyla klausimas: kam tokiu atveju įstatyme nustatytos dvi skirtingos sankcijos, taikytinos dėl asmeninio pobūdžio teismo sprendimo nevykdymo?

Vertinant minėtuose straipsniuose nustatytų teisės normų santykį per specialiosios ir bendrosios teisės normos santykį pripažįstama, kad „CPK 771 straipsnis pagal savo esmę ir turinį yra specialioji teisės norma, taikytina tik pirmiau nurodytų sprendimų neįvykdymo atveju. Specialiųjų teisės normų negalima taikyti analogijos būdu, nurodyto straipsnio norma neskirta sutartinės atsakomybės taikymo, jos sąlygų nustatymo ir netesybų dydžio klausimams“²⁸. Tai leidžia teigti, kad CPK 771 straipsnio 6 dalyje numatyta sankcija yra specialioji norma, kuri taikoma nesant kitų pagrindų (kitų sankcijų taikymo). Tačiau vėlesnėje kasacinio teismo praktikoje nurodoma, kad, sprendžiant CPK 273 straipsnio 3 dalies ir CPK 771 straipsnio 6 dalies taikymo suderinamumo klausimą, visų pirma reikia įvertinti šių sankcijų nustatymą ir paskyrimą. Sprendžiant dėl minėtų sankcijų atskyrimo pagal civilinio proceso stadijas nurodoma, kad pagal CPK 273 straipsnio 3 dalį už sprendimo nevykdymą skolininkui gali būti skiriama bauda, kurią teismas turi nustatyti sprendime dėl ginčo esmės.

26 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. spalio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-372/2010“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. vasario 4 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiska/tekstas.aspx?id=553d482b-c013-437b-988e-02d2a22c01a1>.

27 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. birželio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-213-248/2019“, LITEKO, 2023 m. vasario 4 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiska/tekstas.aspx?id=5d696a7e-726a-48d6-97ab-9a92653e7046>.

28 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. rugsėjo 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-437/2013“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. vasario 7 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiska/tekstas.aspx?id=48dbe16b-f04a-4d91-85ea-ad5676d986c1>.

CPK 771 straipsnio 6 dalyje reglamentuojamas analogiškos baudos skyrimas vykdymo proceso metu²⁹.

CPK 273 straipsnio 3 dalyje nustatyta sankcija yra nustatoma teismo sprendimu, kuriuo šalių ginčas išsprendžiamas iš esmės. Tokios sankcijos teismo sprendime nustatymas reiškia, kad teismas sprendime turi motyvuotai pagrįsti, kodėl jis nusprendžia iš karto „išterpti“ į vykdymo procesą, ir nurodyti, kokia sankcija taikoma atsakovui dėl sprendimo nevykdymo. Taip siekiama informuoti skolininką apie jam grėšiančias sankcijas, jeigu išieškotojui inicijavus vykdymo procesą jis gera valia neįvykdys sprendimo. Kita vertus, sankcija negali būti taikoma, jeigu sprendimas nevykdomas dėl priežasčių, nepriklausančių nuo skolininko valios (nėra jo kaltės). CPK 771 straipsnio 6 dalies taikymo atveju jau yra aiškus pats teismo sprendimo nevykdymo faktas, nes antstolis šią aplinkybę konstatuoja surašęs sprendimo nevykdymo aktą ir nusiunčia į teismui. Teismas tokiu atveju vertina, dėl kokių priežasčių sprendimas nėra įvykdytas.

Antra, skiriasi subjektai, kuriems skolininkas turi mokėti paskirtą sankciją. Skolininkas jam CPK 273 straipsnio 3 dalyje paskirtą sankciją moka į valstybės biudžetą (nors toks teisinis reglamentavimas kelia abejonių dėl jo pagrįstumo), o CPK 771 straipsnio 6 dalies pagrindu paskirta sankcija yra mokama išieškotojui. Taigi pirmuoju atveju skolininkui skiriama bauda yra skirta visų pirma skatinti jį įvykdyti teismo sprendimą ir nubausti už sprendimo nevykdymą, o antruoju atveju skolininkas ne tik skatinamas įvykdyti sprendimą, bet ir kompensuoja savo neteisėtai veiksmis padarytą žalą išieškotojui.

Trečia, kyla klausimas, ar, teismui nustačius baudą sprendime pagal CPK 273 straipsnio 3 dalį, antstolis turi teisę kreiptis dėl CPK 771 straipsnio 6 dalyje nustatytos baudos skyrimo. Ar nepažeidžiamos vykdymo procese dalyvaujančių asmenų teisės, kai dėl sprendimo nevykdymo skolininkui būtų skiriamos dvi baudos? Minėta, kad subjektai, kuriems skolininkas paskirtas baudas pagal minėtus straipsnius turi mokėti, skiriasi (vienu atveju tai – valstybė, kitu – išieškotojas). Tai leistų svarstyti, kad tokios sankcijos gali būti skiriamos kartu. Tačiau kyla klausimas: ar pagrįsta būtų taikyti dvi teisinės sankcijas už to paties sprendimo nevykdymą? Priverstinis vykdymo procesas nėra skirtas nubausti skolininką, o sudaryti sąlygas veiksmingam vykdomųjų dokumentų įvykdymui. Nesant aiškaus CPK 273 straipsnio 3 dalyje ir 771 straipsnio 6 dalyje nustatytų sankcijų suderinamumo reglamentavimo kyla klausimų, kaip jos turėtų būti taikomos.

Šią minėtų sankcijų suderinamumo problemą atskleidžia kasacinio teismo praktikoje nagrinėta byla, kurioje nustatyta, kad antstolis kreipėsi į teismą dėl baudos atsakovui skyrimo pagal CPK 771 straipsnio 6 dalį. Byloje nustatyta, kad atsakovas

29 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. birželio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-213-248/2019“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. vasario 4 d., <https://liteko.teismai.lt/viesaspresnimupaiska/tekstas.aspx?id=5d696a7e-726a-48d6-97ab-9a92653e7046>.

sprendimu buvo įpareigotas atlikti tam tikrus veiksmus³⁰ ir nustatė, kad jų neįvykdžius per teismo įpareigojimo nustatytą terminą, skolininkui skiriama 1158 Eur bauda. Atsakovas per nustatytą terminą sprendimo neįvykdė gera valia (savanoriškai). Pirmosios instancijos teismas nusprendė, kad byloje nėra duomenų, patvirtinančių sprendimo įvykdymą, todėl yra pagrindas suinteresuotam asmeniui už teismo sprendimo nevykdymą skirti baudą. Nustatydamas baudos dydį, teismas atsižvelgė į tai, kad iš skolininko jau yra išieškota 1158 Eur bauda, priteista sprendimu už teismo sprendimo neįvykdymą. Pirmosios instancijos teismas skyrė skolininkui baudą – po 5 Eur už kiekvieną uždelstą įvykdyti sprendimą dieną valstybės naudai. Taigi šiuo atveju pirmosios instancijos teismas baudą pagal CPK 273 straipsnio 3 dalį skyrė kaip vienkartinio, o ne tęstinio pobūdžio.

Apeliacinės instancijos teismas panaikino pirmosios instancijos teismo skirtą baudą remdamasis tuo, kad pirmosios instancijos teismas skirdamas baudą neįvertino sprendimo nevykdymo priežasčių, o būtent – žemės bendraturtės atsisakymo duoti sutikimą statinio rekonstrukcijai, pasaulinės pandemijos. Taip pat skolininkas ėmėsi visų nuo jo priklausančių veiksmų, kad teismo įpareigojimas dėl projektinės dokumentacijos parengimo būtų įvykdytas. Apeliacinės instancijos teismas nustatė, kad antstolis, pakartotinai kreipdamasis į teismą dėl baudos skolininkui skyrimo, piktnaudžiavo teise kreiptis į teismą, nes dėl to paties dalyko jau vieną kartą baudą paskirta, todėl antstolis turi atlyginti skolininko patirtas bylinėjimosi išlaidas (800 Eur). Antstolis, nesutikdamas su sprendimu atlyginti skolininkui jo patirtas bylinėjimosi išlaidas, kasaciniu skundu, skundė sprendimo dalį dėl iš jo priteistų bylinėjimosi išlaidų, argumentuodamas tuo, kad apeliacinės instancijos teismas netinkamai aiškino ir taikė CPK 273 straipsnio 3 dalies, 771 straipsnio 6 dalies nuostatas ir nepagrįstai sprendė, kad jis piktnaudžiavo procesu. Kasacinis teismas sprendė CPK 273 straipsnio 3 dalies ir 771 straipsnio 6 dalies taikymo suderinamumo problemą, kai skolininkui jau yra paskirta sprendime nustatyta bauda, bet jam sprendimo nevykdant antstolis kreipiasi dėl baudos skyrimo jau 771 straipsnio 6 dalies pagrindu. Kitaip tariant, kasaciniame teisme buvo keliamas teisės aiškinimo klausimas: ar abiejų šių sankcijų skyrimas dėl to paties sprendimo nevykdymo reiškia skolininko dvigubą nubaudimą?

Atskirdamas minėtas sankcijas kasacinis teismas nurodė, kad „CPK 273 straipsnio 3 dalies pagrindu skolininkui skiriama sankcija už laikotarpį, kuris teismo sprendime nurodytas kaip jo įvykdymo terminas, šiuo terminu teismo sprendimo neįvykdžius, o CPK 771 straipsnio 6 dalyje įtvirtinta sankcija nukreipta į ateitį skolininkui tęsiant

30 Per 3 mėnesius nuo sprendimo įsiteisėjimo dienos teisės aktų nustatyta tvarka pertvarkyti projektinę dokumentaciją, nurodant tinkamą atliekamų statybos darbų rūšį, kartu pateikiant visus atitinkamai statybos rūšiai privalomus turėti dokumentus, ir gauti statybą leidžiantį dokumentą; jeigu per 3 mėnesius nuo teismo sprendimo įsiteisėjimo dienos statybą leidžiantis dokumentas garažo su kūrybinėmis dirbtuvėmis rekonstrukcijos darbams nebus gautas, įpareigoti skolininką per 2 mėnesius, skaičiuotinus nuo minėtų 3 mėnesių termino pasibaigimo dienos, savo lėšomis išardyti pertvarkytas ar perstatytas garažo su kūrybinėmis dirbtuvėmis dalis ir sutvarkyti statybvietę.

pažeidimą³¹. Taigi teismas sankcijas atskyrė pagal jų taikymą laike, CPK 273 straipsnio 3 dalyje numatytą sankciją siedamas su retrospektyviu teismo sprendimo neįvykdymo konstatavimu ir nubaudimu už jau atliktus neteisėtus veiksmus, o CPK 771 straipsnio 6 dalyje įtvirtintą sankciją siejo su perspektyviniu vertinimu – teismo sprendimo neįvykdymu ateityje. Šioje byloje kasacinis teismas nenustatęs, kad antstolis, kreipdamasis į teismą su prašymu taikyti skolininkui CPK 771 straipsnio 6 dalyje nustatytą sankciją, panaikino apeliacinės instancijos teismo nutartį dalyje, kuria iš antstolio skolininko naudai priteista 800 Eur bylinėjimosi apeliacinės instancijos teisme išlaidų atlyginimo.

Ši kasacinio teismo nutartis atskleidžia, kad CPK 273 straipsnio 3 dalyje ir 771 straipsnio 6 dalyje nustatytų sankcijų taikymas dėl to paties sprendimo nevykdymo iš esmės yra galimas. Kitaip tariant, tuo atveju, kai skolininkas nevykdo teismo sprendimo, kuriame nustatyta ir bauda už jo nevykdymą ir ši bauda skiriama, antstolis turi teisę, nustatęs reikšmingas aplinkybes, kreiptis į teismą dėl CPK 771 straipsnio 6 dalyje nustatytos sankcijos taikymo. Tačiau siekiant teisinio aiškumo ir tikrumo siūlytina spręsti dėl galimo minėtų sankcijų taikymą reglamentuojančių teisės normų pakeitimo, aiškiai nurodant, kaip jos turėtų būti taikomos kartu (ar nurodant, kad toks jų taikymas negalimas).

5. Teismo nutarčių dėl asmeninio pobūdžio laikinųjų apsaugos priemonių taikymo problema

CPK 771 straipsnio 6 dalyje nustatyta speciali skolininkui taikoma sankcija už asmeninio pobūdžio teismo sprendimų nevykdymą. Šioje teisės normoje vartojamas būtent teismo sprendimo kaip procesinio dokumento terminas, kuris leidžia teigti, kad ši sankcija taikytina būtent už tokio pobūdžio teismo sprendimo nevykdymą. Toks aiškinimas yra suderinamas ir su skiriamos sankcijos tikslais, nes skolininkui nevykdant sprendimo gali būti pažeidžiamas išieškotojo materialinis interesas ir jam turi būti kompensuojama už tokius skolininko neteisėtus veiksmus.

Teismų praktikoje kyla klausimas, ar ši sankcija taikytina dėl nutarties dėl asmeninio pobūdžio laikinųjų apsaugos priemonių (toliau – LAP) taikymo nevykdymo. Kai kurios LAP yra iš esmės asmeninio pobūdžio, siejamos su konkrečių veiksmų atlikimu, kuriuos gali atlikti konkretus asmuo, kurio atžvilgiu tokios priemonės yra taikomos. Tokios LAP yra reglamentuojamos CPK 145 straipsnio 1 dalies 6, 7, 8 ir 12 punktuose³². Atitinkamai CPK 145 straipsnio 9 dalyje nustatyta, kad už minėtų

31 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. rugsėjo 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-205-421/2022“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. vasario 22 d., <https://litekoteismai.lt/viesaspresdimupaieska/tekstas.aspx?id=583e2c14-3616-40f3-b0a7-340404d2b809>.

32 Šios priemonės yra „draudimas atsakovui dalyvauti tam tikruose sandoriuose arba imtis tam tikrų veiksmų; draudimas kitiems asmenims perduoti atsakovui turtą arba vykdyti kitas prievoles; išimtiniais atvejais draudimas atsakovui išvykti iš nuolatinės gyvenamosios vietos ir (arba) draudimas išvežti vaiką iš nuolatinės gyvenamosios vietos be teismo leidimo; įpareigojimas atlikti veiksmus, užkertančius kelią žalai atsirasti ar padidėti“.

LAP nustatytų apribojimų „pažeidimą kaltiems asmenims teismo nutartimi gali būti skiriama iki trijų šimtų eurų bauda už kiekvieną pažeidimo dieną. Be to, ieškovas turi teisę išieškoti iš tų asmenų nuostolius, atsiradusius dėl teismo nutarties dėl laikinųjų apsaugos priemonių neįvykdymo“. Tai reiškia, kad CPK 145 straipsnio 9 dalyje yra nustatytos dvi teisinės priemonės, taikytinos asmeniui, nevykdančiam nutarties, kuria taikomos asmeninio pobūdžio LAP:

- *teismo skiriama bauda*. Tokia bauda atlieka atgrasomąją ir skatinančiąją funkcijas, nes skatina asmenį laikytis LAP nustatytų reikalavimų. Bauda yra mokama į valstybės biudžetą. Tačiau tokia bauda neatlieka kompensacinės funkcijos, t. y. nėra kompensuojamas kitos ginčo šalies galimai patiriami nuostoliai dėl tokios priemonės nevykdymo;
- *teisė reikalauti atlyginti nuostolius*. Ieškovas, kurio naudai priimtos LAP, turi teisę kreiptis į teismą, reikalaujamas jam priteisti nuostolius, kurie kilo dėl nutarties dėl LAP taikymo nevykdymo. Taip įstatymas suteikia teisę ieškovui į konkrečią gynybos priemonę, paremtą deliktinės civilinės atsakomybės taikymu. Ieškovas, reikalaujamas atlyginti tokią patirtą žalą, turėtų įrodyti konkrečius nuostolius, jo patirtus dėl nutarties dėl LAP taikymo. Manytina, kad tokį reikalavimą ieškovas galėtų pareikšti toje pačioje civilinėje byloje, kurioje buvo pritaikyti LAP. Teismas, išsprendęs galutinį sprendimą ieškovo ieškinio pagrįstumo klausimą, atitinkamai turėtų išspręsti ir klausimą dėl minėtų nuostolių atlyginimo. Toks reikalavimas iš esmės laikytinas išvestiniu iš ieškovo pagrindinio (pagrindinių) reikalavimo (reikalavimų). Tai reiškia, kad patenkinus pagrindinį ieškinio reikalavimą, teismas turėtų spręsti ir dėl nuostolių atlyginimo. Tačiau pagrindinio reikalavimo netenkinus, reikalavimas dėl nuostolių atlyginimo galėtų būti nesprendžiamas, nes nebeliktų LAP užtikrinamo ieškovo intereso.

Taigi įstatymas nustato, kad nutarties dėl asmeninio pobūdžio LAP taikymo nevykdymas gali būti pagrindas skirti ją nevykdančiam asmeniui baudą ir (ar) priteisti ieškovo patirtus nuostolius. Tokios baudos taikymas yra sankcija už teismo sprendimo (nutarties) privalomumo principo pažeidimą, o nuostolių priteisimas yra ieškovui mokama kompensacija dėl nuostolių, kurios jis patyrė dėl tokios nutarties nevykdymo. Toks CPK 145 straipsnio 9 dalyje nustatytas dviejų sankcijų mechanizmas yra pakankamas ir užtikrina nutarties dėl asmeninio pobūdžio LAP nevykdymo sukeltas neigiamas teises pasekmes.

Tačiau teismų praktikoje sankcijų, taikomų dėl nutarties dėl asmeninio pobūdžio LAP nevykdymo, taikymas ir aiškinimas nėra vienareikšmiškas ir vertinamas skirtingai.

Teismų praktikoje sprendžiama, kad jeigu skolininkas nepateikia antstoliui informacijos apie nutarties dėl LAP įvykdymą, tokiu atveju „<...> antstoliui atsiranda teisinis pagrindas pripažinti, kad skolininkas įpareigojimo atlikti arba nutraukti tam tikrus veiksmus, kuriuos gali atlikti arba nutraukti tiksliai pats skolininkas, neįvykdė ir atlikti procesinius veiksmus, nustatytus CPK 771 straipsnyje, – surašyti Sprendimų,

įpareigojančių skolininką atlikti arba nutraukti tam tikrus veiksmus, neįvykdymo aktą ir jį perduoti antstolio kontoros buveinės vietos apylinkės teismui sprendimo neįvykdymo klausimui išspręsti. Teismo posėdyje sprenddamas sprendimo neįvykdymo klausimą teismas turi nustatyti, ar skolininkas tikrai neįvykdė sprendimo, ir tik konstatavęs, kad sprendimas neįvykdytas, teismas gali skirti skolininkui baudą (CPK 771 straipsnio 5 dalis)³³. Tačiau kitoje byloje kasacinis teismas pripažino, kad „<...> bauda pagal CPK 771 straipsnio 5 dalį skiriama už įsiteisėjusio teismo sprendimo, kuriuo užbaigtas bylos ginčas, nevykdymą, o ne už pažeidimus, padarytus nevykdant antstolio nurodymų iki teismo sprendimo vykdymo proceso, pavyzdžiui, dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo“³⁴.

Vėlesnėje kasacinio teismo praktikoje išplėstinė teisėjų kolegija, sprenddama dėl CPK 145 straipsnio 9 dalyje ir 771 straipsnio 6 dalyje nustatytų sankcijų taikymo sprendė, kad „<...> tais atvejais, kai asmuo, įpareigotas teismo nutartimi vykdyti laikinąją apsaugos priemonę, kurią gali įvykdyti tik tai jis pats, nevykdo šios teismo nutarties, laikinųjų apsaugos priemonių įvykdymu suinteresuotas asmuo gali kreiptis tiesiogiai į teismą su pareiškimu dėl baudos paskyrimo teismo nutartimi įpareigotam asmeniui CPK 145 straipsnio 9 dalies tvarka arba į antstolį dėl teismo nutarties priverstinio vykdymo CPK 145 straipsnio 9 dalies, 152 straipsnio 6 dalies, 771 straipsnio nustatyta tvarka“³⁵. Tai reiškia, kad kasacinis teismas nustatė dvi galimas ieškovo gynybos priemones atsakovui nevykdant teismo nutarties dėl LAP nevykdymo: i) kreiptis į teismą dėl baudos skyrimo CPK 145 straipsnio 9 dalies pagrindu, ii) kreiptis į antstolį dėl teismo nutarties priverstinio vykdymo CPK 145 straipsnio 9 dalies, 152 straipsnio 6 dalies, 771 straipsnio nustatyta tvarka. Taip teismas suteikė dvi atskiras gynybos priemones (sankcijų taikymą) prieš asmenį, nevykdančią teismo nutarties dėl asmeninio pobūdžio LAT taikymo.

Vertinant minėto sprendimo motyvus ir tokią išvadą matyti, kad vienas esminių tokio aiškinimo argumentų yra CPK 152 straipsnio 6 dalyje nustatyta taisyklė, kad šiame skyriuje nurodytas nutartis antstoliai vykdo teismo sprendimams vykdyti nustatyta tvarka. Be to, iš esmės panaši kaip minėtoje byloje suformuota taisyklė yra nustatyta Sprendimų vykdymo instrukcijoje, kurios 47 punkte nustatyta, kad „vykdant asmeninio pobūdžio teismo sprendimus, susijusius su uždraudimu vykdyti tam tikrą veiklą arba įpareigojimu atlikti tam tikrus veiksmus, nesusijusius su turto ar lėšų perdavimu, kai skolininkas per teismo sprendime arba antstolio raginime nustatytą

33 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. sausio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-3-415/2015“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. vasario 4 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=f602ddb2f2fc6-459a-9c65-3164a7f289ee>.

34 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. vasario 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-62-695/2017“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. vasario 23 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=3116a171-60e3-4973-9dc8-7d2feacc4bc5>.

35 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. spalio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-199-248/2017“, LITEKO, žiūrėta 2023 m. vasario 4 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=ff5ae636-f132-4076-a543-34a606c1b264>.

terminą sprendimo neįvykdo, antstolis surašo sprendimų, įpareigojančių skolininką atlikti arba nutraukti tam tikrus veiksmus, neįvykdymo aktą ir kreipiasi į teismą CPK 771 straipsnyje nustatyta tvarka“. Tokia pat tvarka kreipiamasi į teismą, kai nevykdomas asmeninio pobūdžio teismo sprendimas dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo.

Tokia formuojama kasacinio teismo praktika ir Sprendimų vykdymo instrukcijos 47 punkte įtvirtinta nuostata dėl nutarties dėl asmeninio pobūdžio LAP taikymo vykdymo kelia klausimų. Kyla klausimas: ar teismai pagrįstai siūlo taikyti CPK 771 straipsnio 6 dalyje nustatytą išieškotojo teisių gynbos priemonę, kai atsakovas nevykdo nutarties dėl asmeninio pobūdžio LAP taikymo? Ar tokiu atveju yra suderinama nutarties nevykdymo pasekmėms prilyginti sprendimo nevykdymo pasekmės ir jas taikyti tuo pačiu metu? Ar pagrįstai teismų praktikoje ir teisiniame reguliavime nutarties dėl asmeninio pobūdžio LAP nevykdymo taikytinos CPK 771 straipsnio 6 dalyje nustatytos pasekmės?

Pirma, CPK 771 straipsnio 6 dalyje yra nustatyta speciali sankcija, taikoma už asmeninio pobūdžio sprendimo nevykdymą. Tais atvejais, kai įstatymas suteikia teismui teisę skirti konkrečią sankciją (baudą), ji įprastai taikoma konkrečioje proceso stadijoje, atsižvelgiant į jos tikslus ir proceso eigą. Pavyzdžiui, teismas posėdyje turi teisę skirti baudą remdamasis CPK 106 straipsniu. Atitinkamai CPK 771 straipsnyje reglamentuojamas sprendimų, t. y. galutinių teismo priimtų individualių teisės taikymo aktų nevykdymo, pasekmės priverstinio vykdymo proceso metu. Sistemaiškai aiškinant CPK teisės normas darytina išvada, kad CPK 145 straipsnio 9 dalyje nustatyta sankcija yra skirta būtent tik konkrečių joje nurodytų nutarčių nevykdymui, o ne kitų procesinių teismo sprendimų nevykdymo atveju. Ji siejama su konkretaus procesinio dokumento – teismo nutarties, kuria nustatytos asmeninio pobūdžio LAP, nevykdymu. Tokia nutartis yra skirta užtikrinti bendruosius LAP taikymo tikslus (užtikrinti galimai patenkinto ieškinio efektyvų vykdymą). Atitinkamai, atsižvelgiant į CPK 771 straipsnio 6 dalyje nustatytą specialios sankcijos (baudos) pobūdį, ji neturėtų būti taikoma kaip bendroji taisyklė dėl nutarčių dėl LAP vykdymo pagal CPK 152 straipsnio 6 dalį.

Antra, CPK 771 straipsnio 6 dalyje nustatyta sankcija, visų pirma, atlieka kompensuojamą funkciją, nes ji skiriama būtent išieškotojui. CPK 145 straipsnio 9 dalyje nustatyta bauda atlieka skatinamąją ir baudimo funkciją, nes nesant aiškaus nurodymo, kad ji mokama ieškovui, ji turi būti mokama į valstybės biudžetą. Toks teisinis reguliavimas yra pagrįstas, nes teismo nutarties dėl LAP taikymo nevykdymas yra teismo sprendimo privalomumo pažeidimas. Tačiau teismo nutartimi, kuria taikomos LAP, sprendžiamas tik procesinio pobūdžio klausimas – CPK 144 straipsnio 1 dalyje nurodytų LAP taikymo sąlygų nustatymas. Tokia nutartimi, skirtingai nei teismo sprendimu, šalių ginčas nėra išsprędžiamas iš esmės ir nėra sukeliama materialinės teisinės pasekmės, kurios kiltų teismui patenkinus ieškinį.

Trečia, CPK nustatytos specialios nutarties, kuria taikytos neturtinio pobūdžio LAP, nevykdymo taisyklės. CPK 145 straipsnio 9 dalyje nustatyta, kad „už šio straips-

nio 1 dalies 6, 7, 8 ir 12 punktuose nustatytų apribojimų pažeidimą kaltiems asmenims teismo nutartimi gali būti skiriama iki trijų šimtų eurų bauda už kiekvieną pažeidimo dieną. Be to, ieškovas turi teisę išieškoti iš tų asmenų nuostolius, atsiradusius dėl teismo nutarties dėl laikinųjų apsaugos priemonių neįvykdymo“. Taigi minėtame straipsnyje nustatyta sankcija atsakovui už nutarties, kuria taikytos LAP nevykdymo (baudos skyrimas) ir ieškovo kompensacijos mechanizmas (nuostolių atlyginimas).

Be to, neaiškus CPK 771 straipsnio 6 dalyje nustatytos sankcijos taikymas ją priteisiant ieškovui dėl to, kad atsakovas nevykdo teismo nutarties, kuria taikytos asmeninio pobūdžio LAP. Tokioje civilinio proceso stadijoje dar nėra aišku, ar ieškovo ieškiny bus patenkintas ir kokios civilinių teisių gynybos priemonės gali būti taikomos jį patenkinus. Pritaikius CPK 771 straipsnio 6 dalyje nustatytą sankciją ginčo nagrinėjimo stadijoje, kyla grėsmė, kad ieškovui bus nepagrįstai mokama kompensacija, nors dar nėra aiškus galutinis civilinės bylos rezultatas. Tokiu atveju taip pat kiltų klausimas: iki kokio momento turėtų būti taikoma minėta sankcija? Kaip turėtų būti grąžinama atsakovo sumokėta ieškovui baudos suma, jei ieškiny būtų atmetas ir (ar) būtų pripažinta, kad LAP buvo taikytos nepagrįstai? Susidarytų situacija, kai, ieškovui CPK 771 straipsnio 6 dalies pagrindu priteistus nuostolių atlyginimą, bet atmetus ieškovo ieškinį, kiltų teisinis neaiškumas, neapibrėžtumas.

Nurodyti argumentai leidžia abejoti, ar kasacinio teismo formuojama praktika taikant CPK 771 straipsnio 6 dalyje nustatytą sankciją dėl nutarties, kuria nustatytos asmeninio pobūdžio LAP, nevykdymas ir Sprendimų vykdymo instrukcijos 47 punktą, įtvirtinantis atitinkamą nuostatą, yra pagrįsti. CPK 149 straipsnio 9 dalyje nustatyta sankcija už šiame straipsnyje nurodytų taikomų nutarčių dėl LAP taikymo nevykdymą yra savarankiška ir nuo priverstinio vykdymo procese nepriklausoma teisinė priemonė, kuria atsakovui taikoma sankcija dėl teismo nutarties privalomumo pažeidimo ir taip pat sukuriama ieškovo interesų apsaugos mechanizmas. Šiuo straipsniu neginamos tos teisinės vertybės (materialinis interesas), kurios ginamos priverstinio vykdymo procese, kai yra vykdomas vykdomasis dokumentas. Todėl siekiant teisinio aiškumo ir tikrumo, tinkamo sankcijų, taikomų (baudų) taikymo civiliniame ir priverstinio vykdymo procese atskyrimo, siūlytina už CPK 145 straipsnio 1 dalies 6, 7, 8 ir 12 punktuose nustatytų ir teismo nutartimi taikytų LAP nevykdymą, esant poreikiui, taikyti tik CPK 149 straipsnio 9 dalyje nustatytą sankciją ir (ar) žalos atlyginimo institutą.

Išvados

1. Asmeninio pobūdžio sprendimais laikomi tokie, kuriuos dėl teismo taikytos pažeistų subjektinių teisių gynybos gali atlikti tik pats atsakovas (skolininkas). Tokiu atveju teismas, patenkinęs ieškovo ieškinį, rezoliucinėje sprendimo dalyje turi konkrečiai ir tiksliai nurodyti, kokius veiksmus turi atlikti atsakovas. Pagrindinis kriterijus, atskiriantis tokių ir asmeninių sprendimų vykdymą, yra būtent sprendimo vykdymo neatsiejamumas nuo asmens, kuris

- pagal sprendimą ir turi atlikti konkrečius veiksmus (susilaikyti nuo jų atlikimo). Tik tuo atveju, kai sprendimą įvykdo pats skolininkas, laikoma, kad jis įvykdytas tinkamai.
2. CPK 273 straipsnio 3 dalyje reglamentuojama sankcija turėtų būti taikoma tada, kai dėl ginčo teisinio santykio reikšmės, ypatumų tikslinga nustatyti konkrečią sprendimo vykdymo tvarką ir sankciją už jo nevykdymą. Tokios sprendimo vykdymo tvarkos nustatymas yra išankstinis „įsiterpimas“ į prievartinį sprendimo vykdymą. Nesant aiškiai nustatytos taisyklės, kad CPK 273 straipsnio 3 dalies pagrindu paskirta bauda gali būti mokama išieškotojui, laikytina, kad šiame straipsnyje nustatyta ir teismo CPK 771 straipsnio 2 dalyje nustatyta tvarka paskirta bauda yra mokama į valstybės biudžetą. Tačiau toks teisinis reguliavimas kelia abejonių, todėl siūlytina svarstyti CPK 273 straipsnio 3 dalies pakeitimą, kuriuo šiame straipsnyje būtų nustatyta, kad teismo paskirta bauda skiriama išieškotojo naudai.
  3. CPK 771 straipsnio 7 dalies taikymas, pakeitus CPK 771 straipsnio 6 dalyje nustatytą sankciją, tapo neįmanomas. Siekiant teisinio aiškumo ir tikrumo siūlytina pašalinti iš CPK 771 straipsnio 7 dalies žodžius „*Jeigu skolininkas antrą kartą ir daugiau kartų pažeidžia sprendimui įvykdyti nustatytus terminus ar toliau nevykdo privalomojo nurodymo, teismas skolininkui vėl pritaiko priemones, numatytas šio straipsnio 6 dalyje*“.
  4. Nutarties dėl asmeninio pobūdžio LAP taikymo nevykdymas gali būti pagrindas skirti ją nevykdančiam asmeniui baudą ir (ar) priteisti ieškovo patirtus nuostolius. Tokios baudos taikymas yra sankcija už teismo sprendimo (nutarties) privalomumo principo pažeidimą, o nuostolių priteisimas yra ieškovui mokama kompensacija dėl nuostolių, kurios jis patyrė dėl tokios nutarties nevykdymo. Toks CPK 145 straipsnio 9 dalyje nustatytas dviejų sankcijų mechanizmas yra pakankamas ir užtikrina nutarties dėl asmeninio pobūdžio LAP nevykdymo sukeltas neigiamas teises pasekmes.
  5. Kasacinio teismo formuojama praktika taikant CPK 771 straipsnio 6 dalyje nustatytą sankciją dėl nutarties, kuria nustatytas nutarties dėl asmeninio pobūdžio LAP (CPK 145 straipsnio 1 dalies 6, 7, 8 ir 12 punktai) nevykdymas ir Sprendimų vykdymo instrukcijos 47 punktą, įtvirtinantis atitinkamą nuostatą, kelia abejonių dėl jų pagrįstumo. CPK 145 straipsnio 9 dalyje nustatyta savarankiška sankcija, taikoma už asmeninio pobūdžio nutarties dėl LAP taikymo nevykdymą. Tai yra specialaus pobūdžio sankcija, kuri neturi būti tapatinama su sankcija, taikoma dėl asmeninio pobūdžio teismo (galutinio) sprendimo nevykdymo. Atitinkamai asmeniui, nevykdančiam nutarties dėl asmeninio pobūdžio LAP taikymo, turėtų būti taikoma tik CPK 145 straipsnio 9 dalyje nustatyta sankcija.

THE COERCIVE ENFORCEMENT OF NON-PECUNIARY (PERSONAL) JUDGMENTS

Remigijus Jokubauskas

Mykolas Romeris University, Lithuania

Vigintas Višinskis

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *This article analyzes the problems of enforcement of non-pecuniary (personal) judgments. Such judgments are characterized by a specific coercive enforcement procedure, as it can only be executed by a specific person (debtor), and ordinary enforcement measures are generally not applied. The legal acts regulating the forced enforcement process determine several sanctions that the court has the right to apply to a debtor who does not comply with a personal court decision. Such sanctions are regulated in Article 145(9), Article 273(3), and Article 771(6) of the Code of Civil Procedure of the Republic of Lithuania. In court practice, a number of questions arise regarding the interpretation and application of the bases of these sanctions and their mutual compatibility. This article examines the cases in which the court should apply the sanctions established in the aforementioned articles and how their application allows the goals of the enforcement proceedings to be achieved. The article raises the question of whether the grounds for the application of these sanctions are adequately regulated, or whether the judicial practice interpreting them is justified.*

Keywords: *enforcement, non-pecuniary (personal) judgment, fine in coercive enforcement proceedings*

Remigijus Jokubauskas, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Privatinės teisės instituto lektorius, socialinių mokslų (teisė) daktaras. Mokslinių tyrimų sritys: nemokumo teisės, vykdymo procesas, tarptautinė privatinė teisė.

Vigintas Višinskis, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Privatinės teisės instituto profesorius, socialinių mokslų (teisė) daktaras. Mokslinių tyrimų sritys: nemokumo teisės, vykdymo procesas, tarptautinė privatinė teisė.

Remigijus Jokubauskas, Lecturer at the Institute of Private Law at the Law School at Mykolas Romeris University, doctor of social sciences (Law). Research interests: insolvency law, enforcement procedure, private international law.

Vigintas Višinskis, Professor at the Institute of Private Law at the Law School at Mykolas Romeris University, doctor of social sciences (Law). Research interests: insolvency law, enforcement procedure, private international law.

Reikšminiai žodžiai: *preveninio restruktūrizavimo sistema, ikinemokumo procedūros, ankstyvojo perspėjimo sistema (APS).*

Įvadas

Tai, kad Europos Sąjungoje (toliau – ir ES, Bendrija) nemokumo procesai nėra vienodai reguliuojami, laikoma vidaus rinkos sukūrimo ir veikimo trūkumu¹. Tačiau, nepaisant to, dėl specifinio teisinio reguliavimo dalyko buvo sudėtinga rasti konsensuą įvairiais nemokumo klausimais Bendrijos mastu. Po ilgų derybų ir diskusijų buvo priimta Europos Parlamento ir Tarybos 2019 m. birželio 20 d. direktyva (ES) 2019/1023 dėl preventinio restruktūrizavimo sistemų, skolų panaikinimo ir draudimo verstis veikla ir priemonių restruktūrizavimo, nemokumo ir skolų panaikinimo procedūrų veiksmingumui didinti, kuria iš dalies keičiama direktyva (ES) 2017/1132 (toliau – Restruktūrizavimo direktyva)². Iš parengiamųjų restruktūrizavimo direktyvos darbų matyti, kad buvo siūloma priimti ne direktyvą, o reglamentą, maksimaliai derinant esamas nemokumo procedūras³. Tačiau sudėtingos politinės derybos lėmė, kad tam tikriems nemokumo klausimams reguliuoti buvo pasirinkta priimti Restruktūrizavimo direktyvą, o valstybėms narėms buvo palikta daug laisvės perkeltiant ją į nacionalines teisinės sistemas. Buvo pasiūlyta beveik 90 Restruktūrizavimo direktyvos įgyvendinimo variantų, todėl, galiausiai, galima daryti prielaidą, kad bus sukurti 27 skirtingi nemokumo procedūros modeliai (angl. *different insolvency avoidance instruments*)⁴.

Direktyva yra orientuota į rezultatus, tikslus, kuriuos valstybės narės turi pasiekti, o valstybėms narėms paliekama galimybė pasirinkti direktyvos įgyvendinimo būdus ir formą. Restruktūrizavimo direktyva iš esmės siekiama didinti restruktūrizavimo procesų veiksmingumą skatinant gyvybingų, perspektyvių, tačiau patiriančių finan-

- 1 Žr., pavyzdžiui, Miguel Virgos ir Etienne Schmit, „Report on the Convention on Insolvency Proceedings“, EU Council of the EU Document, 1996 m. gegužės 3 d., p. 6, žiūrėta 2022 m. gruodžio 12 d., <http://aei.pitt.edu/952/>; „Europos Komisijos pasiūlymas dėl Europos Parlamento ir Tarybos Direktyvos dėl preventinio restruktūrizavimo mechanizmų, antrosios galimybės ir priemonių restruktūrizavimo, nemokumo ir skolų panaikinimo procedūrų veiksmingumui gerinti, kuria iš dalies keičiama Direktyva 2012/30/ES. Aiškinamasis memorandumas“, žiūrėta 2023 m. balandžio 3 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52016PC0723>.
- 2 „Europos Parlamento ir Tarybos 2019 m. birželio 20 d. direktyva (ES) 2019/1023 dėl preventinio restruktūrizavimo sistemų, skolų panaikinimo ir draudimo verstis veikla ir priemonių restruktūrizavimo, nemokumo ir skolų panaikinimo procedūrų veiksmingumui didinti, kuria iš dalies keičiama Direktyva (ES) 2017/1132“, OJ L 172, 26.6.2019, p. 18–55, žiūrėta 2022 m. gruodžio 1 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:32019L1023>.
- 3 „Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komiteto nuomonė. Pasiūlymas Europos Parlamento ir Tarybos direktyva dėl preventinio restruktūrizavimo mechanizmų, antrosios galimybės ir priemonių restruktūrizavimo, nemokumo ir skolų panaikinimo procedūrų veiksmingumui gerinti, kuria iš dalies keičiama Direktyva 2012/30/ES COM(2016) 723 final“, OJ C 209, 30.6.2017, p. 21–27, žiūrėta 2020 m. spalio 2 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:52016AE6275>.
- 4 Christoph G. Paulus, „The New German Preventive Restructuring Framework“, *Rivista Orizzonti del Diritto Commerciale* 1 (2021): 9–27.

sinių sunkumų, įmonių (toliau – ir bendrovė) išsaugojimą⁵. Vienas iš Restruktūrizavimo direktyvos tikslų – prevencinių restruktūrizavimo sistemų sukūrimas⁶, tačiau pačioje direktyvoje šis instrumentas nėra apibrėžtas. Taigi kyla klausimas: kas yra prevencinio restruktūrizavimo sistema? Kokia jos vieta nemokumo teisės sistemoje? Ar restruktūrizavimas ir prevencinis restruktūrizavimas yra tapačios procedūros?

Restruktūrizavimo direktyva į Lietuvos teisinę sistemą buvo perkelta įvairių teisės aktų pakeitimais (priėmimais), kurie įsigaliojo dar 2021 m. liepos mėnesį. Tačiau Lietuvos Respublikos juridinių asmenų nemokumo įstatyme⁷ (toliau – ir JANĮ) prevencinio restruktūrizavimo sąvoka nėra minima. Iš teisinio reguliavimo matyti, kad prevencinio restruktūrizavimo sistemą siekta įtvirtinti priimant poįstatyminius teisės aktus⁸. Tačiau ar ankstyvojo perspėjimo sistema (toliau – ir APS) yra (gali būti laikoma) Lietuvoje įdiegtas prevencinio restruktūrizavimo sistemos modelis? Ar į nacionalinę teisę sistemą perkeltos Restruktūrizavimo direktyvos nuostatos padės pasiekti šioje direktyvoje numatytus tikslus – sudaryti sąlygas veiksmingam restruktūrizavimo procesui, gyvybingumui atkūrimui ir išsaugojimui? 2022 metais buvo pradėtas 21 restruktūrizavimo procesas (palyginimui 2021 m. – 9, 2020 m. – 29, o 2019 m. – 33)⁹, 2022 metais sėkmingai baigti tik 2 restruktūrizavimo procesai¹⁰. Taigi akivaizdu, kad restruktūrizavimas kaip mokumo problemų sprendimo būdas vis dar nėra populiarus, taip pat neišspręsta ir veiksmingo restruktūrizavimo problema.

Šio tyrimo objektas – prevencinio restruktūrizavimo sistema. Šio straipsnio tikslas yra įvertinti, ar į nacionalinę teisę perkeltos Restruktūrizavimo direktyvos nuostatos, nustatančios prevencinio restruktūrizavimo priemonės ir mechanizmus, atitinka jos keliamus reikalavimus ir siekiamus tikslus. Siekiant tikslo daugiausia dėmesio buvo skiriama prevencinio restruktūrizavimo sampratos atskleidimui, apibrėžiant prevencinio restruktūrizavimo vietą bendrovių nemokumo teisės sistemoje, taip pat analizuojami Restruktūrizavimo direktyvos perkėlimo į nacionalinę teisinę sistemą ypatumai.

Šio straipsnio aktualumą pagrindžia tai, kad Lietuvos nemokumo teisėje prevencinio restruktūrizavimo sistemos samprata, esmė, tikslai nebuvo analizuoti, o

-
- 5 Audronė Balsiukienė, Mykolas Kirkutis ir Vigintas Višinskis, „Veiksmingo restruktūrizavimo proceso užtikrinimas įgyvendinant restruktūrizavimo ir nemokumo direktyvą“, *Jurisprudencija* 28, 1 (2021): 133–157.
  - 6 Christoph G. Paulus ir Reinhard Dammann, *European Preventive Restructuring: An Article-by-Article Commentary* (München: C. H. Beck, 2021), 1.
  - 7 „Lietuvos Respublikos juridinių asmenų nemokumo įstatymas“, TAR, 2019-06-27, Nr. 10324.
  - 8 „Valstybinės mokesčių inspekcijos prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos viršininko 2021 m. liepos 14 d. įsakymas Nr. VA-45 „Dėl ankstyvojo perspėjimo sistemos dalyvių nustatymo ir informavimo aprašo patvirtinimo“ (toliau – įsakymas), TAR, 2021-07-14, Nr. 15928.
  - 9 „Nemokumo procesų stebėseną“, AVNT, žiūrėta 2023 m. balandžio 3 d., https://avnt.lrv.lt/uploads/avnt/documents/files/2022-12-31_Savaitin%C4%97%20Nemokumo%20SUVESTIN%C4%96.pdf.
  - 10 „Įmonių restruktūrizavimas. Baigtos procedūros“, AVNT, žiūrėta 2023 m. balandžio 3 d., <https://www.avnt.lt/veiklos-sritys/nemokumas-2/moni-restrukturizavimas/baigtos-proceduros/visasas-rasas/>.

užsienio teisės doktrinoje šie klausimai nagrinėti epizodiškai arba labai konkrečiu aspektu¹¹.

Šiame darbe taikomi teoriniai tyrimo metodai¹²: taikant abstrakcijos metodą susitelkiama į pagrindinius, esminius preveninio restruktūrizavimo procedūros bruožus, atskleidžiama preveninio restruktūrizavimo samprata ir vieta teisinėje sistemoje; taikant apibendrinimo metodą apibendrinama doktrina, daromos išvados, teikiama siūlymai dėl nacionalinio teisinio reguliavimo įtvirtinant preveninio restruktūrizavimo sistemą; taikant lyginamąjį metodą derinama, gretinama informacija, gauta iš skirtingų autorių apie tą patį tyrimo objektą, pavyzdžiui, nustatomos preveninio restruktūrizavimo procedūrų taikymo prielaidos ir sąlygos, lyginamos panašios – *iki-nemokumo* (angl. *pre-insolvency*) ir preveninio restruktūrizavimo – procedūros, taip pat lyginamas Restruktūrizavimo direktyvos perkėlimo teisinis reguliavimas Lietuvoje ir Vokietijoje¹³. Darbe taikytas duomenų analizės metodas – *content* (turinio) analizė, kurios esmė – analizuoti tekstą, atlikti tyrimą ir bandyti nustatyti nagrinėjamo objekto – preveninio restruktūrizavimo sistemos – problemas, ypatumus. Tyrimo imtis¹⁴ sudaryta mišriosios tikslinės atrankos būdu: patogiosios atrankos būdu atrinkti lengviausiai prieinami moksliniai straipsniai ir knygos, atliekant užklausas „*preventive restructuring concept*“, „*preventive restructuring meaning*“, „*preventive restructuring framework*“, ir, taikant „sniego gniūžtės“ efektą, analizuota mokslinė literatūra, kuria buvo remtasi anksčiau aptiktuose moksliniuose darbuose.

-
- 11 Be šiame straipsnyje analizuojamų užsienio teisės doktrinos pavyzdžių papildomai galima būtų paminėti ir šią užsienio teisės doktriną: Irit Mevorach ir Adrian Walters, „The Characterization of Pre-insolvency Proceedings in Private International Law“, *European Business Organization Law Review* 21 (2020): 855–894; Aurelio Gurrea-Martínez, „The Future of Reorganization Procedures in the Era of Pre-insolvency Law“, *European Business Organization Law Review* 21 (2020): 829–854; Lydia Tsioli, „Viability assessment in corporate debt restructuring: Optimizing the filtration effect of the European directive on restructuring and insolvency“, *Norton Journal of Bankruptcy Law and Practice* 30, 5 (2021); Anne Epaulard ir Chloé Zapha, „Bankruptcy costs and the design of preventive restructuring procedures“, *Journal of Economic Behavior & Organization* 196 (2022) ir kt.
  - 12 Pagal Romas Prakapas ir Tomas Butvilas, *Mokslinio tiriamojo darbo logografika studijoms. Mokomasis leidinys* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011), <https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/16931/9789955192664.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
  - 13 Vokietijos teisinio reguliavimo pavyzdys lyginamuoju aspektu pasirinktas todėl, kad jis iš esmės skiriasi nuo Lietuvoje esančio teisinio reguliavimo. Remiantis Pasaulio banko duomenimis, didžiausias kreditorių finansinių įsiskolinimų atgavimo lygis yra tose šalyse, kuriose restruktūrizavimas yra plačiausiai paplitęs kaip nemokumo sprendimo būdas. Nors iki Restruktūrizavimo direktyvos priėmimo Vokietijoje nebuvo procedūros mokiems skolininkams, tačiau ši valstybė yra pirmaujanti pagal kreditorių finansinių įsiskolinimų atgavimo lygį, todėl moksliniu ir praktiniu požiūriu šios valstybės nemokumo teisinis reguliavimas įgyvendinant Restruktūrizavimo direktyvą yra reikšmingas.
  - 14 Pagal Liudmila Rupšienė, *Kokybinių tyrimų duomenų rinkimo metodologija* (Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 2007), https://www.researchgate.net/publication/323497804_Kokybiniu_tyrimu_duomeņu_rinkimo_metodologija.

1. Prevencinio restruktūrizavimo samprata ir vieta nemokumo teisės sistemoje

Stiprėjant įmonių (verslo) gelbėjimo kultūrai pripažįstama, kad restruktūrizavimas gali būti veiksmingesnė mokumo problemų sprendimo priemonė nei bankrotas, kadangi išsaugojama versle sukaupta patirtis, priemonės, darbo vietos, be to, restruktūrizavimo metu užtikrinamas didesnis skolų atgavimo lygis nei bankroto metu. Restruktūrizavimo metu siekiama išvengti nemokumo skatinant skolininkus ieškoti finansinės paramos ir (ar) derantis su kreditoriais. Tačiau problema kyla tada, jeigu, remiantis nacionaliniais teisės aktais, restruktūrizavimo procedūromis skolininkas gali pasinaudoti tik tapęs nemokiu, kai spręsti mokumo problemas jau gali būti per vėlu¹⁵. Taigi ir poreikis ES mastu sukurti prevencines restruktūrizavimo sistemas atsirado todėl, kad, remiantis Europos Komisijos atlikta analize, paaiškėjo, kad yra šalių, kuriose neįmanomas restruktūrizavimas, jeigu įmonė yra moki¹⁶. Buvo iš esmės pripažinta, kad įvairios verslo gelbėjimo priemonės didžiausią efektyvumą ir veiksmingumą teikia tada, kai jos pradėdamos kiek įmanoma anksčiau.

Prevencinio restruktūrizavimo sąvoka pirmą kartą buvo pavartota Europos Komisijos 2014 m. kovo 12 d. parengtose rekomendacijose „Dėl naujo požiūrio į verslo žlugimą ir nemokumą“, tačiau šios sąvokos apibrėžtis nebuvo pateikta. Rekomendacija buvo siekiama, kad finansinių sunkumų patiriančios perspektyvios įmonės, nesvarbu, kurioje ES šalyje veikia, galėtų pasinaudoti nacionalinėmis nemokumo teisės priemonėmis, leidžiančiomis kuo anksčiau atlikti restruktūrizavimą ir taip išvengti bankroto, nes tai būtų naudingiau kreditoriams, darbuotojams, įmonių savininkams ir, apskritai, visai ekonomikai¹⁷. Restruktūrizavimo direktyvos II antraštinė dalis skirta prevencinio restruktūrizavimo sistemos elementų reguliavimui, tačiau nei pačioje Direktyvoje, nei aiškinamuosiuose raštuose nėra apibrėžta, kas yra prevencinio restruktūrizavimo sistema, kokios yra prevencinio restruktūrizavimo sistemos taikymo sąlygos ir prielaidos.

Tiek iki Restruktūrizavimo direktyvos priėmimo, tiek jai įsigaliojus, valstybėse narėse galiojo (galioja) skirtingos nemokumo sistemos, yra susiformavusi įvairi nemokumo kultūra: skiriasi požiūris į patį nemokumo procesą, jame veikiančius subjektus – skolininkus, kreditorius, teisimą, taikomos skirtingos nemokumo procedūros. Šalia formalių nemokumo procedūrų įvairiose ES narėse buvo (ir yra) gali-

15 Daoning Zhang, „Preventive Restructuring Frameworks: A Possible Solution for Financially Distressed Multination Corporate Groups in the EU“, *European Business Organization Law Review* 20 (2019): 285–318.

16 „Europos Komisijos pasiūlymas dėl Europos Parlamento ir Tarybos Direktyvos dėl prevencinio restruktūrizavimo mechanizmo, antrosios galimybės ir priemonių restruktūrizavimo, nemokumo ir skolų panaikinimo procedūrų veiksmingumui gerinti, kuria iš dalies keičiama Direktyva 2012/30/ES. Aiškinamasis memorandumas“, *supra note*, 1.

17 „Europos Komisijos 2014 m. kovo 12 d. rekomendacija dėl naujo požiūrio į verslo žlugimą ir nemokumą“, OJ L 74, 14.3.2014, p. 65–70, EUR-LEX, žiūrėta 2023 m. balandžio 3 d. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=celex%3A32014H0135>.

mybė taikyti ir neformalias, ir *ikinemokumo* procedūras, kurios tarpusavyje skiriasi taikymo apimtimi, sąlygomis ir galimybėmis. Bendriausia prasme visų šių procedūrų esmė yra ta pati – nemokumo išvengimas. Taigi, siekiant atskleisti preveninio restruktūrizavimo sistemos sampratą, iš pradžių tikslinga pristatyti šių procedūrų esmę ir tikslus bei įvertinti neformalaus restruktūrizavimo proceso, *ikinemokumo* procedūrų ir preveninio restruktūrizavimo sistemos skirtumus, panašumus.

1.1. *Ikinemokumo* procedūrų esmė ir tikslai

Dar iki Restruktūrizavimo direktyvos priėmimo kai kuriose ES valstybėse narėse egzistavo *ikinemokumo* ar hibridinės restruktūrizavimo procedūros (procedūros, turinčios formalaus ir neformalaus restruktūrizavimo proceso bruožų) (toliau bendrai – *ikinemokumo* procedūros¹⁸), kuriomis skolininkai galėjo pasinaudoti tol, kol jie, remiantis nacionalinės teisės nuostatomis, netapdavo nemokūs arba procedūras galėjo inicijuoti ankstyvame nemokumo, kaip jis apibrėžtas nacionaliniuose teisės aktuose, etape. Pavyzdžiui, remiantis 2017 metų duomenimis, Belgijoje egzistavo viena nemokumo procedūra ir šešios procedūros, kuriomis galėjo pasinaudoti mokūs skolininkai; Lenkijoje taip pat buvo viena nemokumo procedūra ir keturios procedūros mokiems skolininkams; Vokietijoje buvo išskiriamos trys nemokumo procedūros, tačiau nebuvo jokių procedūrų mokiems skolininkams¹⁹ ir t. t.

XX a. 9-ojo dešimtmečio pabaigoje Prancūzijos prekybos kodekse buvo įtvirtintos procedūros (pranc.) *le mandat ad hoc* ir (pranc.) *la conciliation* (taikinimo procedūra), kuriomis turi teisę pasinaudoti įmonės, patiriančios finansinių sunkumų. Šios procedūros pasižymi konfidencialumu ir minimaliu teismo dalyvavimu, o bendrovės valdymas yra paliktas pačiai bendrovei. Skaičiuojama, kad šių procedūrų efektyvumas siekia 60 proc., o 2001 m. buvo išsaugota 4 240 darbo vietų Paryžiaus centre²⁰.

18 Ne visos *ikinemokumo* procedūros gali būti pradėtos tik bendrovei esant mokiai, pavyzdžiui, Prancūzijoje naudojama *la conciliation* procedūra gali būti pradėdama, kai bendrovė jau 45 dienas yra nemoki. Tačiau bendras *ikinemokumo* procedūrų bruožas yra tas, kad jos skirtos mokioms įmonėms arba įmonėms, kurios susiduria su finansiniais sunkumais ir (ar) nemokumu ankstyvame etape, todėl šiame straipsnyje yra pasirinktas vartoti tiesiogiai iš anglų kalbos išverstas terminas *ikinemokumo* procedūros. Sąmoningai buvo atmestas pasirinkimas vartoti terminą „*ikiteisminė nemokumo proceso stadija*“, kadangi, atsižvelgiant į Lietuvos teisės specifiką, ji kelia asociacijų dėl šios procedūros privalomumo nemokumo procese, tačiau naudotis *ikinemokumo* procedūromis yra teisė, o ne pareiga. Šio straipsnio tikslas nėra išanalizuoti visas *ikinemokumo* procedūras, kurios tarpusavyje gali skirtis ne tik taikymo sąlygomis, bet ir formalizavimo intensyvumu, teismo vaidmeniu ir pan. Tačiau šio straipsnio tikslas yra išskirti tokių procedūrų esminius, pagrindinius bruožus ir įvertinti, kaip jie dera su preveninio restruktūrizavimo sistemomis.

19 „A guide to pre-insolvency and insolvency proceedings across Europe“, *Deloitte*, žiūrėta 2023 m. sausio 16 d., <https://blog.avocats.deloitte.fr/content/uploads/2017/01/Deloitte-Legal-Pre-Insolvency-Insolvency-Proceedings-Guide.pdf>.

20 „Le mandat ad hoc et la conciliation. Le mandat ad hoc et la conciliation“, *Grefte du Tribunal de Commerce de Paris*, žiūrėta 2023 m. sausio 16 d., https://www.grefte-tc-paris.fr/procedure/mandat_ad_hoc_et_conciliation_presentation.

Prancūzijos nemokumo teisė yra orientuota į įmonės išsaugojimą ir kreditorių interesai paprastai gali būti paaukoti, siekiant išgelbėti finansinių sunkumų patiriančią įmonę. Tokios nemokumo procedūros skatina aktyviai veikti bendrovių vadovus, kuriems pavedama nuolat domėtis finansine įmonės padėtimi ir kuo skubiau imtis priemonių finansiniam stabilumui užtikrinti²¹.

Neformalioms restruktūrizavimo procedūroms²² paprastai būdingos trys esminės savybės: lankstumas, neviešumas ir nuosavo turto kontroliavimas. Lankstumas reiškia skolininko ir kreditorių susitarimą dėl restruktūrizavimo procese priimamų sprendimų ir veiksmų, taip pat galimybę nukrypti nuo griežtų įstatyme įtvirtintų reikalavimų, taigi leidžia šalims laisvai susitarti dėl pagalbos įmonei teikimo. Apie neformalias restruktūrizavimo procedūras paprastai viešai nėra skelbiama, kadangi viešumas gali daryti neigiamą įtaką pagalbos siekiančios įmonės veiklai – ji gali prarasti potencialius klientus, finansuotojai ar tiekėjai gali vengti sudaryti naujas sutartis arba taikyti griežtesnes sandorių sudarymo (nutraukimo) sąlygas. Skolininkas toliau savo turtą valdo pats, t. y. nėra skiriamas turto administratorius. Siekiant pradėti neformalias restruktūrizavimo procedūras, paprastai nereikia kreiptis į teismą, taip pat nėra būtinas patikėtinis ar nemokumo administratorius, be to, sutaupomos išlaidos, taigi padidinama skolų susigrąžinimo norma²³. Neformalias restruktūrizavimo procedūras, pagrįstas sutartiniu pagrindu, kaip veiksmingą mokumo problemų būdą, pripažįsta ir pati Restruktūrizavimo direktyva²⁴.

Neformalių restruktūrizavimo procedūrų trūkumai siejami su galimybėmis, kurios yra įtvirtintos teisės aktuose vykdant formalias nemokumo procedūras, nebuvimu. Pavyzdžiui, pradėjus formalias nemokumo procedūras, kai kuriose valstybėse numatytas supaprastintas darbuotojų atleidimas, atleidimo išlaidas perkeliant priežiūros institucijai. O vykdant neformalias procedūras darbuotojų atleidimas vyksta griežta teisės aktuose nustatyta tvarka, kuri, be kita ko, gali numatyti dideles išeitines išmokas, ilgus išpėjimo terminus ir pan. Be to, vykdant formalias bankroto procedūras, gali būti sureguliuota sutarčių nutraukimo tvarka, o vykdant neformalių restruktūrizavimo procesą, sutartys bus nutraukiamos šalių suderinta tvarka ir sąlygomis, kurios skolininkui gali būti ir nepalankios. Vienas iš didžiausių neformalių restruktūrizavimo procedūrų trūkumų yra tas, kad tokiai procedūrai turi pritarti visi (atitinkami)

21 Tudor Andrei Radulescu, „The Ad-Hoc Mandate – Legislative and Jurisprudential Aspects“, *Revista Romana de Drept al Afacerilor* 4 (2017): 93–98.

22 Neformalios restruktūrizavimo procedūros (angl. *informal reorganisation processes, restructuring in the shadow of the law*) yra būdingos, pavyzdžiui, Nyderlandams. Jos nėra sureguliuotos teisės aktais ir yra pagrįstos tik skolininko ir kreditoriaus susitarimu. Siekiant ypatingo tikslumo, tai nėra laikoma *ikinemokumo* procedūromis. Tačiau, atsižvelgiant į teisės doktrinoje išskiriamus neformalaus restruktūrizavimo procedūrų bruožus ir panašumus į aptariamą *ikinemokumo* procedūras, manytina, jų analizė tiek pat svarbi, siekiant atskleisti procedūrų iki formalaus restruktūrizavimo tikslą ir esmę.

23 Johannes Antonius Adrianus Adriaanse, „Restructuring in the shadow of the law. Informal reorganisation in Netherlands“ (daktaro disertacija, Leideno universitetas, 2005), 29–31.

24 „Restruktūrizavimo Direktyva“, *supra note*, 2: preambulės 20 punktąs.

kreditoriai, o nebendradarbiaujantys kreditoriai paprastai negali būti niekaip įpareigojami ar verčiami dalyvauti procedūrose, taigi tai gali trikdyti sklandžią neformalaus restruktūrizavimo eigą²⁵.

Tačiau svarbu pažymėti, kad, nepaisant siekio ES mastu harmonizuoti nemokumo teisės sistemą, preveninio restruktūrizavimo sistemų sukūrimas pagal Restruktūrizavimo direktyvą nebuvo skirtas pakeisti jau esančias nacionalines restruktūrizavimo sistemas, taip pat nebuvo keliamas tikslas, kad visas esančias nemokumo procedūras pakeistų viena nauja preveninio restruktūrizavimo sistema²⁶. Preveninio restruktūrizavimo sistema gali būti sudaryta iš vienos arba kelių procedūrų, dalį procedūrų galima vykdyti ir neteisminiu būdu, „nedarant poveikio jokioms kitoms restruktūrizavimo sistemoms pagal nacionalinę teisę“²⁷.

Ikinemokumo procedūra – tai speciali, paprastai minimaliai teisės aktais sureguliuota priemonė, kuria sudaromos specialios sąlygos tartis su kreditoriais siekiant jų pagalbos ir išvengti nemokumo. Neformalios restruktūrizavimo procedūros paprastai yra teisės aktais nereguliuojamos ir įtvirtinamos tik skolininko ir kreditoriaus sutarimu. Šiomis procedūromis galėjo pasinaudoti tiek mokūs juridiniai asmenys, patiriantys finansinių sunkumų, tiek nemokūs asmenys ankstyvame nemokumo etape. Procedūroms būdingas lankstumas, konfidencialumas, ribotas teismo dalyvavimas ir nuosavo turto kontroliavimas. Restruktūrizavimo direktyvoje neformalaus restruktūrizavimo procedūros pripažįstamos kaip veiksminga mokumo problemų sprendimo priemonė ir šiuo aktu nebuvo siekiama naikinti ar keisti esančios nemokumo tvarkos ar procedūrų.

1.2. Preveninio restruktūrizavimo sistemos taikymo prielaidos ir sąlygos

Valstybės narės turi užtikrinti, kad nacionalinėse teisinėse sistemose egzistuos bent viena preveninio restruktūrizavimo sistema, kuria bus garantuojamas Restruktūrizavimo direktyvoje įtvirtintos galimybės²⁸, o būtent²⁹: užtikrinama, kad skolininkas ir toliau disponuos savo turtu; remiant derybas dėl restruktūrizavimo plano bus sudaromos galimybės taikyti atskiras vykdymo užtikrinimo sustabdymo priemonės; nustatyti specialūs reikalavimai restruktūrizavimo planui ir balsavimui dėl jo tvirtinimo; užtikrinama naujo finansavimo ir tarpinio finansavimo priemonių, kitų su restruktūrizavimu susijusių sandorių apsauga³⁰.

Preveninio restruktūrizavimo procedūros skirtos skolininkams restruktūrizuoti

25 Johannes Antonius Adrianus Adriaanse, *supra note*, 23: 31–33.

26 Paulus ir Dammann, *supra note*, 6: 38–39.

27 „Restruktūrizavimo Direktyva“, *supra note*, 2: preambulės 24 punktą.

28 Paulus ir Dammann, *op. cit.*, 38–39.

29 Visi toliau išvardijami preveninio restruktūrizavimo elementai yra Restruktūrizavimo direktyvos II antraštinės dalies „Preveninio restruktūrizavimo sistemos“ skyriai. Todėl vertinama, kad šie elementai yra būdingi būtent preveninio restruktūrizavimo sistemoms.

30 „Restruktūrizavimo Direktyva“, *op. cit.*, 5–18 straipsnis.

ankstyvame etape ir išvengti nemokumo, kai veiksmų imamasi anksčiau nei įmonės pradeda nevykdyti savo skolinių įsipareigojimų³¹, taip pat prevencinio restruktūrizavimo sistemos turėtų galėti būti pradėdamos ir tais atvejais, „kai skolininkai susiduria su nefinansiniais sunkumais, jei dėl tokių sunkumų kyla reali ir rimta grėsmė skolininko faktiniam ar būsimam gebėjimui sumokėti savo skolas suėjus jų grąžinimo terminui“³². Taigi kilusi nemokumo tikimybė sudaro prielaidas inicijuoti prevencinio restruktūrizavimo procedūrą.

Nemokumo tikimybės sąvoką palikta apibrėžti nacionaliniuose teisės aktuose³³. Atsižvelgiant į anksčiau nurodytas Restruktūrizavimo direktyvos nuostatas, manytina, kad nemokumo tikimybės sąvoka turėtų apimti finansinius ir nefinansinius (pavyzdžiui, reikšmingos sutarties praradimas³⁴) sunkumus, jeigu dėl jų kyla grėsmė įmonei mokumui ateityje.

Dar iki Restruktūrizavimo direktyvos priėmimo užsienio teisės doktrinoje buvo kritikuota aplinkybė, kad pasiūlyme dėl direktyvos nėra apibrėžta nemokumo tikimybės sąvoka, ir pažymima, kad nemokumo tikimybė versle yra visada. Be to, atkreiptas dėmesys į tai, kad nemokumo tikimybės sąvoka turi būti apibrėžta kuo tiksliau dėl ginčų pradinuose prevencinio restruktūrizavimo procedūrų etapuose išvengimo³⁵. Doktrinoje nurodoma, kad nemokumo tikimybės „konceptija sukurta siekiant užtikrinti, kad procesas nebūtų pradėtas per anksti iki nemokumo (tokiu atveju įmonė galėtų piktnaudžiauti direktyvos teikiama apsauga, kad padengtų visas savo skolas, ypač pasinaudojant automatinio sustabdymo galimybe (angl. *the automatic stay*), nei per vėlai (dėl to restruktūrizavimo procesas tampa neveiksmingas), pavyzdžiui, kai įmonė jau nustojo mokėti mokėjimus“³⁶.

Prevencinis restruktūrizavimas turėtų būti pradėdamos tik tada, kai skolininkas nėra nemokus, jis turi būti skatinamas kuo greičiau pradėti derybas su savo pagrindiniais kreditoriais³⁷. Būtent nemokumo tikimybės sąvoka ir jos taikymas turėtų padėti atskirti formalias (tipines) nemokumo procedūras nuo prevencinio restruktūrizavimo sistemų taip užtikrinant, kad prevencinio restruktūrizavimo procedūros bus pradėdamos anksčiau nei tipinis nemokumo procesas³⁸. Prevencinio restruktūrizavimo

31 „Restruktūrizavimo Direktyva“, *supra note*, 2: preambulės 2, 3 punktai.

32 *Ibid.*, preambulės 28 punktas.

33 *Ibid.*, 1 straipsnio 1 dalies a punktas, 2 straipsnio 2 dalies b punktas.

34 Jose M. Garrido ir kt., „Restructuring and Insolvency in Europe: Policy Options in the Implementation of the EU Directive“, *International Monetary Fund* 152 (2021).

35 Horst Eidenmüller, „Contracting for a European Insolvency Regime“, *European Business Organization Law Review* 18 (2017): 273–304.

36 Garrido ir kt., *op. cit.*

37 Paulus ir Dammann, *supra note*, 6: 42.

38 Dominik Skauradszun, „Ein Umsetzungskonzept für den präventiven Restrukturierungsrahmen (An Implementation Concept for the Preventive Restructuring Framework)“, *KTS – Zeitschrift für Insolvenzrecht* 2 (2019): 161–192.

procedūros turėtų būti pradėdamos prieš tampant nemokiam pagal nacionalinę teisę, būtent prieš tai, kai skolininkas atitinka nemokumo bylos, kuri reiškia likvidavimą dėl bankroto, sąlygas. O nemokumo tikimybės sąvoka turėtų būti kaip priemonė, kuria užtikrinama, kad nebus piktnaudžiaujama preveninio restruktūrizavimo sistemomis³⁹. Taigi preveninio restruktūrizavimo procedūros negali būti taikomos juridiniams asmenims, kai jie pagal nacionalinę teisę yra nemokūs, t. y. tais atvejais, kai skolininkui pradėdamos taikyti likvidavimo dėl bankroto procedūros, suvaržoma teisė disponuoti nuosavu turtu ir paskiriamas likvidatorius⁴⁰, „negyvybingos įmonės, neturinčios galimybių išlikti, turėtų būti kuo greičiau likviduotos“⁴¹.

Taigi preveninio restruktūrizavimo sistemos ir *ikinemokumo* procedūros šiuo aspektu yra panašios: preveninio restruktūrizavimo procedūros turėtų būti pradėdamos tik mokioms įmonėms, turinčioms finansinių sunkumų (kilus nemokumo tikimybei), o *ikinemokumo* procedūros pradėdamos taikyti bendrovei esant mokiai arba ankstyvame formalaus nemokumo proceso etape. Paprastai *ikinemokumo* procedūros pasižymi minimaliu teisiniu reguliavimu. Taip pat egzistuoja neformalios restruktūrizavimo procedūros, paliekant galimybę laisvai skolininkui ir kreditoriams derėtis dėl priemonių nemokumui išvengti, nesuteikiant skolininkui jokių išimtinių teisių ir galimybių, kurios paprastai būna numatytos vykdant formalias nemokumo procedūras (pavyzdžiui, sutarčių nutraukimo (pakeitimo) ypatumai, finansavimo apsauga ir pan.), dėl jo turimo statuso – prastėjančios finansinės padėties. O preveninio restruktūrizavimo sistema turi būti sureguliuota teisės aktais ir numatyti konkrečias Restruktūrizavimo direktyvoje įtvirtintas priemones, kuriomis turi teisę pasinaudoti skolininkas kilus nemokumo tikimybei.

Keltas klausimas: ar preveninio restruktūrizavimo sistemos gali būti taikomos, jeigu skolininkas laiku jau nebevyko savo skolinių įsipareigojimų (laikytinas nemoikiu taikant likvidumo testą)? Viena vertus, tokią išvadą galima daryti remiantis Restruktūrizavimo direktyvos preambulės 3 punktu, kuriame sakoma, kad veiksmų turi būti „imamasi anksčiau nei įmonės pradės nevykdyti savo skolinių įsipareigojimų“. Kita vertus, aplinkybė dėl finansinių įsipareigojimų vykdymo, kaip sąlygos atsisakyti pradėti preveninio restruktūrizavimo procedūras, Restruktūrizavimo direktyvos tekste iš esmės daugiau niekur nėra minima, išskyrus Restruktūrizavimo direktyvos preambulės 33 punktą ir 7 straipsnio 3 dalį, kuri numato galimybę valstybėms narėms netaikyti preveninio restruktūrizavimo sistemos priemonių – atskirų vykdymo užtikrinimo priemonių sustabdymo – tais atvejais, kai skolininkas negali sumokėti savo skolų suėjus jų grąžinimo terminui. Taigi šiuo atveju tai yra tik sąlyga netaiky-

39 Irene Lynch Fannon, Jennifer L. Gant ir Aoife Finnerty, „JCOERE Judicial Cooperation Supporting Economic Recovery in Europe Report 1: Identifying Substantive Rules in Preventive Restructuring Frameworks Including the Preventive Restructuring Directive which May Be Incompatible with Judicial Cooperation Obligations“ (2020), 50.

40 „Restruktūrizavimo Direktyva“, *supra note*, 2: preambulės 24 punktas.

41 *Ibid.*, preambulės 3 punktas.

ti tik tam tikrų prevencinio restruktūrizavimo sistemos elementų, o ne pačios prevencinio restruktūrizavimo procedūros. Be to, jeigu būtų manoma, kad prevencinio restruktūrizavimo procedūras galima pradėti tik tada, kai bendrovė laiku vykdo savo finansinius įsipareigojimus, kyla rizika, kad šis procesas taps realiai neįgyvendinamas ir neveikiantis.

Analizuojant Restruktūrizavimo direktyvos tekstą lingvistiniu ir sisteminiu aiškinimo metodu, negalima daryti vienareikšmiškos išvados dėl prevencinio restruktūrizavimo procedūrų taikymo sąlygų, t. y. kokius reikalavimus turi atitikti ūkio subjektas ir (ar) kokias išankstines procedūras turi atlikti, kad būtų sudarytos sąlygos pradėti prevencinio restruktūrizavimo procedūras. Valstybės narės turi teisę nustatyti prevencinio restruktūrizavimo priegios kliūtis, jeigu skolininkai anksčiau buvo nu-teisti už šurkščius apskaitos ar buhalterijos prievolių pažeidimus⁴², gali būti nustatyti apribojimai, kiek kartų per tam tikrą laikotarpį skolininkas gali pasinaudoti prevencinio restruktūrizavimo sistemomis⁴³, taip pat gali būti taikomas gyvybingumo testas⁴⁴. Šios sąlygos, kurioms esant (ne)gali būti pradėtas prevencinio restruktūrizavimo procesas ir dėl kurių nustatymo sprendžia valstybės narės individualiai, iš esmės skirtos kreditorių apsaugai, kad būtų užtikrinta, jog procedūra nebus pradėta negyvybingam skolininkui, kreditoriai būtų tikri dėl skolininkų teikiamos informacijos patikimumo ir nepiktnaudžiavimo prevencinio restruktūrizavimo sistemomis⁴⁵. Restruktūrizavimo direktyvoje nėra nustatytos jokios minimalios prevencinio restruktūrizavimo procedūrų inicijavimo sąlygos.

Prevencinio restruktūrizavimo sistemoje dalyvaujama pareikštiniu būdu⁴⁶, tai reiškia, kad prevencinio restruktūrizavimo procedūras turi teisę inicijuoti pats skolininkas. Taip pat valstybės narės turi teisę nustatyti, kad kreiptis dėl prevencinio restruktūrizavimo procesų pradėjimo gali kreditoriai ir darbuotojai⁴⁷. Toks teisinis reguliavimas tik patvirtina doktrinoje dėstomus argumentus dėl minimalaus direktyvos derinimo poveikio įvairiose jurisdikcijose, kadangi valstybės narės iš esmės laisvos pasirinkti, kam suteikti prevencinio restruktūrizavimo procedūrų iniciatyvos teisę. Šiuo aspektu prevencinio restruktūrizavimo procesą lyginant su *ikinemokumo* procedūromis pabrėžtina, kad, pavyzdžiui, Prancūzijoje *le mandat ad hoc* ir *la conciliation* procedūras turi teisę inicijuoti tik pats skolininkas⁴⁸, Ispanijoje išskiriamos dvi *ikinemokumo* procedūros, iš kurių vieną gali inicijuoti tik įmonė skolininkė, o

42 „Restruktūrizavimo Direktyva“, *supra note*, 2: preambulės 29 punktas, 4 straipsnio 2 dalis.

43 *Ibid.*, 4 straipsnio 4 dalis.

44 *Ibid.*, 4 straipsnio 3 dalis.

45 Garrido ir kt., *supra note*, 34.

46 „Restruktūrizavimo Direktyva“, *op. cit.*, 4 straipsnio 7 dalis.

47 *Ibid.*, 4 straipsnio 8 dalis.

48 „A guide to pre-insolvency and insolvency proceedings across Europe“, *Deloitte, supra note*, 19: 23.

kitą – juridinis asmuo ar bet kuris jos kreditorius⁴⁹, taigi *ikinemokumo* procedūrų iniciatyvos teisė skirtingose nemokumo sistemose suteikiama skirtingiems subjektams. Tačiau paprastai tik bendrovės vadovui (o tam tikrais atvejais – ir akcininkams) gali būti žinoma reali įmonės finansinė padėtis ir galimas jos pasikeitimas tam tikru metu – nemokumo tikimybė, taigi tik pati įmonė ir gali įvertinti poreikį naudotis (inicijuoti) preveninio restruktūrizavimo procedūromis. Be to, Restruktūrizavimo direktyvoje numatyta, kad tais atvejais, kai kreditoriams yra leidžiama inicijuoti restruktūrizavimo procedūrą, kai skolininkas yra maža ar vidutinė įmonė (toliau – MVI), „valstybės narės turėtų reikalauti, kad būtų įvykdyta procedūros inicijavimo išankstinė sąlyga – būtų gautas skolininko sutikimas“.⁵⁰ Taigi, manytina, kad prioritetas turėtų būti teikiamas tokioms preveninio restruktūrizavimo procedūroms, kai jas inicijuoja tik pats skolininkas.

Preveninės restruktūrizavimo procedūros turi būti lanksčios⁵¹, o skolininkams turėtų būti leista ir toliau kontroliuoti (bent iš dalies) savo turtą⁵². Priėmus Restruktūrizavimo direktyvą visų pirma buvo siekiama procedūrų formalizavimo, todėl preveninio restruktūrizavimo sistemos turės būti pradedamos ir vykdomos teisės aktuose nustatyta tvarka ir sąlygomis. Nuo teisės aktų leidėjo priklausys, kada preveninio restruktūrizavimo procedūra galės būti pradėdama, kokios bus jos pradėjimo sąlygos, kas turės teisę inicijuoti procedūras, kokios bus restruktūrizavimo plano parengimo ir tvirtinimo sąlygos, koks bus teismo ir nemokumo administratorių vaidmuo. Taigi lankstumas Restruktūrizavimo direktyvos kontekste galėtų būti suprantamas kaip galimybė nacionalinėse teisinėse sistemose įtvirtinti kuo įvairesnį teisinį reguliavimą (pavyzdžiui, įtvirtinti abi – absoliutaus ir santykinio pirmumo – taisykles, tvirtinant restruktūrizavimo planą, galimybę derėtis tik su vienu kreditoriumi ir pan.), kuris sudarytų sąlygas kuo įvairesniais aspektais derėtis dėl kreditorių pagalbos ir restruktūrizavimo plano tvirtinimo, kad būtų įmanoma priimti būtent tai bendrovei būtinus individualius sprendimus.

Teisminių ir administracinių institucijų dalyvavimas preveninio restruktūrizavimo sistemoje gali būti ribojamas remiantis proporcingumo principu ir leidžiamas tik tada, kai būtina užtikrinti paveiktų šalių ar suinteresuotų asmenų subjektines teises⁵³. Tačiau tam tikrais atvejais jis pripažįstamas būtinu. Pavyzdžiui, valstybės narės turėtų numatyti privalomą restruktūrizavimo srities specialisto (teisminės ar administracinės institucijos) dalyvavimą derantis dėl restruktūrizavimo plano ir jį parengiant, „restruktūrizavimo planą turi patvirtinti teisminė arba administracinė institucija prieštaraujančių kreditorių grupių nuomonės nepaisymo atveju“, taip pat admi-

49 „A guide to pre-insolvency and insolvency proceedings across Europe“, Deloitte, *supra note*, 19: 56.

50 „Restruktūrizavimo Direktyva“, *supra note*, 2: preambulės 29 punktą.

51 *Ibid.*, preambulės 29 punktą.

52 *Ibid.*, preambulės 30 punktą, 5 straipsnio 1 dalis.

53 *Ibid.*, 4 straipsnio 6 dalis.

nistracinės ar teisminės institucijos dalyvavimas turėtų būti pripažįstamas būtinu pagal skolininko ar kreditorių daugumos prašymą, priimant sprendimus dėl atskirų vykdymo užtikrinimo priemonių sustabdymo⁵⁴. Manytina, kad teismo dalyvavimo intensyvumas prevencinio restruktūrizavimo sistemose gali būti nustatomas atsižvelgiant ir į daugelį ne teisinių aspektų, pavyzdžiui, visuomenės pasitikėjimą teismais ir nemokumo administratoriais, kreipimosi procedūros sudėtingumą ir brangumą. Tačiau bet koks teismo ir administracinių institucijų dalyvavimas turėtų derėti su prevencinio restruktūrizavimo procedūrų principais: prieinamumu, paprastumu, lankstumu, pigumu ir pan. Teisės doktrinoje bendrai sutariama, kad prevencinėse restruktūrizavimo sistemose teismo vaidmuo turėtų būti minimalus⁵⁵.

Nemokumo procesų viešumą užtikrina Europos Parlamento ir Tarybos 2015 m. gegužės 20 d. reglamentas (ES) 2015/848 dėl nemokumo bylų⁵⁶ (toliau – Reglamentas dėl nemokumo bylų), jis taikomas teisminėms nemokumo byloms, apie kurias yra skelbiama viešai. Prevencinio restruktūrizavimo sistemos visada vyksta su bent minimaliu teismo dalyvavimu. Nepriklausomai nuo to, koks teismo vaidmuo nustatomas prevencinio restruktūrizavimo sistemose, šis procesas gali būti tiek viešas, tiek konfidencialus. Apibrėžiant šio reglamento taikymo sritį nustatyta, kad jis taikomas ir tais atvejais, kai nemokumo bylos iškeliamos, „kai nemokumas yra tik tikėtinas, jomis turi būti siekiama išvengti skolininko nemokumo arba skolininko verslo veiklos nutraukimo“, taigi, atrodytų, kad apie prevencinio restruktūrizavimo procedūras taip pat turėtų pranešta ir paskelbta Reglamento dėl nemokumo bylų 24 straipsnyje nustatyta tvarka. Tačiau Restruktūrizavimo direktyvoje nustatyta, kad „valstybės narės turėtų galėti išlaikyti ar nustatyti procedūras, neatitinkančias viešumo sąlygos“⁵⁷.

Teisės doktrinoje nėra vienareikšmiško atsakymo, ar prevencinio restruktūrizavimo sistemos patenka į Reglamento dėl nemokumo bylų reguliavimo sritį⁵⁸. Pritartina pozicijai, kad prevencinio restruktūrizavimo procedūros laikytinos nepatenkančiomis į Reglamento dėl nemokumo bylų sritį, kai apie jas nėra skelbiama nemokumo registruose ir tokios procedūros yra konfidencialios pagal nacionalinį teisinį reguliavimą⁵⁹. Pavyzdžiui, jau minėtoje Prancūzijos taikomoje *le mandat ad hoc* procedūroje visų pirma krepiamasi į teismą, kuris įvertina, ar bendrovė gali įveikti savo sunkumus, ir skiria įgaliotinį, taigi teismas yra šios procedūros dalyvis. Tačiau ši procedūra vis tiek lieka konfidenciali, Reglamento dėl nemokumo bylų A priede nenumatyta,

54 „Restruktūrizavimo Direktyva“, *supra note*, 2: preambulės 31 punktą, 5 straipsnio 3 dalis.

55 Garrido ir kt., *supra note*, 34; Ioannis Bazinas, „Preventive Restructuring Frameworks and the Separate Domain of Cross-Border Restructuring Law“ (2022) ir kt.

56 „Europos Parlamento ir Tarybos 2015 m. gegužės 20 d. reglamentas (ES) 2015/848 dėl nemokumo bylų“, OL L 141, 2015 6 5, p. 19–72, EUR-LEX, žiūrėta 2023 m. balandžio 3 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32015R0848>.

57 „Restruktūrizavimo Direktyva“, *supra note*, 2: preambulės 13 punktą.

58 Bazinas, *supra note*, 55.

59 Paulus ir Dammann, *supra note*, 6: 51.

kad *le mandat ad hoc* yra nemokumo byla, apie kurią yra skelbiama viešai. Vokietija preveninio restruktūrizavimo sistemoje numatė viešos ir neviešos procedūros atvejus: procedūra, kuria prašoma paskirti restruktūrizavimo moderatorių, yra nevieša⁶⁰, tačiau kitais atvejais skolininkas gali pateikti prašymą ir preveninio restruktūrizavimo procedūros gali būti vykdoma viešai⁶¹, tokiu atveju ši procedūra patenka į Reglamentu dėl nemokumo bylų taikymo sritį⁶². Iš esmės visoje teisės doktrinoje konfidencialumas akcentuojamas kaip vienas iš esminių veiksmingo mokumo problemų, sprendžiamų *ikinemokumo* ar ankstyvoje nemokumo stadijoje, sprendimo bruožų⁶³. Kaip jau buvo minėta anksčiau, nevieša procedūra preveninio restruktūrizavimo atveju taip pat galėtų būti naudinga skolininkui, kadangi jis neprarastų klientų, kreditorių, finansines paslaugas teikiančių įmonių pasitikėjimo, o tai sudarytų sąlygas lengviau vystyti verslą ir įgyvendinti restruktūrizavimo plane numatytas priemones.

Restruktūrizavimas yra formalizuota ribotą laiką vykstanti nemokumo procedūra, kuri gali būti taikoma tiek mokiami, tiek mokiami įmonei gaivinti. Pačia bendriausia prasme restruktūrizavimo ir preveninio restruktūrizavimo tikslas – siekis išvengti nemokumo – iš esmės sutampa⁶⁴. Atsiradus nemokumo tikimybei, ES valstybės narės turi sudaryti galimybę mokioms įmonėms pasinaudoti preveninio restruktūrizavimo priemonėmis, kad būtų pasiektas geriausias įmonės gelbėjimo nuo nemokumo rezultatas. Keltinas klausimas: ar tuo atveju, jeigu teisinis reguliavimas numato, kad restruktūrizavimas gali būti pradedamas ir esant nemokumo tikimybei⁶⁵, yra pagrįsta teigti, kad tokiu teisiniu reguliavimu yra įtvirtinta ir preveninio restruktūrizavimo procedūra (restruktūrizavimo procedūros apima preveninio restruktūrizavimo atvejus)?

Momentas, nuo kurio atsiranda galimybė inicijuoti tiek preveninio restruktūrizavimo, tiek restruktūrizavimo procedūras, priklauso nuo įstatymų leidėjo valios ir gali sutapti. Tačiau teisės doktrinoje akcentuojama, kad tais atvejais, kai preveninio restruktūrizavimo procedūros sujungiamos su įprastomis restruktūrizavimo procedūromis, kyla rizika, kad nebus pasiektas Restruktūrizavimo direktyvos tikslas – numatyti restruktūrizavimo galimybes su mažesne teismine intervencija⁶⁶. Manytina,

60 „Gesetz über den Stabilisierungs- und Restrukturierungsrahmen für Unternehmen“ (toliau – STARUG), žiūrėta 2023 m. balandžio 3 d., 95 straipsnio 2 dalis, <https://www.gesetze-im-internet.de/starug/BjNR325610020.html>.

61 *Ibid.*, Kpitol 4 „Öffentliche Restrukturierungssachen“, 84–88 straipsniai.

62 „Europos Parlamento ir Tarybos 2015 m. gegužės 20 d. reglamentas (ES) 2015/848 dėl nemokumo bylų“, *supra note*, 56: A priedas „Die öffentliche Restrukturierungssache“.

63 Radulescu, *supra note*, 21; Alexandra Kastrinou, „Comparative Analysis of the Informal Pre-Insolvency Procedures of the UK and France“, *International Insolvency Review* 25, 2 (2016): 99–118.

64 Zhang, *supra note*, 15.

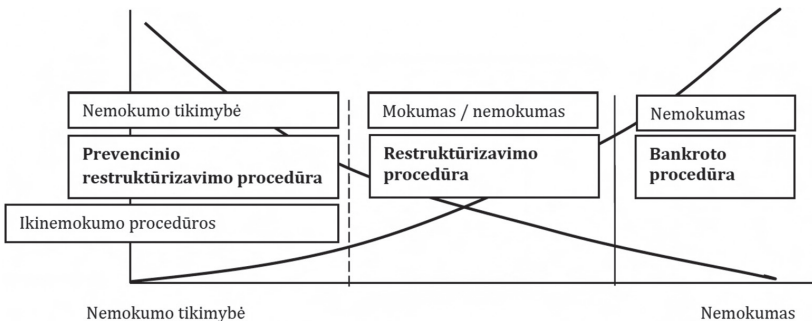
65 Šiuo metu Lietuvoje galiojantis teisinis reguliavimas numato, kad restruktūrizavimo byla keliami, kai bendrovė, be kita ko, turi finansinių sunkumų, t. y. kai juridinis asmuo yra nemokus arba yra juridinio asmens nemokumo tikimybė (JANĮ 2 straipsnio 5 dalis, JANĮ 21 straipsnio 1 dalies 1 punktą).

66 Garrido ir kt., *supra note*, 34.

kad tokiu atveju taip pat gali būti sudėtinga nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuris numatytų būtent prevencinio restruktūrizavimo sistemai būdingus bruožus. Restruktūrizavimas visada yra griežtai formalizuota procedūra, nelanksti, tik vieša, teismas dalyvauja visos procedūros metu ir atlieka teisminę kontrolę. O kuriant prevencinės restruktūrizavimo sistemas galima rinktis ir numatyti konfidencialumo sąlygą, ribotą teismo kontrolę ir pan., todėl restruktūrizavimas ir prevencinio restruktūrizavimo procedūros negali būti visiškai sutapatinamos.

Diskutuotina, ar visi Restruktūrizavimo direktyvoje įtvirtinti elementai, pavyzdžiui, tokie kaip atskirų vykdymo užtikrinimo sustabdymo priemonių taikymas, naujo ir tarpinio finansavimo apsauga, draudimas nutraukti esmines sutartis, galėtų būti taikomi vykdant nemokumo procedūras, kai juridinis asmuo jau atitinka nacionaliniuose teisės aktuose nustatytas nemokumo sąlygas. Klausimas kyla todėl, kad šios priemonės yra visiškai naujos, įtvirtintos tik Restruktūrizavimo direktyvoje, ir visos šios priemonės gali būti taikomos esant nemokumo tikimybei, tai reiškia, kad su šių priemonių taikymu susijusi rizika gali būti pateisinama dėl jų taikymo būtent itin ankstyvame finansinių sunkumų etape. Tačiau ar tikrai pagrįsta jas taikyti ūkio subjektui jau esant nemokiam ar kai nėra sudarytos sąlygos kreiptis dėl restruktūrizavimo ankstyvame etape?

Bendriausia prasme prevencinio restruktūrizavimo vietą teisės sistemoje ir nemokumo procedūrų priklausomybę nuo nemokumo procedūrų veiksmingumo galima pavaizduoti tokioje schemeje:

Restruktūrizavimo procese taikomų verslo gelbėjimo priemonių veiksmingumas siekiant tikslo – išvengti nemokumo ir gyvybingumo išsaugojimo – mažėja, kai artėjama nemokumo link. Kreditorių apsauga didėja ir procedūrų formalizavimas griežtėja, kai artėjama nemokumo link.

1 pav. Prevencinio restruktūrizavimo vieta nemokumo teisėje

Išskirtini šie prevencinio restruktūrizavimo sistemos bruožai: pigumas (pasiren-gimas prevencinio restruktūrizavimo procedūrai ir dalyvavimas joje nėra finansinė našta juridiniam asmeniui), paprastumas, lankstumas ir turimo turto ir kasdienės verslo veiklos kontroliavimas. Nors subjektai gali kreiptis dėl prevencinio restruktūrizavimo, teismo vaidmuo valstybėse narėse gali iš esmės skirtis, tačiau, manytina,

preveninio restruktūrizavimo sampratą tiksliausiai atitiktų toks teisinis reguliavimas, kuriuo tik skolininkui būtų suteikiama galimybė kreiptis dėl preveninio restruktūrizavimo proceso inicijavimo, o teismo vaidmuo būtų ribotas, pagrįstas homologavimo⁶⁷ principu, ir būtinas tik sprendžiant esminius klausimus, pavyzdžiui, dėl preveninio restruktūrizavimo procedūrų inicijavimo pagrįstumo, tvirtinant restruktūrizavimo planą ar sprendžiant dėl vykdymo veiksmų sustabdymo. Vykdamas preveninio restruktūrizavimo procedūras, turėtų būti sudarytos sąlygos laikytis vieno iš svarbiausių – konfidencialumo – principo.

2. Restruktūrizavimo direktyvos perkėlimo į valstybių narių nemokumo teisinės sistemas ypatumai

Doktrinoje laikomasi nuomonės, kad Restruktūrizavimo direktyvos idėją dėl preveninių restruktūrizavimo sistemų įvedimo labiausiai atitiktų naujos procedūros įvedimas, kuri būtų atskirta nuo jau nacionalinėje sistemoje esančių nemokumo procedūrų – restruktūrizavimo ir bankroto⁶⁸. Tokį Restruktūrizavimo direktyvos perkėlimo į nacionalinę teisinę sistemą modelį pasirinko, pavyzdžiui, Vokietija.

Vokietijoje buvo priimtas Įmonių stabilizavimo ir restruktūrizavimo pagrindų įstatymas (vok. *Gesetz über den Stabilisierungs- und Restrukturierungsrahmen für Unternehmen*, StaRUG)⁶⁹. Šis teisės aktas pristatomas ne kaip bendra restruktūrizavimo procedūra, o kaip priemonių rinkinys, iš kurio skolininkas gali pasirinkti jam tinkamiausią⁷⁰. Šiame įstatyme numatytos dvi preveninio restruktūrizavimo sistemos priemonės: 1) stabilizavimo ir restruktūrizavimo priemonių sistema⁷¹ ir 2) restruktūrizavimo moderatoriaus (vok. *Sanierungsmoderator*)⁷² skyrimas.

Remiantis StaRUG teisiniu reguliavimu, preveninio restruktūrizavimo sistema sudaro atskiros savarankiškos procedūros: teismo restruktūrizavimo plano derinimo procedūra, preliminarus restruktūrizavimo plano patvirtinimo nagrinėjimas, individualių stabilizavimo priemonių taikymas ir restruktūrizavimo plano teisminis patvirtinimas⁷³. Šias procedūras, skolininko pasirinkimu, galima taikyti tiek visas kartu, tiek bet kurią procedūrą savarankiškai. StaRUG yra detalai reglamentuojama restruktūrizavimo plano rengimo, balsavimo dėl jo ir tvirtinimo tvarka, įtraukiant tokius Restruktūrizavimo direktyvoje įtvirtintus elementus kaip naujo ir tarpinio

67 Irene Lynch Fannon, Jennifer L. Gant ir Aoife Finnerty, *supra note*, 39: 19; Preveninio restruktūrizavimo procedūrų kontekste homologavimo procedūra reiškia teisminį restruktūrizavimo plano projekto patvirtinimą, kad šis planas taptų privalomas.

68 Garrido ir kt., *supra note*, 34.

69 StaRUG, *supra note*, 60.

70 Paulus, *supra note*, 4.

71 StaRUG, *op. cit.*, Teil 2 „Stabilisierungs- und Restrukturierungsrahmen“.

72 *Ibid.*, Teil 3 „Sanierungsmoderator“, 94-100 straipsniai.

73 *Ibid.*, Teil 2 „Stabilisierungs- und Restrukturierungsrahmen“, 29 straipsnis.

finansavimo, taip pat kitų su restruktūrizavimu susijusių sandorių apsauga, prieštaraujančių kreditorių grupių nuomonės dėl restruktūrizavimo plano nepaisymo mechanizmas ir pan. Pats skolininkas gali pasirinkti tam tikrus su teismo dalyvavimu susijusius aspektus, pavyzdžiui, ar planas bus tvirtinamas teismo, ar teisme bus nagrinėjami tik tam tikri su restruktūrizavimo planu susiję klausimai (išsprendžiami kreditorių grupių sudarymo klausimai, įvairūs procedūriniai ginčai ir pan.), net jei pats planas ir nebus tvirtinamas teisme. Gali būti prašoma sustabdyti vykdymo veiksmus skolininko atžvilgiu (stabilizavimo procedūra). Skolininkas turi teisę pasirinkti, ar pageidauja konfidencialios, ar viešos prevencinio restruktūrizavimo procedūros.

Būtina sąlyga, norint pasinaudoti stabilizavimo ir restruktūrizavimo pagrindų priemonėmis, – pranešimas apie restruktūrizavimo projektą atsakingam restruktūrizavimo teismui⁷⁴. Nors teismo vaidmuo yra ribotas, tačiau būtent teismas kontroliuoja restruktūrizavimo proceso eigą ir, pavyzdžiui, *ex officio* (savo iniciatyva) nutraukia restruktūrizavimo bylą, jeigu skolininkui iškeliamas nemokumo byla (skolininkas tampa nemokus) arba skolininkas šiuurškčiai pažeidžia įsipareigojimą bendradarbiauti ir teikti informaciją teismui ar restruktūrizavimo pareigūnui (vok. *Restrukturierungsbeauftragte*)⁷⁵, restruktūrizavimo planas, apie kurį pateikta informacija, nėra perspektyvus ir pan.

Kita StaRUG įtvirtinta prevencinio restruktūrizavimo sistemos priemonė – restruktūrizavimo moderatoriaus (vok. *Sanierungsmoderator*)⁷⁶ skyrimas. Tai nevieša procedūra, pradedama skolininko prašymu, o moderatoriaus paskyrimas gali trukti nuo trijų iki šešių mėnesių⁷⁷. Moderatorius veikia kaip tarpininkas skolininkui ir kreditoriams siekiant susitarimo, kaip įveikti ekonominius ir (ar) finansinius sunkumus⁷⁸. Moderatorius turi teisę susipažinti su juridinio asmens buhalterinės apskaitos dokumentais, kad būtų nustatyta skolininko ekonominių ir (ar) finansinių sunkumų priežastis⁷⁹. Teismui kas mėnesį yra teikiami pranešimai apie derybų turinį, eigą, galimą skolininko nemokumą. Procedūra baigiama teismui teikiant tvirtinti tarp skolininko ir kreditorių sudarytą sutartį restruktūrizavimo procese (vok. *Sanierungsvergleich*), tačiau teismas gali tokį prašymą ir atmesti⁸⁰. Be to, ši sutartis nesukelia teisinių pasekmių kreditoriams, kurie nėra šios sutarties dalimi.

Taigi Vokietija sukūrė savarankišką prevencinio restruktūrizavimo sistemą, kuri yra atskirta nuo tipinių nemokumo procedūrų, reguliuojamų InsO⁸¹: prevencinio

74 StaRUG, *supra note*, 60: 31 straipsnis.

75 *Ibid.*, 33 straipsnis.

76 *Ibid.*, Teil 3 „Sanierungsmoderator“, 94–100 straipsniai.

77 *Ibid.*, 95 straipsnio 1 dalis.

78 *Ibid.*, 96 straipsnio 1 dalis.

79 *Ibid.*, 96 straipsnio 2 dalis.

80 *Ibid.*, 97 straipsnis.

81 „Insolvency Code“, žiūrėta 2023 m. balandžio 3 d., https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_inso/englisch_inso.html.

restruktūrizavimo sistemą įtvirtino atskirame teisės akte, reguliuojančiame savarankiškus preventinio restruktūrizavimo teisinius santykius. Teismo vaidmuo, vykdant preventinį restruktūrizavimą, yra ribotas, paliekama galimybė rinktis ne tik tinkamiausią restruktūrizavimo sistemos priemonę, tačiau ir tinkamiausią preventinio restruktūrizavimo procedūrą. Skolininkas – sunkumų patiriantis juridinis asmuo – turi teisę pats pasirinkti, ar procedūra bus vieša, ar konfidenciali. Manytina, kad Vokietija pasirinko tokį preventinio restruktūrizavimo teisinį reguliavimo modelį, kuris labiausiai atitinka Restruktūrizavimo direktyvos esmę ir tikslus.

Lietuva, teikdama informaciją apie Restruktūrizavimo direktyvos nuostatų perkėlimą į nacionalinę teisę, nurodė 19 pozicijų apie atliktų teisės aktų pakeitimus (priėmimą), kurie įsigaliojo 2022 m. liepos mėnesį, ir dar 10 pozicijų apie įvairių teisės aktų pakeitimus nuo 2024 ir 2026 metų⁸². Nors Lietuvos pateiktame pranešime nurodyta, kad buvo atlikti Lietuvos Respublikos teismų įstatymo, Lietuvos Respublikos žalos atlyginimo dėl nelaimingų atsitikimų darbe ar susirgimų profesine liga laikinojo įstatymo pakeitimus ir kitus įstatymų pakeitimai, tačiau juose nėra užsimenama, kad pakeitimai atlikti siekiant perkelti į nacionalinę sistemą Restruktūrizavimo direktyvos nuostatas. Peržiūrėjus šių įstatymų pakeitimų turinį taip pat nenustatyta, kad pakeitimai tiesiogiai galėtų būti susieti su Restruktūrizavimo direktyvoje keliamais tikslais ir preventinio restruktūrizavimo sistemos sukūrimu. Taigi, siekiant įvertinti Restruktūrizavimo direktyvos perkėlimo į Lietuvos nemokumo teisinę sistemą ypatumus, bus analizuojami du teisės aktai – JANĮ⁸³ ir Valstybinės mokesčių inspekcijos prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos viršininko 2021 m. liepos 14 d. įsakymas Nr. VA-45 „Dėl Ankstyvojo perspėjimo sistemos dalyvių nustatymo ir informavimo aprašo patvirtinimo“⁸⁴.

2.1. Ankstyvojo perspėjimo sistema

Išskiriami du ankstyvojo perspėjimo sistemos modeliai: 1) ankstyvojo perspėjimo sistema kaip savęs vertinimo priemonė; ši priemonė skirta finansinei padėčiai į(si)vertinti, gali būti ypač naudinga MVI, kadangi paprastai tokioms įmonės dėl išteklių trūkumo stinga analitinių priemonių savo veiklai į(si)vertinti. Tokia priemone gali tapti tiesiog skaičiuoklė viešoje internetinėje svetainėje, kurioje pateikiami pagrindiniai duomenys apie įmonę ir programa atlieka preliminarią diagnostiką, kurios kokybė priklausys nuo pateikiamų duomenų kiekio ir kokybės; 2) ankstyvojo perspė-

82 „Nacionalinės perkėlimo priemonės, apie kurias pranešė valstybės narės“, EUR-LEX, žiūrėta 2023 vasario 24 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/NIM/?uri=ceLeX:32019L1023>. Palyginimui: Vengrija pranešė apie 56 teisės aktų pakeitimus (priėmimus), Vokietija ir Prancūzija – apie 3, Latvija, Lenkija, Belgija, Bulgarija ir Nyderlandai apie tokius pakeitimus nepranešė.

83 „Lietuvos Respublikos juridinių asmenų nemokumo įstatymas“, *supra note*, 7.

84 „Valstybinės mokesčių inspekcijos prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos viršininko 2021 m. liepos 14 d. įsakymas Nr. VA-45 „Dėl ankstyvojo perspėjimo sistemos dalyvių nustatymo ir informavimo aprašo patvirtinimo“, *supra note*, 8.

jimo sistema kaip intervencijos mechanizmas. Ši sistema pagrįsta išorėje veikiančių subjektų atliekamu stebėjimu, pavyzdžiui, auditorių, buhalterių, valstybės institucijų, kadangi šie subjektai paprastai anksčiausiai gali pastebėti, jog įmonė susiduria su sunkumais⁸⁵.

Restruktūrizavimo direktyvoje taisyklės, įtvirtinančios ankstyvojo perspėjimo mechanizmą, yra minimalios, iš esmės tik reikalaujama, kad šalys turėtų išankstinio perspėjimo sistemą. Ankstyvasis perspėjimas ir galimybė susipažinti su informacija yra reglamentuota Restruktūrizavimo direktyvos 3 straipsnyje. Ankstyvojo perspėjimo sistemos yra savarankiška priemonė, skirta įspėti skolininkus apie gresiantį nemokumą, kad būtų laiku imtasi reikiamų veiksmų įmonės stabiliai finansinei padėčiai atkurti. Ankstyvojo perspėjimo sistemos, kurios galėtų būti sukurtos tiek privačius, tiek viešojo subjekto, turėtų informuoti skolininkus, kad jie nėra įvykdę tam tikrų rūšių mokėjimų, pavyzdžiui, mokesčių ar socialinio draudimo įmokų⁸⁶.

Remiantis Restruktūrizavimo direktyvos 3 straipsniu, išankstinio perspėjimo priemonės galėtų apimti įspėjimo mechanizmus, kai skolininkas neatlieka mokėjimų, taip pat įvairias konsultavimo paslaugas, kurias teikia viešosios ar privačios organizacijos, skatinimą trečiosioms šalims (pvz., buhalteriams) teikti informaciją skolininkui apie jo paties finansinę būklę. Vis dėlto, siekiant tinkamai įgyvendinti Restruktūrizavimo direktyvos nuostatas, neturėtų pakakti skolininkams gauti tik įspėjimo apie gresiantį nemokumą, būtina reikalinga ir konsultacija dėl tolimesnių veiksmų, kurių bendrovė galėtų imtis finansinei padėčiai stabilizuoti⁸⁷. Didžiausia tokios sistemos veikimo rizika – kvalifikuota pagalba. Tačiau nurodoma, kad Restruktūrizavimo direktyva neįpareigoja teikti nemokamas teisinės paslaugas įmonėms⁸⁸. Nors, pavyzdžiui, Vokietija APS buvo įdiegusi dar 2008 metais⁸⁹, tačiau, perkeldama Restruktūrizavimo direktyvos nuostatas, įtvirtino, kad mokesčių konsultantai, buhalteriai, teisininkai, auditoriai, rengdami klientams finansines ataskaitas, privalo informuoti klientą ir jo vadovus (priežiūros organus) apie gresiantį nemokumą ar nemokumą, kai požymiai yra akivaizdūs ir, tikėtina, klientas nežino apie galimą nemokumą⁹⁰. Taigi APS yra siejama išimtinai su mokumo būklės nustatymu ir informavimu.

Iš teisinio reguliavimo matyti, kad Lietuvos teisės aktų leidėjas, įdiegdamas APS, būtent ir numatė bendrovių informavimą VMI, remdamasi „statistiniais metodais, naudodamasi mokesčių mokėtojų teikiamais duomenimis – pridėtinės vertės mokesčio deklaracijomis, i. SAF duomenimis, finansinės atsiskaitomybės duomenimis ir kitais VMI turimais bei iš trečiųjų šalių gaunamais duomenimis“⁹⁰, nustato subjekto

85 Garrido ir kt., *supra note*, 34.

86 „Restruktūrizavimo Direktyva“, *supra note*, 2: preambulės 22 punktą.

87 Paulus ir Dammann, *supra note*, 6.

88 *Ibid.*, 80–82.

89 *Ibid.*, 80–82.

90 StaRUG, *supra note*, 60: 102 straipsnis.

nemokumo riziką⁹¹. Apie galimybę dalyvauti APS sistemoje informuojami tie ūkio subjektai, kurie „gali per artimiausius 6 mėnesius patirti finansinių sunkumų, dėl kurių gali būti pradėta nemokumo procedūra“⁹². Įsakyme taip pat nustatytas tam tikras konsultavimo(si) mechanizmas, konsultavimo funkcijas pavedant VŠĮ „Versli Lietuva“⁹³. APS, kaip konsultavimo(si) priemonė, kai dalyviui suteikiama informacija apie galimus tolimesnius verslo vystymo kelius, pagalbos priemonės, galinčias padėti išvengti nemokumo, restruktūrizavimo, bankroto procedūrų inicijavimo galimybes, pristatoma ir visuomenei teikiamoje bendroje informacijoje⁹⁴.

Ankstyvojo perspėjimo sistema Įsakyme apibrėžiama kaip „preveninio restruktūrizavimo sistema, kuria gali naudotis finansinių sunkumų patiriantys juridiniai asmenys, ištikus nemokumo tikimybei, siekdami užkirsti kelią nemokumui ir užtikrinti juridinio asmens gyvybingumą“⁹⁵. Atsižvelgiant į anksčiau aptartą teisinį reguliavimą bei teisės doktriną, toks teisės aktų leidėjo pateiktas APS apibrėžimas kelia abejonių, kadangi APS yra skirta tik informuoti apie bendrovės finansinę būklę, tai yra tik vienas, atskiras, savarankiškas Restruktūrizavimo direktyvos (ne pačios preveninio restruktūrizavimo sistemos) elementas. Manytina, kad Įsakymu APS buvo įdiegta taip, kaip ji yra apibrėžta Restruktūrizavimo direktyvoje, tačiau tai nėra ir negali būti laikoma preveninio restruktūrizavimo sistema.

APS ir preveninio restruktūrizavimo sistema yra dvi atskiros, savarankiškos priemonės, reguliuojamos Restruktūrizavimo direktyvos nuostatomis, todėl kritiškai vertintina teisės aktų leidėjo nurodyta sąvoka, kad ankstyvojo perspėjimo sistema – tai preveninio restruktūrizavimo sistema. Tačiau šių sistemų ryšys yra svarbus: APS veikia kaip informavimo priemonė, padedanti identifikuoti gresiančias finansines problemas, suteikti informaciją apie valstybėje taikomas pagalbos priemonės, nemokumo teisinį reguliavimą, kad priemonių nemokumui išvengti galima būtų imtis kuo ankstyvesniame etape. Atitinkamai, ūkio subjektas, gavęs reikiamą informaciją, gali apsispręsti ir (ar) inicijuoti preveninio restruktūrizavimo procedūras.

---

91 StaRUG, *supra note*, 60: 6 punktas.

92 *Ibid.*, 2.2 papunktis.

93 *Ibid.*, 7 punktas, 10 punktas. Pažymėtina, kad VŠĮ „Versli Lietuva“ išregistruota iš Juridinių asmenų registro nuo 2022 m. balandžio 13 d. (vieši VĮ „Registru centras“ duomenys, tikrinta 2023 m. vasario 27 d.).

94 Žr., pavyzdžiui, „Ankstyvojo perspėjimo sistema – pagalba sunkumų patiriančiam verslui“, *Inovacijų agentūra*, 2023 m. gegužės 30 d., <https://kc.inovacijagentura.lt/kcis/paslaugos/ankstyvojo-perspejimo-sistema?lang=lt>.

95 „Valstybinės mokesčių inspekcijos prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos viršininko 2021 m. liepos 14 d. įsakymas Nr. VA-45 „Dėl ankstyvojo perspėjimo sistemos dalyvių nustatymo ir informavimo aprašo patvirtinimo“, *supra note*, 8: 2.1 papunktis.

2.2. Prevencinio restruktūrizavimo sistema pagal JANĮ įtvirtintą teisinį reguliavimą

Lietuvoje nemokumo teisės reforma įvyko 2019 metais konsolidavus bankroto ir restruktūrizavimo procesus bei priėmus JANĮ. Rengiant projektą buvo siekiama nemokumo procesų veiksmingumo tikslo ir, be kita ko, atsižvelgta į Europos Komisijos 2014 m. kovo 12 d. rekomendaciją 2014/135/ES dėl naujo požiūrio į verslo žlugimą ir nemokumą, valstybinio audito ataskaitoje „Įmonių restruktūrizavimo proceso valdymas“ nurodytas rekomendacijas⁹⁶. Įgyvendinant Restruktūrizavimo direktyvos nuostatas, buvo priimtas ir JANĮ pakeitimo įstatymas⁹⁷, kuris, be kita ko, buvo papildytas sąvokomis „esminė sutartis“, „juridinio asmens finansiniai sunkumai“, „juridinio asmens nemokumo tikimybė“, ir kitais pakeitimais, reguliuojančiais sutarčių vykdymą, sandorių ginčijimą restruktūrizavimo proceso metu, įtvirtintas visiškai naujas teisinis reguliavimas dėl restruktūrizavimo plano tvirtinimo kreditoriams nepritariant ir kt. Analizuojant prevencinio restruktūrizavimo sistemos perkėlimo į Lietuvos nacionalinį teisinį reguliavimą ypatumus, bus remiamasi nuo 2019 metų galiojančiomis JANĮ teisės normomis ir siekiama atsakyti į klausimą, ar Lietuvoje nauju nemokumo teisiniu reguliavimu buvo sukurta prevencinio restruktūrizavimo sistema.

JANĮ bendrai reguliuojama bankroto ir restruktūrizavimo – nemokumo – bylų iškėlimo ir nagrinėjimo tvarka. JANĮ nėra įtvirtinta prevencinio restruktūrizavimo sąvoka, nenustatytos jokios specialios taisyklės, galimybės ir (ar) reikalavimai, susiję su prevencinio restruktūrizavimo sistema – konfidencialumu, ribotu teismo dalyvavimu ar pan. Vis dėlto JANĮ yra įtvirtinti Restruktūrizavimo Direktyvoje numatyti prevencinio restruktūrizavimo elementai – esminių sutarčių apsauga⁹⁸, naujo ir tarpinio finansavimo apsauga⁹⁹, įtvirtintas restruktūrizavimo plano tvirtinimas nepritariant kreditoriams¹⁰⁰ ir pan. Tačiau ar to pakanka teigti, kad prevencinio restruktūrizavimo sistema yra įtvirtinta JANĮ?

Remiantis šiuo metu galiojančiu teisiniu reguliavimu, restruktūrizavimo byla gali būti keliami, kai juridinis asmuo turi finansinių sunkumų (yra nemokus arba, realiai tikėtina, taps nemokus per artimiausius tris mėnesius¹⁰¹), tačiau yra gyvybingas ir nėra

96 „Aiškinamasis raštas dėl įstatymų projektų Reg. Nr. XIIIIP-2777- XIIIIP-2789“, LRS, žiūrėta 2023 m. balandžio 3 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/1f7eec10d68b11e8a3fadd00a256c61a?jfwid=14shvj0qk>.

97 Lietuvos Respublikos juridinių asmenų nemokumo įstatymo Nr. XIII-2221 1, 2, 4, 6, 9, 10, 15, 17, 22, 26, 27, 28, 31, 32, 33, 35, 40, 41, 42, 43, 62, 63, 64, 77, 94, 95, 103, 104, 110, 111, 114, 130 straipsnių ir priedo pakeitimo ir įstatymo papildymo 102-1, 102-2, 102-3, 111-1 straipsniais įstatymas“, Infoplex, žiūrėta 2023 m. balandžio 3 d., <https://www.infoplex.lt/ta/703093>.

98 „Lietuvos Respublikos juridinių asmenų nemokumo įstatymas“, *supra note*, 7: 102-1 straipsnis.

99 *Ibid.*, 102-21 straipsnis.

100 *Ibid.*, 111-1 straipsnis.

101 *Ibid.*, 21 straipsnio 1 dalis.

likviduojamas dėl bankroto¹⁰². Iki JANĮ galiojusiam Lietuvos Respublikos įmonių restruktūrizavimo įstatyme (toliau – ĮRĮ) buvo nustatyta, kad restruktūrizavimas galimas įmonei, kuri turi finansinių sunkumų (negali vykdyti prievolių ir be kreditorių pagalbos būtų priversta savo veiklą nutraukti veiklą ir bankrutuoti¹⁰³) arba yra reali tikimybė, kad jų turės per artimiausius tris mėnesius¹⁰⁴. Taigi laiko atžvilgiu restruktūrizavimo proceso inicijavimo prielaidos iš esmės nepasikeitė. Keltinas klausimas: ar trijų mėnesių terminas nemokumui pasiekti gali būti vertinamas kaip atliepiantis preventinio restruktūrizavimo sistemos tikslus, be kita ko, sudaryti sąlygas ūkio subjektams pasinaudoti restruktūrizavimo procedūra kuo ankstesniame finansinių sunkumų etape?

Analizuojant teismų praktikos duomenimis matyti, kad vien tik klausimo dėl restruktūrizavimo bylos iškėlimo nagrinėjimas trunka apie tris mėnesius¹⁰⁵: pvz., Vilniaus apygardos teismo 2023 m. sausio 26 d. nutartimi UAB „Dovyra“ iškelta restruktūrizavimo byla, ši nutartis įsiteisėjo 2023 m. kovo 16 d.¹⁰⁶; Vilniaus apygardos teismas 2023 m. sausio 23 d. nutartimi UAB „Dovyra“ iškėlė restruktūrizavimo bylą, ši nutartis įsiteisėjo 2023 m. vasario 23 d.¹⁰⁷; Vilniaus apygardos teismas 2022 m. kovo 14 d. nutartimi iškėlė UAB „SKDR“ restruktūrizavimo bylą, ši nutartis įsiteisėjo 2022 m. gegužės 12 d.¹⁰⁸. Tai iš esmės reiškia, kad bendrovės dėl restruktūrizavimo bylos iškėlimo gali kreiptis dar būdamos mokios (toks ir yra Restruktūrizavimo direktyvos tikslas), tačiau, įsiteisėjus nutarčiai dėl restruktūrizavimo bylos iškėlimo, ji jau gali tapti nemoki (kadangi, remiantis jau minėtu teisiniu reguliavimu, restruktūrizavimo byla gali būti keliami įmonei, kuri, realiai tikėtina, taps nemoki per artimiausius tris mėnesius). Taigi, nors *de jure* Lietuvoje restruktūrizavimo byla gali būti keliami ir mokiai įmonei, tačiau *de facto* restruktūrizavimo byla gali būti iškeliami jau nemokiai bendrovei (dėl procedūrinių, procesinių aplinkybių). Abejotina, ar toks teisinis reguliavimas atitinka Restruktūrizavimo direktyvos tikslą sudaryti galimybes iniciuoti restruktūrizavimo procesą ankstyvame finansinių sunkumų etape.

102 „Lietuvos Respublikos juridinių asmenų nemokumo įstatymas“, *supra note*, 7: 2 straipsnio 5 dalis, 7¹ dalis.

103 „Lietuvos Respublikos įmonių restruktūrizavimo įstatymas“, *Valstybės žinios* Nr. 31-1012 (2001): 8 straipsnio 1 dalis.

104 *Ibid.*, 4 straipsnis.

105 Šiuo atveju svarbu ir tai, kad iki pareiškimo dėl restruktūrizavimo bylos iškėlimo įmonė įpareigota pateikti restruktūrizavimo plano projektą ir įrodymus apie tai, kad siekė susitarimo su kreditoriais, o tai taip pat neabejotinai gali užtrukti apie mėnesį laiko. Bylos nagrinėjimas nuo pareiškimo dėl restruktūrizavimo bylos priėmimo iki pirmosios instancijos teismo nutarties priėmimo taip pat trunka apie vieną mėnesį (JANĮ 25 straipsnio 1 dalis). Taigi bendra ruošimosi restruktūrizavimo procesui trukmė iki pirmosios instancijos teismo nutarties priėmimo yra apie 1,5–2 mėnesius.

106 „Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. kovo 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-295-407/2023“, Infoplex, žiūrėta 2023 m. balandžio 3 d., <https://www.infoplex.lt/tp/2150527>.

107 „Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. vasario 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-236-933/2023“, Infoplex, žiūrėta 2023 m. balandžio 3 d., <https://www.infoplex.lt/tp/2145239>.

108 „Lietuvos apeliacinio teismo 2022 m. gegužės 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-464-450/2022“, Infoplex, žiūrėta 2023 m. balandžio 3 d., <https://www.infoplex.lt/tp/2081161>.

Aplinkybė, kaip optimaliai turėtų būti apibrėžta nemokumo tikimybės sąvoka ir koks turėtų būti nustatytas terminas iki nemokumo, reikalauja atskiros išsamios analizės. Tačiau atkreiptinas dėmesys į tai, kad reali grėsmė mokumui gali kilti ir, pavyzdžiui, praradus bendrovei reikšmingą sandorį, atsiradus dideliame deliktiniam reikalavimui, kilus pandemijai ir pan.¹⁰⁹. Taigi, manytina, kad trijų mėnesių terminas iki nemokumo prevencinio restruktūrizavimo sistemų taikymui yra per trumpas. Pavyzdžiui, remiantis Vokietijos nemokumo teisės nuostatomis, „laikoma, kad skolininkui gresia nemokumas, jei, tikėtina, skolininkas negalės įvykdyti esamų įsipareigojimų iki jų termino pabaigos. Prognozuojamas laikotarpis yra 24 mėnesiai“¹¹⁰; doktrinoje užsimenama apie, pavyzdžiui, šešis mėnesius iki nemokumo¹¹¹, o remiantis Lietuvos teisiniu reguliavimu, bendrovė potencialiai tik informuojama apie tai, kad gali tapti nemoki per artimiausius 6 mėnesius.

Lietuvoje teismų praktikos, kurioje būtų pasisakyta dėl nemokumo tikimybės, beveik nėra. Lietuvos apeliacinis teismas yra pažymėjęs, kad „bendrovei privalu pasiekti tam tikrą su finansiniais sunkumais siejamą ribą, jog būtų galima pasinaudoti specialia nemokumo teisės normomis reguliuojama apsauga, o kreditoriams nuo šio momento užkardoma galimybė remtis įprastais civilinės teisės reguliavimo principais ir teisės normomis“¹¹². Teismas, sprenddamas dėl nemokumo tikimybės nustatymo momento, yra nurodęs, kad „nėra vieningo modelio nemokumo tikimybei nustatyti, [todėl] bendrovei esant mokiai, tačiau kilus ginčui dėl nemokumo tikimybės (atsiradimo) momento, nustačius veiksnius <...>, galinčius sukelti grėsmę bendrovės mokumui, prioritetą turėtų būti teikiamas restruktūrizavimo procedūroms“¹¹³. Tokia praktika vertintina teigiamai, kadangi prioritetą teikiamas gyvybingos įmonės išsaugojimui.

Lietuvoje restruktūrizavimo procesas visada yra viešas – pranešimas apie nemokumo bylos iškėlimą siunčiamas, be kita ko, juridinių asmenų registro tvarkytojui, visiems kreditoriams, valstybės institucijoms ar įstaigoms, įpareigotoms surinkti mokesčius ir kt.¹¹⁴. Teismas, priėmęs pareiškimą dėl restruktūrizavimo bylos iškėlimo, užveda civilinę bylą, kurioje yra sprendžiami visi restruktūrizavimo procese kylantys klausimai iki restruktūrizavimo bylos užbaigimo įstatyme nustatytais pagrindais. Taigi Lietuvoje restruktūrizavimas neįmanomas be viešumo ir teismo visapusiško dalyvavimo. Vis dėlto prevencinio restruktūrizavimo sistemos pagrįstos minimalaus

109 Garrido ir kt., *supra note*, 34.

110 „Insolvency Code“, žiūrėta 2023 m. balandžio 3 d., https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_inso/englisch_inso.html, 18 straipsnio 2 dalis.

111 Garrido ir kt., *supra note*, 34.

112 „Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. kovo 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-295-407/2023“, Infoplex, žiūrėta 2023 m. balandžio 13 d., <https://www.infolex.lt/tp/2150527>.

113 „Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. balandžio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-413-407/2023“, Infoplex, žiūrėta 2023 m. balandžio 13 d., <https://www.infolex.lt/tp/2155433>.

114 „Lietuvos Respublikos juridinių asmenų nemokumo įstatymas“, *supra note*, 7: 27 straipsnis.

teismo dalyvavimo procese principu, o konfidencialumas laikytinas svarbiausiu prevencinio restruktūrizavimo elementu. Lietuvoje restruktūrizavimo procedūra formalizuota, nepaliekant jokio lankstumo ir galimybės skolininkui pačiam spręsti dėl teismo dalyvavimo, balsavimo taisyklių ar pan.

Taigi restruktūrizavimo procesas, inicijuojamas pagal JANĮ teisės normas, neturi prevencinio restruktūrizavimo sistemai būdingų bruožų – lankstumo, paprastumo, riboto teismo dalyvavimo, konfidencialumo. Be to, abejotina, kad įstatyme nustatyta nemokumo tikimybės sąvoka atitinka Restruktūrizavimo direktyvoje keliamą tikslą sudaryti sąlygas ūkio subjektams spręsti mokumo problemas kuo ankstesniame finansinių sunkumų etape. Manytina, kad, perkėlus Restruktūrizavimo direktyvos nuostatas į Lietuvos nemokumo teisę, gali būti nepasiektas Restruktūrizavimo direktyvoje iškeltas tikslas – didinti restruktūrizavimo procesų veiksmingumą skatinant gyvybingų, perspektyvių, tačiau patiriančių finansinių sunkumų, įmonių išsaugojimą. Kita vertus, teigiamai vertintina besiformuojanti teismų praktika, kurioje nurodoma, kad, kilus ginčui dėl nemokumo momento, prioritetas turėtų būti teikiamas restruktūrizavimo procedūroms, siekiant išsaugoti rinkoje veikiančią ir pajėgią toliau savarankiškai funkcionuoti įmonę.

Išvados

1. *Ikinemokumo* procedūros – tai dar iki prevencinio restruktūrizavimo sistemos ES teisėje sukūrimo buvusios priemonės, kuriomis galėjo pasinaudoti mokūs, tačiau netrukus finansinių sunkumų galintys patirti juridiniai asmenys, taip pat tam tikrais atvejais procedūros galėjo būti inicijuotos ankstyvame nemokumo etape. *Ikinemokumo* ir neformalios nemokumo procedūros pasižymi lankstumu, konfidencialumu, ribotu teismo dalyvavimu ir nuosavo turto kontroliavimu. Restruktūrizavimo direktyva nebuvo skirta pakeisti jau esančias nacionalines restruktūrizavimo sistemas, taip pat nebuvo siekiama naikinti valstybėse narėse egzistuojančių nemokumo procedūrų.
2. Prevencinio restruktūrizavimo sistema – tai formali procedūrų, kurios pradedamos esant nemokumo tikimybei, visuma, skirta stabilizuoti gyvybingo ūkio subjekto finansinę padėtį ir išvengti nemokumo. Tam, kad prevencinio restruktūrizavimo sistemos galėtų veikti optimaliai ir veiksmingai, joms turėtų būti būdingas pigumas, paprastumas, lankstumas, nuosavo turto kontroliavimas, minimalus teismo dalyvavimas ir konfidencialumas. Pagrindiniai Restruktūrizavimo direktyvoje įtvirtinti prevencinio restruktūrizavimo sistemos elementai yra šie: savo turtu disponuojantis skolininkas; atskirų vykdymo užtikrinimo sustabdymo priemonių taikymas remiant derybas dėl restruktūrizavimo plano; specialūs reikalavimai restruktūrizavimo planui ir balsavimui dėl jo tvirtinimo; draudimas nutraukti esmines sutartis; užtikrinama naujo finansavimo ir tarpinio finansavimo priemonių, kitų su restruktūrizavimu susijusių sandorių apsauga.

3. Ankstyvojo perspėjimo sistema skirta informuoti bendroves apie joms gresiantį nemokumą ir sudaryti galimybes konsultuotis dėl tolimesnių veiksmų, skatinti imtis priemonių finansiniam stabilumui atkurti. Tačiau ankstyvojo perspėjimo sistema nėra tapati prevencinio restruktūrizavimo sistemai, kadangi skiriasi šių mechanizmų tikslai ir įgyvendinimo priemonės.
4. Lietuvoje JANĮ įtvirtintas restruktūrizavimo procesas neturi prevencinio restruktūrizavimo sistemai būdingų bruožų: nėra sudarytos sąlygos restruktūrizuoti ūkio subjektams kiek įmanoma anksčiau, procedūros nėra lanksčios, teismo dalyvavimas restruktūrizavimo procese yra absoliutus, o restruktūrizavimo procesas yra pagrįstas visišku viešumo principu, iš esmės paneigiančiu galimybę ūkio subjektui taikyti bet kokias susitarimo procedūras su kreditoriais konfidencialiai, neprarandat kontrahentų pasitikėjimo ir naujų finansavimo galimybių.

THE PLACE OF PREVENTIVE RESTRUCTURING IN THE INSOLVENCY LEGAL SYSTEM

Audronė Balsiukienė

Mykolas Romeris University, Lithuania

***Summary.** European Commission has performed a review of Member States' insolvency law systems, with the conclusion that there are still several Member States where restructuring is not an option for companies facing financial struggles without being insolvent. Furthermore, there are more legal differences regarding regulation in the insolvency area, which has a negative effect for the smooth development and efficient performance of the EU domestic market. As a result, the European Directive on restructuring was introduced with the aim of aligning insolvency law in Member states. One of the goals of the Directive on restructuring is the creation of preventive restructuring systems, but the document does not present a definition of preventive restructuring nor a guideline for the implementation of these systems. This article aims to describe the key features and attributes of the preventive restructuring system and to analyse the conditions of the application of preventive restructuring. In this article, the preventive restructuring system is compared with pre-insolvency and informal restructuring procedures, defining their similarities, differences, and advantages. Lithuania has implemented part of the provisions of the Restructuring Directive by legislating changes in the insolvency law of Legal persons, and a preventive restructuring system was established by a by-law. Based on the conclusions derived in the research regarding the concept and essence of the preventive restructuring system, this article aims to answer the question of whether current legislation will allow the goals of Directive to be achieved, and whether the legislation in Lithuania establishes a proper preventive restructuring system.*

Keywords: *preventive restructuring framework, pre-insolvency proceedings, early warning, StaRUG*

Audronė Balsiukienė, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Privatinės teisės instituto doktorantė. Mokslinių tyrimų kryptys: nemokumo teisė, civilinis procesas.

Audronė Balsiukienė, PhD candidate at the Institute of Private Law at the Law School at Mykolas Romeris University. Research interests: insolvency law, civil proceedings.

TEISMINĖS MEDIACIJOS LIETUVOJE RAIDA IR GALIMOS TOBULINIMO KRYPTYS: TEISĖJŲ POŽIŪRIO TYRIMAS

Natalija Kaminskiėnė

Mykolas Romeris universiteto Teisės mokykla
Privatinės teisės institutas
Elektroninis paštas n.kaminskiene@mruni.eu

Agnė Tvaronaviėienė

Mykolas Romeris universiteto Teisės mokykla
Viešosios teisės institutas
Elektroninis paštas a.tvaronaviciene@mruni.eu

Irena Žemaitaitytė

Mykolas Romeris universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas
Edukologijos ir socialinio darbo institutas
Elektroninis paštas irene@mruni.eu

Pateikta 2023 m. balandžio 28 d., parengta spaudai 2023 m. gegužės 22 d.

DOI: 10.13165/JUR-23-30-1-10

Santrauka. *Teisminė mediacija Lietuvoje taikoma jau daugiau nei penkiolika metų. Per šį laikotarpį šio alternatyvaus ginčų sprendimo būdo taikymo Lietuvoje modelis nuolat keitėsi ir susidūrė su įvairiais iššūkiais. Nuo teisėjų modelio iki rinkos modelio ir atvirkštinė transformacija rodo tai, kad šis institutas vis dar vystosi. Straipsnio tikslas – įvertinti esamą teisminės mediacijos Lietuvoje situaciją ir, remiantis teisėjų požiūriu, nustatyti galimas šiuo metu taikomo modelio tobulinimo kryptis. Siekiant šio tikslo vadovautasi šiuo metu taikomo Lietuvoje teisminės mediacijos modelio teisine*

struktūra, statistiniais duomenimis apie šio alternatyvaus ginčo sprendimo teismuose būdo taikymo praktiką ir buvo siekiama išsiaiškinti teisėjų, kaip šio proceso dažniausių iniciatorių ir jame mediatorių paslaugas teikiančių subjektų, požiūrį į teisminę mediaciją ir jų turimą viziją dėl šio instituto tolimesnio vystymosi perspektyvų. Straipsnyje glaustai aptariama teisminės mediacijos Lietuvoje istorinė raida, apibūrinamas esamas teisminės mediacijos civiliniame procese modelis ir jo ypatumai, pateikiami empirinio teisėjų nuomonės ir požiūrio į teisminę mediaciją tyrimo rezultatai, taip pat apibendrinimai. Empirinis tyrimas buvo atliktas derinant tarpusavyje kiekybinį (teisėjų ir teisėjų teismo mediatorių apklausa) ir kokybinį (teisėjų ir teisėjų teismo mediatorių sutelktųjų (focus) grupių diskusijų) tyrimų metodus. Konstatuotina, kad teisminės mediacijos institutas Lietuvoje, siekiant jo tvarumo ir sėkmingos tolimesnės taikymo praktikos, teisėjų požiūriu, galėtų būti tobulinamas daugiau dėmesio skiriant tolimesniam jo viešinimui, teisėjų teismo mediatorių darbo sąlygų gerinimui, teismo mediatorių teisėjų motyvacinės sistemos apsvaistymui. Šio tyrimo rezultatai sukuria prielaidas tolimesniems tyrimams, nukreiptiems į teisminės mediacijos teisinio reguliavimo tobulinimą.

Reikšminiai žodžiai: teisminė mediacija, civilinis procesas, teismo mediatorius, teisėjas, alternatyvus ginčų sprendimas.

Įvadas

Taikesnis civilinių ginčų sprendimas jau keletą dešimtmečių išlieka vienu iš Lietuvos Respublikos viešosios politikos teisingumo srityje įgyvendinimo prioritetų¹. Mediacija, kaip alternatyvus ginčų sprendimo būdas, kurį taikant besiginčijantiems asmenims susitarti dėl abipusiai priimtino sprendimo padeda nešališkas mediatorius, pirmą kartą Lietuvos teisinėje sistemoje pradėtas taikyti savo teismine forma. Teisminė mediacija, kuri 2005 m. pradėta taikyti Vilniaus apylinkės 2 teisme kaip bandomasis projektas², per kelerius metus evoliucionavo į alternatyvą teismui, kuri prieinama visoms civilinių ginčų šalims visuose Lietuvos Respublikos teismuose. Nuo 2008 m., kai buvo priimtas Civilinių ginčų taikinamojo tarpininkavimo įstatymas³, paraleliai Lietuvoje pradėjo vystytis ir neteisminė mediacija. Iki šiol aukščiausią savo taikymo tašką neteisminė mediacija pasiekė 2020 m. sausio 1 d. įsigaliojus Mediacijos įstaty-

- 1 Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos aštuonioliktosios Vyriausybės programos nuostatų įgyvendinimo plano 8.3.6. punkte kalbama apie privalomosios mediacijos plėtrą („Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2021 m. kovo 10 d. nutarimas Nr. 155 „Dėl aštuonioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos nuostatų įgyvendinimo plano patvirtinimo“, TAR, 2021-03-17, Nr. 5318).
- 2 „Teismų tarybos 2005 m. gegužės 20 d. nutarimas Nr. 13 P – 348 „Dėl bandomojo teisminės mediacijos projekto“, žiūrėta 2023 m. balandžio 21 d., <https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2005/05/20050520-348.doc>.
- 3 „Lietuvos Respublikos civilinių ginčų taikinamojo tarpininkavimo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2008-07-31, Nr. 87-3462.

mo⁴ nuostatoms, numatančioms privalomąjį mediacijos taikymą šeimos ginčiuose, sprendžiamuose ginčo teisenai. Mediacijos privalomumas per trumpą laiką žymiai padidino šeimos ginčų mediacijos procesų skaičių, padėjo savarankiškai mediatoriaus profesijai įsitvirtinti greta kitų su ginčų sprendimu susijusių profesijų ir iš dalies nustelbė teisminę mediaciją, kuri iki šiol išliko iš esmės savanoriška ir labai priklausoma nuo teisėjų iniciatyvumo, kantrybės ir noro skatinti ginčo šalis tartis taikiai.

Esama situacija praktikoje, kai kelerius metus iš eilės teisminės mediacijos procesų skaičius išlieka iš esmės toks pats, o neteisminė mediacija dėl privalomumo šeimos ginčiuose labai sparčiai vystosi, paskatino autorens nuodugniau pažvelgti į esamą teisminės mediacijos situaciją, išsiaiškinti šiuolaikinius jos iššūkius ir svarbiausių jos taikymą skatinančių subjektų – teisėjų – požiūrį į ją ir jos vystymosi perspektyvas. Taigi, tyrimo objektas – teisėjų požiūris į teisminę mediaciją ir jos vystymosi galimybes.

Straipsnio tikslas – įvertinti esamą teisminės mediacijos Lietuvoje situaciją ir nustatyti, kokias galimas šiuo metu taikomo modelio tobulinimo kryptis mato teisėjai. Siekiant šio tikslo vadovautasi šiuo metu taikomo Lietuvoje teisminės mediacijos modelio teisine struktūra, statistiniais duomenimis apie šio alternatyvaus ginčo sprendimo teismuose būdo taikymo praktiką, aiškinamasi teisėjų, kaip šio proceso dažniausių iniciatorių ir jame mediatorių paslaugas teikiančių subjektų, požiūrį į teisminę mediaciją ir jų viziją dėl šio instituto tolimesnio vystymosi. Straipsnyje glaustai aptariama teisminės mediacijos Lietuvoje istorinė raida, apibrėžiamas esamas teisminės mediacijos civiliniame procese modelis ir jo ypatumai, pateikiami empirinio teisėjų nuomonės ir požiūrio į teisminę mediaciją tyrimo rezultatai, suformuluojami apibendrinimai. Empirinis tyrimas buvo atliktas derinant tarpusavyje kiekybinį (teisėjų ir teisėjų teismo mediatorių apklausa) ir kokybinį (teisėjų ir teisėjų teismo mediatorių sutelktųjų (*focus*) grupių diskusijų) tyrimų metodus.

Atkreipiamas dėmesys į tai, kad nuo 2019 m. Lietuvoje teisminė mediacija taikoma ir administracinėje teisenoje⁵. Vis dėlto, atsižvelgiant į administracinių ginčų taikaus sprendimo specifiškumą, šiame straipsnyje apsiribojama teisminės mediacijos civiliniame procese tyrimu, o šio instituto įgyvendinimo problemikos administraciniuose ginčiuose tyrimai paliekami ateičiai. Tyrimu nesiekama pateikti konkrečių teisminės mediacijos teisinio reguliavimo tobulinimo pasiūlymų, nes, norint tai atlikti, būtina įvertinti ne tik teisėjų, bet ir kitų susijusių subjektų požiūrį, valstybės viešąją politiką teisingumo vykdymo srityje, finansines galimybes ir kitus veiksnius. Tai taip pat paliekama ateities moksliniam tyrimams.

Teisminės mediacijos Lietuvoje tema iki šiol buvo analizuota net keliuose lietuvių mokslininkų darbuose. Svarbius mokslinius tyrimus teisminės mediacijos srityje

4 Iki 2019 m. sausio 1 d. šis įstatymas vadinosi Lietuvos Respublikos civilinių ginčų taikinamojo tarpininkavimo įstatymas. „Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinio proceso kodeksas“, *Valstybės žinios*, 2002-04-06, Nr. 36-1340.

5 Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo 79¹ str. „Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1999-02-03, Nr. 13-308.

vykdė Natalija Kaminskienė⁶, Vigita Vėbraitė⁷, Ieva Saudargaitė⁸, Jolanta Sondaitė ir Sandra Molė⁹ ir keletas kitų Lietuvos mokslininkų. Vis dėlto daug iki šiol publikuotų mokslo darbų dalinai jau yra praradę savo aktualumą dėl teisinio reguliavimo ir socialinių pokyčių analizuojamoje srityje arba gali būti iš esmės papildyti naujais teisminės mediacijos tyrimų pūjūvais ir nauja metodologija. Šio straipsnio mokslinis naujumas grindžiamas tuo, kad iki šiol nebuvo sistemaiškai įvertinta teisminės mediacijos situacija dėmesį skiriant tiek teisiniams, tiek ir sociologiniams tiriamo reiškinio aspektams ir kompleksiskai išanalizuojant ne tik objektyvius statistinius duomenis, bet ir teisėjų bei teisėjų teismo mediatorių požiūrį į teisminę mediaciją ir jos ateitį Lietuvoje¹⁰.

1. Istorinė teisminės mediacijos Lietuvoje raida ir esamas modelis

Teisminės mediacijos istorinis kelias Lietuvoje skaičiuoja antrąjį dešimtmetį. Šis kelias prasidėjo nuo idėjų paieškų ir bandymų. Mintis pradėti taikyti mediaciją Lietuvos teismuose, remiantis Kanados Kvebeko valstijos teisminės mediacijos modeliu, kilo dar 2003 m. Iki tol Lietuvoje istoriškai buvo susiklostęs didelį autoritetą visuomenėje turinčio teismo ir teisėjo įvaizdis. Todėl neatsitiktinai būtent teisėjo siūlymas bylos šalims apsvarstyti susitaikymo ir mediacijos galimybes buvo ir iš esmės yra iki šiol itin stipriai šalis susitaikyti motyvuojantis veiksnys. Vėliau lietuviškasis teisminės mediacijos modelis absorbavo kai kuriuos tokių valstybių kaip JAV, Norvegija, Didžioji Britanija teisminės mediacijos modelių elementus. Pradinis susidomėjimas teismine mediacija peraugo į Bandomąją teisminės mediacijos projektą, kurio pirmasis etapas vyko nuo 2005 m. gegužės 20 d. iki 2007 m. sausio 25 d. Vilniaus m. 2 apylinkės teisme¹¹. 2007 m. sausio 26 d. Bandomasis teisminės mediacijos projekto

-
- 6 Natalija Kaminskienė, „Teisminė mediacija Lietuvoje. Quo vadis?“, *Socialinis darbas* 9, 1 (2010): 54–63, <https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/11758/947-1777-1-SM.pdf?sequence=1>.
  - 7 Vigita Vėbraitė, „Šalių sutaikymas civiliniame procese“ (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2009), <http://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:1811005/datastreams/MAIN/content>.
  - 8 Ieva Saudargaitė, „Judicial Mediation in Civil Disputes in Lithuania“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2015), <https://repository.mruni.eu/handle/007/14386>.
  - 9 *Ibid.*
  - 10 Atkreiptinas dėmesys į tai, kad šio straipsnio autorės kartu su bendraautore M. Cudowska 2021 m. publikavo straipsnį anglų kalba, kuris nors ir iš dalies rėmėsi to paties empirinio tyrimo duomenimis, tačiau buvo labiau orientuotas į platesnę tarptautinę ginčų sprendimo praktikų auditoriją, jame buvo pristatoma ne tik Lietuva, bet ir Lenkijos teisminės mediacijos patirtis (Agnė Tvaronavičienė, et al. „Towards More Sustainable Dispute Resolution in Courts: Empirical Study on Challenges of the Court-Connected Mediation in Lithuania“, *Entrepreneurship and Sustainability Issues* 8, 3 (2021): 633–653, [http://doi.org/10.9770/jesi.2021.8.3\(40\)](http://doi.org/10.9770/jesi.2021.8.3(40))). O šis straipsnis yra skirtas Lietuvos ginčų sprendimo ekspertams, jame analizuojama išskirtinai Lietuvos teisminės mediacijos raida ir tolimesnės vystymosi tendencijos, pateikiami ir iki šiol nepublikuoti empirinio tyrimo rezultatai, taip pat aktualūs straipsnio publikavimo laikui statistiniai duomenys.
  - 11 „Teismų tarybos 2005 m. gegužės 20 d. nutarimas Nr. 13 P-348 „Dėl bandomojo teisminės mediacijos projekto“, *supra note*, 2.

įgyvendinimas buvo išplėstas ir šis taikus ginčų sprendimo būdas pradėtas taikyti Lietuvos apeliaciniame teisme, Vilniaus miesto 3 apylinkės teisme, Kaišiadorių rajono apylinkės teisme ir kituose teismuose, kurie buvo pasirengę vykdyti teisminę mediaciją¹². Bandomojo teisminės mediacijos projekto pagrindiniai tikslai buvo sudaryti sąlygas šalims civiliniame procese veiksmingiau pasiekti socialinę taiką, paskatinti atkuriamojo teisingumo plėtrą Lietuvoje, įvertinti teisminės mediacijos priimtinumą Lietuvos visuomenėje, spartinti bylų nagrinėjimo procesą, didinti ginčų sprendimo efektyvumą¹³ ir netiesiogiai skatinti neteisminės mediacijos plėtrą. Teisminei mediacijai Lietuvoje reikėjo įveikti pradinį skeptiškumą ir kritiką, kad teisėjai turi vykdyti savo pagrindinę funkciją – teisingumą, o ne padėti šalims derėtis ir susitarti, atremti teiginius, kad mediacijai teisme nėra vietos. Kadangi pirminiai Bandomojo teisminės mediacijos projekto rezultatai buvo teigiami – daugėjo teisminių mediacijų, kurios buvo sėkmingai užbaiginėjamos taikos sutartimis, plėtėsi teismo mediatorių sąrašas, – ir bendrai civilinėse bylose padaugėjo taikių susitarimų. Jau po kelerių metų bandomuoju projektu išpopuliarinta teisminė mediacija virto nors ir ne tokiu dažnu, bet nuolatiniu reiškiniu visuose Lietuvos teismuose¹⁴.

Teisminės mediacijos Lietuvoje modelis pirmą kartą mokslinėje doktrinoje buvo išanalizuotas N. Kaminskienės 2010 m.¹⁵. Nuo to laiko šis modelis buvo tobulinamas ieškant vis efektyvesnio teisminės mediacijos taikymo Lietuvos teismuose. Kaip jau buvo minėta, pradinis teisminės mediacijos Lietuvoje modelis buvo grindžiamas sėkminga Kanados Kvebeko provincijos teismų patirtimi ir turėjo nemažai bendrybių su šioje užjūrio valstybėje išvirtinusia praktika. Lietuviškasis modelis pasižymėjo tuo, kad teisminės mediacijos procedūra buvo taikoma laisva šalių valia, t. y. ginčo šalių prašymu arba pasiūlius bylą nagrinėjančiam teisėjui, tačiau tik ginčo šalims sutikus. Ji buvo šalims nemokama. Ir Lietuvoje, ir Kanados Kvebeko provincijoje buvo numatyta, kad teisminę mediaciją atlieka teismo paskirtas teismo mediatorius, įrašytas į teismo mediatorių sąrašą – paprastai teisėjas arba kitas teismo personalo atstovas. Nepavykus ginčo išspręsti teisminės mediacijos būdu, byla grįždavo į teisminę bylos nagrinėjimo stadiją ir ją nagrinėdavo kitas paskirtas teisėjas, t. y. ne tas pats, kuris atliko teismo mediatoriaus funkciją. Analogiškai lietuviškajame ir kanadiškajame modeliuose buvo reglamentuota privačių mediatoriaus ir kiekvienos iš ginčo šalių atskirų susitikimų galimybė, teisminėje mediacijoje galinčių dalyvauti asmenų apibrėžtis, konfidencialumo principas. Pradinį teisminės mediacijos Lietuvoje mode-

12 „Teisėjų tarybos 2007 m. sausio 26 d. nutarimas Nr. 13 P-15 „Dėl bandomojo teisminės mediacijos projekto tęsimo“, žiūrėta 2023 m. balandžio 21 d., <https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2007/01/20070126-15.doc>.

13 „Teismų tarybos 2005 m. gegužės 20 d. nutarimas Nr. 13 P-348 „Dėl bandomojo teisminės mediacijos projekto“, *supra note*, 2.

14 „Teisėjų tarybos 2014 m. rugsėjo 26 d. nutarimas Nr. 13P-122-(7.1.2) „Dėl teisminės mediacijos taisyklių patvirtinimo“, TAR, 2014-10-06, Nr. 13707.

15 Kaminskienė, *supra note*, 6: 54–63.

lį galima vadinti *teisėjų* teisminės mediacijos modeliu, kadangi teismas kontroliavo ir savo patalpose organizavo teisminės mediacijos paslaugų teikimą, o pagrindinis mediacijos procese veikiantis subjektas, atliekantis mediatoriaus vaidmenį, visada būdavo teisėjas, ir tik labai retai – teisėjo padėjėjas¹⁶.

2008 m. įsigaliojo LR Civilinių ginčų taikinamojo tarpininkavimo įstatymas¹⁷, kuris iš esmės turėjo apimti ir neteisminės, ir teisminės mediacijos reguliavimą. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad iki 2017 m. apie teisminę mediaciją šiame teisės akte iš esmės buvo pasakyta tik tiek, kad įstatymas taikomas neteisminiam ir teisminiam civilinių ginčų taikinamajam tarpininkavimui (aptariamo įstatymo 1 str. 2 d.). Šiuo laikotarpiu galima konstatuoti, kad pradinis teisminės mediacijos Lietuvoje modelis pakito. Palaipsniui Lietuvoje nuo pradinio *teisėjų* teisminės mediacijos modelio buvo pereita prie *rinkos* teisminės mediacijos modelio. Skirtumas tarp mediatoriaus ir teismo mediatoriaus sąvokų tapo minimalus, į teismo mediatorių sąrašą šalia teisėjų ir teisėjų padėjėjų buvo įtraukiami iš esmės bet kokios profesijos ir išsilavinimo asmenys (tik nuo 2015 m. sausio 1 d. atsirado reikalavimas turėti aukštąjį universitetinį išsilavinimą¹⁸), su sąlyga, kad jie yra išklaušę mediacijos mokymus (nuo 2015 m. sausio 1 d. atsirado patikslintas reikalavimas, kad turi būti išklaustyti ne trumpesni nei 32 akademiniai valandų mokymai mediacijos tema¹⁹) ir atitinka Europos mediatorių elgesio kodekso keliamus kvalifikacijos reikalavimus²⁰ (nuo 2015 m. sausio 1 d. šis reikalavimas buvo sukonkretintas nustatčius reikalavimą būti nepriekaištingos reputacijos ir turėti mediatoriui reikiamų asmeninių ir dalykinių savybių²¹). Taigi, pakitusiame teisminės mediacijos modelyje teismo galimybės kontroliuoti asmenis, teikiančius teisminės mediacijos paslaugas, reikšmingai sumažėjo. Skirtingai nuo teisėjų ir teisėjų padėjėjų, nebūdami teismų sistemos darbuotojais, šie asmenys savarankiškai rūpinosi savo kvalifikacijos mediacijos srityje tobulinimu. Ir nors praktikoje teismo mediatoriai ne teisėjai buvo retai pasirenkami šalių atlikti teisminę mediaciją²², tačiau įsitraukimas į Teismo mediatorių sąrašą tapo savotišku mediato-

16 „Teismų tarybos 2005 m. gegužės 20 d. nutarimas Nr. 13 P-348 „Dėl bandomojo teisminės mediacijos projekto“, *supra note*, 2: 2 ir 8 p.

17 „Lietuvos Respublikos civilinių ginčų taikinamojo tarpininkavimo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2008-07-31, Nr. 87-3462.

18 „Teisėjų tarybos 2014 m. rugsėjo 26 d. nutarimas Nr. 13P-122-(7.1.2) „Dėl teisminės mediacijos taisyklių patvirtinimo“, *supra note*, 14: 6 p.

19 *Ibid.*

20 „Teisėjų tarybos 2007 m. sausio 26 d. nutarimas Nr. 13 P-15 „Dėl bandomojo teisminės mediacijos projekto tęsimo“, *supra note*, 12: 2 ir 8 p.; „Teisėjų tarybos 2011 m. sausio 28 d. nutarimas Nr. 13P-10-(7.1.2) „Dėl Asmenų įrašymo į teismo mediatoriaus sąrašą tvarkos aprašo patvirtinimo“, žiūrėta 2023 m. balandžio 21 d., <https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2011/01/20110128-10.doc>, 5 p.

21 „Teisėjų tarybos 2014 m. rugsėjo 26 d. nutarimas Nr. 13P-122-(7.1.2) „Dėl teisminės mediacijos taisyklių patvirtinimo“, *supra note*, 14: 6 p.

22 2018 m. 446 teisminės mediacijos procesuose teismo mediatoriais buvo paskirti teisėjai (92 proc.) ir tik 41 teisminės mediacijos procese teismo mediatoriais buvo paskirti kitų profesijų teismo mediatoriai (8 proc.). „Teisminės mediacijos komisijos 2018 m. veiklos ataskaita“, žiūrėta 2023 m. balandžio 21 d. <https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2019/04/teismines-mediacijos-komisijos-2018-m-veiklos-ataskaita.pdf>, 5.

riaus veiklos licencijavimu veiklai ne tik teisminėje, bet ir neteisminėje mediacijoje, mediatoriaus kvalifikacijos ir statuso įrodymu. Mediatoriai noriai prisistatinėjo kaip teismo mediatoriai, nes tai jų veiklai suteikdavo svorio ir pasitikėjimo. Nenuostabu, kad teismo mediatorių sąrašas reikšmingai išsiplėtė. 2018 m. pabaigoje jame buvo net 469 asmenų²³. Kadangi neteisminės mediacijos praktika buvo itin skurdi ir niekaip nekontroliuojama, galima teigti, kad nuo 2011 m. sausio 28 d. iki 2019 m. sausio 1 d., kai įsigaliojo nauja LR Civilinių ginčų taikinamojo tarpininkavimo įstatymo redakcija, pervadinusi ir patį įstatymą į LR Mediacijos įstatymą²⁴, Teismo mediatorių sąrašas buvo vienintelis reprezentatyvus ir patikimas šaltinis apie asmenis Lietuvoje, teikiančius mediacijos paslaugas, savo esme atstojantis visų Lietuvos mediatorių sąrašą.

Aptariami teisminės mediacijos pakitusio modelio bruožai buvo labiau būdingi bendrosios teisės tradicijos šalių teisminės mediacijos pavyzdžiams. Taigi, Lietuvoje nuo 2005 m. palaipsniui diegtas civilinės teisės tradicijos šalims būdingas *teisėjų* teisminės mediacijos modelis nuo 2007 m. iki 2019 m. pradžios palaipsniui virto labiau bendrosios teisės tradicijos šalims būdingu *rinkos* teisminės mediacijos modeliu, nes, išplėtus teismo mediatoriaus sąvoką, nustatčius minimalius kvalifikacinius reikalavimus įrašymui į Teismo mediatorių sąrašą, iš esmės bet kuris suinteresuotas asmuo įgijo teisę atlikti teisminės mediacijos procedūrą. Bendrosios teisės tradicijos šalyse, kuriose gilios privačios mediacijos tradicijos, o mediatoriai yra specialiai rengiami ir apmokomi, vykdoma jų kvalifikacijos kontrolė, toks rinkos modelio taikymas buvo suprantamas ir pagrįstas. Tačiau Lietuvos atveju, kur dar nebuvo susiformavusios privačios mediacijos tradicijos, rinkos teisminės mediacijos modelio pasirinkimo pagrįstumas buvo abejotinas. Apie tai buvo pradėta kalbėti dar 2010 m. suabejojus, ar nurodyti teisminės mediacijos modelio pokyčiai paskatins tolimesnę teisminės mediacijos vystymąsi ir ar pagrįstai buvo nutarta atverti teisminę mediaciją plačiau mediatoriaus paslaugas teikti norinčiųjų asmenų rinkai²⁵.

Nuo 2019 m. Lietuvos teisminės mediacijos modelis buvo pakeistas, iš esmės jį grąžinus į *teisėjų* teisminės mediacijos modelį ir toks modelis galioja mūsų šalyje iki šiol. Pirma, LR Mediacijos įstatymu (toliau – Mediacijos įstatymas) buvo aiškiai atribotos dvi mediacijos rūšys – neteisminė ir teisminė (įstatymo 1 str. 3 d.); apibrėžtos neteisminės ir teisminės mediacijos sąvokos (įstatymo 2 str. 9 d.); paaiškinta, kad įstatymo nuostatos yra taikomos ir teisminei mediacijai, o nuostatos, reglamentuojančios mediatorių veiklą, taikomos ir mediatoriams, kurie yra teisėjai, jei šiame įstatyme nenustatyta kitaip (įstatymo 1 str. 3 d.); nustatyta, kad Teisėjų taryba yra viena iš mediacijos valdymo institucijų, ir apibrėžtos jos funkcijos teisminės mediacijos srityje (įstatymo 3 str. 1 d. 2 p., 3 d.); atskirtas bendrasis visų Lietuvos mediatorių sąrašas nuo teisėjų,

23 „Teisminės mediacijos komisijos 2018 m. veiklos ataskaita“, žiūrėta 2023 m. balandžio 21 d. <https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2019/04/teismines-mediacijos-komisijos-2018-m-veiklos-ataskaita.pdf>, 18.

24 „Lietuvos Respublikos civilinių ginčų taikinamojo tarpininkavimo įstatymo Nr. X-1702 pakeitimo įstatymas“, TAR, 2017-07-12, Nr. 12053.

25 Kaminskienė, *supra note*, 6: 54–63.

kuriems suteiktas mediatorių statusas, sąrašo (įstatymo 5 str. 2 d.), kartu nustačius svarbią taisyklę, kad teismo mediatoriais gali vadintis išimtinai teisėjai ir kad jų įrašymu į atskirą sąrašą, taip pat ir išbraukimu iš jo rūpinasi Teisėjų tarybos sudaryta Teisminės mediacijos komisija (įstatymo 6 str. 6 d., 9 str. 4–5 d.), o ne Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnyba, kuri tvarko bendrąjį visų Lietuvos mediatorių sąrašą. 2022 m. pabaigoje teismo mediatorių sąrašė buvo 225 teisėjai²⁶. Galiausiai Mediacijos įstatyme atsirado atskiras VI skyrius, skirtas teisminės mediacijos ypatumams. Jame yra nustatyta svarbi taisyklė, kad teisminę mediaciją vykdo mediatoriai, įrašyti į LR Mediatorių sąrašą, taip neužkertant kelio teisminę mediaciją vykdyti visiems mediatoriams, ne tik teismo mediatoriams. Tačiau mediatoriai, kurie yra teisėjai, gali vykdyti tik teisminę mediaciją (įstatymo 23 str. 2 d.). Šiuo aspektu pabrėžtina, kad, kaip ir anksčiau, paprastai teisminėje mediacijoje šalys mediatoriumi nori matyti teisėją, todėl dauguma teismo mediacijų yra vykdomos būtent teismo mediatorių, t. y. teisėjų²⁷.

Pagal galiojantį teisminės mediacijos modelį teisminė mediacija nebėra prišiama išimtinai prie teismo patalpų, nors teismai privalo skirti patalpas teisminei mediacijai vykdyti (įstatymo 23 str. 8 d.). Tačiau nuo šiol ji gali būti vykdoma ir kitoje mediatoriaus su ginčo šalimis suderintoje vietoje, taip pat nuotoliu (įstatymo 23 str. 5 d.). Pagal galiojantį teisminės mediacijos modelį, teisminė mediacija išlieka ginčo šalims nemokama (įstatymo 23 str. 7 d.), nepriklausomai nuo to, ar ją vykdo teisėjas mediatorius, ar mediatorius iš bendro LR mediatorių sąrašo (šiuo atveju nemokamos teisminės mediacijos trukmė yra ribojama iki 4 valandų, esant poreikiui, ginčo šalys gali toliau savanoriškai tęsti teisminę mediaciją ginčo šalių lėšomis).

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad lietuviškasis teisminės mediacijos modelis yra grindžiamas savanoriškumu, todėl teisminei mediacijai inicijuoti reikia laisvos šalių valios – šalių sutikimo arba prašymo perduoti ginčą spręsti teisminės mediacijos būdu (Civilinio proceso kodekso 231¹ str. 1 d.). Tačiau ir iš šios bendrosios taisyklės yra numatyta išimtis, skirta suteikti bylą nagrinėjančiam teisėjui didesnę galią nukreipti ginčą bandyti spręsti taikiai mediacijos būdu nepaisant šalių nenoro dalyvauti mediacijoje. Matydamas didelę taikaus ginčo išsprendimo tikimybę, bylą nagrinėjantis teisėjas turi teisę perduoti ginčą privalomai spręsti teisminės mediacijos būdu (Civilinio proceso kodekso 231¹ str. 1 d.). Manytina, kad tokia nuostata atsirado įstatyme siekiant suteikti naują impulsą teisminei mediacijai ir paskatinti naudojimąsi ja. Nepaisant tokios galimybės, atvejai, kai teisėjai privalomai nukreipia šalis į teisminę mediaciją, yra itin reti.

Nuo 2019 m. kovo 1 d. teisminė mediacija buvo pradėta taikyti ir administraci-

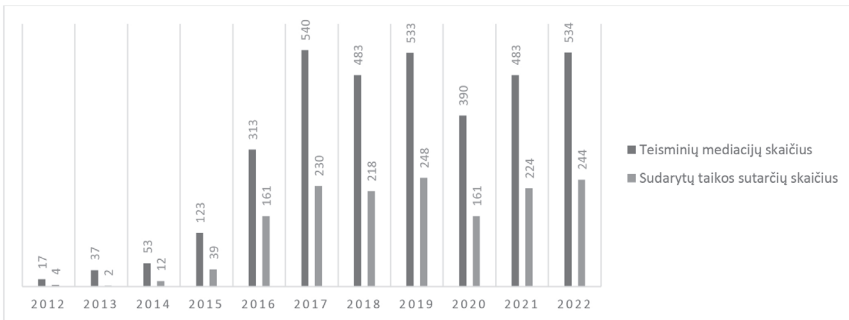
26 „Teisminės mediacijos komisijos 2022 m. veiklos ataskaita“, žiūrėta 2023 m. balandžio 21 d. https://www.teismai.lt/d_ata/public/uploads/2023/04/teismines-mediacijos-komisijos-2022-m.-veiklos-ataskaita.pdf, 6.

27 2022 m. 557 teisminės mediacijos procesuose teismo mediatoriais buvo paskirti teisėjai, o 33 teisminės mediacijos procesuose teismo mediatoriais buvo paskirti kitų profesijų atstovai, pvz., advokatai, teisėjų padėjėjai, psichologai ir kt. (2021 m. 563 teisminės mediacijos procesuose teismo mediatoriais buvo paskirti teisėjai, o 25 teisminės mediacijos procesuose teismo mediatoriais buvo paskirti kitų profesijų atstovai). *Ibid.*, 2.

niame procese²⁸. Administraciniame procese mediacija dėl šio instituto naujumo ir administracinių ginčų teisinių santykių specifiškumo kol kas nėra dažnai taikoma²⁹, taigi išvystyti ryškesnes tendencijas dėl teisminės mediacijos ypatumų Lietuvos administracinėje justicijoje kol kas sudėtinga.

Šiuo metu procesinę teisminės mediacijos atlikimo tvarką reglamentuoja LR Civilinio proceso kodekso³⁰ 231¹– 231² ir kiti straipsniai, LR Administracinės teisenos įstatymo³¹ 79¹– 79² ir kiti straipsniai, taip pat Teisminės mediacijos taisyklės³².

Teisminės mediacijos statistiniai duomenys jau keletą metų rodo stabilumą. Nors 2022 m. pastebėtas tam tikras teisminės mediacijos procesų skaičiaus augimas (5 proc.), apžvelgiant dešimties metų situaciją, galima teigti, kad teisminės mediacijos vystymasis, sparčiai judėjęs į priekį iki 2017 m., šiuo metu yra stabilizavęsis ir iš esmės augimas yra sustojęs.

1 pav. Teisminių mediacijų ir sudarytų taikos sutarčių skaičius 2012–2022 m.³³

- 28 Plačiau apie tai: Agnė Tvaronavičienė, Natalija Kaminskienė, „Teisminės mediacijos taikymas administracinėje justicijoje“, iš *Lietuvos teisė 2019. Esminiai pokyčiai* (Mykolas Romeris universitetas, 2020), 29–33, https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/16248/2019%20Teise_1.4._Tvaronavic%cc%8ciene%cc%87%2c%20Kaminskiene%cc%87.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- 29 2022 m. civilinėse bylose pabaigti 524 mediacijos procesai, administracinėse bylose – 10, civilinėse bylose sudaryta 241 taikos sutartis, administracinėse bylose – 3. „Teisminės mediacijos komisijos 2022 m. veiklos ataskaita“, žiūrėta 2023 m. balandžio 21 d., https://www.teismai.lt/d_ata/public/uploads/2023/04/teismines-mediacijos-komisijos-2022-m.-veiklos-ataskaita.pdf, 6.
- 30 „Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinio proceso kodeksas“, *Valstybės žinios*, 2002-04-06, Nr. 36-1340.
- 31 „Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1999-02-03, Nr. 13-308.
- 32 „Teisėjų tarybos 2011 m. sausio 28 d. nutarimas Nr. 13P-10-(7.1.2) „Dėl Asmenų įrašymo į teismo mediatoriaus sąrašą tvarkos aprašo patvirtinimo“, žiūrėta 2023 m. balandžio 21 d., <https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2011/01/20110128-10.doc>.
- 33 „Teisminės mediacijos taikymo apibendrinimai“, žiūrėta 2023 m. balandžio 26 d., <https://www.teismai.lt/lt/visuomenei-ir-ziniasklaidai/teismine-mediacija/teismines-mediacijos-taikymo-apibendrinimai/1679>.

Šis sąstingis kelia nuostabą, nes bendras mediacijos proceso žinomumas, įvedus privalomąją mediaciją šeimos ginčiuose, yra išaugęs³⁴.

Apibendrinant galima konstatuoti, kad teisminės mediacijos modelis Lietuvoje vis dar vystosi, jis nuolat kinta, adaptuojasi prie mūsų šalyje tam tikromis istorinėmis ir kultūrinėmis ypatybėmis pasižyminčios ginčų sprendimo tradicijos. Per savo beveik 20 metų gyvavimo laikotarpį teisminė mediacija neišnyko, o atvirkščiai – įgijo teisinį apibrėžtumą, savarankiškumą nuo neteisminės mediacijos ir pakankamos praktikos, leidžiančios teigti, kad šiuo metu įsitvirtinęs teisminės mediacijos Lietuvoje modelis grįžo prie savo pradžios – dažniausiai teisėjų vykdomos teisminės mediacijos, kai teisminės mediacijos procesą ir jo kokybę kontroliuoja ir už tai atsako teismas. Deja, nepaisant instituto brandos, jo taikymas praktikoje jau kelerius metus nebeauga, tad kyla poreikis ieškoti tokio sąstingio priežasčių.

2. Teisėjų ir teisėjų teismo mediatorių požiūrio į teisminę mediaciją empirinis tyrimas

2.1. Tyrimo metodologija

Tyrimui atlikti pasirinkta mišraus tyrimo strategija, derinant kiekybinio ir kokybinio tyrimo priegas, taip užtikrinant kompleksinį požiūrį į duomenų rinkimą. Kiekybinė tyrimo dalis suteikia galimybę analizuoti teisminės mediacijos situaciją Lietuvoje. Kokybinio tyrimu susitelkiama į tiriamųjų (teisėjų-mediatorių ir teisėjų) patirtį siekiant ištirti teisminės mediacijos Lietuvoje situaciją ir požiūrį į teisėjus-mediatorius ir jų veiklą.

Kiekybinio empirinio tyrimo instrumentas – klausimynas (anketa). Parengtą anketą sudarė 20 klausimų. Kiekybiniame tyrime dalyvavo 26 teisėjai mediatoriai ir 64 teisėjai (iš viso 90 respondentų) iš skirtingų Lietuvos Respublikos teismų. Duomenų analizė atlikta taikant aprašomąją statistiką.

Kokybiniam tyrimui atlikti pasirinktas *focus* grupių metodas, aptariant su tyrimo dalyviais jų darbinės veiklos patyrimą³⁵. Tyrime dalyvavo 5 teisėjai ir 5 teisėjai-mediatoriai (6 moterys ir 4 vyrai) iš skirtingų Lietuvos teismų. Prieš darant grupės diskusijos įrašą buvo gautas tiriamųjų žodinis sutikimas. Diskusijų įrašai buvo perklausomi, atliekama dalyvių pasisakymų transkripcija. Tyrimo duomenys analizuojami, interpretuojami ir daromos išvados. Duomenų analizei buvo taikoma teminė analizė.

Tyrimai vykdyti laikantis tyrimų etikos reikalavimų. Anketa buvo įkelta į „Google

34 „Privalomosios mediacijos šeimos ginčiuose teisinio reguliavimo poveikio ex post vertinimas“ (Vilnius: STRATA, 2022), žiūrėta 2023 m. balandžio 26 d., <https://tm.lrv.lt/lt/teisine-informacija/galiojancio-teisinio-reguliavimo-poveikio-ex-post-vertinimas>.

35 David L. Morgan, „Reconsidering the Role of Interaction in Analyzing and Reporting Focus Groups“, *Qualitative Health Research* 20, 5 (2010): 718–722, <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1049732310364627>.

forms“ platformą. Tiriamieji apklausoje dalyvavo laisva valia. Siekiant užtikrinti respondentų anonimiškumą ir pateiktų atsakymų konfidencialumą, vadovautasi slaptumo principu³⁶. *Focus* grupių dalyviai tyrime dalyvavo laisvanoriškai. Tyrimo dalyviai buvo supažindinti su tyrimo tikslu ir taikomu metodu. Tyrėjai pristatė tyrimo tikslą, eigą, duomenų fiksavimą, aptarė etikos klausimus: konfidencialumo užtikrinimo principą ir anonimiškumą.

2.2. Kiekybinio ir kokybinio tyrimų rezultatai

Kaip jau buvo minėta, kiekybiniame tyrime dalyvavo 26 teisėjai mediatoriai ir 64 teisėjai (iš viso 90 respondentų). Apklausoje dalyvavo teisėjų mediatorių ir teisėjų – 70 moterų ir 18 vyrų. Keletas dalyvių neįvardijo savo lyties. Pagal amžių respondentai pasiskirstė beveik po lygiai grupėse nuo 31 iki 40 m. (22 respondentai), nuo 41 iki 50 m. (31 respondentas), nuo 51 iki 60 m. (28 respondentai). 9 respondentai buvo virš 60 m. amžiaus grupėje. Didžioji dalis apklausoje dalyvusių teisėjų mediatorių ir teisėjų turėjo didesnį nei 15 m. darbo teisėju stažą (40 respondentų). 29 respondentai teisėjais dirbo nuo 6 iki 15 m., 22 respondentai turėjo iki 5 m. darbo teisėju stažą. Didžioji dalis respondentų buvo iš Vilniaus regione veikiančių teismų (31). Kiek mažiau jų dirbo Kauno regione (25), Klaipėdos regione (16). Mažiausiai respondentų atsakė iš Šiaulių (9) ir Panevėžio (8) regionų. Absoliuti dauguma visų apklausoje dalyvusių teisėjų mediatorių (21) ir teisėjų (48) savo kasdienėje praktikoje teisminę mediaciją skiria palyginus retai (2020 m. yra skyrę iki 5 bylų). Daugiausia apklausoje dalyvusių teisėjų mediatorių 2020 m. nurodė patys medijavę iki 5 bylų (13 respondentų), 6 respondentai medijavo nuo 6 iki 15 bylų. Dar 6 respondentai nurodė, kad teisminės mediacijos paslaugas 2020 m. yra teikę daugiau nei 15 kartų.

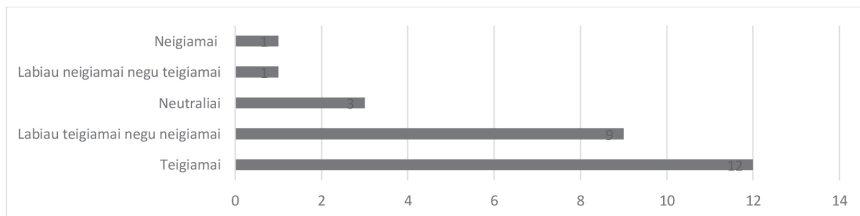
Kokybiniame tyrime *focus* grupių metodu dalyvavo 5 teisėjai ir 5 teisėjai mediatoriai (6 moterys ir 4 vyrai) iš skirtingų Lietuvos teismų. Diskusijos vyko dviejose atskirose grupėse (teisėjų ir teisėjų mediatorių) nuotoliu per „Zoom“ programą.

2.2.1. Teisėjų ir teisėjų mediatorių bendras požiūris į teisminę mediaciją Lietuvoje

Lietuvos civilinių bylų teisėjai teismo mediatoriai ir jų kolegos kiti teisėjai iš esmės teigiamai vertina teisminės mediacijos sistemą. Tai patvirtino tiek kiekybinio, tiek ir kokybinio tyrimų rezultatai.

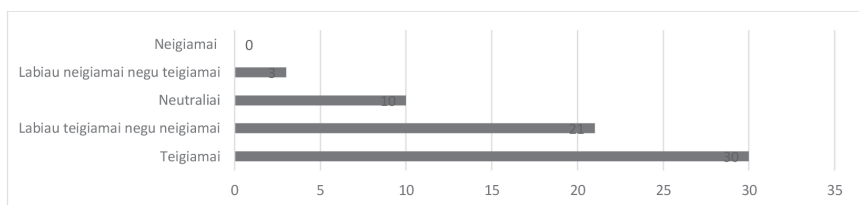
Kiekybinio tyrimo rezultatai rodo, kad didžioji dauguma teisėjų mediatorių (21) ją įvertino teigiamai ir labiau teigiamai negu neigiamai. Vis dėlto keletas teisėjų mediatorių iš esmės neigiamai įvertino teisminę mediaciją, 3 teisėjai mediatoriai ją vertino neutraliai.

36 Inga Gaižauskaitė ir Svajonė Mikėnė, *Socialinių tyrimų metodai: apklausa* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014).

2 pav. Teisminės mediacijos vertinimas (teisėjai mediatoriai)

30 apklausoje dalyvavusių teisėjų (ne mediatorių) pritarė teigiamam teisminės mediacijos sistemos vertinimui. 21 teisėjas pažymėjo atsakymą „Labiau teigiamai nei neigiamai“, tai leistų daryti prielaidą, kad, jų nuomone, egzistuoja tam tikri neesminiai teisminės mediacijos instituto trūkumai. 10 teisėjų teisminę mediaciją vertino neutraliai ir tik 3 labiau neigiamai nei teigiamai.

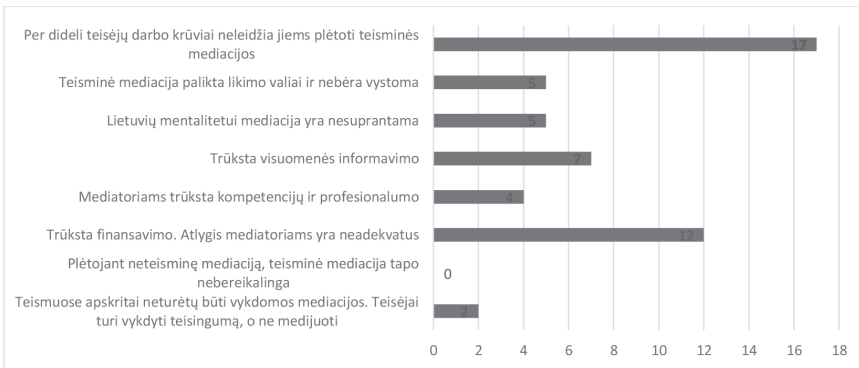
3 pav. Teisminės mediacijos vertinimas (teisėjai mediatoriai)

Kokybinio tyrimo dalyviai teisminę mediaciją mato kaip galimybę rasti abiem ginčo pusėms priimtina sprendimą taikiai išspręsti ginčą. Pasak informantų, „socialinė taika – ginčo išsprendimas, kada šalys abi pasiekia susitarimą, tai yra didelis gėris, valstybės mastu, visuomenės mastu, šeimos, verslo, partnerių“ (T3); „Tai tik gėris, <...> bet kokia, kad ir prastesnė taika, yra žymiai geriau šalims už rimtą, ilgą karą. Jie patys susitaria tokias sąlygas, kokias jie nori, <...> abi pusės išeina laimėtojomis iš teismo <...> ir šalys būna abidvi patenkintos.“ (T4).

Tiek teisėjų, tiek teismo mediatorių teigimu, teisminei mediacijai kasdiniame teismo darbe yra skiriama gana daug dėmesio. Teisėjai, nagrinėdami civilines bylas, informuoja ginčo šalis apie mediaciją, paklausia ginčo šalių, ar išnaudotos visos galimybės išspręsti ginčą taikiai. Pasak respondentų: „Kiekvienoje byloje siūlome, jeigu tik yra galimybė, pačioms šalims tartis, derėtis ir pabandyti rasti taikų išsprendimo būdą.“ (T4); „Praktiškai tikėtina, kad visi teisėjai, nagrinėdami bylas, pasiūlo šalims spręsti ginčą taikiai, pasinaudoti teismine mediacija.“ (T2). Informantų nuomone, gal taip yra todėl, kad apie mediaciją jau yra žinoma, ir posėdžiuose pasiūlius mediaciją šalims, jos dažniausiai nebesistebi: „Aš pati dažnai praktikuoju įvairiose bylose išsiunti-

nėti tokius raštus.<...> nebematau tokio nusistebėjimo – „kas yra mediacija?“. Reiškia darbas yra padarytas.“ (TM2). Taigi, dalies teisėjų mediatorių nuomone, mediacijos instituto pristatinėti visuomenei nebereikia, tai nebėra naujiena. Tačiau, kaip pažymi tyrimo dalyviai, svarbu, kad žmonės patys norėtų ginčus spręsti taikiu būdu.

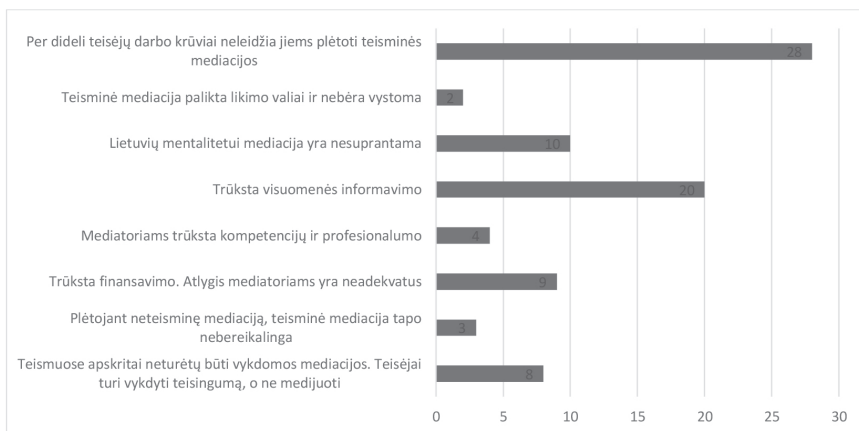
Respondentų klausta, su kokiomis kliūtimis susiduria teisminės mediacijos institutas Lietuvoje. Kiekybinio tyrimo 17 respondentų teisėjų mediatorių nuomone, viena iš pagrindinių priežasčių, kodėl teisminės mediacijos vystymasis sustojo, yra per dideli teisėjų darbo krūviai. 12 teisėjų mediatorių pasisakė, kad svarbi kliūtis yra teismo mediatoriams teikiamo atlygio neadekvatumas. Taip pat buvo įvardyti tokie veiksniai kaip „visuomenės informavimo trūkumas“ (7), „nepakankamas supratimas“ (5) ir „teisminės mediacijos palikimas likimo valiai“ (5). Įdomu tai, kad nei vienas teisėjas mediatorius neįžvelgė privalomosios mediacijos ir teisminės mediacijos konkurencijos, tai rodo, kad abi taikinimo formos gali egzistuoti kartu.

4 pav. Kliūtys teisminės mediacijos institutui (teisėjai mediatoriai)

Teisėjai, kurie nėra mediatoriai, išskyrė per didelius teisėjų darbo krūvius (28), per mažą visuomenės informavimą (20), lietuvių mentaliteto ypatumus (10), neadekvatų atlygį teisėjams mediatoriams (9) ir tai, kad teisėjai turi vykdyti teisingumą, ne medijuoti (8). Keletas teisėjų pasidalijo savo idėjomis nagrinėjamu klausimu. Vienas teisėjas iškėlė mintį, kad, palyginus su taikos siekiu, Lietuvos teismuose labiau skatinamas greitas bylos išsprendimas. Teisėjas nurodė: „Šiuo metu teikiamas bylų nagrinėjimo greičio rodikliui prioritetas prieš taikos atkūrimą yra kliūtis dažniau taikyti mediaciją.“ Kitas teisėjas taip pat identifiko bylos išnagrinėjimo spartą kaip didžiausią siekiamybę: „Teisminės mediacijos šalys dažnai atsisako vien dėl to, kad paskyrus teisminę mediaciją užsitęsia bylos nagrinėjimas.“ Keletas teisėjų apeliavo į teisėjų mediatorių darbo sąlygų netinkamumą akcentuodami: „Teisėjams mediatoriams nėra suteikiama elementarių darbo sąlygų. Nėra patalpų. Neretai pasirūpinti, kur bus vykdoma mediacija, tenka pačiam mediatoriui.“ Panašia nuomone dalijosi

ir kitas teisėjas, nurodydamas, kad „šalys pasitiki tik mediatoriais teisėjais, tačiau jie nėra suinteresuoti medijuoti“.

5 pav. Kliūtys teisminės mediacijos institutui (teisėjai mediatoriai)

Kokybinio tyrimo rezultatai parodė, kad išlieka aktualus teisminės mediacijos viešinimo poreikis. Dalis teisėjų mediatorių nurodo, kad pastaruoju metu pasigendama informacijos apie teisminę mediaciją, kiek prislopęs viešinimo procesas. Jų nuomone, prieš keletą metų teisminė mediacija buvo daugiau viešinama, apie ją buvo daugiau kalbama: „<...> aš pasigendu informacijos, pasigendu viešinimo, pasigendu degančių akių, sakykime taip, mediacijos viešime <...> dabar truputėlį yra kažkaip prislopęs tas procesas“, „<...> iš visų suinteresuotų pusių turėtų būti dėmesys – tiek iš teismų, tiek iš Nacionalinės teismų administracijos – čia visi turi interesą viešinti šitą procesą, kuris yra iš tikrųjų be galo reikalingas ir svarbus“ (TM1). Informantai minėjo ir bendradarbiavimo su advokatais trūkumą: „<...> kolegos advokatai palankiau į tai žiūrėtų ir skatintų savo klientus, tai manau, kad mes tą augimą galėtume kažkokį tai ir turėti“ (T1). Taigi, teisminės mediacijos vystymasis – susitelkimo ir tarpinstitucinio bendradarbiavimo reikalaujantis procesas.

Didžiulę reikšmę mediacijos skatinimui teismuose turi visų teisėjų aktyvumas: „<...> kadangi tai yra teisminė mediacija, pagrindiniai viešintojai yra teisėjai. Ateina ginčų šalys ir reikia jiems pasiūlyti, labai reikia jiems pasiūlyti ir netingėti pasiūlyti...“ (TM1). Ypač didelis visuomenės susidomėjimas pasireiškė tada, kai atsirado priva-lomoji neteisminė mediacija. Viena informantė pasidalijo nuomone: „Tuo metu iš tikrųjų gavome ir daug skambučių, daug laiškų su paklausimais. Iš pradžių net buvo sunku patikėti.“ (TM5). Tai leidžia daryti išvadą, kad privalomoji mediacija padidino ir teisminės mediacijos žinomumą šalyje. Tačiau nemažai respondentų pripažįsta, kad kai kurie jų kolegos teisėjai gana formaliai vertina teisminės mediacijos skatini-

mą. Jie tiesiog pasako ginčo šalims, kad yra tokia jų teisė, tačiau aktyviau neragina ir neįkalbinėja ja naudotis.

Informantai atkreipė dėmesį į tai, kad šiuo metu jie pastebi dėmesio teismo mediatoriams teisėjams trūkumą: „<...> iš tikrųjų dėmesio trūksta mediatoriams ta prasme, kad ne pačio dėmesio kaip tokio mediatoriams trūksta – mediatoriams trūksta pagalbos galbūt.“ (TM3). Informantų nuomone, daugiau dėmesio teisėjams mediatoriams turėtų skirti tiek teismų vadovybė, tiek ir Nacionalinė teismų administracija. Teisėjai mediatoriai prisiminė, kad jie tapo mediatoriais todėl, kad tai buvo kažkas nauja ir įdomu. Pradėję vykdyti teismines mediacijas, jie išvelgė reikšmingą tokios į taikos atstatymą orientuotos procedūros tikslingumą teismuose: „*Tai buvo naujiena, o atsakant, kodėl vis dar aš joje esu, tai matyt, kad didžioji dalis iš mūsų, kurie pabandėme ir visgi pamatėme, kad ateinantys pozityvūs rezultatai, jie kažkaip tai skatina visgi pagalvoti, kad vis dėlto gebame tą darbą daryti, papildomas tas funkcijas.*“ (TM3). Tačiau kartu buvo paminėta, kad, be rūpinimosi teismo mediatorių sąrašo plėtra ir naujais teismo mediatoriais, labai svarbu išlaikyti ir esamų teisėjų mediatorių motyvaciją, kuri, deja, dažnai krenta dėl per didelio darbo krūvio, dėl žinių ir įgūdžių stokos, galimybės tobulėti kaip mediatoriams profesine prasme trūkumo: „*Tu iki tam tikro lygio gali eiti tuo tokiu idėjiniu keliu, ta motyvacija kažkiek tai tave veža idėjiniu pagrindu. Bet paskui tie žmogiškieji psichologiniai efektai jie lemia, kad tu paskui kažkur sustoji ir tos motyvacijos šiek tiek stinga.*“ (TM5). Taigi, pastebimi tam tikri teismo mediatorių teisėjų perdegimo požymiai, kurie kelia grėsmę teisminės mediacijos tolimesniam vystymuisi.

Focus grupių dalyviai, be mediacijos viešinimo ir nuolatinio šalių skatinimo pasinaudoti teismine mediacija, išskyrė ir kitas priežastis, kodėl jų nuomone, teisminės mediacijos vystymasis yra sustojęs. Viena jų – tam tikras nepasitikėjimas kolegomis mediatoriais: „*Jeigu aš paduosiu <...> kolegai bylą mediacijos, jisai kaip ir ten gausis, nesigaus, jis kažką pamedijuos, grąžins atgal, jam užsiskaitys krūvis, aš vis tiek turėsiu bylą nagrinėti ir dar kitą gausiu, nes jis užsipildys krūvyje, nes yra maži teismai.*“ (T5). Teisėjai išvelgė ir tai, kad Lietuvoje nepakankamai išugdytas žmonių gebėjimas taikiai tartis sprendžiant ginčus: „*Dar ir kultūrinis mūsų aspektas, kurį mes turėtume kažkaip tai vėlgi ugdyti. Tiek tą supratimą, pasitikėjimo tiek mediatorių institutu, tiek ir šiaip bendrą gebėjimą taikiai tartis. Nes čia visi šiaip Lietuvoje yra linkę keikti teismus, bet iš bylų skaičiaus tai eina suprasti, kad visgi nori į tuos teismus kreiptis, negu, kad patys išspręstų.*“ (T5). Kaip priežastis, kodėl nebeauga teismo mediacijų skaičius, vienos dalyvės buvo pastebėta, kad pastaruosius keletą metų apskritai civilinių bylų skaičius Lietuvoje mažėja. Kita problema – bylų nagrinėjimas nuotoliu arba jų baigimas sprendimu už akių, nedalyvaujant bylininkams, todėl ir teisėjams pasiūlyti mediacijos nėra jokios galimybės: „*Didieji Lietuvos teismai <...> priima labai daug tokių sprendimų, tai reiškia, kad yra pasyvus atsakovas, jis nedalyvauja, tai ten kalbos apie pasiūlymą mediacijos iš viso jokios nėra.*“ (T1). Dar vieną priežastį, kodėl neauga teisminių mediacijų skaičius, focus grupių dalyviai išskyrė poreikį bylas nagrinėti greitai. Teismai, kaip ir bylose dalyvaujantys asmenys, suinteresuoti išspręsti bylą

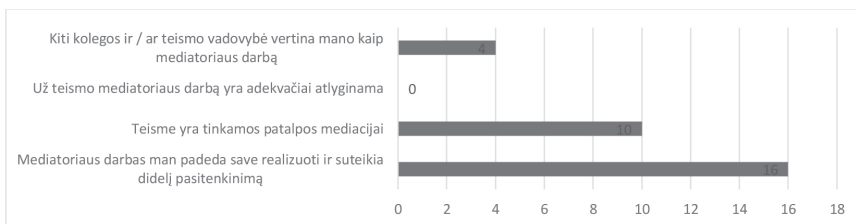

per kuo trumpesnę laiką, o ginčo šalių nukreipimas teisminei mediacijai neabejotinai prailgina bylos nagrinėjimo trukmę. Be to, niekas negali užtikrinti, kad mediacijos metu pavyks taikai išspręsti ginčą. Neradus taikaus sprendimo, ginčas grįžta tolimesniam nagrinėjimui į teismą, o statistiškai tai jau reiškia daug ilgesnę nei įprastai ginčo sprendimo trukmę. Informantai teigė: „*Pas mus labai akivaizdi orientacija į trumpą bylos nagrinėjimą. Tai yra vienas iš kriterijų, kad mes turime išnagrinėti bylas per kuo trumpiausią terminą, mediacija – aišku, ji iš karto tokia mums asocijuojasi su papildomu kažkokiu pristabdymu bylos nagrinėjimo.*“ (T5); „*Sakysime, kai kurie teisėjai galbūt bijo perduoti bylą teisminei mediacijai, nes jeigu mediacija bus nesėkminga, tai užsitęs bendras bylos išnagrinėjimo terminas. O, aišku, mediacija tenai atima paprastai keletą mėnesių, gali užsitęsti ir nesėkmės atveju, teisėjui statistiškai tai bus ilgiau nagrinėta byla.*“ (TM4). Taigi, siekis užtikrinti civilinio proceso operatyvumą neretai priešpastatomas siekiui atkurti tarp šalių socialinę taiką.

2.2.2. Teisėjų mediatorių darbo sąlygos ir atlygio už mediacijas problema

Įdomu tai, kad teisėjų ne mediatorių rūpestis teisėjų mediatorių darbo sąlygomis tik iš dalies atitinka pačių mediatorių susirūpinimą šiuo klausimu. Didžioji dalis apklaustų teisėjų mediatorių (16 iš 26) pasisakė, kad jie yra patenkinti savo kaip teismo mediatorių darbo sąlygomis, tik 8 iš jų išreiškė nepasitenkinimą.

Pasitenkinimą teismo mediatorių darbu daugeliui teisėjų mediatorių (16) suteikia pats mediatoriaus darbas, nes jis padeda jiems save realizuoti. 10 teisėjų paminėjo ir tai, kad jiems pasitenkinimą kelia ir tai, kad jų teisme yra mediacijai tinkančios patalpos. 4 teisėjams mediatoriams labai svarbus jo kaip mediatoriaus darbo vertinimas iš kolegų ir vadovybės pusės. Deja, nei vienas mediatorius nenurodė, kad jam pasitenkinimą kelia atlygis, gaunamas už teismo mediaciją.

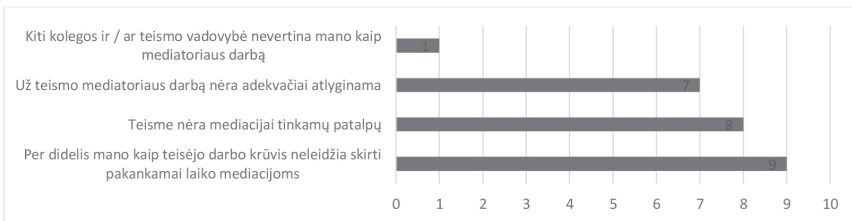

6 pav. Pasitenkinimo teismo mediatoriaus darbu veiksniai (teisėjai mediatoriai)

Kokybinio tyrimo informantai teisėjai mediatoriai labai aiškiai nurodė, kad galimybė medijuoti juos motyvuoja. Informantai kalbėjo: „<...> pati idėja“, „<...> tai tas darbas Vardan Tos Lietuvos, kaip sakant. Tai iš idėjos eini.“ (TM6); „<...> pozityvūs rezultatai“, „<...> jie kažkaip tai skatina visgi pagalvoti, kad vis dėlto gebame tą darbą daryti, papildomas tas funkcijas, tą socialinį darbą daryti viena vertus, Kita vertus,

iš tikrųjų kai tuo užsiimi, kažkokia papildoma veikla, tu domiesi ja papildomai. Natūralu, kad plečiasi akiratis ir natūralu, kad pamatai, kad yra, kur tobulėti ir yra, ko mokytis ir reikalingos žinios.“ (TM4); „savirealizacija“; „Man asmeniškai tai yra savi-realizacija, tai kažkokia moralinė satisfakcija. Aišku, jau kai pavyksta taikos sutartį sudaryti, tai yra geros emocijos ir tai tiesiog skatina tai daryti toliau ir toliau.“ (TM1). Taigi, akivaizdu, kad teisėjai mediatoriai šią veiklą renka iš altruistinių motyvų, o tai kelia grėsmę, kad, susidūrus su nuovargiu ar nepakankamu įvertinimu, jų entuziazmas gali greitai išblėsti.

Paklausti apie nepasitenkinimo mediatoriaus darbu veiksnius, 9 teisėjai mediatoriai nurodė, kad per didelis teisėjo darbo krūvis jiems neleidžia pakankamai laiko skirti teisminei mediacijai. 8 mediatoriai teisėjai yra nepatenkinti todėl, kad jų teisme nėra patalpų, tinkamų mediacijai. 7 paminėjo neadekvatų atlygį, o 1 teisėjas mediatorius pripažino, kad teismo mediatoriaus darbas nuvertinamas.

7 pav. Nepasitenkinimo teismo mediatoriaus darbu veiksniai (teisėjai mediatoriai)

Kaip jau buvo minėta anksčiau, vadovaujantis Mediacijos įstatymo 23 str. 5 d. teisminė civilinių ginčų mediacija vyksta teismo patalpose arba kitoje mediatoriaus su ginčo šalimis suderintoje vietoje³⁷. Iš esmės analogiška nuostata dėl proceso vykdymo teismų patalpose pateikta ir Teisminės mediacijos taisyklių 19 p.³⁸ Mediacijos įstatymo 23 str. 8 d. jau imperatyviai nurodyta: „Teismai turi skirti patalpas teisminei civilinių ginčų mediacijai vykdyti. Ginčo šalių ir mediatoriaus susitarimu teisminė civilinių ginčų mediacija gali būti vykdoma ir kitose patalpose.“ Taigi, įstatymas įpareigoja teismų administracijas užtikrinti patalpų mediacijai skyrimą civilinių ginčų mediacijai vykdyti³⁹.

Prieš pradėdant atlygio už teismines mediacijas teisėjams mediatoriams klausimo analizę būtina priminti, kad, vadovaujantis Mediacijos įstatymo 23 str. 7 d., „kai

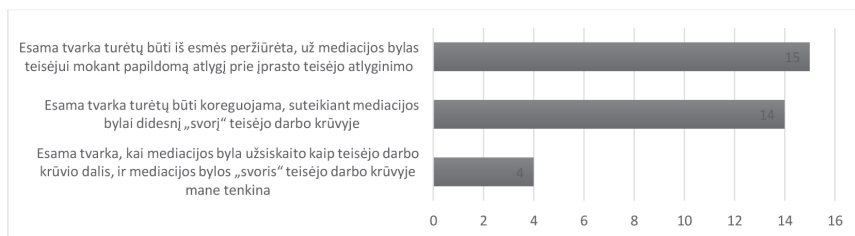
37 „Lietuvos Respublikos mediacijos įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2008-07-31, Nr. 87-3462.

38 „Teisėjų tarybos 2018 m. lapkričio 30 d. Nr. 13P-79-(7.1.2)13P-125-(7.1.2) nutarimas „Dėl darbo krūvio skaičiavimo teismuose tvarkos aprašo patvirtinimo“, TAR, 2015-06-08, Nr. 8988.

39 Išlieka neatsakyta į klausimą, kodėl teismai privalo skirti patalpas tik civilinių ginčų teisminei mediacijai, nuošalyje palikdami administracinių ginčų mediaciją, kuri taikoma Lietuvos Respublikos administraciniuose teismuose nuo 2019 m.

teisminės civilinių ginčų mediacijos paslaugas teikia mediatoriai, kurie yra teisėjai, jiems atskiras atlyginimas už mediacijos paslaugas nemokamas ir ginčo šalims teisminės civilinių ginčų mediacijos paslaugos teikiamos nemokamai“. Vis dėlto teisėjai mediatoriai tam tikrą atlygį (nefinansinį) už teismines mediacijas gauna. Vadovaujantis teisėjų tarybos nutarimu, teisminė mediacija teisėjo darbo krūvio skaičiavimo sistemoje prilyginama nagrinėjamai bylai ir jai suteiktas 0,5 bylos sudėtingumo koeficientas (palyginti paprastos civilinės bylos koeficientas 1, o teismo įsakymo išdavimo bylos – 0,4)⁴⁰. Taip pat teisėjai mediatoriai kaip ir teisėjai, aktyviai veikiantys kaip teismo sutaikintojai, gauna papildomų taškų siekdami karjeros teismų sistemoje. Vadovaujantis Teisėjų tarybos nutarimu patvirtinto aprašo 10.5 punktu, „papildomai iki 5 balų gali būti skiriama tais atvejais, kai Teisėjo darbo krūvio vidurkis yra didesnis nei teisėjų darbo krūvis atitinkamos pakopos teismuose Lietuvos Respublikos mastu, taip pat už teisėjo vykdomą teismo mediatoriaus veiklą (vertinant teisminės mediacijos būdu išnagrinėtų bylų skaičių ir jų rezultatus), teisėjo nagrinėtose bylose sudarytų taikos sutarčių kiekį arba teisėjo užimtumą kitoje veikloje“⁴¹.

Kadangi beveik pusė teisėjų mediatorių buvo pažymėję, kad teismo mediatoriams teikiamas atlygis yra neadekvatus, atsakydami apie atlyginimo už teismines mediacijas teisėjams mediatoriams tvarką tik 4 tyrimo dalyviai teisėjai mediatoriai nurodė, kad ši tvarka juos tenkina. Kitų respondentų nuomone, ši tvarka turėtų būti apsvastyta iš esmės, už mediacijos bylas teisėjui mokant papildomą atlygį prie įprasto teisėjo atlyginimo (15 respondentų), arba koreguojama, suteikiant mediacijos bylai didesnę „svorį“ teisėjo darbo krūvyje (14 respondentų).

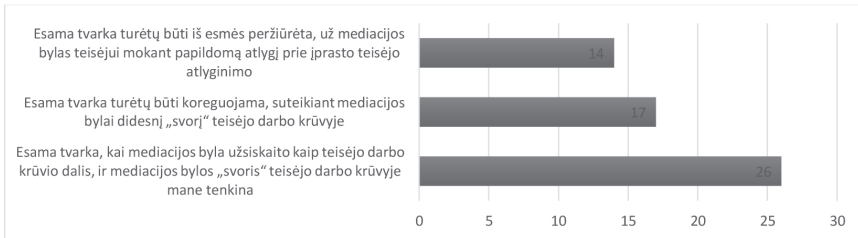
8 pav. Atlyginimo už teisminę mediaciją tvarka (teisėjai mediatoriai)

Atsakydami apie atlyginimo už teismines mediacijas teisėjams mediatoriams tvarką, didžioji dalis teisėjų, kurie nėra mediatoriai, nurodė, kad esama atlyginimo tvarka juos tenkina (26). Kiti 17 manė, kad esamą tvarką reikėtų koreguoti, apsvars-

40 „Teisėjų tarybos 2018 m. lapkričio 30 d. nutarimas Nr. 13P-125-(7.1.2) „Dėl teisminės mediacijos taisyklių patvirtinimo“, TAR, 2018-12-04, Nr. 19675.

41 „Teisėjų tarybos 2014 m. spalio 13 d. nutarimas Nr. 13P-135-(7.1.2) „Dėl teisėjų veiklos vertinimo tvarkos aprašo patvirtinimo“, TAR, 2014-11-04, Nr. 15696.

tant teisminės mediacijos „svorį“ teisėjo mediatoriaus darbo krūvyje, o 14 pasisakė už esminį išnagrinėjimą, numatant teisėjams mediatoriams papildomo atlygio išmokėjimą.

9 pav. Atlyginimo už teisminę mediaciją tvarka (teisėjai mediatoriai)

Papildydamas pateiktą anketą, 1 teisėjas išreiškė savo neigiamą požiūrį į esamą teisėjų mediatorių darbo atlyginimo sistemą, įvertindamas ją kaip nepakankamą ir neatspindinčią realių teisėjų mediatorių darbo sąnaudų. 2 teisėjai išreiškė kritišką nuomonę dėl esamos tvarkos, matydami ją kaip nesąžiningą kitų teisėjų, kurie nėra mediatoriai, atžvilgiu: „Teisėjo darbo krūvis mediacijos bylose neturėtų būti įtraukiamas į teisėjo darbo krūvį su teismo bylomis. Teisėjo darbas – bylas nagrinėti, o medijuoti jis gali laisvu nuo darbo metu.“ Taigi, nors ir šiek tiek didesnė dalis teisėjų mato poreikį iš naujo apsvarstyti esamą atlyginimo už mediacijas teisėjams mediatoriams tvarką, beveik tiek pat jų esamą situaciją vertina gerai arba net išvėlgia poreikį mažinti mediacijos bylos vertę skirstant teisėjų darbo krūvį. Tai signalizuoja tam tikrą įtampą tarp teisėjų ir teisėjų mediatorių.

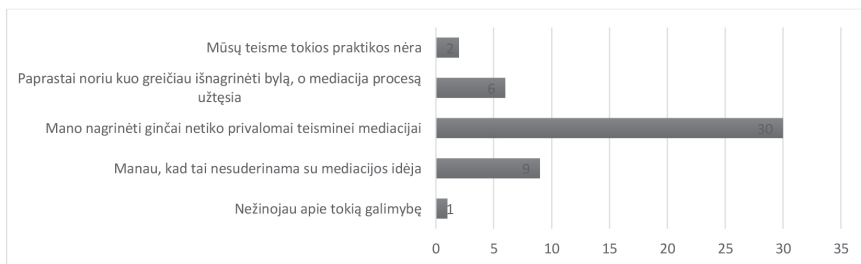
Kokybinio tyrimo metu pavyko nuodugniau įvertinti susiklosčiusią situaciją. Tiek teisėjai, tiek teisėjai mediatoriai tyrimo metu paminėjo jiems aktualų darbo krūvio klausimą, kadangi teisėjams mediatoriams, vykdančiams teisminę mediaciją, tam tikra dalimi mažinamas naujų bylų skaičius. „Jeigu yra skiriama mediacija, mums nuima kažkiek tai bylų.“ (TM5). Akivaizdu, kad šis klausimas sukelia tam tikrą kitų teisėjų nepasitenkinimą ir įtampą teismuose. „<...> mes sakome, kad yra dideli krūviai ir turime dalį teisėjų, kurie, tarkim, [neteisminių mediacijų] pagrindu susiformuoja krūvį ir jie tokiu būdu išnagrinėja mažiau bylų.“ (T5). Teisėjai pasigenda aiškesnių formuluočių ir komunikacijos iš Nacionalinės teismų administracijos: „Šiuo metu mes negalime apčiuopti kiek turimos medijuojamos bylos įtakoja mūsų tiesioginio darbo krūvį, neįmanoma <...>“ (T4). Tačiau ir patys teisėjai sutinka, kad kalbant su kolegomis teisėjais mediatoriais jie supranta, kad šie teigia nelabai jaučiantys darbo krūvio sumažėjimą, dažnai patys atsisako imtis mediacijos, nes jiems medijuoti neapsimoka dėl krūvio. Jie geriau pasirenka nagrinėti bylą ir tada turi aiškią darbo krūvio apskaitą: „Jie formaliai yra teismo mediatoriai, jie įrašyti į sąrašą, bet jie neima nei vienos bylos. Jie sako, aš geriau paimsiu man normaliai paskirtą bylą, tai bent jau

man į krūvį normaliai ji [byla] įkris.“ (T1). Tokie informantų pasvarstymai veda prie išvados, kad tiek teisėjams, tiek teisėjams mediatoriams trūksta aiškumo dėl darbo krūvio paskirstymo, tam tikras neapibrėžtumas kelia įtampą ir gali neigiamai paveikti teisminės mediacijos vystymąsi.

2.2.3. Privalomoji teisminė mediacija ir teisėjo mediatoriaus teisė medijuoti savo nagrinėjamose bylose

Kadangi, nuo 2019 m. įsigaliojus Civilinio proceso kodekso pakeitimams, teisėjams suteikta diskrecija skirti teisminę mediaciją civiliniuose ginčiuose privalomai, teisėjų buvo klausta apie tai, kaip dažnai jie naudojami šia savo teise. Deja, praktika parodė, kad teisėjai tokia galimybe naudojami itin retai. Tik 11 teisėjų nurodė, kad yra pasinaudoję Civilinio proceso kodekso 231¹ 1 d. jiems suteikta teise privalomai nukreipti ginčo šalis į mediaciją. Tačiau ir jie tai darė labai retai. Daugelis teisėjų nurodė, kad tokius sprendimus priėmė tik vieną kartą (5). Pavieniai teisėjai identifikavo 2, 3, 5 ir 6 kartus.

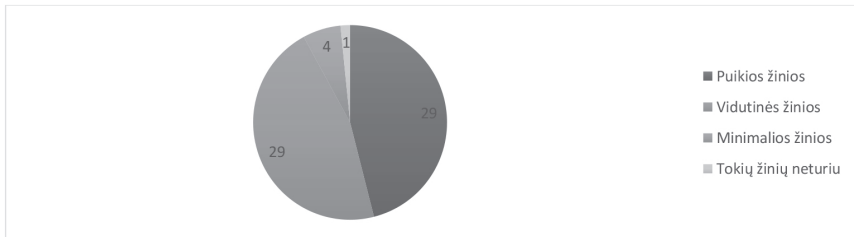
Aiškinantis, kodėl įstatymų leidėjo suteikta teise skirti mediaciją privalomai teisėjai naudojami taip retai, paaiškėjo, kad net 30 teisėjų mano, kad jų nagrinėti ginčai iki šiol netiko privalomajai teisminei mediacijai. 9 teisėjams privalomumas atrodo nesuderinamas su mediacijos idėja, o 6 manė, kad neskiriant privalomai mediacijos pavyks išnagrinėti bylą greičiau. 2 teisėjai pripažino, kad jų teisme tokios praktikos nėra, o vienas nurodė, kad apie tokią galimybę tiesiog nežinojo.

10 pav. Kodėl nesinaudojote suteikta teise privalomai nukreipti ginčo šalis į mediaciją (teisėjai)

Tie teisėjai, kurie savo praktikoje yra naudojęsi teise skirti mediaciją privalomai, nurodė, kad toks jų sprendimas dažniausiai sietinas su akivaizdžia taikos sutarties sudarymo galimybe (8). 6 teisėjai nurodė, kad, jų nuomone, mediacija tinka iš esmės visada. 4 teisėjai šį įrankį panaudojo tais atvejais, kai šalys iki kreipimosi į teismą nebuvo pasinaudojusios neteismine mediacija. 2 teisėjai savo sprendimus grindė tuo, kad konkretūs ginčai nebuvo teisiniai, daugiau rėmėsi emocijomis. Kiti du nurodė, kad šalis siejo ilgalaikiai santykiai.

Kadangi teisėjų diskrecija skirti mediaciją privalomai labai glaudžiai sietina su teisėjų žiniomis apie mediaciją, jos tinkamumą ir ypatumus, teisėjų taip pat buvo prašyta įsivertinti turimas žinias nustatant, ar ginčas tinkamas privalomai nukreipti į teisminę mediaciją. Didžioji dalis respondentų teisėjų nurodė, kad **šios srities** jų žinios yra puikios (29) arba vidutinės (29). Tik 4 teisėjai pripažino, kad jų žinios minimalios, o vienas – kad tokių žinių iš viso neturi.

11 pav. Turimų žinių nustatant, ar ginčas tinkamas privalomai nukreipti į teisminę mediaciją, įsivertinimas (teisėjai)

Focus grupių dalyviai teisėjai, dalydamiesi savo naudojimosi Civilinio proceso kodekso 231¹ str. 1 d. suteikta teise nukreipti ginčo šalis privalomai teisminei mediacijai, nurodė, kad ši teisės norma yra naudinga mediacijos skatinimui. Kai kurie informantai paminėjo, kad mažai teko ją naudoti, tačiau būtent tai, kad tokia įstatyminė nuostata apskritai egzistuoja, yra pozityvus dalykas. Vis dėlto buvo akcentuota, kad teisminė mediacija taikoma siekiant, kad ginčas baigtųsi taikos sutartimi. Šiame procese ginčo šalys efektyviai dalyvauti gali tik savo noru ir privalo pačios būti nusi-teikusios kilusį ginčą išspręsti taikiai. „Jeigu tai yra taikos sutartis, tai yra šalių valia, yra šalių gera valia. Ir jeigu šalys nemato galimybės tai taikos sutarčiai, tai aišku galima pabandyti ją paraginti, galima pabandyti įtikinti, bet vis tik tai taikos sutartis yra <...> yra savanoriškumo, geranoriškumo, nuolaidų abipusių elementas.“ (T4); „Aš, pavyzdžiui, sunkiai įsivaizduoju teisėją, bent jau save, kad aš prievarta varyčiau šalis į tą mediaciją, nes man tai mediacija iš principo atrodo grįsta savanoriškumu ir, jeigu tu negebi įtikinti šalių, šalys nenori, tai tu čia per prievartą mielas nebūsi.“ (T1). Kiti keli teisėjai, nors ir pritarė 231¹ str. 1 d. nuostatai dėl skyrimo teisminę mediaciją privalomai, tačiau taip pat išsakė abejonių dėl šios normos taikymo. „Norėčiau paminėti, kad šiaip jau teisėjas teismo posėdžio metu gan rezervuotai gali pasakyti arba ten šalim išaiškinti tiek apie taikos sutarties galimybes arba pasekmes, tiek apie bylos perdavimo mediacijai. Galbūt teisėjas bijodamas, nenorėdamas, kad būtų apkaltintas šališkumu, nors ir mato didelę taikos ginčo sprendimo tikimybę, bet jos tiesiogiai nelabai gali iš-reikšti, išsakyti bylininkams teismo posėdžio metu.“ (T2); „Jeigu mes sakom, kad tai yra mediacijos procesas ir tai nėra sudėtinė teismo nagrinėjimo dalis, tai aš manau, kad kreipiantis į teismą turiu teisę ir pagrindą tikėtis, kad aš gausiu teisę į teisminę gynybą, o ne kažkokį alternatyvų ginčo sprendimo būdą.“ (T3). Taigi, informantai

atsargiai vertina teisminės mediacijos skyrimą privalomai, nes mano, kad teisminė mediacija yra efektyvi tik tada, kai ji yra savanoriška, o šalys motyvuotos siekti taikos.

Kiekybinio tyrimo respondentai taip pat atsakinėjo į klausimą dėl to, kiek iš savo nukreiptų į teisminę mediaciją bylų medijavo patys. Net 21 iš 26 teisėjų mediatorių nurodė, kad nei vienos. Toks rezultatas paskatino *focus* grupių diskusijose informantų klausti plačiau apie priežastis, susijusias su tokia Lietuvoje susiformavusia praktika – vengti teisėjams mediatoriams medijuoti savo bylose.

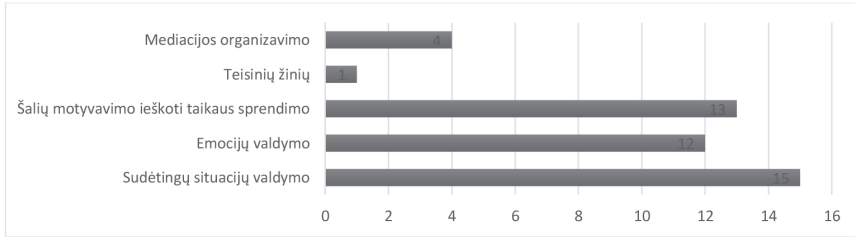
Teisėjai mediatoriai apskritai išreiškė abejonę dėl Civilinio proceso kodekso 231¹ str. 2 d. nuostatos, leidžiančios teisėjui, nagrinėjančiam civilinę bylą, šalių sutikimu nuspręsti pačiam vykdyti mediaciją, jei jis yra mediatorius. Vienas teisėjas mediatorius pasidalijo savo patirtimi: „*Pačioj pradžioj pas mus kažkaip sunkiai vis prigijinėjo tas institutas ir šiuo atveju netgi yra tekę man nueiti į tokias ekstremalias situacijas, <...> kad teko pačiam savo nagrinėjimus susimedijuot.*“ (TM5). Tačiau dabar teisėjai mediatoriai turi neformalų tarpusavio susitarimą nemedijuoti savo bylų. Kadangi nepasiekus taikos susitarimo teisėjas mediatorius turėtų nusišalinti ir bylą perduoti kitam teisėjui, o tai vėl sietusi su teisėjų darbo krūviu. Todėl teisėjai mediatoriai informuoja ginčo puses apie mediacijos galimybę ir, joms sutikus, nukreipia kitam mediatoriui. „*Kada mediatoriai turėdami sudėtingas bylas sutikdavo medijuoti jas ir nesėkmės atveju jie turėjo nusišalinti.*“ (TM3); „*Visą laiką, kai skatinu šalis taikyti mediaciją, netgi nekeliu to klausimo apie savo kandidatūrą, siūlau įvertinti, kad yra mediatorius šalia dirbantis teisėjas, yra galimybė nuvažiuoti į kitus rūmus.*“ (TM4). Taigi, teigtina, kad teisėjai nesirenka medijuoti savo pačių nagrinėjamose bylose dėl rizikos nepasiekti taikos sutarčių ir dėl to padidinti savo kolegų kitų teisėjų darbo krūvį.

2.2.4. Teisėjų mediatorių kompetencija ir galimos jos tobulinimo kryptys

Teisėjai, kurie nėra mediatoriai, kaip jau buvo minėta anksčiau, kiekybiniame tyrime nurodė, kad teisėjų mediatorių kompetencija yra didelė. Tai yra viena iš svarbiausių priežasčių, kodėl Lietuvoje teisminė mediacija iš esmės sukoncentruota teisėjų mediatorių rankose.

Teisėjų mediatorių apklausos metu buvo prašyta įsivertinti savo žinias ir įgūdžius, kurių reikia norint sėkmingai taikyti teisminę mediaciją. Net 23 teisėjai mediatoriai patvirtino, kad turi pakankamai tokių žinių ir įgūdžių. Tik 2 mediatoriai pripažino, kad jų neturi, o vienas neturėjo apie tai nuomonės.

Paprašyti nurodyti, kokių vis dėlto žinių ir įgūdžių norėtų papildomai įgyti, teisėjai mediatoriai akcentavo sudėtingų situacijų valdymą (15), šalių motyvavimą ieškoti takaus sprendimo (13), emocijų valdymą (12). Tik vienas teisėjas norėtų daugiau teisinių žinių, o 4 – mediacijos organizavimo žinių ir įgūdžių.

12 pav. Pageidaujamos įgyti žinios ir įgūdžiai, kurių reikia norint sėkmingai taikyti teisminę mediaciją (teisėjai mediatoriai)

Kokybinis tyrimas atskleidė, kad trūksta galimybių kelti savo kvalifikaciją pažengusiems teisėjams mediatoriams: „Labai daug mokymų yra nukreipta į ratą asmenų, kuriuos siekiama privilioti, suteikti tą mediatoriaus kvalifikaciją. Bet jau esantiems mediatoriams, kaip tobulinti tuos įgūdžius, nepamiršti, prisiminti tiek teisinį reglamentavimą, tiek, sakysime, na kitokius įgūdžius, tokių mokymų aš kaip ir pasigedavau.“ (TM3). O žinių ir įgūdžių siekiant tobulinti savo kvalifikaciją pažengusiems mediatoriams labai trūksta: „Ateina tokios mintys, kad galimai galbūt reikėtų na lankyti kursus ar netgi stoti studijuoti būtent psichologiją ir panašiai.“ (TM4). Taip pat tyrimo dalyviai nurodė, kad pasigenda mediatorių susitikimų, pasidalijimų patirtimi apie iškylančius klausimus, sprendimų paieška: „Mums kaip mediatoriams reikėtų, iš tikrųjų, šitų visokių pasikalbėjimų įvairiuose renginiuose, nes matosi, kad mes norim pasikeisti savo patirtimis, galų gale ir techniniais kažkokiais tai netgi dalykais ir akivaizdžiai matosi, kad mums šito trūksta.“ (TM2). Taigi, išryškėjo poreikis ne tik rengti teisėjus būti mediatoriais, bet ir sudaryti sąlygas toliau kelti jų kvalifikaciją⁴².

2.2.5. Ar tikrai Lietuva grįžta prie teisėjų teisminės mediacijos modelio?

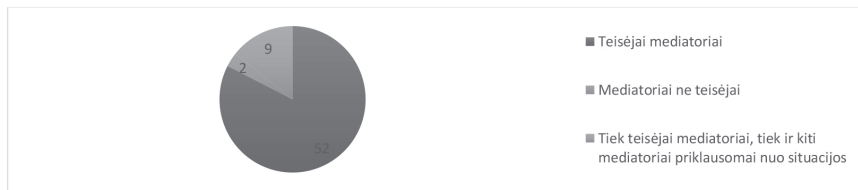
Kaip jau buvo minėta, įsigaliojus naujam Mediacijos įstatymo redakcijai ir Civilinio proceso kodekso pakeitimams 2019 m., Lietuvoje iš esmės buvo grįžta prie teisėjų teisminės mediacijos modelio. Vadovaujantis Civilinio proceso kodekso 231¹ straips-

42 Nuo 2022 m. Nacionalinė teismų administracija organizuoja ne tik mokymus teisėjams, kurie ateityje nori tapti teismo mediatoriais (16 val. įvadiniai mokymai), bet ir mokymus pažengusiems teisėjams, kurie jau yra išitraukę į Teismo mediatorių sąrašą. 2022 m. teismo mediatoriai gilino savo žinias ir lavino įgūdžius mokymuose „Mediacija administraciniuose ginčiuose“, „Mediacija su viešojo sektoriaus subjektais“, „Šeimos santykiai“. 2023 m. teismo mediatoriai mokysis pagal mokymų programas „Mediacija šeimos ginče, esant smurto artimoje aplinkoje požymiams. Mediacija ginčiuose su pažeidžiamomis šalimis“, „Mediacija administraciniuose ginčiuose. Mediacija su viešojo sektoriaus subjektais“, „Šeimos psichologija“ („Teisminės mediacijos komisijos 2022 m. veiklos ataskaita“, žiūrėta 2023 m. balandžio 21 d., <https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2023/04/teismines-mediacijos-komisijos-2022-m.-veiklos-ataskaita.pdf>).

nio 2 dalimi, „teisėjas, nagrinėdamas civilinę bylą, šalių sutikimu gali nuspręsti pats vykdyti mediaciją, jei jis yra mediatorius, arba parinkti ir skirti kitą mediatorių, kuris yra teisėjas, pagal galimybes atsižvelgęs į abiejų šalių suderintą nuomonę dėl mediatoriaus, kuris yra teisėjas, kandidatūros, arba pranešti Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybai apie tai, kad reikia parinkti mediatorių iš Lietuvos Respublikos mediatorių sąrašo. Mediatorius skiriamas tik gavus jo rašytinį sutikimą“.⁴³ Kaip matyti, pagal Civilinio proceso kodeksą medijuoti teisminėse mediacijose paliekama teisė ir kitiems iš Lietuvos mediatorių sąrašą įtrauktiems asmenims, tačiau akivaizdu, kad įstatymų leidėjas prioritetu laiko teisėjų mediatorių skyrimą medijuoti teisminėje mediacijoje. Mediacijos įstatymo aktualios redakcijos 23 str. 2 d. formuluotė kiek kitokia: „Teisminę civilinių ginčų mediaciją vykdo mediatoriai, įrašyti į Lietuvos Respublikos mediatorių sąrašą. Mediatoriai, kurie yra teisėjai, gali vykdyti tik teisminę mediaciją.“ Kokia susiformavusi šių nuostatų taikymo praktika teismuose?

Teisėjai, kurie nėra mediatoriai, paklausti, ką dažniausiai skiria mediatoriais savo sprendžiamose bylose, pripažino, kad dažniausiai – teisėjus mediatorius (52). Tik 2 teisėjai nurodė, kad jų pasirinkimas dažniausiai yra mediatoriai ne teisėjai. 9 teisėjai nurodė, kad skiriami tiek teisėjai mediatoriai, tiek ir kiti mediatoriai priklausomai nuo situacijos. Taigi, galima teigti, kad Lietuvoje, nepaisant įstatymo leidėjo suteiktos galimybės taikyti *rinkos* modelį, praktikoje įsitvirtinęs *teisėjų* modelis.

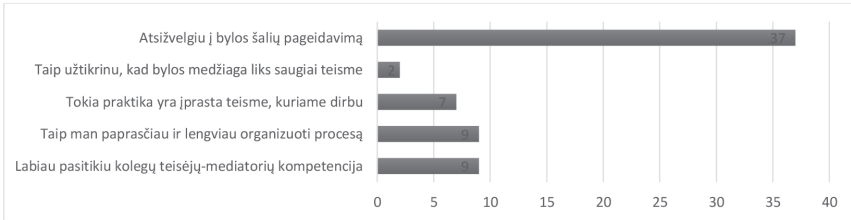
13 pav. Kas dažniausiai yra skiriami medijuoti teisminėje mediacijoje Jūsų sprendžiamose bylose? (teisėjai)

Paklausti apie tokios praktikos susiformavimo priežastis, teisėjai nurodė, kad dažniausiai pačios šalys siekia, kad mediatoriumi būtų skiriamas teisėjas mediatorius (37). Kadangi atsakydami į šį klausimą teisėjai turėjo galimybę pateikti ir savo individualias išvalgas, keletas jų papildomai akcentavo, kad šalys dažniausiai pageidauja mediatoriaus teisėjo. Pasidalinta ir nuomone, kad teisme, kuriame dirbama, yra labai stiprūs mediatoriai teisėjai.

Vis dėlto nemaža dalis teisėjų nurodė, kad jų pasirinkimas skirti medijuoti teisėjus mediatorius yra grįstas ir kitomis priežastimis. 9 teisėjai nurodė, kad labiau pasitiki savo kolegų teisėjų kompetencija. Kiti 9 teisėjai mano, kad jiems taip paprasčiau

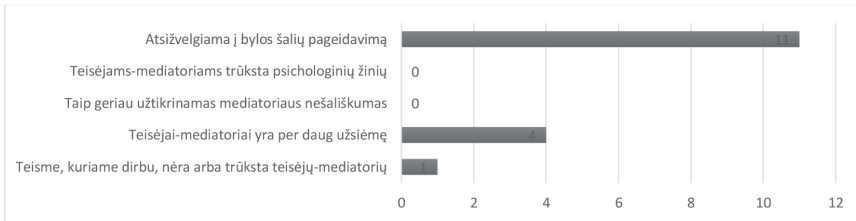
43 „Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinio proceso kodeksas“, *Valstybės žinios*, 2002-04-06, Nr. 36-1340.

ir lengviau organizuoti procesą. 7 teisėjai pripažino, kad tokia praktika tiesiog yra įsitvirtinusi teisme, kuriame jie dirba. 2 teisėjai tuo siekia užtikrinti bylos medžiagos saugumą – tai, kad ji liks teisme ir nepateks į išorę.

14 pav. Kodėl dažniausiai skirate medijuoti teisėjus mediatorius? (teisėjai)

Teisėjų, kurie dažniau skiria mediatorius ne teisėjus, buvo klausama apie tokio jų pasirinkimo priežastis. Dažniausias atsakymas – atsižvelgiama į šalių pageidavimą (11).

15 pav. Kodėl dažniausiai skirate medijuoti teisėjus mediatorius? (teisėjai)

Taigi, teigtina, kad teisėjų modelis pasirinktas natūraliai, pačių ginčo šalių. Tačiau lieka neatsakyta į klausimą, kodėl ginčo šalys taip renkas.

Nors statistiniai duomenys ir empirinio tyrimo rezultatai rodo, kad ginčų šalys mieliau renkas teisminei mediacijai vykdyti mediatorius teisėjus, dalis kokybiniam tyrime dalyvavusių teisėjų, kurie nėra mediatoriai, vis dėlto pasisako už tai, kad teisminę mediaciją vykdytų ne teisėjai. Jų nuomone, mediatorius turėtų būti atskira profesija, tuo labiau kad jau yra rengiami šios srities profesionalai: „Aš esu kategoriškai prieš teisėjų dalyvavimą mediacijos procese, kategoriškai. <...> Aš suprantu, kad teisėjas turi autoritetą, suprantu, kad jis turi teisinių žinių, aš suprantu, kad jeigu jis yra dirbęs, tai ir bendravimo ir psichologinių žinių, tai medijuoti jis gali. Bet jeigu būtų paruoštas profesionalus mediatorius, tai jis tai padarytų ne kiek neblogiau.“ (T3); „Jeigu tikrai sistema parengtų profesionalius mediatorius, kurie tikrai turėtų interesą tuos ginčus išspręsti taikiai, tai manau, kad teisėjai tikrai galėtų atsisakyti tos funkcijos.“

(T1). Didelės dalies informantų nuomone, teisėjai turėtų visą dėmesį skirti savo tiesioginių funkcijų atlikimui. Jų funkcijų – teisingumo vykdymo – niekas kitas atlikti negali, tad tai ir privalo būti jų veiklos pagrindas. Kadangi teisminės mediacijos vykdymas nėra išskirtinė teismų funkcija, teisėjai turėtų tik nukreipti ginčo šalis į teisminę mediaciją, tačiau jos nevykdyti. Šią idėją iškeliantys informantai nurodė: „<...> aš esu labiau šalininkas, kad teisėjai apskritai nebūtų teismo mediatoriai. Būtent tos pozicijos laikausi, kadangi, kaip ten nebūtų, teismo mediacija visgi nėra teismų funkcija.“ (T2); „Aš pritarčiau <...> tai nėra visiškai teismo funkcija. Mes dabar ją vykdom matyt dėl to, kad apskritai populiariam šitą institutą. Žmonės patys renkasi dažniau teisėjų mediatorius, tai kol kas matyt yra tokia sistema.“ (T1); „Manychiau, kad teisėjo indėlis į teisminę mediaciją būtent ir turėtų būti tik paaiškinti šalims [apie mediaciją] ir nukreipti juos į teisminę mediaciją, o ne vykdyti ją patiems.“ (T2).

Tiek teisėjų, tiek teisėjų mediatorių nuomone, teisėjai buvo labai svarbūs, reikalingi pirminiam teisminės mediacijos viešinimo etapui: „Kada jau [teisminė mediacija] įsivažiavo, klausimas, ar mes [teisėjai] esame labai bereikalingi.“ (TM5); „Kiek žinau, lygtais Latvijoje ir Estijoje teisėjai mediatoriais būti negali pagal nustatytą reglamentavimą. Tai tokiu atveju, jeigu mūsų misija buvo tokia – išjudinti šitą procesą, – tai sutinku, kad galimai mes tą dalyką jau padarėm.“ (TM3).

Apibendrinant teisėjų požiūrį į praktikoje įsitvirtinusį *teisėjų* teisminės mediacijos modelį tampa akivaizdu, kad dalis teisėjų ir teisėjų mediatorių mano, kad galimos diskusijos dėl grįžimo prie *rinkos* modelio, kuris yra leidžiamas ir dabar, tačiau praktikoje iš esmės netaikomas, su sąlyga, kad būtų užtikrinama tinkama mediatorių kompetencija, o teisėjams nebebūtų leidžiama teikti mediacijos paslaugų. Tai rodo poreikį ir toliau ieškoti tinkamiausio Lietuvai teisminės mediacijos modelio.

Dalydamiesi galimomis teisminės mediacijos perspektyvomis ateityje *focus* grupių dalyviai pripažino, kad šiuo metu mediacijos būdu teismuose sprendžiama tik nežymi visų teisminių ginčų dalis, todėl yra erdvės teisminei mediacijai augti. Informantai nurodo, kad teisminė mediacija yra labai efektyvi sprendžiant kompleksinio pobūdžio sudėtingus ginčus, pvz.: „Aš per metus išsiųsdavau į mediaciją po kokias dvi tris sudėtingas bylas. Ir kaip taisyklė, jos baigdavosi taikiai. Mediatorius dirbdavo ilgai, ir po metus būdavo. Tie ginčai kompleksinio pobūdžio ir, tarkim, man dėl to tikrai džiugu, nes tie žmonės tikrai turi geresnį rezultatą po mediacijos, negu po bet kokio teismo sprendimo.“ (T1). Tiek ir teisėjai, tiek ir teisėjai mediatoriai sutinka, kad mediacijos sėkmė yra ne jos skaičius, bet pasiekti rezultatai: „Jeigu kiekviena byla, kurią mes atiduotume mediacijai, baigtųsi taikiai, tai čia būtų iš viso fantastiški rezultatai.“ (T1); „<...> aš tikrai esu labai dėkinga savo kolegoms mediatoriams, kurie man grąžina sumedijuotą ginčą.“ (TM3). Tyrimo dalyviai išsakė siūlymą, kad būtų tikslinga įtvirtinti mediaciją kaip privalomą ikiteisminę ginčų sprendimo stadiją visuose ginčo teisenai nagrinėjamuose ginčiuose. Tokiu būdu apie mediacijos privalumus sužinotų ir ją išbandytų dar didesnė dalis visuomenės. Iš kitos pusės, vienas teisėjas nurodo, kad „tos jėgos, kurios yra metamos [teisminei mediacijai skatinti], yra labai gerai, bet vis tikrai reikia žiūrėti balansą. Kiek čia <...> mediacijų teikiamas rezultatas atitinka

tas jėgas, lėšas, kurios yra skiriamos, metamos šitam tikslui pasiekti.“ (T3). Taigi, nors ir matyti mediacijos nauda ir svarstyti idėja apie privalomosios neteisminės mediacijos plėtrą, teisėjams ne mažiau svarbus balansas tarp išteklių, skiriamų mediacijai populiarinti, ir realių šio proceso rezultatų.

Išvados

Nors teisminė mediacija Lietuvoje jau yra taikoma beveik du dešimtmečius, jos modelis nuolat kinta, adaptuojasi prie socialinių pokyčių visuomenėje. Šis institutas šiandien turi aiškų teisinį apibrėžtumą, savarankiškumą nuo neteisminės mediacijos ir pakankamos praktikos, leidžiančios teigti, kad Lietuvoje grįžta prie pradžios – dažniausiai teisėjų vykdomos teisminės mediacijos.

Nepaisant to, kad Lietuvos teisminės mediacijos modelis jau pasiekęs tam tikrą brandos etapą, pastaraisiais metais stebimas šio instituto taikymo sąstingis. Statistika rodo, kad jau kelerius metus reikšmingiau neauga teisminės mediacijos procesų skaičius nepaisant to, kad bendras mediacijos proceso žinomumas, įvedus privalomąją mediaciją šeimos ginčiuose, yra išaugęs.

Ieškant tokio sąstingio priežasčių ir domintis teisėjų požiūriu paaikškėjo, kad respondentai ir informantai iš esmės teigiamai vertina Lietuvos teisminės mediacijos modelį, tačiau įžvelgia ir tam tikrų iššūkių, su kuriais tenka kovoti. Tiek teisėjai mediatoriai, tiek ir teisėjai kaip didžiausią kliūtį teisminei mediacijai plėtoti įvardija didelį teismų darbo krūvį. Teisėjų nuomone, aktualus išlieka teisminės mediacijos viešinimas, teisėjų aktyvumas skatinant ginčo šalis ieškoti taikių sprendimų. Privalomos mediacijos šeimos ginčiuose įvedimas padidino ir teisminės mediacijos žinomumą. Teisėjai mato galimybių diskutuoti dėl platesnio privalomosios mediacijos taikymo.

Empirinio tyrimo rezultatai rodo, kad teisėjai mediatoriai šią veiklą renkasi vedami altruistinių motyvų, dirba „iš idėjos“. Tai kelia tam tikras grėsmes, susijusias su galimu jų perdegimu ir entuziazmo medijuoti mažėjimu, ypač jei išliks įtampa tarp teisėjų ir teisėjų mediatorių dėl šioms taikomo darbo krūvio mažinimo. Tyrimo rezultatai taip pat atskleidžia, kad teisėjų mediatorių darbo sąlygos ir atlygis už teismines mediacijas netenkina jų poreikių. Tai iššūkiškai, kuriems įveikti būtinas atskiras dėmesys ir tinkamų, skirtingus interesus subalansuojančių sprendimų poreikis.

Kadangi kai kurie teisėjai nurodė, kad apskritai teisminė mediacija neturėtų būti vykdoma teisėjų mediatorių, kyla poreikis diskutuoti dėl galybės į teisminės mediacijos taikymą plačiau įtraukti kitus profesionalius mediatorius ar net apskritai apriboti teisėjų galimybes medijuoti. Tyrimas atskleidė, kad būtina skirti dėmesio ir iš naujo apsvarstyti atlyginimų už teisėjų mediatorių teikiamos teisminės mediacijos paslaugas sistemą, kadangi šiuo metu kyla neaiškumų dėl krūvio mažinimo, o tai kelia įtampą tarp teisėjų ir teisėjų mediatorių.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad šis tyrimas ir jo rezultatai grįsti teisėjų požiūriu. Akivaizdu, kad savaiminė teisminės mediacijos plėtra yra neįmanoma. Ateities tiriamajai veiklai paliekama būtinybė įvertinti ir kitų suinteresuotų asmenų požiūrį į šio

instituto ateitį ir realias valstybės ir teisingumo sistemą administruojančių subjektų galimybes plėtojant teisminę mediaciją. Šio tyrimo rezultatai taip pat sukuria prielaidas tolimesniems tyrimams, nukreiptiems į teisminės mediacijos teisinio reguliavimo tobulinimą.

THE DEVELOPMENT OF JUDICIAL MEDIATION IN LITHUANIA AND POSSIBLE DIRECTIONS FOR ITS IMPROVEMENT: THE STUDY OF JUDGES' ATTITUDES

Natalija Kaminskiėnė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Agnė Tvaronaviėienė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Irena Źemaitaitė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *Judicial mediation has been used in Lithuania for more than fifteen years. During this period, the model of the application of this alternative dispute resolution method in Lithuania has experienced constant changes and faced various challenges, from the model of judges to the market model and back. Such transformation shows the fact that this institute is still developing. This article aims to assess the current situation of judicial mediation in Lithuania and, based on judges' attitudes, to identify possible directions for improving the current model. In order to achieve this goal, the analysis of the legal structure of the judicial mediation model currently used in Lithuania was undertaken, and statistical data on the practice of applying this court-connected alternative dispute resolution method in courts were discerned. This was followed by a survey of judges and a focus group discussion, aiming to find out their attitudes towards the state of the art and further developments of this institute, as judges are the most frequent initiators of this process and the entities most often providing the services of mediation. The article succinctly presents the historical development of judicial mediation in Lithuania, defines the existing model of judicial mediation in civil proceedings and its features, presents the results of an empirical study of the attitudes of judges to judicial mediation, and provides generalizations. The empirical study was carried out by combining quantitative (a survey of judges and judge/mediators) and qualitative (discussions between groups of judges and judge/mediators) research methods. It should be noted that, from the point of view of judges, the institute of judicial mediation in Lithuania, in order to achieve its sustainability and the successful further*

practice of application, could be improved by paying greater attention to its further publicity, improving the working conditions of judicial court mediators and reviewing the motivational system of court mediator judges. The results of this study create the prerequisites for further research aimed at improving the legal regulation of judicial mediation.

Keywords: *judicial mediation, civil procedure, court mediator, judge, alternative dispute resolution.*

Natalija Kaminskienė, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Privatinės teisės instituto profesorė, socialinių mokslų (teisė) daktarė. Mokslinių tyrimų sritys: alternatyvus ginčų sprendimas, derybos, mediacija.

Agnė Tvaronavičienė, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės instituto profesorė, Mediacijos ir darnaus ginčų sprendimo laboratorijos vadovė, socialinių mokslų (teisė) daktarė. Mokslinių tyrimų sritys: alternatyvus ginčų sprendimas, mediacija.

Irena Žemaitaitytė, Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakulteto Edukologijos ir socialinio darbo instituto profesorė, Mediacijos ir darnaus ginčų sprendimo laboratorijos narė, Mokymosi visą gyvenimą laboratorijos vadovė, socialinių mokslų (edukologija) daktarė. Mokslinių tyrimų sritys: mokymasis visą gyvenimą, suaugusiųjų švietimas, mediacija.

Natalija Kaminskienė, professor at the Institute of Private Law at the Law School at Mykolas Romeris University, doctor of social sciences (Law). Research interests: alternative dispute resolution, negotiations, mediation.

Agnė Tvaronavičienė, professor at the Institute of Private Law at the Law School at Mykolas Romeris University, head of Mediation and Sustainable Dispute Resolution Laboratory, doctor of social sciences (Law). Research interests: alternative dispute resolution, mediation.

Irena Žemaitaitytė, professor at the Institute of Education and Social Work at the Faculty of Human and Society Studies at Mykolas Romeris University, member of Mediation and Sustainable Conflict Resolution Laboratory, head of Lifelong Learning Laboratory, doctor of social sciences (Educology). Research areas: lifelong learning, adult education, mediation.

UŽSTATYTOS APLINKOS TINKAMUMO NAUDOTI VISIEMS PAGAL UNIVERSALIAUS DIZAINO PRINCIPUS TEISINIO STATUSO YPATUMAI

Ana Staševičienė

Mykolo Romerio universiteto

Socialinės įtraukties ir lyderystės tyrimų laboratorija

Vilniaus miesto savivaldybės administracija
Elektroninis paštas ana.staseviciene@vilnius.lt

Pateikta 2023 m. gegužės 6 d., parengta spaudai 2023 m. birželio 5 d.

DOI: 10.13165/JUR-23-30-1-11

Santrauka. Įstatymai, reglamentuojantys asmenų su negalia integraciją, turėjo įtakos universalios dizaino principams, kurie grindžiami visų asmenų lygiavertiškumu, ir suteikia galimybę žmonėms su negalia jaustis visaverčiais visuomenės dalyviais. Tačiau universalios dizaino principų taikymo reglamentavimas iki šiol nenagrinėtas sistemškai. Siekiant užpildyti šią spragą straipsnyje analizuojamos užstatytos aplinkos prieinamumo asmenims su negalia galimybės, aptariami aktualūs šios srities Europos Sąjungos ir Lietuvos Respublikos teisės aktai, atskleidžiama, kaip Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencija įgyvendinama Lietuvoje. Be to, straipsnyje aptariamos prielaidos, nulėmusios universalios dizaino koncepcijos atsiradimą Lietuvos Respublikos teisinėje bazėje, analizuojami su prieinamumu susiję teisinio statuso pokyčiai Lietuvoje ir Europos Sąjungoje. Tyrimu konstatuojama, kad Lietuvos teisinė bazė, reglamentuojanti užstatytos aplinkos prieinamumo asmenims su negalia reikalavimus, yra ganėtinai nenuosekli, teisės aktai tarpusavyje nesąveikauja, o juose vartojama terminologija yra prieštaringa.

Reikšminiai žodžiai: universalus dizainas, prieinamumas, neįgalieji, socialinė politika.

Įvadas

Universalus dizaino idėjos plačiai taikomos tiek privačiame, tiek viešajame sektoriuje visame pasaulyje, o Europos Sąjungoje (toliau – ES) universalus dizaino koncepcija pastaraisiais metais tapo aktualia gyvenviečių infrastruktūros vystymo kryptimi ir principu, jungiančiu socialinius, ekonominius ir politinius interesus.

Universalus dizainas leidžia gerinti pramonės gaminių ir aplinkos vartojimo prieinamumą įvairioms visuomenės grupėms¹. 2017 m. ES išplėtė universalus dizaino prioritetinio taikymo tikslus ir įtraukė visas žmonių su specialiaisiais poreikiais grupes. Universalus dizainas tapo prioritetine ES vystymosi kryptimi ir yra vienas iš jos veiklos principų². Į Lietuvos viešąjį sektorių universalus dizaino praktika tik pradeda diegti, o kitose Europos valstybėse jau numatytos aiškios gairės užbaigti ir toliau palaikyti šiuos procesus³. Statistiškai asmenys su negalia sudaro 24,7 proc. visos ES populiacijos⁴. Tai reiškia, kad pozityvų aplinkos tinkamumo visiems efektą pajustų net ketvirtadalis visų ES piliečių. Dar daugiau, vyresni nei 65 metų piliečiai sudaro net 19 proc. visų ES piliečių, o remiantis statistiniais duomenimis, ES visuomenė (taip pat ir Lietuva) sparčiai senėja⁵. Fiziologiškai senėjant organizmui fizinė būklė silpnėja, dėl to net ir įprastas fizinės funkcijas asmeniui atlikti tampa sudėtinga⁶.

ES tapus Jungtinių Tautų neįgalųjų teisių konvencijos (toliau – JT NTK) šalimi, jos nuostatos tapo neatskiriama ES teisinės sistemos dalimi. Minėtos konvencijos nuostatos privalomos ES institucijoms ir valstybėms narėms⁷. JT NTK reikalauja, kad konvencijos šalys imtųsi tinkamų aktyvių priemonių, asmenims su negalia lygiomis sąlygomis su kitais asmenimis užtikrinančių fizinės aplinkos, transporto, informacijos ir ryšių, taip pat

1 „2015 m. gruodžio 2 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2015/0278 (COD) dėl valstybių narių įstatymų ir kitų teisės aktų, susijusių su gaminių ir paslaugų prieinamumo reikalavimais, suderinimo“, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:52015PC0615>.

2 „2017 m. lapkričio 30 d. Europos Parlamento rezoliucija dėl Europos strategijos dėl negalios įgyvendinimo (2017/2127(INI)) (2018/C 356/17)“, OJ C 356, 4.10.2018, p. 110–129, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:52017IP0474>.

3 Helen Petrie ir kt., *Universal Design 2016: Learning from the Past, Designing for the Future: Proceedings of the 3rd International Conference on Universal Design (UD 2016), August 21–24, 2016, York, United Kingdom* (Amsterdam, Berlin, Washington: IOS Press, 2016).

4 „Functional and activity limitations statistics“, Eurostat, žiūrėta 2023 m. balandžio 5 d., https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Functional_and_activity_limitations_statistics

5 Kunlin Jin, „Modern Biological Theories of Aging and Disease“, *Aging and Disease* 1, 2 (2010): 72–74, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2995895/>.

6 *Ibid.*, 5.

7 „Jungtinių Tautų neįgalųjų teisių konvencija ir jos Fakultatyvus protokolai“, 4 str. 1 d. g) punktas, 9 str. 1 d. (*Valstybės žinios*, 2010-06-19, Nr. 71-3561).

ir informacinių ir ryšių technologijų bei sistemų, taip pat kitų visuomenei prieinamų objektų ar teikiamų paslaugų prieinamumą tiek miesto, tiek kaimo vietovėse. JT neįgaliųjų teisių komitetas pabrėžė, kad reikia sukurti teisėkūros sistemą, pagal kurią būtų numatyti konkretūs, vykdytini ir per nustatytą laiką įvykdyti kriterijai, pagal kuriuos būtų stebimas laipsniškas aplinkos prieinamumo didinimas asmenims su negalia⁸.

Straipsnio tikslas – apžvelgti ir palyginti užstatytos aplinkos prieinamumą žmonėms su negalia reglamentuojančius ES ir Lietuvos Respublikos (toliau – LR) teisės aktus ir nustatyti, kaip įgyvendinamas JT NTK 9 str. „Prieinamumas“⁹ Lietuvoje.

Straipsnio objektas – universalaus dizaino įgyvendinimą reglamentuojantys ES ir Lietuvos teisės aktai. Tyrimui atlikti taikytas tarptautinių, ES ir nacionalinių teisės aktų, kitų dokumentų ir mokslinių darbų, susijusių su aplinkos pritaikymu žmonėms su negalia, analizės metodas. Dokumentai buvo renkami LR Seimo ir Vyriausybės teisės bazėje, ES dokumentų registre „eurlex.europa.eu“ ir tarptautinių organizacijų tyrimų duomenų šaltiniuose. Atliekant tyrimą išanalizuoti aplinkos pritaikymą asmenims su negalia reglamentuojantys generaliniai teisės aktai. Straipsnyje iš viso išanalizuota 40 teisinių dokumentų, kurie leido aptarti skirtingų sektorių, pvz., asmenų su negalia socialinės integracijos, statybos, teritorijų planavimo, pilietinės visuomenės ir kt., situaciją. Dokumentų analizė taip pat leido atskleisti nacionalinio reguliavimo ypatybes ir pakankamumą.

Straipsnį sudaro keturios dalys. Pirmoje aptariamos universalaus dizaino taikymo aplinkos užstatymui mokslinių tyrimų įžvalgos Lietuvoje. Toliau – universalaus dizaino teisinis reglamentavimas Lietuvoje ir Europos Sąjungoje. Ketvirtoje dalyje analizuojama, kaip Lietuvoje taikomi ES standartai. Straipsnio pabaigoje pateikiamas apibendrinimas.

1. Universalaus dizaino taikymas aplinkos užstatymui: mokslinių tyrimų apžvalga

Lietuvoje susiduriama su prieštaringu teisiniu aplinkos pritaikymo asmenims su negalia reglamentavimu, todėl kyla problemų užtikrinant viešųjų ir gyvenamųjų aplinkų prieinamumą tokiems asmenims. Dėl nepakankamos kontrolės dalis pastatų, kurie atitiko statinio projekto įvertinimo, vykdymo ir užbaigimo reikalavimus, net ir po šių vertinimo etapų ne visada tinkamai pritaikyti asmenų su negalia poreikiams¹⁰.

Viešųjų įstaigų prieinamumo asmenims su negalia tyrimus iš esmės atlieka tik Neįgaliųjų reikalų departamentas prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (toliau –

8 „Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencija ir jos Fakultatyvus protokolais“, *supra note*, 7: 9 str. „ES ir valstybės narės, kaip JT NTK šalys, įpareigtos pagal savo kompetenciją imtis tinkamų prieinamumo užtikrinimo priemonių“.

9 *Ibid.*, 7.

10 Valstybės kontrolės – aukščiausiosios valstybinio audito institucijos – valstybinio audito ataskaita „Asmenų su negalia socialinė integracija“, žiūrėta 2023 m. balandžio 5 d., <https://www.lrs.lt/sip/getfile?guid=3ae6e696-9a98-4e82-af09-0f0d4fd0adfd>.

NRD)¹¹. Suprasdama socialinių paslaugų, integracijos į darbo rinką, aplinkos ir informacijos prieinamumo svarbą užtikrinant asmenų su negalia savarankiškumą ir įtraukimą į bendruomenę, aukščiausioji audito institucija atliko valstybinį auditą „Asmenų su negalia socialinė integracija“¹², kuriame pateikiamos rekomendacijos LR aplinkos ministerijai. Siekiant, kad asmenys su negalia galėtų naudotis pritaikytais statiniais (pastatais) visą jų naudojimo laikotarpį, būtina patikslinti teisinį reguliavimą, nustatantį statinių naudojimo priežiūrą vykdančių institucijų funkcijas dėl asmenims su negalia skirtų elementų prieinamumo išlaikymo priežiūros (3-iasis pagrindinis audito rezultatas)¹³.

Lietuvoje reguliariai atliekama JT neįgaliųjų teisių konvencijos ir jos fakultatyvaus protokolo stebėseną. Stebėseną vykdo NRD, Lietuvos negalios organizacijų forumas, Žmogaus teisių stebėjimo institutas ir kt. Dėl priimtų JT NTK įgyvendinimo įsipareigojimų ES socialinės asmenų su negalia integracijos politikos ir žmones su negalia vienijančių bendruomenių spaudimo šalyje užstatytos aplinkos prieinamumo politiniai ir teisiniai sprendimai priimami, bet dažnai klaidingi, mokliškai nepagrįsti, neįsigilinus į problematiką¹⁴. Stebima, kad daugiausia dėmesio skiriama statinių atitikimo žmonių su negalia poreikiams vertinti, bet vis dar trūksta vieningo supratimo, kas yra universalus dizainas. Čia svarbu paminėti vieną iš prieinamumo tyrimų. 2017 m. NRD užsakymu Lietuvos žmonių su negalia sąjunga atliko „Fizinės aplinkos pritaikymo neįgaliesiems valstybės ir savivaldybių sveikatos (gydymo) paskirties įstaigose vertinimo tyrimą“¹⁵. Jame dalyvavo ir į anketos klausimus atsakė 340 Lietuvos sveikatos (gydymo) įstaigų. Ataskaitoje, parengtoje remiantis šio tyrimo duomenimis, pažymima, kad tik 19 % šalies gydymo įstaigų visiškai funkciškai pritaikytos asmenims su negalia, o 13 % – visiškai nepritaikytos. Tyrimas atliktas tik dėl sveikatos įstaigų funkcinio pritaikymo žmonių su judėjimo negalia interesų, o kitų visuomenės grupių interesų (pagal negalios tipus, funkcinis sutrikimus be nustatytos negalios, lytį, amžių, rasę, pilietybę, tautybę, kalbą, kilmę, socialinę padėtį, tikėjimą, įsitikinimus, pažiūras, seksualinę orientaciją ir kt.) tyrimų neatlikta¹⁶. Šis konkretus tyrimas atskleidžia, kokia sudėtinga politinė ir ekonominė situacija universalaus dizaino principams diegti. Lietuvoje vis dar pabrėžiamas aplinkos pritaikymas asmenims su negalia, bet ne aplinkos tinkamumas naudoti visiems¹⁷.

11 Neįgaliųjų reikalų departamentas prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, „Tyrimai“, žiūrėta 2023 m. balandžio 5 d., <https://www.ndt.lt/neigaliuju-teisiu-konvencija/tyrimai/>

12 *Ibid.*, 6.

13 *Ibid.*, 8.

14 Jonas Žukas, „Estetinės formos harmonizavimas intuityvaus pažinimo aspektu“ (daktaro disertacija, Vilniaus Gedimino technikos universitetas, 2021), <http://dspace.vgtu.lt/handle/1/4273>.

15 Neįgaliųjų reikalų departamentas prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, *supra note*, 11.

16 *Ibid.*, 14.

17 Atkreiptinas dėmesys į tai, kad sąvoka „tinkamumas naudoti“ nevartojama. Dažniausiai vartojamos sąvokos: „pritaikymas neįgaliesiems“ arba „prieinamumas“. Autorės nuomone, abi sąvokos neatspindi UD esmės, geriausiai UD principus ir siekius apibūdina sąvoka „tinkamumas“.

2020 m. NRD užsakymu Vilniaus universiteto mokslininkai atliko kokybinį tyrimą, siekdami įvertinti pagrindinius prieinamumo vertinimo kriterijus¹⁸ ir sukūrė universalus dizaino vertinimo įrankį „UD patikros lapas“, kuris laisvai prieinamas NRD interneto puslapyje¹⁹. Tačiau buvo pastebėta, kad statinių valdytojams sudėtinga patiems įvertinti, o surinkti duomenys neatskleidžia realybės, todėl nuspręsta kurti naują vertinimo sistemą. Šiuo požiūriu Lietuva – ne išskirtinė. Europos Komisija pripažįsta, kad ES nuo 2010 m. priimta nemažai techninių dokumentų, standartų ir pan., bet techninis dokumentas statiniams vertinti atsirado tik 2021 m.²⁰

Aplinkos prieinamumą žmonėms su negalia, kaip vieną iš socialinės asmenų su negalia integracijos priemonių, analizuoja J. Ruškus, I. Baranauskienė ir kiti mokslininkai. Universalus dizaino tyrinėjimo elementų galima rasti įvairių sričių tyrimuose. J. Jakaitis, M. Užkuraitis ir J. Žukas tyrinėja universalus dizaino ir daiktinės aplinkos kokybės prieinamumo galimybių problematiką šiuolaikinėje visuomenėje²¹. Jų teigimu, „nacionalinio lygmens metodologiniai pagrindai ir pozityvioji teisė pripažįsta temos aktualumą, <...> tačiau tenka pripažinti vis dar menką <...> UD politinių nuostatų raidą“²². S. Zapolskytė ir V. Palevičius, tyrinėdami išmaniuosius miestus ir kalbėdami apie susisiekimo infrastruktūrą pabrėžė, kad turi būti užtikrinta galimybė patogiai keliauti seniems ir neįgaliesiems²³. Mokslininkės B. Švagždienė, D. Perkumienė ir R. Dagytė tyrinėjo turizmo galimybes asmenims su judėjimo negalia. Šis tyrimas atskleidė, kad asmenys, turintys judėjimo negalią, retai lankosi turistinėse vietose ir beveik niekada nesinaudoja turizmo paslaugomis, nes Lietuvoje apgyvendinimo, maitinimo, kultūros įstaigos, kelionių organizavimo įmonės, viešasis transportas, jų teigimu, yra prieinami tik iš dalies²⁴. I. Baranauskienė tyrinėjo

18 Ana Staševičienė ir Natalja Fatkulina, „Sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumo, taikant universalus dizaino principus, neįgaliesiems asmenims nustatymas Lietuvoje“, *Visuomenės sveikata* 94, 3 (2021): 51–60, [https://www.hi.lt/uploads/pdf/visuomenes%20sveikata/2021.3\(94\)/VS%202021%203\(94\)%20ORIG%20Sveikatos%20prieziuros%20paslaugos.pdf](https://www.hi.lt/uploads/pdf/visuomenes%20sveikata/2021.3(94)/VS%202021%203(94)%20ORIG%20Sveikatos%20prieziuros%20paslaugos.pdf).

19 Neįgaliųjų reikalų departamentas prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, „Universalus dizainas“, žiūrėta 2023 m. balandžio 12 d., <https://www.ndt.lt/universalus-dizainas/>.

20 „CEN/TR 17621:2021 – Accessibility and usability of the built environment – Technical performance criteria and specifications“, iTeh Standards, žiūrėta 2023 m. balandžio 12 d., <https://standards.iteh.ai/catalog/standards/cen/9ac3881a-305b-4b6a-836f-5f436fc1203c/cen-tr-17621-2021>.

21 Jonas Jakaitis, Mindaugas Užkuraitis ir Jonas Žukas, „Universalus dizaino ir daiktinės aplinkos kokybės prieinamumo galimybių plėtotės problematika šiuolaikinėje visuomenėje“, *Statyba, architektūra*, 2018 m. gegužės 28 d., <https://sa.lt/universalus-dizaino-ir-daiktines-aplinkos-kokybes-ir-prieinamumo-galimybiu-pletotes-problematika-siuolaikineje-visuomeneje/>.

22 *Ibid.*, 21.

23 Simona Zapolskytė ir Vytautas Palevičius, „Išmaniųjų miestų apžvalga ir analizė“, *Mokslas – Lietuvos ateitis / Science – Future of Lithuania* volume 10 (2018): 1–7, <https://journals.vilniustech.lt/index.php/MLA/article/view/3267/4502>.

24 Biruta Švagždienė, Dalia Perkumienė ir Rūta Dagytė, „Prieinamo turizmo neįgaliesiems su judėjimo negalia vertinimas: patirtis ir galimos kliūtys“, *Viešojo politika ir administravimas* 20, 3 (2021): 382–396.

sveikatos priežiūros sistemos prieinamumą asmenims su negalia²⁵. Jos monografijoje „Teisės į sveikatos priežiūrą paradoksas“ taip pat išanalizuotas sveikatos priežiūros sistemos ir su ja susijusių įstaigų aplinkos pritaikymas asmenims su negalia. Anot tyrėjos, sveikatos priežiūros įstaigų neatitikimą universalus dizaino principams galima apibendrinti kaip „blogos sąlygos ligoninėse apskritai“²⁶. 2019 m. A. Čepienė ir S. Petkevičiūtė siekė teoriškai pagrįsti universalus dizaino pritaikymą judėjimo negalią turintiems asmenims²⁷. Jų nuomone, Lietuvoje sukurta gana tvirta asmenų su negalia teises reglamentuojanti teisinė bazė, atitinkanti valstybės ekonomines galimybes ir tenkinanti tokių asmenų poreikius. Teisės aktų apibrėžta įvairių valdymo lygių institucijų atsakomybė už asmenų su negalia teisių įgyvendinimą skirta suderinti visų šių institucijų funkcijas, įtvirtinti tarpinstitucinių sistemingą bendradarbiavimą²⁸. Šiuo atveju svarbu pažymėti, kad nuo 2020 m., įsigaliojus naujam STR 2.03.01:2019 „Statinių prieinamumas“²⁹ (toliau – reglamentas „Statinių prieinamumas“), universalų dizainą reglamentuojanti teisinė bazė buvo papildyta, todėl A. Čepienės ir S. Petkevičiūtės pateiktos išvados turi būti vertinamos atsargiai.

Užsienio mokslinių darbų šaltiniuose galima rasti nemažai universalus dizaino tyrimų, bet jų reglamentuojančių teisės aktų tyrimų rasta nedaug. Daugiausiai UD teisinę bazę analizuoja Danijos mokslininkai: Grangaard³⁰, Kirkeby³¹, Rasmussen³²; Malaizijos mokslininkai Said, Samad³³ ir kiti. Nustatyta, kad dauguma užsienio mokslininkų analizuoja asmenų su negalia socialinės integracijos pokyčius, atsiradusius taikant universalus dizaino principus. Atsižvelgiant į mokslinės literatūros analizę

25 Ingrida Baranaušienė, *Teisės į sveikatos priežiūrą paradoksas* (Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2020), 249, 246–255.

26 *Ibid.*, 245.

27 Aristida Čepienė ir Samanta Petkevičiūtė, „Universalus dizaino pritaikymo teoriniai aspektai judėjimo negalės kontekste“, *Mokslų taikomieji tyrimai Lietuvos kolegijose* Nr. 15 (2019): 85–93, <https://vb.svako.lt/object/elaba:47111109/>.

28 *Ibid.*

29 „Dėl statybos techninio reglamento STR 2.03.01:2019 „Statinių prieinamumas“ patvirtinimo“, TAR, 2019-11-05, Nr. 17624.

30 Sidse Grangaard, „A Status of Universal Design in Danish Architectural Policies“, *Studies in Health Technology and Informatics* 256 (2018): 696–705, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/30371433/>.

31 Nanet Mathiasen, Inge Mette Kirkeby and Lone Sigbrand, „A Universal Design Perspective on Care Homes for Elderly People with and Without Dementia“, *Studies in Health Technology and Informatics* 256 (2018): 336–344, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/30371493/>.

32 Jon Dag Rasmussen, Nanet Mathiasen, Victoria Linn Lygum and Lone Sigbrand, „Envisioning a Healthier Build Environment for Elderly People with Dementia in Denmark – A Conservatory for People and Plants“, iš *The Asian Conference on Aging & Gerontology 2021: Official Conference Proceedings* (Nagoya: International Academic Forum, 2021), 53–63. <https://doi.org/10.22492/issn.2432-4183.2021.5>.

33 Abd Samad, Nur Amira and Said, Ismail and Abdul Rahim, Asiah, „A review of universal design and accessibility legislations in implementation strategies among Asian countries“, paper presented at the symposium: Engineering Education and Research for Sustainable Development, Yogyakarta, 12–13 March 2018, <http://irep.iium.edu.my/id/eprint/69246>.

galima teigti, kad straipsnyje aprašytas tyrimas yra ne tik nacionalinės, bet ir tarptautinės reikšmės. Analitinis tyrimas sudaro prielaidas nustatyti JT neįgaliųjų teisių konvencijos 9 str. įgyvendinimo sunkumus. Tačiau priešastiniams ryšiams nustatyti reikia daugiau empirinių tyrimų.

Statinių prieinamumo asmenims su negalia reglamentuojančių teisės aktų analizė atlikta LR aplinkos ministerijos užsakymu įgyvendinant Valstybės kontrolės – aukščiausios valstybinio audito institucijos – 2020 m. rugsėjo 7 d. valstybinio audito ataskaitoje „Asmenų su negalia socialinė integracija“³⁴ LR aplinkos ministerijos pateiktą 3-iojo pagrindinio rezultato 6 rekomendacijos „siekiant aplinkos pritaikymo asmenims su negalia didesnės pažangos ir jų lygių galimybių naudotis viešaisiais pastatais, užtikrinti, kad būtų parengti veiksmų planai dėl svarbiausių pastatų pritaikymo, numatant vykdytojus, terminus, siektinus rodiklius, ir būtų stebimas planų vykdymas (Aplinkos ministerijai užtikrinti valstybės ir savivaldybių institucijų pastatų prieinamumo įvertinimą ir veiksmų planų parengimą bendradarbiaujant su pastatų savininkais (valdytojais), Neįgaliųjų reikalų departamentu prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos ir nevyriausybinėmis organizacijomis, atstovaujančiomis asmenims su negalia; Socialinės apsaugos ir darbo ministerijai vykdyti veiksmų planų dėl svarbiausių pastatų pritaikymo įgyvendinimo stebėseną)“ 1 priemonę – „sukurti pastatų prieinamumo asmenims su negalia vertinimo sistemą ir jos pagrindu atlikti valstybės ir savivaldybių institucijų pastatų prieinamumo vertinimą“.

Išanalizavus mokslinius tyrimus galima teigti, kad nagrinėjama įvairių sričių universalaus dizaino tema ir visur atskleidžiamas tinkamumo naudoti visiems trūkumas, kuris veda prie detalesnių tyrimų, galinčių atskleisti minėtų trūkumų priežastis.

Kitoje straipsnio dalyje išsamiau nagrinėjamas universalaus dizaino reglamentavimas Lietuvoje.

2. Universalaus dizaino reglamentavimas Lietuvoje

Universalaus dizaino apibrėžimas minimas ne viename LR įstatyme: socialinės integracijos³⁵; statybos³⁶; architektūros³⁷; sveikatos apsaugos ministro įsakyme „Dėl Lietuvos medicinos normos MN 125:2022 „Ergoterapeutas“³⁸, kituose LR įstatymuose ir teisiniuose dokumentuose. Užstatytos aplinkos reikalavimų įgyvendinimui priimtas reglamentas „Statinių prieinamumas“³⁹, kuriame atsižvelgiama į tarptautinį standartą

34 „Asmenų su negalia socialinė integracija“, *supra note*, 10.

35 „Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas“, *Lietuvos aidas*, 1991-12-13, Nr. 249-0.

36 „Lietuvos Respublikos statybos įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1996-04-10, Nr. 32-788.

37 „Lietuvos Respublikos architektūros įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1996-04-10, Nr. 32-788.

38 „Dėl Lietuvos medicinos normos MN 125:2022 „Ergoterapeutas“ patvirtinimo“, TAR, 2016-05-04, Nr. 11197.

39 Reglamentas „Statinių prieinamumas“, *supra note*, 29.

ISO 21542 „Pastatų statyba. Užstatytos aplinkos prieinamumas ir naudojamumas“⁴⁰ ir aprašyti svarbiausi žmogaus gebėjimai, į kuriuos reikia atsižvelgti projektuojant, statant ir tvarkant užstatytą aplinką. Universalus dizaino principų taikymas reglamentuojamas įvairiose srityse, tačiau nacionalinės teisės reguliavimas neturi aplinkos prieinamumą visiems įtvirtinančios ašies (centrinio įstatymo). Vyriausybė pritarė ir pateikė Seimui svarstyti LR socialinės apsaugos ir darbo ministerijos parengtą „Gaminų ir paslaugų prieinamumo reikalavimų įstatymo projektą“⁴¹. Juo į Lietuvos teisę perkeliama ES direktyva „Dėl gaminių ir paslaugų prieinamumo reikalavimų“, kuri įsigalios nuo 2025 m. vidurio. Tačiau minėtas įstatymo projektas atskirai ir detalai neapibrėžia reikalavimų užstatytos aplinkos prieinamumui.

„Detalizuojant Prieinamumo direktyvos⁴² taikymo sritis pažymėtina, kad ji bus taikoma atsakymams į skubios pagalbos pranešimus, kurie gaunami Europos bendruoju pagalbos telefono numeriu 112, ir viešųjų pirkimų procedūroms. Tam tikrų išteklių (gaminų), paslaugų ar darbo įsigijimo procedūros, kurios nustato, kad visų fiziniams asmenims (kad ir kas jie būtų: plačioji visuomenė, perkančiosios organizacijos ar subjekto darbuotojai) skirtų naudoti pirkimų atveju techninės specifikacijos turi būti parengtos taip, kad būtų atsižvelgta į prieinamumo asmenims su negalia arba tinkamumo visiems naudotojams kriterijus (Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 2014/24/ES⁴³ ir 2014/25/ES⁴⁴). Prieinamumo direktyvos valstybėms narėms taip pat suteikiama galimybė į šios direktyvos taikymo sritį įtraukti užstatytą aplinką, naudojamą teikiant paslaugas, užtikrinant nustatytų prieinamumo reikalavimų atitiktį. Siekiant kuo labiau didinti numatytą asmenų su negalia savarankišką naudojamą užstatytą aplinką, kurioje teikiama paslauga ir už kurią atsakingas paslaugos teikėjas, prieiga prie aplinkos viešojo naudojimo zonose apima šiuos aspektus: susijusių lauko zonų ir įrenginių naudojimą; pastatų prieigas; įėjimų; horizontalaus judėjimo kelių; vertikalaus judėjimo kelių; viešosios paskirties patalpų; įrangos ir patalpų, naudojamų teikiant paslaugą, naudojimą; naudojimąsi tualetais ir sanitarinėmis patalpomis; išėjimais, evakavimo keliais ir elementais, susijusiais su neatidėliotinų priemo-

40 „ISO 21542:2011 Building construction – Accessibility and usability of the built environment“, ISO, žiūrėta 2023 m. balandžio 10 d., <https://www.iso.org/cms/render/live/en/sites/isoorg/contents/data/standard/05/04/50498.html>

41 „Gaminų ir paslaugų prieinamumo reikalavimų įstatymo projektas“, LRS, žiūrėta 2023 m. balandžio 10 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/47fd7c60568411edba0ded10be2fa21c>

42 „2019 m. balandžio 17 d. Europos Parlamento ir Tarybos Direktyva (ES) 2019/882 dėl gaminių ir paslaugų prieinamumo reikalavimų“, OJ L 151, 7.6.2019, p. 70–115. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L0882&from=EN>

43 „2014 m. vasario 26 d. Europos Parlamento ir Tarybos Direktyva (ES) 2014/24/ES dėl viešųjų pirkimų, kuria panaikinama Direktyva 2004/18/EB“, OJ L 94, 28.3.2014, p. 65–242, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014L0024&from=LT>.

44 „2014 m. vasario 26 d. Europos Parlamento ir Tarybos Direktyva (ES) 2014/24/ES dėl subjektų, vykdančių veiklą vandens, energetikos, transporto ir pašto paslaugų sektoriuose, vykdomų pirkimų, kuria panaikinama Direktyva 2004/17/EB“, OJ L 94, 28.3.2014, p. 243–374, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014L0025&from=LT>.

nių planavimu; komunikaciją ir orientavimąsi daugiau nei viena jusle atpažįstamu būdu; įrenginių ir patalpų naudojimą pagal jų numatytą tikslą; apsaugą nuo pavojaus aplinkai patalpose ir lauke.

Sprendimas dėl to, kokie gaminiai (prekės) ir paslaugos patenka į minėtos direktyvos taikymo sritį, grindžiamas peržiūra, kuri buvo atlikta rengiant poveikio vertinimą, kuriuo nustatyta, kurie gaminiai ir paslaugos yra svarbūs asmenims su negalia ir kurių atžvilgiu valstybės narės priėmė arba, tikėtina, priims skirtingus nacionalinius prieinamumo reikalavimus, trukdančius veikti vidaus rinkai⁴⁵.

LR neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymu⁴⁶ (toliau – Integracijos įstatymas) įteisintas imperatyvas, kad asmenims su negalia privalo būti užtikrintos lygios galimybės visaverčiai dalyvauti gyvenime, o to be tinkamai prieinamos aplinkos padaryti neįmanoma. Šiame įstatyme taip pat užfiksuota, kas ir už ką atsakingas: LR aplinkos ministerija užtikrina aplinkos, t. y. iš esmės teritorijos iki objektų, prieinamumą, o savivalda arba pastatų savininkai – objektų prieinamumą. Be aukščiau įvardintų prievolių, yra Integracijos įstatymo 16 str. 2 d. reglamentuojamas asmenų su negalia socialinės integracijos politikos, taigi ir aukščiau minėtų analizei tiesiogiai aktualių integracijos principų, valdymas. Tad šis Integracijos įstatymo straipsnis *de jure* nurodo, kad už sukurtą objektų aplinkos prieinamumą atsakingos savivaldybių administracijos, kurios privalėtų pagal visapusiško dalyvavimo principą derinti aplinkos prieinamumo aspektus su neįgaliųjų interesus atstovaujančiomis asociacijomis, o bendrą situaciją turėtų koordinuoti NRD. Taigi lieka neaišku, ar savivaldybių administracija turi kompetencijų universalaus dizaino srityje. LR nėra akredituotų universalaus dizaino mokymų, o pasitelkiant į konsultacijas žmones su negalia, pirmiausia, sprendimai gali būti subjektyvūs, antra, nenumatytas atsiskaitymas su negaliesiems atstovaujančiomis nevyriausybinėmis organizacijomis už šias paslaugas. Nors Integracijos įstatyme pažymėta, kad asociacijos gali gauti finansinę paramą už atstovavimą interesams, praktikoje žmonės su negalia konsultuoja visuomeniniais pagrindais⁴⁷.

Aplinkos prieinamumo ir stebėsenos aspektai minimi LR teritorijų planavimo įstatymo⁴⁸ kontekste. Kaip aukščiau minėta, kuriamas aplinkos prieinamumas pagal Integracijos įstatymo 11 str. privalo būti užtikrintas dar iki objektų projektavimo, taigi jau teritorijų planavimo metu. Čia pat reikėtų pabrėžti, kad nors esminiai teritorijų planavimo tikslai siejasi su Integracijos įstatymo principais, vis dėlto lieka neaišku,

45 Direktyvos preambulės 18 p. „Europos Parlamento ir Tarybos direktyva dėl valstybių narių įstatymų ir kitų teisės aktų, susijusių su gaminių ir paslaugų prieinamumo reikalavimais, suderinimo“, *supra note*, 1.

46 *Supra note*, 35.

47 Vilniaus miesto savivaldybės administracija 2022 m. parengė „Universalus dizaino principų taikymo strategiją „Miestas visiems“, patvirtintą miesto Tarybos 2023 m. Rengiant strategiją 2021–2023 m. įvairioms negalioms atstovaujančios NVO dalyvavo nemokamai. Kitose savivaldybėse yra panaši situacija.

48 „Lietuvos Respublikos teritorijų planavimo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1995-12-30, Nr. 107-2391.

kaip matuojami, ar pasiekti aukščiau minėti tikslai, kaip ir kokiomis teisėmis čia dalyvauja pilietinė visuomenė.

Akcentuotina, kad LR statybos įstatyme⁴⁹ apibrėžta universalaus dizaino sąvoka – gaminių ir aplinkos forma, kai jais be specialaus pritaikymo gali naudotis vaikai, suaugę, vyrai, moterys, senyvo amžiaus, asmenys su negalia, įvairių tautybių ir kitų grupių žmonės. Tai svarbu, kadangi šio įstatymo 5 str., apibrėžiančiame esminius statinio architektūros reikalavimus, nurodoma, kad statinio architektūra, be kita ko, turi būti tokia, kad statiniai atitiktų universalaus dizaino reikalavimus, nustatomus normatyvinių statybos techninių, statinio saugos ir paskirties dokumentų. Tačiau nors *de jure*, kaip minėta, visi statiniai privalo atitikti universalaus dizaino reikalavimus, patys reikalavimai neaiškiai išdėstyti, o *de facto* iš aukščiau aprašytos dabartinės situacijos aprašymo toli gražu ne visi, net ir viešos paskirties objektai, prieinami asmenims su negalia, taigi neatitinka universalaus dizaino reikalavimų plačiaja prasme. Teigtina, kad universalus dizainas ar aplinkos prieinamumas neįvardytas ir tarp reglamentuotinių sričių pagal LR statybos įstatymo 6 str. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad tiek universalus dizainas, tiek aplinkos prieinamumas turėtų būti viena iš pamatinių reglamentuotinių sričių, kadangi tai tiesiogiai susiję su objektų projektavimu, statyba ir, be jokios abejonės, funkcinio naudojimu. Vis dėlto egzistuoja atskiras reglamentas „Statinių prieinamumas“⁵⁰, nurodantis funkcinis pastatų normatyvus, susijusius su objektų pritaikymu asmenims su negalia.

Šiuo STR buvo išplėsta anksčiau galiojusio STR 2.03.01:2001⁵¹ taikymo apimtis ir nustatyti reikalavimai rengiant statinių, nurodytų STR 2.03.01:2001 priede, statybos, rekonstravimo, pastato atnaujinimo (modernizavimo), kapitalinio remonto, supaprastintus statybos, rekonstravimo projektus, kapitalinio remonto aprašą, paprastojo remonto projektą ar paprastojo remonto aprašą arba keičiant statinių paskirtį į STR 2.03.01:2001 1 priede nurodytą paskirtį. Vis plačiau vartojamas universalaus dizaino terminas, kai aplinka pritaikoma ne pagal statusą, o visoms socialinėms grupėms. Tačiau reglamente „Statinių prieinamumas“ universalaus dizaino sąvoka neįvartojama. Nuo 2017 m. sausio 1 d. ši sąvoka įtraukta į LR statybos įstatymą (2 str. 109 d.). Šio įstatymo 5 str. 1 d. numatyta, kad statinio architektūra turi atitikti universalaus dizaino reikalavimus, nustatomus normatyvinių statybos techninių, statinio saugos ir paskirties dokumentų. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad sąvoka „pritaikymas neigaliesiems“ reikšmingai skiriasi nuo universalaus dizaino apibrėžimo. Teisės aktuose vartojamos abi sąvokos, tai klaidina visuomenę ir stabdo kokybišką JT NTK 9 str. „Prieinamumas“ įgyvendinimą.

Įgyvendinant LR statybos įstatymo nuostatas, statybos techninis reglamen-

49 „Lietuvos Respublikos statybos įstatymas“, *supra note*, 36.

50 Reglamentas „Statinių prieinamumas“, *supra note*, 29.

51 „Dėl STR 2.03.01:2001 „Statiniai ir teritorijos. Reikalavimai žmonių su negalia reikmėms“, TAR, 2018-04-20, Nr. 6318.

tas STR 1.05.06:2010 „Statinio projektavimas“⁵², patvirtintas LR aplinkos ministro 2004 m. gruodžio 30 d. įsakymu D1-708 (LR aplinkos ministro 2010 m. rugsėjo 27 d. įsakymo Nr. D1-808 redakcija), išdėstytas nauja redakcija ir LR aplinkos ministro 2016 m. lapkričio 7 d. įsakymu Nr. D1-738 patvirtintas statybos techninis reglamentas STR 1.04.04:2017⁵³ „Statinio projektavimas, projekto ekspertizė“ (toliau – STR 1.04.04:2017). Šio STR 3 priedo 2 punkte numatyta prievolė statinio architektui užtikrinti, kad projekte būtų įgyvendinti LR statybos įstatymo 5 str. nustatyti esminiai statinio architektūros (ir universalaus dizaino) reikalavimai ir teritorijų planavimo dokumentų nustatyti statybos sklypo tvarkymo ar apsaugos reikalavimai.

LR statybos įstatymas įpareigoja atitinkamus subjektus pritaikyti pastatus asmenų su negalia poreikiams tik remonto ar renovacijos metu ir tik pertvarkomose statinio dalyse. „Nėra institucijos, įgaliotos kontroliuoti pastatų ir aplinkos atitikimą reikalavimams dėl statinių prieinamumo. Nėra numatyta sankcijų dėl statinių prieinamumo reikalavimų nesilaikymo ar prieinamumo panaikinimo. Nėra patvirtinto veiksmų plano, skirto statinių pritaikymui asmenims su negalia didinti“, – pabrėžiama LR socialinės apsaugos ir darbo ministerijos neįgaliesiems tinkamos aplinkos visose gyvenimo srityse plėtros programoje 2021–2030 m.⁵⁴. Įvairios viešąsias paslaugas teikiančios institucijos atlieka statinių UD principų atitikimo įvertinimą, bet iki šiol nėra vieningos statinių universalaus dizaino principų atitikimo vertinimo sistemos. Lietuvos Respublikos teisės aktai neįpareigoja atitinkamų subjektų pritaikyti pastatų asmenims su negalia, jei nereikia renovuoti ar remontuoti pastato.

Kitoje dalyje apžvelgiama, kaip UD reglamentuojamas Europos Sąjungoje.

3. Universalaus dizaino reglamentavimas ES

Pagrindinis teisės aktas, reguliuojantis asmenų su negalia teises, yra Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencija ir šios konvencijos fakultatyvus protokolas, skirtas neįgaliųjų teisėms ir orumui skatinti ir apsaugoti. Europos Sąjungai tapus JT NTK šaliu, jos nuostatos tapo neatskirama ES teisinės sistemos dalimi ir konvencijos nuostatos privalomos ES institucijoms ir jos valstybėms narėms. JT NTK pabrėžiama, kad reikia sukurti teisėkūros sistemą, pagal kurią būtų numatyti konkretūs, vykdytini ir per nustatytą laiką įvykdomi kriterijai, pagal kuriuos būtų laipsniškai užtikrinamas prieinamumas asmenims su negalia.

Aplinkos prieinamumas – tai sritis, kurioje pasiekta akivaizdžiausių teisėkūros

52 „Dėl statybos techninio reglamento STR 1.05.06:2010 „Statinio projektavimas“ patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, 2005-01-11, Nr. 4-80.

53 „Dėl statybos techninio reglamento STR 1.04.04:2017 „Statinio projektavimas, projekto ekspertizė“, TAR, 2016-11-11, Nr. 26687.

54 „Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2021 m. lapkričio 10 d. nutarimas Nr. 933 „Dėl 2021–2030 metų plėtros programos valdytojos Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos neįgaliesiems tinkamos aplinkos visose gyvenimo srityse plėtros programos patvirtinimo“, TAR, 2021-11-12, Nr. 23476.

strategijos rezultatų, atspindinčių ES kompetenciją. Svarbu paminėti, kad dar 2010 m. lapkričio 15 d. Europos Komisijos komunikatu⁵⁵ „2010–2020 m. Europos strategija dėl negalios“ buvo numatytas tolesnis siekis kurti Europą be kliūčių. Prieinamumas buvo išskirtas kaip viena iš aštuonių veikslių sričių. Nurodyta, kad tai yra pirminė dalyvavimo socialiniame gyvenime sąlyga ir jos pagrindu turi būti siekiama užtikrinti gaminių ir paslaugų prieinamumą⁵⁶. Kartu deklaracijoje Nr. 22 dėl neįgalųjų, pridėtoje prie Amsterdamo sutarties⁵⁷, valstybių narių vyriausybės atstovų konferencijoje sutarta, kad rengdamos priemones pagal Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo⁵⁸ („SESV“) 114 str., institucijos turi atsižvelgti į asmenų su negalia poreikius. Strategija sumanyta kaip politikos sistema, pagal kurią ES įgyvendintų JT NTK prisiimtus įsipareigojimus, atsižvelgdama į atitinkamą sutartyse numatytą kompetenciją.

Užstatytos aplinkos prieinamumo srities pažanga tebėra iššūkis. Tai lemia Prieinamumo direktyvos taikymo mastai (reikalavimai užstatytos aplinkos prieinamumui valstybėse narėse taikomi savanoriškai pasirinkta apimtimi) ir tai, kad dauguma 2010–2020 m. Europos strategijos dėl negalios veikslių, susijusių su užstatyta aplinka (standartizacijos įgaliojimai dėl užstatytos aplinkos prieinamumo, prieinamumo įtraukimas į architektų ir inžinierių mokymo programas ir pirmaujančios rinkos iniciatyvą tvariems pastatams) neįgyvendinti. Naujoje išplėtoje ES 2021–2030 m. neįgalųjų teisių strategijoje⁵⁹ atsižvelgiama į įvairias, dažnai išoriškai nematomas, negalias, sukeltas ilgalaikių fizinių, psichikos, intelekto ar jutimo sutrikimų (kaip apibrėžia JT NTK 1 str.). Ja sprendžiamos problemos, kylančios įvairiomis nepalankiomis sąlygomis gyvenančioms moterims, vaikams, vyresnio amžiaus asmenims, asmenims su negalia, socialinių ir ekonominių sunkumų turintiems pabėgėliams. Laikantis JT darnaus vystymosi darbotvarkės iki 2030 m.⁶⁰ ir siekiant darnaus vystymosi tikslų minėta strategija skatina daugiasektorinį požiūrį. Todėl ši naująją strategiją įtraukti įvairių sričių dideli tikslai ir pavyzdinės iniciatyvos, nustatyti įvairūs prioritetai, pvz., „prieinamumas – galimybė laisvai judėti ir gyventi ir kartu dalyvauti

55 Europos Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonominių ir socialinių reikalų komitetui ir regionų komitetui „2010–2020 m. Europos strategija dėl negalios. Tolesnis siekis kurti Europą be kliūčių“, žiūrėta 2023 m. balandžio 15 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=LEGISUM:em0047>.

56 Sutartyje dėl ES veikimo reikalaujama, kad nustatydama ir įgyvendindama politikos kryptis ir veiksmus, ES kovotų su diskriminacija dėl negalios (10 str.), ir jai suteikiamas įgaliojimas priimti teisės aktus tokiai diskriminacijai spręsti (19 str.).

57 „Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts“, EUR-LEX, žiūrėta 2023 m. balandžio 15 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:11997D/TX>.

58 „Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo suvestinė redakcija“, OJ C 326, 26.10.2012, p. 47–390, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=CELEX:12012E/TXT>.

59 „Lygybės Sąjunga. 2021–2030 m. neįgalųjų teisių strategija“, Europos Komisija, žiūrėta 2023 m. balandžio 15 d., <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1484&langId=lt>.

60 „Lietuvos Respublikos Seimo 2018 m. rugsėjo 28 d. rezoliucija Nr. XIII-1514 „Dėl Jungtinių Tautų darnaus vystymosi tikslų įgyvendinimo Lietuvoje“, TAR, 2018-10-09, Nr. 15969.

demokratiname procese“.

ES institucijos ir toliau aktyviai leidžia naujus standartus, kurių turėtų laikytis ES šalys. Vienas iš naujausių yra Europos standartas EN 17161:2019, kuris vadinasi „Dizainas visiems“ (angl. *Design for all*)⁶¹. Tai svarbus standartas, kurį rengiant aktyviai dalyvavo Europos Komisija. Standarte nustatyti sukonkretinti reikalavimai, kurie gali padėti organizacijoms projektuoti, kurti ir teikti gaminius, prekes ir paslaugas, prieinamas įvairiems naudotojams, taip pat ir asmenims su negalia. Standartas numato prieinamumo taisykles, pvz., šaligatviai pritaikyti akliems asmenims, keltuvai asmenims neįgaliojo vežimėliuose, atskiros vietos patalpose, prie kurių būtų patogus prieinamumas. Standartas EN 17161:2019 taip pat gali būti naudingas valdžios institucijoms, kurios gali jame nurodytus reikalavimus taikyti kaip viešųjų pirkimų atrankos kriterijus. Tai reiškia, kad prekes ir paslaugas teikiančios bendrovės bus skatinamos laikytis visiems pritaikyto projektavimo požiūriu, o tai galiausiai bus naudinga vartotojams ir naudotojams su negalia. Taip pat svarbu paminėti, kad šis standartas nepateikia techninių projektavimo specifikacijų ir nereiškia, kad gaminių, prekių ir paslaugų dizainas ar funkcionalumas yra vienodas.

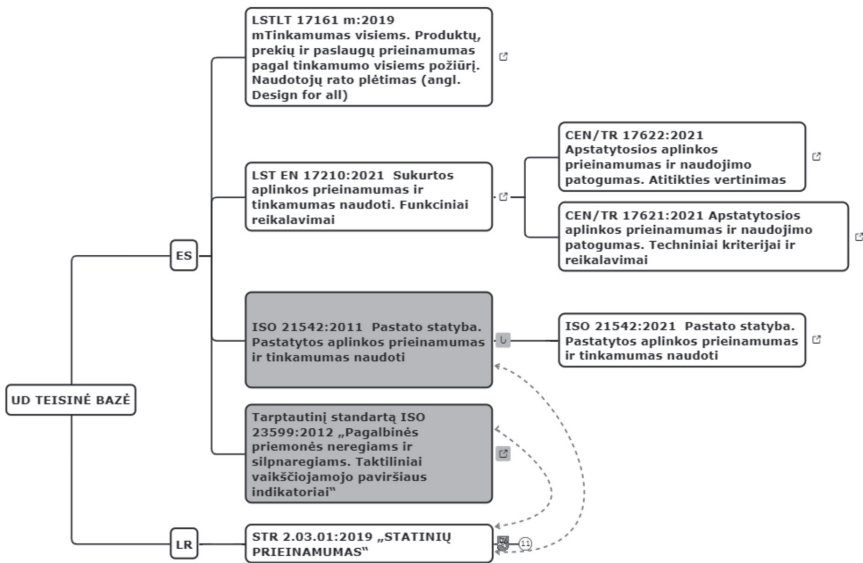
2021 m. Europos standartizacijos komitetas informavo, kad Europos prieinamumo standartas EN 17210:2021⁶², susijęs su standartizacijos įgaliojimu Nr. 420 dėl užstatytos aplinkos prieinamumo, ratifikuotas 2020 m. lapkričio 30 d. ir paskelbtas 2021 m. sausio mėn. Šį standartą 2020 m. pabaigoje patvirtino Europos standartizacijos komitetas CEN-CENELEC. Jis nustato pagrindinius bendrus minimalius funkcinius reikalavimus ir rekomendacijas, taikytinus visai užstatytai aplinkai. Standartas skirtas padėti ES narėms, ypač architektams, užtikrinti fizinės aplinkos prieinamumą asmenims su negalia ir daugeliui kitų funkcinų apribojimų turinčių žmonių. Taip pat šio standarto tikslas – sudaryti palankesnes sąlygas vienodam ir saugiam naudojimuisi įvairiems naudotojams pagal principą „Dizainas visiems“. Standarte aprašyti funkcinio prieinamumo ir tinkamumo naudoti reikalavimai ir rekomendacijos, kurios svarbios projektuojant, statant, rekonstruojant, pritaikant ir prižiūrint naujai įrengtą aplinką, taip pat ir lauko pėsčiųjų ir miesto teritorijas. Standartas EN 17210:2021 parengtas remiantis bendru sutarimu ir glaudžiai bendradarbiaujant su Europos vartotojų atstovavimo standartizavimo koordinavimo asociacija, Europos neįgaliųjų forumu, „AGE platform Europe“, Europos Komisija, Europos prieinamo turizmo tinklu ir kitomis asociacijomis, palaikančiomis ir skatinančiomis asmenų su negalia prieinamumą naujai statomuose objektuose.

61 „SIST EN 17161:2019 – Design for All – Accessibility following a Design for All approach in products, goods and services – Extending the range of users“, ITECH, žiūrėta 2023 m. balandžio 15 d., <https://standards.iteh.ai/catalog/standards/cen/df0771a4-4515-4ea9-a074-5bd5d9ea4a0b/en-17161-2019>.

62 „SIST EN 17210:2021 – Accessibility and usability of the built environment – Functional requirements“, ITECH, žiūrėta 2023 m. balandžio 15 d., <https://standards.iteh.ai/catalog/standards/cen/458b7c84-e47b-479c-bc60-82e3e94a4057/en-17210-2021>.

4. ES standartų taikymas Lietuvoje

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad Lietuvoje iš visų anksčiau minėtų standartų įteisinti tik tarptautiniai standartai ISO 21542:2011 „Pastatų statyba. Užstatytos aplinkos prieinamumas ir naudojamumas“ ir ISO 23599:2012 „Pagalbinės priemonės neregiams ir silpnaregiams. Taktiliniai vaikščiojamojo paviršiaus indikatoriai“, kurie įtraukti į reglamentą STR „Statinių prieinamumas“. Šie standartai yra mokami ir todėl laisvai neprieinami. Taip pat svarbu paminėti, kad ES yra patvirtintas papildytas tarptautinis standartas ISO 21542:2021 „Pastatų statyba. Užstatytos aplinkos prieinamumas ir naudojimas“, o pagrindiniai reikalavimai, nurodyti ISO 23599:2012, įtraukti į ISO 21542:2021 standartą. Pagrindiniai teisės aktai, reglamentuojantys statinių prieinamumą visiems gyventojams, pateikti 1 pav. LR įteisinti teisės aktai paryškinti.

1 pav. ES statinių prieinamumo visiems reglamentuojančių teisės aktų taikymas LR.
Šaltinis: sudaryta autorės.

Pažymėtina, kad pagrindinis standartas, reglamentuojantis statinių prieinamumą visiems, yra Europos prieinamumo standartas EN 17210:2021 „Sukurtos aplinkos prieinamumas ir tinkamumas naudoti. Funkciniai reikalavimai“. Jis labiau akcentuoja funkcinių prieinamumą. Siekiant tikslios prieinamumo stebėsenos, ES parengta minėtų standartą papildanti techninė ataskaita CEN/TR 17621:2021 „Užstatytosios aplinkos prieinamumas ir naudojimo patogumas. Techniniai kriterijai ir

reikalavimai⁶³. Efektyviam statinių vertinimui ES parengė techninę ataskaitą CEN/TR 17622:2021 „Apstatytos aplinkos prieinamumas ir naudojimo patogumai. Atitikties vertinimas“⁶⁴.

Išvados

Išnagrinėjus Lietuvos teisinę bazę, susijusią su prieinamumo reglamentavimu, akivaizdu, kad teisės aktai tarpusavyje nesuderinti, trūksta vientisumo, kompleksiškumo. Teisės aktuose vartojama terminologija yra prieštaringa.

Igyvendinant JT NTK, kuri įpareigoja užtikrinti prieinamumą žmonėms su negalia, ES ir atitinkamai Lietuvoje rengiami arba pakeičiami šiam tikslui pasiekti reikalingi teisės aktai. O ES, atsižvelgdama į demografinius pokyčius, praplėtė vartotojų socialines grupes (vyresnio amžiaus asmenys, asmenys, turintys įvairių funkcinių sutrikimų su arba be nustatytos negalios, vaikai, besilaukiančios moterys ir kt.) ir pradėjo rengti teisės aktus, reglamentuojančius universalaus dizaino principų įtraukimą į visus statinio gyvavimo etapus. Atitinkamai LR teisėje atsirado universalaus dizaino principų taikymo reikalavimai. Tačiau tokiu reglamentavimu visuomenė klaidinama, nes aplinkos pritaikymas asmenims su negalia ir universalaus dizaino principų taikymas, nors ir giminingos, bet skirtingos sąvokos. Galima daryti prielaidą, kad ne tik LR gyventojai, bet ir teisės aktų rengėjai nevisiškai supranta, kaip taikyti šiuos principus. Autorės nuomone, siekiant efektyviau įgyvendinti JT neįgaliųjų teisių konvencijos įpareigojimus, pirmiausia LR teisės aktų rengėjai privalo vienodai suprasti, kaip turi būti taikomi universalaus dizaino principai. Universalus dizainas yra požiūris, o ne aplinkos pritaikymas žmonėms su negalia. Šie principai – tai gairės, kaip didinti aplinkos tinkamumą naudoti visiems, orientuojantis į žmonių su negalia poreikius.

Darytina išvada, kad į Lietuvos viešąjį sektorių universalaus dizaino praktika tik pradeda diegti. Teisinė bazė, reglamentuojanti užstatytos aplinkos prieinamumo reikalavimus, yra nenuosekli, teisės aktai tarpusavyje nesąveikauja. Taip pat galima teigti, kad LR prieinamumą visiems reglamentuojanti teisinė bazė atsilieka nuo ES priimtų reglamentų.

---

63 „SIST-TP CEN/TR 17621:2021 – Accessibility and usability of the built environment – Technical performance criteria and specifications“, ITECH, žiūrėta 2023 m. balandžio 15 d., <https://standards.iteh.ai/catalog/standards/cen/9ac3881a-305b-4b6a-836f-5f436fc1203c/cen-tr-17621-2021>

64 *Ibid.*

FEATURES OF THE LEGAL STATUS OF THE BUILT ENVIRONMENT: SUITABILITY FOR ALL IN ACCORDANCE WITH UNIVERSAL DESIGN PRINCIPLES

Ana Staševičienė

Mykolas Romeris University, Lithuania
Vilnius City Municipality, Lithuania

Summary. *The laws governing the integration of persons with disabilities have influenced the principles of Universal Design, which are based on the equivalence of all persons and enable people with disabilities to be full-fledged participants in society.*

This article reviews the assumptions that led to the emergence of the Universal Design concept in the legal framework of the Republic of Lithuania and analyses the changes in the legal status of accessibility in Lithuania and the European Union (hereinafter – the EU). The regulation of Universal Design application principles has not yet been widely studied from a scientific point of view. Therefore, there is a need to analyse the EU and Lithuanian legislation regulating the accessibility of the built environment for persons with disabilities and to identify the reasons that may impede the implementation of the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities (UNCRPD) in Lithuania.

The analysis of international EU and national legislation and other documents related to the accessibility of the environment for persons with disabilities broadly confirms one of the main findings of this work: that the legal framework governing accessibility requirements for built environments is inconsistent and that the different pieces of legislation do not correspond to one another. The terminology used in the legislation is contradictory. This is one of the main reasons hindering the implementation of CRPD Article 9: “Accessibility”. Higher priority must be given to a sustainable policy on the accessibility of built environments and the development of an appropriate legal framework along with the monitoring and control of accessibility.

Keywords: *Universal design, accessibility, disabled people, social policy.*

Ana Staševičienė, Vilniaus miesto savivaldybės administracijos universalios dizaino koordinatore, Mykolo Romerio universiteto Socialinės įtraukties ir lyderystės tyrimų laboratorija.

Ana Staseviciene, Vilnius City Municipality Administration Universal Design coordinator, Mykolas Romeris University Social Inclusion and Leadership Research Laboratory.

INFORMACIJA MOKSLO DARBŲ LEIDINIO „JURISPRUDENCIJA“ AUTORIAMS

Straipsnio struktūra

Mokslo darbų leidiniui „Jurisprudencija“ teikiami originalūs, anksčiau neskelbti moksliniai straipsniai lietuvių kalba (redaktorių kolegijos nutarimu straipsnis gali būti spausdinamas ir anglų kalba). Straipsnis turi būti parengtas pagal žemiau pateikiamą šabloną:

- straipsnio pavadinimas;
- autoriaus (-ių) vardas ir pavardė;
- mokslo ar kitos institucijos, kuriai autorius (-iai) atstovauja, pavadinimas, elektroninio pašto adresas;
- straipsnio pateikimo mokslo darbų leidinio „Jurisprudencija“ redaktorių kolegijos atsakingajam arba vykdomajam redaktoriui data;
- straipsnio santrauka (apimtis – nuo 1 000 iki 1 500 spaudos ženklų su tarpais) lietuvių kalba, kurioje glaustai perteikiamas straipsnio turinys, nurodomi straipsnyje tiriami probleminiai klausimai ir pagrindinės išvados;
- reikšminiai žodžiai (5–8 pagrindinės sąvokos) lietuvių kalba;
- įvadas, kuriame pagrindžiamas temos aktualumas, naujumas, apibrėžiamas mokslinio tyrimo tikslas, nurodomi tyrimo objektai ir metodai, įvertinamas analizuojamos problemos (-ų) ištirtumas kitų mokslininkų darbuose;
- pagrindinis straipsnio tekstas, pageidautina, – suskirstytas į numeruojamus (pvz., 2., 2.1., 2.2.1. ir t. t.) skyrius ir poskyrius;
- straipsnis baigiamas atlikto mokslinio tyrimo rezultatus apibendrinančiomis išvadomis ir pateikiamomis rekomendacijomis;
- straipsnio priedai:
  1. santrauka anglų kalba (apimtis – nuo 1 000 iki 1 500 spaudos ženklų su tarpais) ir reikšminiai žodžiai (5–8 pagrindinės sąvokos) anglų kalba. Prieš santrauką nurodomas straipsnio pavadinimas anglų kalba didžiosiomis raidėmis, autoriaus vardas, pavardė, autoriaus atstovaujama mokslo ar kita institucija ir valstybė;
  2. Informacija apie autorių (autorius) lietuvių ir anglų kalbomis: vardai ir pavardės, moksliniai laipsniai ir pedagoginiai vardai, atstovaujama institucija (institucijos), pareigos, pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys.

Nuorodos straipsnio pagrindiniame tekste sudaromos naudojant viršutinio indekso (Footnotes) arabiškus skaičius, atitinkamo puslapio apačioje pateikiant cituojamos literatūros bibliografinius aprašus. Pabrėžtina, kad privalu cituoti naujausius (per pastaruosius penkerius metus paskelbtus) pripažintus mokslo šaltinius. Literatūros sąrašas straipsnio pabaigoje nėra pateikiamas. Bibliografinės nuorodos sudaromos pagal Chicago citavimo stilių.

Straipsnio pateikimas

Redaktorių kolegijai pateikiama elektroninė straipsnio versija OJS sistemoje adresu <http://jurisprudencija.mruni.eu>. Autoriai taip pat gali teikti publikacijas elektroniniu paštu jurisprudencija@mruni.eu

Atkreiptinas dėmesys, kad pagal nurodytą šabloną parengtas straipsnis siekiant užtikrinti anonimišką recenzavimą į OJS įkeliamas be visų aukščiau išvardytų struktūrinių dalių. Asmeninė informacijos dalis turi būti pateikiama atskirame autoriams (-ių) identifikuoti skirtame dokumente.

Straipsnis rengiamas pagal šabloną Microsoft Word programa, Times New Roman 12 pt raidžių dydžio šriftu, eilutės 1,5 intervalu, iš visų kraštų 25 mm paraštės. Straipsnio apimtis 31 680–47 520 spaudos ženklų su tarpais; mokslinių recenzijų – iki 39 600 spaudos ženklų su tarpais. Atsakingo redaktoriaus sprendimu gali būti leidžiama spausdinti ir didesnės apimties mokslinius straipsnius ir recenzijas. Pusiaipai numeruojami.

Paveikslai, schemas, diagramos, lentelės, nuotraukos pateikiamos straipsnio tekste. Nuotraukos turi būti tinkamos reprodukuoti kokybės. Paveikslų, schemų, diagramų, nuotraukų pavadinimai nurodomi jų apačioje, lentelių – viršuje, numeruojami eilės tvarka.

Atskirame lape (OJS sistemoje prisegamas kaip papildomas dokumentas) pagal šabloną pateikiami duomenys apie autorių (-ius): vardas ir pavardė, atstovaujama institucija, adresas, autoriaus einamos pareigos, telefonas, elektroninio pašto adresas, pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys. Taip pat nurodomas mobiliojo ryšio telefonas, kuriuo autorius (vienas iš autorių) tiesiogiai bendraus su redaktorių kolegija, kalbos redaktoriais, vertėjais.

Kiekvieną straipsnį recenzuoja ne mažiau kaip du redaktorių kolegijos konfidencialiai paskirti recenzantai – aktyvūs mokslininkai, iš kurių bent vienas turi būti ne redaktorių kolegijos narys. Po recenzavimo autoriai redakcinės komisijos nurodytu terminu pateikia atsižvelgiant į recenzentų ir redaktorių pastabas pataisytą galutinį straipsnio variantą su visomis aukščiau nurodomomis struktūrinėmis dalimis. Straipsnį priėmus spaudai autorius (-iai) pasirašo sutikimą jį publikuoti.

All information connected with submissions of articles as well as authors guidelines in English are provided in website <http://jurisprudencija.mruni.eu>

JURISPRUDENCIJA 30(1)
Mokslo darbai

Redagavo MB „Kopis“
Maketavo Aurelija Sukackė

Tiražas: 30 egz.

Išleido Mykolas Romeris universitetas
Ateities g. 20, Vilnius
www.mruni.eu

Spausdino UAB „Šiaulių spaustuvė“
P. Lukšio g. 9G, 76200 Šiauliai
www.siauliuspaustuve.lt

JURISPRUDENCE 30(1)
Research Papers

Editor: MB „Kopis“
Layout: Aurelija Sukackė

Publisher Mykolas Romeris University
Ateities 20, Vilnius
Website: www.mruni.eu

Printed by UAB „Šiaulių spaustuvė“
P. Lukšio g. 9G, 76200 Šiauliai
www.siauliuspaustuve.lt